OM CENTRALREGERINGENS ORGANISATION UNDER DEN ÄLDRE VASATIDEN (1523—1594)

AKADEMISK AFHANDLING SOM MED TILLSTÅND AF VIDTBERÖMDA FILOSOFISKA FAKULTETENS I UPSALA HUMANISTISKA SEKTION FÖR FILOSOFISKA GRADENS VINNANDE TILL OFFENTLIG GRANSKNING FRAMSTÄLLES AF **NILS EDÉN** FILOSOFIE LICENTIAT AF NORRLANDS NATION Å LÄROSALEN N:o V ONSDAGEN DEN 10 MAJ 1899 KL. 10 F. M.

UPSALA 1899 ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-AKTIEBOLAG

Förord till den elektroniska utgåvan

Sedermera statsminister Nils Edén disputerade 1899 på denna avhandling, som i juni 2016 digitaliserades av Umeå universitetsbibliotek, varifrån de scannade bilderna och OCR-texten i september 2018 kopierades till Projekt Runeberg för att kunna korrekturläsas.

R Ä T T E L S E R. Sid. 4, rad 3 uppifrån står consilium täs. concilium » 10, not 4, rad r, » Jakobi » Jacobi » 48, u 5, » 3, » [ören » Gören » 205, » 2, » i , > 1 fjärde » fjärde, » 2 19, rad i i noten från föregående sida » Keit » Keith » 257, not 3, sista raden, » R A » K A

FÖRORD.

Sveriges förvaltningshistoria är ännu oskrifven. Inom den historiska litteraturen söker man förgäfves efter en framställning af den svenska administrationens utveckling, och de juridiska författare, som systematiskt behandlat den gällande förvaltningsrätten, hafva endast i mer eller mindre kortfattade ingresser eller spridda antydningar tagit hänsyn till dess äldre skeden. Hartmansdorffs historiska inledningar till åtskilliga kapitel i den reservation han såsom ledamot af kommittéen för organisation af rikets styrelseverk år 1823 afgaf mot kommittéens förslagA. v. Hartmansdorff, *Förslag till inrättningen af Sveriges statsförvaltning, I— II,* Sthlm och Ups. 1823. utgöra faktiskt den mest omfattande undersökning vi inom detta område äga, men denna rör egentligen endast de centrala ämbetsverken och är naturligt nog helt öfversiktligt hållen, framför allt i fråga om äldre tider. I arbeten öfver statsförfattningens historia i dess helhet har förvaltningens organisatoriska utveckling endast fått en jämförelsevis undanskymd plats, och än mindre uppmärksamhet har egnats den samma i de sammanfattande öfversikterna öfver Sveriges häfder.

Bristen på systematiska framställningar af den svenska förvaltningshistorien är förklarlig nog med hänsyn därtill, att de nödiga förarbetena för dylika framställningar ännu icke blifvit gjorda. Af monografier och detaljundersökningar, som kunna sägas helt eller delvis röra förvaltningshistoriska ämnen, finnes endast ett fåtal, och de flesta af dessa äro af äldre datum samt motsvara i följd däraf icke den nutida vetenskapens fordringar på kritik och metod.

Här föreligger således ett så godt som obearbetadt fält för forskningen, och ett fält, från hvilket många bidrag böra vara att hämta till vårt lands inre historia. Intresse för hithörande frågor bragte mig på den tanken att söka

lämna ett sådant bidrag, och jag vände mig i detta syfte först till Karl IX:s och Gustaf Adolfs tidehvarf, hvars betydelse för regeringsmyndighetens organisatoriska utveckling ju är i ögonen fallande. Odhner har i *Sveriges inre historia under drottning Christinas förmyndare* (Sthlm 1866) uppdragit grundritningen af dess sista, afgörande skede, det som har sin slutepok i 1634 års regeringsform, men någon mera ingående undersökning af hela tidehvarfvet ur förvaltningshistorisk synpunktexisterar ickeP. Kerfstedts afhandling, *Öfversigt af statsförvaltningen under Gustaf II Adolfs regering,* Ups. 1872, 37 s, är grundad uteslutande på den tryckta litteraturen., och allt syntes mig tala för att en sådan skulle kunna erbjuda mycket af intresse. Min afsikt var alltså till en början att söka utreda den centrala regeringsordningens historia från Karl IX:s tronbestigning till regeringsformens tillkomst.

Det visade sig emellertid, att för en fullt klar uppfattning af denna periods organisationsarbete kräfdes en vida mera djupgående kännedom om dess historiska förutsättningar från de äldre Vasakonungarnes tidehvarf än den, som stod att vinna ur den hittills förefintliga litteraturen. Jag fann mig alltså nödsakad att ägna äfven detta tidehvarfs centralregering en undersökning efter de primära källorna. Men dessa befunnos snart innehålla ett så rikt material för frågans behandling, att det ej lämpligen kunde tillgodogöras inom ramen af en blott inledande öfversikt till Karl IX:s och Gustaf Adolfs förvaltningshistoria utan förtjänade ett omfattande och allvarligt studium för egen del, och så svällde undersökningen ut därhän, att den kunde framläggas såsom ett helt för sig.

Såsom afhandlingens titel angifver, är det centralregeringens *organisation* i dess historiska utveckling som jag sökt utreda. Regeringsmaktens författningsrättsliga omfattning så väl som det materiella innehållet i dess verksamhet ligga således utom ämnet och komma endast så till vida i betraktande, som det för klargörande af organisationens gestaltning är absolut oundgängligt. Ej heller faller det inom ramen för den sålunda begränsade uppgiften vare sig att åstadkomma fullständiga förteckningar på de personer, som tjänstgjort såsom centralregeringens organ, eller att skildra alla de olika sidorna af deras ställning, exempelvis de sociala och de ekonomiska. Jag har velat framställa styrelsens ordning, så vidt möjligt systematiserad och generaliserad, de allmänna *reglerna* för dess arbetssätt och för sammansättningen af dess organ samt dessas ställning, formerna för dessa organs verksamhet och speciellt för deras förhållande till konungen och deras samarbete sinsemellan. Det är alltså endast inom detta område jag haft att följa de förändringar, som inträdt eller planerats, och de nya principer, som trängt igenom eller framskymtat utan att förmå göra sig gällande.

Med hänsyn till denna fixering af ämnet har jag funnit mig nödsakad att i jämförelsevis ringa grad uppmärksamma en del af den centrala regeringen, som i viss mån intar ett särskildt rum: den högsta lagskipningen. Å ena sidan låter denna visserligen knappast alldeles afskilja sig från öfriga yttringar af den kungliga myndigheten, men å andra sidan förverkligas den dock väsentligen genom annorlunda konstituerade organ och i andra former än de, som gifva uttryck åt den allmänna riksstyrelsen, den hvilar äfvenså på andra rättsgrundsatser, och den måste följaktligen betraktas ur andra synpunkter. Till en dylik särskild parallell undersökning af den högsta lagskipningens utveckling har jag ej haft tillfälle. Minframställning angår därföre så godt som uteslutande organisationen af den »styrande» eller »förvaltande» centralmyndigheten enligt den begränsning af dessa begrepp, som en senare tids åskådning fastslagit, och upptar rörande den kungliga domsmakten ej mer än hvad som för sammanhangets skull varit nödvändigt.

Den kronologiska begränsningen af ämnet beror naturligtvis därpå, att jag anser den ifrågavarande perioden i centralförvaltningens historia liksom i så många andra afseenden utgöra ett helt för sig.

Utgångspunktens fixering till Gustaf I:s tronbestigning torde knappt behöfva motiveras. Om det är en fastslagen sanning, att denne konung uppbyggde Sveriges statsordning på nytt från grunden, så gäller den sanningen ej minst i fråga om centralregeringens organisation. Anmärkas må endast, att det naturligtvis i alla händelser skulle hafva varit fördelaktigt, om en någorlunda utförlig framställning af den svenska Medeltidens organisatoriska utveckling på centralregeringens fält hade kunnat ställas såsom bakgrund till den med Gustaf I begynnande

hufvudundersökningen, men bristen på förarbeten har gjort detta omöjligt; det skulle hafva kräft ett ingående källstudium äfven för Medeltiden, alltså föranledt en ytterligare nästan obegränsad utsträckning af undersökningen tillbaka i tiden. Jag har därföre nödgats inskränka mig till att inledningsvis gifva en kort öfversikt af grundkarakteren i Medeltidens organisatoriska principer inom detta område.

Skälen till att året 1594 satts som afhandlingens slutgräns skola framgå af själfva framställningen. Med detta år afslutas ett skede i den svenska förvaltningshistorien af säregen karakter, det skede då det rent personliga konungadömets oförmåga att utfylla statsstyrelsen blir uppenbar och organisationsprincipen därföre på allvar vinner insteg åtminstone i teorien, men blir ett program för den maktsträfvande aristokratien, som i viss mån är riktadt *mot* konungamakten. Under den brytningstid, som tager sin början med Sigismunds afresa från Sverige år 1594, mognar konflikten mellan aristokratien och det nationella konungadömet, företrädt af hertig Karl, den aristokratiska strömningen kväfves i blod, och konungadömet återvinner i Karls person sin gamla styrka samt tar nu själf ledningen af ett organiserande arbete men ger detta en väsentligen annan karakter, än ansatserna under 1500-talets senare hälft hade ägt.

Hvad som ofvan blifvit sagdt om bristen på förvaltningshistorisk litteratur i allmänhet gäller ej minst om perioden 1523—1592. Forssells banbrytande forskningar i 1500-talets inre historia hafva i allmänhet icke sträckt sig till den centrala förvaltningens former och kunna därföre endast medelbart komma min undersökning till godo, i den mån de äro af grundläggande betydelse för uppfattningen af tidehvarfvets allmänna karakter. Endast i sitt äldsta arbete, *Bidrag till historien om Sveriges förvaltning under Gustaf den Förste* (Ak. afh., Sthlm 1866), berör denne forskare äfvenorganisationen af konungens riksstyrelse, men hans framställning har i denna punkt, såsom med hänsyn till afhandlingens proportioner i öfrigt är helt naturligt, en mera skisserad karakter. G. Bergs afhandling *Bidrag till den inre statsförvaltningens historia under Gustaf den förste, hufvudsakligen i afseende på Småland,* (Ak. afh., Sthlm 1893) rör, såsom titeln antyder, egentligen endast lokalförvaltningen, och för mitt ämne har därur intet varit att hämta. Äldre monografier, som äfven sträcka sig öfver denna period, äro J. A. Rehbinders *Biographisk, historisk och genealogisk beskrifning öfver svenske riks-canzlerer, riks-cansliråd, hof- och justitiæ canslerer jämte en bifogad kårt canzli-historia* (Sthlm 1786) och S. Rosenhanes *Afhandling om de fem höga riksämbeten* (Sthlm 1799). Ingendera har något värde såsom källa för detta ämne; de notiser, som de innehålla, äro okritiskt sammanförda från ännu äldre historiska arbeten och befinnas vid en kontroll ytterst ofta vara felaktiga. En kortfattad framställning af Gustaf I:s centrala finansförvaltning finner man i en *Berättelse om Svenska Kammarverket under Konung Gustaf I:s Regering* af P. A. Granberg (Vitterh. Akad:s Handl., X), men ej heller denna framställning lämnar något användbart bidrag till frågans behandling.

Af den svenska historiska litteraturen har jag således endast så till vida kunnat draga nytta, som naturligtvis en mängd strödda underrättelser i speciella frågor ur den varit att hämta. Däraf följer, att någon kritisk allmän värdesättning af de arbeten jag begagnat icke hehöfver komma i fråga.

Min undersökning har alltså i alldeles öfvervägande grad kommit att grunda sig på de primära källorna. Dessa äro naturligtvis betydligt omfattande. Den bekanta satsen, att man icke skrifver Sveriges historia efter förordningar, finner sin tillämpning icke minst inom förvaltningshistorien, och detta naturligt nog framför allt under ifrågavarande tidehvarf, dä skriftliga förordningar för regeringsmaskineriets reglering endast så småningom började komma i bruk. Materialet till en framställning af centralstyrelsens organisation måste därföre väsentligen sammanföras på samma sätt från de otryckta och tryckta handlingarna som från den historiska litteraturen: i form af underrättelser angående regeringens faktiska verksamhet i alla dess enskildheter, underrättelser tillräckligt talrika och tillräckligt omfattande för att kunna sammanställas så, att de medgifva slutsatser angående den existerande allmänna ordningen. Till ett dylikt material kan man naturligtvis vänta att finna bidrag snart sagdt inom alla de handlingar, som röra rikets inre historia under detta tidehvarf, och det har därföre varit nödvändigt att genomgå ett betydligt antal samlingar. Hvilka bland dessa som gifvit något utbyte, framgår af redogörelsen för anförda källor.

Det torde emellertid vara klart, att under sådana förhållanden fullständighet i materialsamlingen och följaktligen i framställningen icke blir möjlig att ernå med det mått af arbete, som kan anslås åt en afhandling af denna art. De samlingar, som jag användt, framför allt de arkivaliska, äro så många och vidlyftiga, att en minutiös granskning af hvarje handling ord för ord icke alltid kunnatkomma i fråga, ehuru för vinnande af obestridlig fullständighet en sådan skulle hafva varit erforderlig, eftersom den vore det enda medlet att förvärfva visshet om att ingen af de notiser, som kunna finnas inströdda, blifvit förbigången. Jag har nödgats åtnöja mig med att genomgå samlingarna så, att jag endast då en handlings karakter och allmänna innehåll synts påkalla det noggrannare genomläst den samma. På så sätt kan naturligtvis mycket af värde hafva undgått mig. Ej heller lärer det vara tänkbart, att jag lyckats uppsöka alla de samlingar, som kunde vara gifvande för mitt ämne.

Så är det alldeles otvifvelaktigt, att kammararkivet innesluter mycket mera af vikt för centralregeringens organisatoriska historia än hvad som varit mig tillgängligt. Man har visserligen nu börjat ordna den del af dess handlingar, som förut legat alldeles utan vård, men detta arbete befinner sig ännu i sitt första stadium, och under öfvergångsperioden äro arkivets skatter naturligtvis minst lika svåråtkomliga som förut. Nya serier hafva blifvit upplagda, men tillsvidare efter stora hufvudrubriker, som icke gifva forskaren någon egentlig ledning, och flera af dem hafva antagit sådana dimensioner, att man ej gärna kan gripa sig an med att genomgå dem.

Af allt detta följer, att min afhandling på intet sätt gör anspråk på att uttömma sitt ämne. Den afser endast att lämna en öfversiktlig framställning, som utom all fråga är i behof af kompletterande undersökningar i många enskilda punkter.

Öfvergångsförhållandena inom kammararkivet medföra ytterligare en olägenhet, som här bör påpekas. Det har ofta inträffat, att då jag velat åter uppsöka en handling, som hört till någon af de nya serierna, detta visat sig omöjligt, emedan hela massan af bundtar blifvit upptrafvad i en bråte i afvaktan på det andra stadiet af ordnandet, den mera detaljerade fördelningen af handlingarna. De flesta af de citat, som hämtats från dessa nya serier, hafva därföre icke kunnat kollationeras.

I citaten har jag med någon modifikation användt modern stafning, men naturligtvis lämnat ordformen oförändrad. Endast de såsom bilagor meddelade handlingarna äro aftryckta fullt diplomatiskt efter originalen.

En särskild plats bland afhandlingens källor intager den utländska förvaltningshistoriska litteraturen. Den har, särskildt den tyska, varit mig till stort gagn. Detta icke blott därigenom, att den erbjuder förebilder i metodiskt hänseende, utan äfven och i synnerhet därigenom, att den gifvit tillfälle till jämförelser mellan förhållandena i Sverige och i de mellaneuropeiska staterna. Dylika jämförelser torde i många fall vara så godt som nödvändiga för en fullt riktig uppfattning af den svenska statsutvecklingen, äfven om man icke direkt åsyftar att skildra dess ställning inom den europeiska kulturvärldens allmänna historia. Att de för här ifrågavarande ämnes belysning varit af stor betydelse, skall visa sig på många punkter.

*

Det återstår mig slutligen att hembära mitt vördsamma tack till mina lärare, herr professor H. Hjärne och herr professor O. Alin, för all den vägledning och välvilja, som under mina gångna studieår från dem kommit mig till del, samt för det intresse de skänkt mitt arbete med denna afhandling, äfvensom till samtliga de herrar arkiv- och bibliotekstjänstemän, som genom benäget tillmötesgående underlättat detta arbete. Särskildt står jag i den största förbindelse till herr lektor E. Hildebrand, som haft godheten att dels bistå mig med ovärderliga upplysningar och anvisningar rörande riksarkivets samlingar och dels till mitt förfogande ställa så väl åtskilliga anteckningar rörande 1500-talets förvaltningshistoria som rentryck af senare delen af Svenska riksdagsakter, Band II, hvilken ännu ej utkommit i bokhandeln.

Upsala den 22 april 1899.

Nils Edén.

Öfversikt öfver anförda källor. I denna öfversikt upptagas endast de aktsamlingar och ar- beten, till hvilka i afhandlingen direkt hänvisats. Den afser alltså icke att utgöra någon absolut fullständig redogörelse öfver alla de källor, som medelbart eller omedelbart angå ämnet, vare sig de arkivaliska eller de tryckta. När vid citaten starkare förkortningar blifvit använda, är detta särskildt anmärkt. Bearbetningar äro i regel citerade endast under författarens namn;om flera arbeten af en författare blifvit använda, anföres dock naturligtvis äfven arbetets titel. I. P rim ära källor. A . Otryckta. R iksarkivet [.R A] : Riksregistraturet. [/v/v] För åren 1521 — 1545 tryckt bland Handl. ang. Sveriges historia (se nedan), hvarföre jag endast genomgått serien 1546—1594. För de sista åren har äfven ett och annat va- rit att hämta ur Hertig Karls registratur. \KR\ Gustaf I:s bref. Registraturet är som bekant ingalunda fullständigt; ett stort antal af de utgående kungliga brefven har aldrig blif- vit intaget däri. I någon, om ock ringa mån ersättas de handlingar, som saknas i registraturet, genom de samlingar af kungliga bref och koncept, som från olika håll blifvit sammanförda. Man finner här jämte koncept eller original till registraturets akter äfven rätt många, som där ej äro införda. Samlingen har för Gustaf I:s tid erhållit ofvan an- förda titel; för de följande regeringarna rubriceras den Erik XIV:s koncept, Johan III:s koncept,XIV Sigismunds koncept, Hertig Karls koncept. Titularregister, Latinskt och Tyskt, 1522—1592. Innehåller endast en systematiserad förteckning öfver bref- ven i det latinska och tyska registraturet för den angifna perioden, men då detta numera är förloradt, blifva äfven titularregistrets kortfattade brefrubriker af ett visst värde och bjuda på åtskilliga underrättelser, som ej stå att vinna an- norstädes. Diarier, utgående. Äfven dessa supplera i ej ringa mån registraturet. Om deras beskaffenhet hänvisas till den utredning, som ingår i framställningen af kansliet. Det samma gäller om motsva- rande förteckningar öfver till kansliet inkomna skrifvelser: Diarier, ingående. Acta historica. [AH] De vidlyftiga samlingar, som varit sammanfattade under denna allmänna rubrik, hafva under de senaste åren till stor del blifvit omordnade under nya specialrubriker, och åtskil- liga af de sålunda tillkomna mindre samlingarna synas nu- mera ej räknas till AH. Som det emellertid i åtskilliga fall icke torde vara afgjordt, om en samling sålunda skall anses utbruten eller icke, anföras här nedan alla specialavdel- ningarna, äfven de som ännu hafva A H såsom öfvertitel, sida vid sida utan åtskilnad. — Vid den tidpunkt, då jag använde handlingarna, var omordnandet ännu icke fullt ge- nomfördt, och åtskilliga bundtar buro därföre ännu endast den gamla beteckningen A H med siffernummer. Dessa äro naturligtvis citerade enligt denna beteckning. Till Gustaf I:s tid höra följande specialsamlingar: Hand/, ang. kyrka och skola. Militaria. Aflöningsregister öfver konungens hoffolk, ämbetsman,gårds- fo lk etc. [Aflön. reg.] Det är egentligen endast bundt I, omfattande tiden 1534— 44, som innehåller handlingar angående centralregeringen. Hand/, ang. tyskar i Gustaf I:s tjänst. Handl. ang. regementsrådet. C. v. Dyhys papper. G. Normans papper. I de tre sist anförda samlingarna finnes en mängd hand- lingar af skäligen otydlig karakter, koncept och utkast utan datum eller underskrift och till stor del mer eller mindre fragmentariska. Då dessutom stilarna ofta äro ytterst vårds- lösa och svårtydda, har det erbjudit stora svårigheter att till-XV godogöra undersökningen detta material, och åtskilligt däraf har jag nödgats lämna å sido, då jag ej haft möjlighet att på det samma offra det tidsödande arbete, som skulle hafva behöfts. Kansliets och kammarens brefväxling. \Kansliets bref\ Jag har vid citeringen kallat samlingen för endast kansliets bref, emedan kanslitjänstemännens handlingar däri utgöra hufvudparten och för mitt ämne så godt som ensamma kom- mit till användning. Därigenom har också vunnits, att samma beteckning kun- nat användas för en liknande samling från Erik XIV:s tid, hvilken endast innehåller kansliets brefväxling, men tydligen kan betraktas som en fortsättning af samma serie: Bref till Erik XIV:s kansli samt dess koncept. [Kansliets bref~\ Göran Perssons brefväxling. Har på grund af sin omfattning utbrutits ur sist anförda samling till en särskild bundt. Af specialsamlingar för Erik XIV:s tid har jag för öfrigt endast behöft citera Handl. ang. revolutionen i j 6S —6p. Till Johan lll:s tid hör en bundt Skrifvelser till sekreterare och kamrerare m. fl. Utgör synbarligen fortsättning på serien af »kansliets (och kammarens) bref». Hufvudsakligen för denna tid hafva likaledes följande sam- lingar kommit till användning, ehuru de äfven innehålla handlingar af senare datum: Hogenskild Bjelkes brefväxling, Erik och Johan Sparres brefväxling och handlingar, Konungabref etc. rörande släkterna Bjelke, Sture och Oxen- stjerna [Bjelkesaml.]., Handl. rörande de i konung Johan III:s tid anklagade och fängslade rådsherrarne. Ett stort antal samlingar utgöra öfver hela perioden eller en större del däraf fortlöpande serier. Åtskilliga af dessa äro uppdelade i särskilda bundtar för hvarje konungs regering. Af denna art äro följande samlingar: Ur kopieböcker. Består, såsom titeln

angifver, af från olika kopieböcker uttagna större eller mindre partier med blandadt innehåll.XVI Rådslag. Om det tryckta registret öfver rådslagen se nedan. Hand/, ang. hofvet. [Hofhandl.] En liknande samling finnes äfven i kammararkivet; se nedan. Ståthållarnes på Stockholms slott brefväxling. Borgrättsprotokoll. Innehåller endast ett fåtal handlingar från denna period. Handl. ang. kansliet [Kansliliandll\: 1. Kansliordningar. 2. Personalförteckningar. Ofriga delar af denna samling gä ej tillbaka till ifråga- varande tid. Kameralinstruktioner. Handl. ang. Skatteväsendet. Economica och Cameralia. Handl. avg. varuhuse?i och handlingen. \HVH] Samlingen har deponerats från kammararkivet. Sedan detta skedde, hafva emellertid därstädes ytterligare talrika handlingar, som höra till detta område, blifvit anträffade och sammanförda under samma rubrik, hvadan äfven i kam- mararkivet en dylik samling finnes. Se nedan. K am m ararkivet. Om det för närvarande pågående ordnandet af kammar- arkivets handlingar se förordet. Räntekammarböcker. [RKB] En serie af räkenskaper öfver den centrala penningeför- valtningen. För de äldsta räkenskaperna är titeln oegentlig, eftersom begreppet räntekammare uppkommit först i början af 1540-talet, och äfven efter denna tidpunkt är det icke alltid endast räntekammarräkenskaper i egentlig mening, utan äfven andra räkenskaper, som dit hänförts. Samlingen är ej heller fullständig; åtskilliga handlingar, som röra detta område, återfinnas på andra häll. Se härom framställningen af de centrala penningeräkenskaperna. Fogderäkenskaper. Af denna stora samling har jag fullständigt genomgått endast de äldsta partierna, intill 1540-talets första år; för följande tid har jag i allmänhet åtnöjt mig med att i och för de spörsmål, sopi därifrån kunna erhålla belysning, under- söka ett eller annat landskaps räkenskapsserier, hufvudsak- ligen Uplands och Smålands.XVI i Kvittensregister. En betydande samling, innehållande register öfver mänga olika både centrala och lokala tjänstemäns kvittenser. Konung Gustaf I:s kvittenser. Register öfver kvittenser på den uppbörd, som konungen »uti egen person» eller genom sina särskilda förtroendemän mottagit. Summarier ofver rikets ränta. Sammanfattande öfversikter öfver kronans hela inkomst i olika skattetitlar, stiftsvis uppgjorda. Handl. ang. myntet ock silfverkammaren. [Mynträkensk.\ Förläningsregister. Beställiningsregister. Om begreppet beställning se framställningen i afhandlingens text. — Serien af B est.reg. i KA är icke fullständig; åt- skilliga finnas f. n. bland Hofhandl.. RA. Kongliga bref. En ej obetydlig samling af kungliga bref i original eller koncept, som utgör ett afsevärdt komplement till RA:s sam- lingar. Nils Pederssons konceptbok. Nils Pedersson (Bjelke) var konung Gustaf I:s kammarråd och högstbetrodde man i finansförvaltningen under senare hälften af 1540-talet. Han förde åtminstone under åren 1545 —47, 1549 —50 en koncept- och kopiebok öfver de skrifvelser, som han i denna egenskap utfärdade. Af denna finnes emellertid endast den del, som rör åren 1549—50, i KA; återstoden har tillhört den numera i RA befintliga Bjelkesaml., men på obekant sätt därifrån afsöndrats. Kon- volutet. med blyertsanteckning »Uttaget», är ännu i behåll. 1 KA finnas emellertid åtskilliga excerpter från denna del at konceptboken bifogade originalhandlingen för 1549 —50. Ko?icept a f kammartjänstemän. Från åren 1565 och 1566. Skrifvelser till och från kammarråd och kamrerare. Från 1560- och 1580-talen. jyS'2—Sy års koncept. Koncept eller kopior af kamrerares bref från sagda år. Äfven några anteckningar om bref från nov. och dec. 1581 förekomma. Handl. ang. varuhicsen och handlingen. [HVH\ Jfr hvad ofvan sagts om motsvarande samling i RA. iiXVIII Handl. ang. kongl. hofven. [Hofhandl.\ En af de nya samlingar, som blifvit upplagda under det nu pågående arbetet med kammararkivets ordnande. Den i innehåller f. n. handlingar af ganska olika natur och är ej ännu kronologiskt ordnad. Handl. ang. räntekammaren. [HRK] Under denna rubrik hafva vid det nyssnämnda arbetet med arkivets ordnande en mängd handlingar blifvit sammanförda, af hvilka många ingalunda röra räntekammaren i egentlig mening. Samlingen utgjorde vid den tidpunkt, då jag ge- nomgick den, ett sextiotal bundtar, i hvilka handlingarna lågo om hvarandra utan kronologisk ordning. Beteckningen torde, åtminstone i den omfattning den här blifvit använd, vara provisorisk, men jag har i alla händelser naturligtvis varit nödsakad att citera den. Sandbergska samlingen. Noggrannt klassificerad och katalogiserad efter handlingar- nas innehåll. Jag har naturligtvis endast genomgått de par- tier, som enligt katalogen kunnat antagas innehålla hand- lingar rörande centralförvaltningen. Rosenbladska samIingen. Flottans arkiv. [Fl. A.} Skeppsgärdshandlingar. Kungliga Biblioteket. [Aå Bibl.\ Engeströmska samlingen. U psala universitets bibliotek. [U. U. />.] Allmänna håndskriftsamlingen, Afd. E. Cod. E. 281 innehåller en afskrift af konung Erik XlV:s latinska dagbok för år 1567. Denna är endast i utdrag tryckt af M. v. Celse i Kongl. Bibl:s Handl.. I: 2 (Sthlm 1769); däremot har F ant meddelat en fullständig öfversättning i

samlingen Handl. til uplysning af svenska historien, 11 (Ups. 1789). — Dagboken för 1566 är däremot tryckt efter det latinska originalet i Monum. pol.-eccles.; se nedan. Palmskoldska samlingen. Nordinska samlingen. Om dessa samlingar gäller det samma som ofvan anfördes om Sandb. sand., KA. Hogenskild Bje/kes samlingar.XIX B. Tryckta: Samlingar, urkundspublikationer o. d. A d l e r s p a r k e , C., Historiska Samlingar, I—V. Sthlm 1793—1S22. Album Academiæ Vitebergensis, ed. C. E. F o e r s t e m a n n , I. Leipzig 1841. A k w id s s o n , A . I., Handlingar till upplysning af Finlands häfder, I—X. Sthlm 1846—58. B e r g iu s , B., Konung C a r l d e n i x :d e s Rim-Chrönika jämte Bilagor. Sthlm 1759. C e l s iu s , O ., Monumenta politico-ecclesiastica ex Archivo Palm- skiöldiano nunc primum in lucem edita. Ups. 1750—51. [Monum. pol.-eccles] D a a e , L., Matrikler over Nordiske Studerende ved fremmede Universiteter, I. Kristiania 1885. F a n t , E. M., Observationes selectæ historiam svecanam illustran- tes, Fase. I. Ups. 1785— 1791. G j ö r w e l l , C. C., Kongl. Bibliotekets Tidningar 0111 Lärda saker, 1767. Sthlm 1767. Handlingar rörande Skandinaviens historia, I—XL. Sthlm 1816 —60. [Sk. II] Handlingar rörande Sveriges historia, — utgifna af Kongl. Riks-Archivet, Första serien: Konung Gustaf den förstes registratur, I— XVII. Sthlm 1861—96. [GR] Andra serien, II: Kyrkoordningar och förslag dertill före 1686, Första afdelningen. Sthlm 1872. H il d e b r a n d , E. (och A l in , O.), Svenska riksdagsakter. . . under tidehvarfvet 1521— 1718, I,II: 1, 2 [jfr förordet, s. XII], III: 1. Sthlm 1887 —94. [5ÆA] Historiska Handlingar, till trycket befordrade af Kongl. samfun- det för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia, I—XVI. Sthlm 1861—97. [Hist. Handl] XIII: Konung Erik XIV:s nämnds dombok, utg. af C. S i l f - v e r s t o l p e . Nye Danske Magazin, — -------------— udgivet af Det Kongelige Danske Selskab til den Nordiske Histories og Sprogs For- bedring, I. Kbhvn 1794. Meddelanden från Svenska Riks-Archivet, utgifna af R. M. Bo- W ALLius, I: i. Sthlm 1877. \Medd. frå n RA] I: 2, 4, II: 5, 6, utgifna af R. M. B o w a l l iu s . Sthlm 1878 —82: Register öfver Rådslag i Konung Gustaf I:s tid, af F. A. D a h l g r e n , och Register (Förteckning) öfver RådslagXX i konung Erik XIV:s, konung Johan III:s, konung Sigis- munds och hertig Carls tid, af E. W. B er g m a n . [Rt'gi dfver rådslag.] R y d b e r g , O. S., Sveriges Traktater med främmande magter, IV, V: i. Sthlm 1888—90. [Sveriges Traktater.] S ch m ed em a n , J., Kongl. Stadgar angående Justitiæ och Executions-Ährender. Sthlm 1706. S t ie r n m a n , A. A., Alla Riksdagars och Mötens Besluth----------- , I. Sthlm 1728. [St ie r n m a n , Riksdagar, I.] S t y f f e , C. G., Bidrag till Skandinaviens historia ur utländska arkiver, I—V. Sthlm 1859—84. S t y f f e , C. G., Samling a f instruetioner för högre och lägre tjänste- män vid landt-regeringen i Sverige och Finland. Sthlm 1852. [Instr. L. Af] S t y f f e , C. G., Samling af instruetioner rörande den civila för- valtningen i Sverige och Finland, I. Sthlm 1856. [Instr. C. F] S w e d e r u s , M., Stockholms Magazin för 1781. Sthlm 1781. T h y s e l iu s , P. E., Handlingar rörande Sveriges inre förhållanden under konung Gustaf I, I—II. Sthlm 1841—45. W ie s e l g r e n , P., De la Gardiska A rch iv et —, I—XX. Sthlm, Lund 1831—43. [De la Gardieska Ark.} II. B earbetningar. A. Svensk litteratur. A h l q v is t , A. G., Om aristokratiens förhållande till konunga makten under Johan den tredjes regering, I—II. Upsala univ:s årsskrift 1864, 1866; I äfven separat, Ups. 1864. A iin f e l t , O., Utvecklingen af svenska kyrkans ordning under Gustaf den förstes regering, jämte bilagor [Separat ur Tid- skrift för teologi]. Lund 1893. A l in , O., Om svenska rådets sammansättning under Medeltiden. Upsala universitets festskrifter 1877; äfven separat, Ups. 1877. A l in , O., Anteckningar vid studiet af andra delen af Geijer, Svenska folkets historia. Hist. Bibliotek, VII, Sthlm 1880. A l in , O., Sveriges nydaningstid, från år 1521 till år 1611 [Sve- riges historia från äldsta tid till vära dagar, 111]. Sthlm 1877—78.A n jo u , L. A ., Svenska kyrkoreformationens historia, I—III. Ups. 1850—51. A n n e r s t e d t , C., Grundläggningen af svenska väldet i Livland 1558—63 samt deraf alstrade strider inom Vasahuset. Up- sala univ.s årsskrift 1868; äfven separat, Ups. 1868. A n n e r s t e d t , C., Upsala universitets historia, I. Ups. iS77. A n n e r s t e d t , T., Svenska väldet i Livland 1564—70. Göte- borg 1877. A n r e p , G., Svenska adelns ättartaflor, I—IV. Sthlm 1858—64. B e r g , G. O., Riksdagen i Stockholm 1602. Sthlm 1883. B o e t h iu s , S. J., Om den svenska högadeln under konung Sigis- munds regering, I. Hist. Bibliotek, IV ; äfven separat, Sthlm 1877. Per Brahe den äldres fortsättning at Peder Svarts krönika, utg. af O. A i i n f e l t . Lunds univ:s årsskrift 1897; äfven separat, Lund 1897. C e l s iu s , O., Konung Erik den Fjortondes historia. Lund 1795. C l a s o n , S., Till reduktionens förhistoria. Gods- och ränteafsönd- ringarna och de förbudna orterna. Ups. 1895. v. D a l in , O ., S v ea rikes h isto ria, III. S th lm 1760—62. F o r s g r é n , G., Bidrag till svenska gref- och friherreskapens

his- toria 1561—1655, I. Sthlm 1885. F o r s s e l l , IT, Bidrag till historien om Sveriges förvaltning under Gustaf den Förste. Sthlm 1866. F o r s s e l l , H., Sveriges inre historia från Gustaf den Förste, I—II. Sthlm 1869—75. G e i j e r , E. G ., Svenska folkets historia, II [Samlade skrifter, II: 3]. Sthlm 1852. H il d e b r a n d , E., Conrad v. Pyhy och Dionysius Beurreus. Histo- risk Tidskrift 1883. H il d e b r a n d , E., Om ursprunget till k. Erik XIV:s nämnd. Historisk Tidskrift 1894. H il d e b r a n d , E., Svenska Statsförfattningens historiska utveck- ling från äldsta tid till våra dagar. Sthlm 1896. H il d e b r a n d , E., Om Kalmare-stadgar eller det »latinska bref- vet» 1587. Historiska studier, festskrift tillägnad C, G. Malmström den 2 november 1897, Sthlm 1897. H il d e b r a n d , H., Sveriges Medeltid. Sthlm 1879 ff, H il d e b r a n d , K., Johan III och Europas katolska maktpr. Ups. 1898,XXII H jä r n e , H ., Reformationsriksdagen i Vesteräs. Svenska spörs- mål, 7, Sthlm 1893. IIjä r n e , H ., Sveriges statsskick under reformationstiden (1520-- 1611). Grundlinjer till föreläsningar [Sommarkurserna i Uppsala 1893]. Ups. 1893. H jä r n e , H ., Svensk-ryska förhandlingar 1564— 72. Erik X IV :s ryska forbundsplaner [Skrifter utgifna af K. Human. Veten- skapssamfundet i Upsala, V: 15]. Ups. 1897. M e c h e lin , L., Öfversigt af Svenska Riksrådets statsrättsliga ställ- ning från Gustaf I till 1634. Helsingfors 1873. N or d strö m , J. J., Bidrag till den svenska samhälls-författningens historia, 1—II. Helsingfors 1839—40. P o sse, J. A., Bidrag till svenska lagstiftningens historia. Sthlm 1850. R e u t e r d a h l , H., Svenska kyrkans historia, III—IV. Lund 1863—66. R osm a n, H., Rasmus Ludvigsson som genealog. Ups. 1897. R u n d g r e n , C. H., Minne af kyrkoreformatorn Laurentius Andrem. Svenska Akademiens Handlingar 1893. S c h u c k , H., Svensk Literaturhistoria, 1. Sthlm 1890. S il f v e b s t o l p e , C., Om Jöran Persson och Konungens Nämnd. Historisk Tidskrift 1881. S t a r b ä c k , C. G. (och B ä c k st r ö m , P. O.), Berättelser ur svenska historien, III. Sthlm 1885. v. S t ie r n m a n , A. A., S w ea o ch Götha Höfdinga-Minne, I—II. Sthlm 1835—36. S tr in n h o l m , A. M., Sveriges historia i sammandrag, III. Sthlm i860. P e d e r S w a r t , Gustaf I:s krönika, fragment slutande med år 1833. Efter en originalhandskrift utgifven af G. E. K lem - m in g . Sthlm 1S70. S v e d e l iu s , W. E., Minne af Riksmarsken grefve Svante Sture. Sv. Akadrs Handl. 1876. (T e g e l ,) E r ic h J ö r en n sso n , Then Stoormechtighe, Höghborne Furstes och Christelighe Herres Her Gustaffs, Fordom Swe- riges Göthes och Wendes Konungs — — — Historia. Sthlm 1622. T e g e l , E r ik J ö r a n sso n , K o n u n g E rics den XIV:s H isto ria, — — — Utg. a f A. A. v. S t ie r n m a n . Sthlm 1751 - U g g l a , C. H., Svea Rikes Rådslängd. Sthlm, Norrköping 1791 - 93-X X III W e r w in g , I., Konung Sigismunds och Konung Carl den IX:des Historier, — Utg. af A. A. v. S t ie r n m a n , I—II. Sthlm 1746—47. W e s t l in g , G. O. F., Det nordiska sjuårskrigets historia, I— II. Historiskt Bibliotek 1879—80; I äfven separat, Sthlm 1879. W e s t l in g , G. O. F., Hertig Karls furstendömc under åren 1568 — 1592. Sundsvall 1883. Z e t t e r s t e n , A., Svenska flottans historia åren 1522 — 1634. Sthlm 1890. O d b e r g , F., Om Anders Lorichs, k. Johan III:s ständige legat i Polen, och hans tid (1569—1584). Skara läroverksprogram 1893; äfven separat, Skara 1893. Ö d b e r g , F., Tidsbilder ur 1500-talets Svenska häfder. Sthlm 1896. O d b e r g , F., O m magister Sven Jacobi, den förste protestantiske biskopen i Skara stift. Vestergötlands Fornminnesförenings Tidskrift 1896; äfven separat, Sköfde 1896. Ö d b e r g , F., Om Stämplingarna mot konung Johan III åren 1572—1575. Sthlm 1897. B. Utländsk litteratur. A d l e r , S., Die Organisation der Centralverwaltung unter Kaiser Maximilian I. Leipzig 1886. Br e s s l a u , H., Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien, I. Leipzig 1889. d ’AvENEL, G., Richelieu et la monarchie absolue, I—IV. Paris 1884—90. v. B eloav, G., Die Neuorganisation der Verwaltung in den deutschen Territorien des 16 Jahrhunderts. Historisches Taschenbuch, 6:te Folge, VI Jahrgang. Leipzig -1887. C11ÉRUEL, A ., Dictionnaire historique des institutions, moeurs et coutumcs de la France. 3“ 0 edition, Paris 1870. F r a n k l in , O., Das Reichshofgericht im Mittelalter, 1—II. Wei- mar 1867—69. I s a a c so h n , S., Geschichte des Preussichen Beamtenthums, I—III. Berlin 1874—84. J a c q u eto n, G., Documents relatifs ä l’administration financiere en France de Charles VII ä Frangois Per [Collection de textes pour servir ä 1'étude et l enseignement de l’histoire], Paris 1891. K r u s c ii, B., Die Entwickelung der Herzogl. Braunschweigischen Centralbehörden, Canzlei, Hofgericht und Consistorium, bisXXIV zum Jahre 1584, I —II. Zeitschrift des historischen Vereins für Niedersachsen, Hannover 1893—94. L in d n e r , T h ., Das Urkundenwesen Karls IV und seiner Nach- folger. Stuttgart 1882. L o e n in g , E., Lehrbuch des Deutschen Verwaltungsrechts. Leip- zig 1884. R a c h f a h l , F., Die Organisation der Gesamtstaatsverwaltung Schlesiens vor dem dreissigjährigen Kriege [G. S ch m o lle r ,

Staats- und socialwissenschaftliche Forschungen, XIII: li. Leipzig 1894. R e h m , H., Die rechtliche Natur des Staatsdienstes nach deutschem Staatsrecht. I. G. H ir t ii och M. S e y d e l , Annalen des Deutschen Reichs 1884, München & Leipzig 1884. R o s e n t h a l , E., Die Behördenorganisation Kaiser Ferdinands I. Wien 1887. R o s e n t h a l , E., Geschichte des Gerichtswesens und der Ver- waltungsorganisation Baierns, 1. Würzburg 1889. S c h m o lle r , G., Ueber Behördenorganisation, Amtswesen und Beamtenthum im Allgemeinen und speciell in Deutschland und Preussen bis zum Jahre 1713 [G. S ch m o ller och O. K r a u s k e , Acta Borussica, I], Berlin 1894. S c h o t t m ü l l e r , K., Die Organisation der Centralverwaltung in Kleve—Mark vor der brandenburgischen Besitzergreifung im Jahre 1609 [Sch m o ller, Forschungen, XIV: 4]. Leip- zig 1S97. S c h r ö d er , R., Lehrbuch der Deutschen Rechtsgeschichte. 3:te Auflage, Leipz.ig 1S99. S e e l ig e r , G., Das Deutsche Hofmeisteramt im spreteren Mittel- alter. Innsbruck 1885. S e e l ig e r , G., Erzkanzler und Reichskanzleien. Innsbruck 1889. S p a h n , M., Verfassungs- und Wirtschaftsgeschichte des Herzog- tums Pommern von 1478 bis 1625 [Sc h m o ller , Forschungen, XIV: 1]. Leipzig 1896. v. S y b e l , II., och v. S ic k e l , T., Kaiserurkunden in Abbil- dungen, Text. Berlin 1891. V a l o i s , N., Inventairc des arrets du conseil d’Etat (Regne de Henri IV), I. [Inventaires et documents publics par la di- rection générale des archives nationales], Paris 1886. VtUTRY, A., Etudes sur le régime financier de la France avant la revolution de 1789, Nouvelle série, I—II. Paris 1883.

FÖRSTA PERIODEN

Konung Gustaf I:s personliga regering

(1523—1560)

I.

Den nya riksstyrelsens förutsättningar och grundläggning.

(1523—1538)

Regeringsmakten har inom germanernas statsbildningar en personlig karakter. Den förkroppsligade sig i regenten själf; han utöfvade den omedelbart, i egen person. När han behöfde oeh använde medhjälpare, blefvo dessa rena verktyg för hans personliga maktutöfning.

Sådana medhjälpare tog en furste helt naturligt i första rummet bland sina fast anställda personliga tjänare, sitt följe, sin hird. Tjänsten i regeringsärenden förenades därför med tjänsten i furstens enskilda uppvaktning. Det fanns dem emellan icke någon skillnad i karakter. Bådadera ägnades fursten personligen.

När fasta grupper af dylika funktioner i hans tjänst konsoliderade sig, uppstodo ämbetenJfr Loening, s. 115 f.; Schmoller, s. 16.. Äfven i dessa ingick då naturligen samma blandning af åligganden inom regeringen och inom furstens enskilda uppvaktning. Ämbetena blefvo ämbeten i dennes personliga tjänst, ej statens institutionerJfr Loening, s. 38, 111.. Det fanns ingen skillnad mellan hoftjänst och statstjänst; furstens hof inbegrep äfven organen för hans regeringSchröder, s. 137 ff., 481 ff., 590 f.; Schmoller, s. 50 f.; Rehm, s. 569; Rosenthal, *Gerichtswesen Baierns*, s. 236 ff..

I Sverige, där det germanska samhället fick utveckla sig mera ostördt af främmande inflytelser än annorstädes, framträdde denna regeringens personliga karakter i hela sin styrka.Landslagen känner inga andra medhjälpare för konungens utöfning af styrelsen än rådet, och rådet utgjorde tydligtvis redan på landslagens tid en församling af provinsmagnater, ett magnum consilium, som ingalunda omgaf konungen för beständigt, utan endast samlades för viktigare frågor. Till de ämbeten i konungens tjänst, som redan nu utvecklat sig, tog lagen ingen hänsyn. Inför

den uppbar konungen ensam och personligen regeringen; huru han organiserade sina medhjälpare, var hans ensak, ämbetena voro konungens, ej statens.

De hade utvecklat sig ur hirden i analogi med hvad som skett i andra stater, röja i namn och uppgifter en direkt påverkan af främmande mönster och hade liksom dessa att tillgodose båda de sidor af konungens tjänst, som en senare tid åtskilt, både hoftjänsten och regeringen. Drotsen och marsken voro organ på samma gång för hirdens ledning och hofceremonielet som för rikets styrelse i fredliga och krigiska värf. En kansler biträdde konungen i uppsättande af skrifvelser och aktstycken, vare sig deras innehåll rörde statsärenden eller konungens enskilda angelägenheter, en kammarmästare (camerarius) gick honom tillhanda i allt, som rörde uppbörd och utgiftE. Hildebrand, *Statsförfattn:s historia*, s. 40 f., 81, 124—128; H. Hildebrand, II: 110—117..

Den aristokratiskt-feodala strömning, som kännetecknar det svenska samhällslifvet under 1300- och 1400-talen, grep emellertid in äfven på detta område. Rådets självständighet i förhållande till konungen växte därhän, att det, ofta i öppen motsats mot denne, blef inkarnationen af stormännens feodala sträfvanden. De höga ämbetena fingo en allt självständigare ställning, upphörde allt mera att vara regelbundet verksamma i konungens tjänst. De blefvo till höga hedersvärdigheter, af aristokratien alldeles öfvervägande betraktade ur synpunkten af den socialt-politiska upphöjelse de beredde sina innehafvare, blefvo föremål för dess anspråk på samma sätt som förläningarna. I unionens statsakter plägade stormännen införa bestämmelser om dessa och andra dylika värdigheters besättande.

Detta innebar, att de ursprungligen kungliga ämbetena började öfvergå till *statens* institutioner. I terminologien gafs däråt ett uttryck, då de betecknades såsom rikets, ej konungens: »Sveriges rikes marsk» o. s. v.Styffe, *Bidrag*, IV: 239, 243, 246, 251 f., 253 f., 296 f., 300 f., o. s. v.; Jfr II: 279 f., IV: 269, 287; E. Hildebrand, a. a., s. 124, not 4, 126, not 2, 127. Här framträdde en ny princip för

den högsta statsstyrelsen, en brytning i viss mån med dess personliga karakter, men färgad af tidens feodaliserande riktning.

Äfven denna utveckling har sina analogier inom sydligare länder, men den inträdde i Sverige vida senare, och den stod här ännu på sin höjdpunkt, då annorstädes statslifvet börjat åter ombilda sig efter nya principer. Feodalismens krossande, den splittrade statsmaktens återförening i furstens hand och daningen af en ny ämbetsorganisation i hans tjänst utgjorde grundtemat för århundradens samhällshvälfningar och strider, som i sin begynnelse och sitt förlopp naturligtvis inom olika stater framträda på olika tider, men som mångenstädes redan fortgått genom århundraden, innan de med det tidskifte, som man kallat den nyare tidens början, nådde sin afslutning. I Sverige åter faller just inom 1400-talet länsväsendets stora tid. Gent emot dess utveckling förmådde konungadömet knappt ens bevara sin existens. Än sammansmälte detta svenska konungadöme med grannstaternas, än var det fullständigt suspenderadt, så under Medeltidens sista halfsekel nästan oafbrutet.

När äfven i Sverige en motsatt strömning bröt fram, fick denna en säregen art, betingad af det svenska samhällets i så sällsynt grad bevarade gammalgermanska grundkarakter. De fria bondemenigheterna reste sig, närmast mot unionskonungarna och deras fogdar. Men ur deras kraftyttring framgick också en tendens till återställande af en nationell enhetlig statsmakt, och denna tendens trädde småningom i medveten motsats mot stormansväldet. Den anknöt sig icke egentligen till konungadömet, hvars nationella karakter för tillfället syntes omöjlig att upprätthålla, utan tog gestalt i en myndighet, direkt framgången ur den revolutionära resningen: riksföreståndareskapet. Riksföreståndareskapet blef representanten för den ur bondemenigheternas resning återuppväxande enhetliga svenska statsmakten.

Riksföreståndaren intog en sväfvande och egendomlig ställning. Hans myndighet var i grunden revolutionär och provisorisk, utan stöd i lag och häfd. Egentligen stod han blott som primus inter pares bland de store. Hans styrka låg däri, att hans myndighet var själfva uttrycket för den kraftfulla allmogens inflytande på statslifvet, i hans fortsatta förbindelse med denna allmoge, i hans egenskap att vara dess ledare.

Härigenom bestämdes också karakteren af riksföreståndareskapets utöfning af statsmakten. Riksföreståndaren

kunde ej gärna äga vilja och förmåga att upptaga ett planmässigt organiserandestatsarbete, sådant som den legitima furstemakten annorstädes utförde. Såg han äfven sitt namn och sin myndighet vinna en viss häfd, så var och förblef dock denna myndighet i sig själf provisorisk, och de danska konungarnas ständigt förnyade tronanspråk påminde oupphörligt härom. Till verkliga nydaningar inom riksstyrelsen saknade han hvarje rättsgrund. Af hela sin ställning var han för öfrigt hänvisad till att fylla regeringsplikterna i egen person. Endast genom ett beständigt personligt framträdande inför bondemenigheterna kunde han bevara det personliga inflytande på dessa, hvarpå hela hans makt berodde. Ett i fullaste mening personligt regemente måste blifva riksföreståndarnes styrelseform.

De till riksämbeten öfvergångna höga kungliga ämbetena kunde i denna styrelse ej finna plats. Riksföreståndarne synas ej ens hafva ansetts äga befogenhet att besätta demH. Hildebrand, II: 115.. Endast rikskanslern funktionerade någon gång, och då närmast såsom organ för det nästan självständiga riksrådet. Denna värdighet hade emellertid kommit ända därhän i feodalisering, att den blifvit fast förbunden med en prelatur, Strängnäs biskopsstolE. Hildebrand, a. a., s. 127..

Till slut var dock tiden inne för det nationella konungadömets återupprättande, och i naturlig anknytning till den föregående utveckligen var det ur riksföreståndareskapet, som det framgick. Sammanhanget var icke endast yttre och tillfälligt. Det nya konungadömet var den mognade frukten af den utveckling till statsmaktens rekoncentration, för hvilken riksföreståndareskapet utgjort ett provisoriskt uttryck och medel. Det uppväxte ej blott i yttre, utan ock i inre mening omedelbart ur riksföreståndareskapet.

Hela det nya konungadömets karakter måste därföre komma att i hög grad bestämmas af riksföreståndareskapets traditioner. Konungen ärfde af riksföreståndarne den styrka, som låg i ställningen såsom korad folkchef, men också nödvändigheten att bygga sin makt på en omedelbar samverkan med folkets menigheter och vid dess utöfning bokstafligen fylla regeringens funktioner i egen person. Den personliga regering, som varit egendomlig för det gamla konungadömet, ingick med förnyad friskhet i det nya konungadömets väsen.

*

När Gustaf Eriksson Vasa i juni 1523 genom rådets och menige mans val upphöjdes från Sveriges rikes föreståndare till dess konung, så behöfde detta i och för sig icke medföra många eller stora förändringar i hans styrelses karakter. Riksföreståndarnes myndighet, ehuru aldrig närmare lagfästad till sitt innehåll, hade faktiskt i allmänhet taget kommit att sträcka sig till ungefar samma områden, som Medeltidens styrelsemakt äfven i en konungs hand omfattade: att skipa rätt och hålla allmän frid och ordning i landet, för detta ändamål befalla öfver de lokala förvaltningsorganen, leda förhållandet till andra stater och förestå krigsväsendetJfr E. Hildebrand, *Statsförfattn:s historia*, s. 128.. Dessa befogenheter voro naturligtvis ytterst tänjbara. De *kunde* exploateras till en mycket stark regeringsmakt, men konungakronan behöfde i och för sig icke gifva dem större innebörd, än de haft för riksföreståndarne. Det berodde på den nye konungen själf och på tidsomständigheterna, i hvilken utsträckning han skulle kunna göra dem gällande.

Ej heller i formerna för regeringen behöfde därföre det nya konungadömet starkare skilja sig från riksföreståndareskapet.

Konung Gustafs **råd** blef liksom unionskonungarnes och riksföreståndarnes sammansatt af provinsmagnater, andliga och världsliga, och sammanträdde endast på särskilda kallelser, antingen till speciella rådsförsamlingar eller för att utgöra kärnan i herredagar eller större riksmöten*SRA* I: 12, 15, 19, 21 ff., 29, 36, 39, 47.. Rådslagen förblefvo form för rådets handläggning af konungens propositionerSe exempelvis *SRA* I: 29., och detta kunde i öfverensstämmelse med den praxis, som under dess medeltida självständighetsställning utbildats, äfven nu uppträda såsom en på egen hand handlande korporation, afgifva försäkringar till konungen, utfärda skrifvelser till menigheten eller till utlandet*SRA* I: 6, 12, 44; *GR* I: 88, 98, 157, 159, 163, 165, II: 8, 10, III: 223.. För den löpande regeringen hade konungen af rådet såsom sådant ingen hjälp.

Riksämbetena befunnos ej mera användbara. Konung Gustaf tillsatte genast både hofmästare — Ture Jönsson

— och marsk — Lars SiggessonBåde hofmästaren och marsken nämnas redan i de vid Stockholms uppgifvande utfärdade dagtingebrefven (*GR* I: 90, 93). — Titeln hofmästare hade under 1400-talet trädt i stället för drotstiteln; jfr E. Hildebrand, a. a., s. 126. —, och dessa föra i viktigare aktstycken regelbundet sina ämbetstitlarSe exempelvis *GR* I: 102, 157, 163, 237, II: 9 f., 110, III: 5, 36, 82., men någon mot dem svarande verksamhet i styrelsens värf kom aldrig i fråga. De andra höga värdigheterna blefvo ej ens besattaJfr nedan s. 9, 15..

De enda organ, som lag och häfd stadgat, kommo sålunda icke heller efter det nya konungadömets upprättande till användning i den egentliga riksförvaltningen. Behöfde konungen medhjälpare för denna, ankom det på honom själf att anskaffa sådana på det sätt han fann lämpligast.

I någon mån kunde han tillgodose detta behof genom tillfälliga uppdrag till sådana rikets män, som härtill kunde vara villiga och lämpliga. Särskildt för den högsta domsmaktens utöfning var denna utväg af gammalt vanlig. Konungen kunde sitta till doms i egen person och ensam, men han kunde också låta flera eller färre framstående män, mestadels rådsherrar, sitta jämte honom i rätten, och ofta uppdrog han helt och hållet domsmakten åt sådana förtroendemän. Rådsherrar, stundom äfven andra frälsemän, kunde sålunda förordnas att afdöma mål, som hänskjutits till konungen i hofvet, eller att efter lagens bud å dennes vägnar hålla räfst ute i landskapenE. Hildebrand, *Statsförfattn:s historia*, s. 287 f.; H. Hildebrand, II: 137 f..

Men dylika tillfälliga uppdrag kunde endast gälla enskilda ärenden. I regel var konungen, nu liksom i äldre tider, i fråga om biträde i regeringens värf hänvisad till sitt följe af personliga tjänare.

Och detta konungens följe skilde sig icke mycket från riksföreståndarnes eller ens från en samtida stormans. En storman hade alltid en skara »svenner» med befälhafvare, somliga med närmare begränsade åligganden och följaktligen med särskilda tjänstetitlarJfr H. Hildebrand, II: 261—272.. På samma sätt utgjordes också konungens följe hufvudsakligen af en dylik svenneskara, endast talrikare än en stormans. Den stod till honom principiellt i samma förhållande som en riddares eller prelats svenner till sin herre, ett rent personligt, privat tjänsteförhållande. När medlemmar af detta följe gjorde tjänst i regeringsärenden, voro de följaktligen icke något slags statsfunktionärer, utan endast verktyg för konungens personliga handlande. Det var alldeles samma förhållande som fordom med den kungliga hirden.

Nu likasom under det äldre konungadömet gjorde sig också behofvet af verktyg för konungens regeringshandlingar särskildt gällande inom vissa hufvudområden och framkallade därigenom koncentrering af vissa uppgifter på särskilda poster. Af sådana kraf hade de, för hvilka drotsens och marskens befattningar fordom tillkommit, numera ej samma betydelse, och motsvarigheter till dem saknas därför i själfva hofvet. Däremot befunnos äfven nu särskilda anstalter behöfliga för konungens biträdande vid skrifvelsers eller urkunders uppsättande samt vid uppbörd och utbetalning af hans och kronans medel. De poster, som hade att tillgodose dessa kraf, återfinnas också i konung Gustafs hof.

Konung Gustaf hade således en **kansler**. Denne är icke att identifiera med unionstidens rikskansler. Rikskanslers värdighet omtalas aldrig efter Gustafs tronbestigning, vare sig för Strängnäsbiskopen eller för någon annan. »Kansler» var en allmän benämning för en person, som tjänstgjorde i skrifgöromål, hos hvem han än var anställd; Sturarna hade haft sin enskilde kansler under riksföreståndaretidenSvante Nilssons kansler herr Peder Jakobsson omtalas exempelvis i en mängd bref, tryckta i Styffes *Bidrag* V: 110 f., 128, 188, 201, 231, 346 o. s. v., det samma hade i allmänhet varit fallet med framstående prelater och sannolikt äfven världsliga stormänBiskop Mats af Strängnäs talar om sin kansler i ett bref af 1509 (Alin, *Rådets sammansättning*, s. 10, not 5). Jfr Forssell, *Bidrag*, s. 47 f., och äfven vid denna tid omtalas biskop Brasks kanslerKon. t. Brask $^{20}/_{6}$ 1523 (*GR* I: 97).. Så var också konung Gustafs kansler endast och allenast hans enskilde tjänare för skrifgöromålen, alldeles icke någon fast riksämbetsman. Då i Sverige ännu endast kyrkans män besutto den bildning, som för en sådan tjänst var erforderlig, så var konungen hänvisad till att taga sina kanslerer bland dessa, och härigenom utpräglades ytterligare kanslerspostens karakter af personligt förtroendeuppdrag i konungens enskilda tjänst. De

män, som konungen tog till kanslerer, bibehöllo nämligen äfven under denna sin ställning sin kyrkliga rang, fungerade i regel endast under någon kortare tid i sagda uppdrag och återvände därefter till kyrkanI registraturet finnes en anteckning om att man vid konungavalet bestämde, hvilken lösen som för förlänings- och fullmaktsbref samt dylika handlingar skulle gifvas »Cancellario pro tempore et scriptoribus» (*GR* I: 64). Här förutsättes tydligt, att kanslererna skulle komma att tid efter annan ombytas.. På hösten 1523 var dekanen i Åbo, magister Erik Svensson, konungens kanslerKungl. kvitto af $^{1}/_{11}$ 1523, *GR* I: 171; jfr följande not.,

men denne valdes snart till biskop i ÅboKon. till påfven $^{2}/_{11}$ 1523, *GR* I: 172 f.. I april 1524 intogs kanslersposten af magister Sven Jakobsson, kanik i Skara.Registraturanteckning af Sven Jakobsson själf, *GR* I: 199. I början af 1526 finner man i hans ställe magister Hans ScheelBref och registraturanteckn. af $^{11}/_{1}$ och $^{2}/_{2}$ 1526, *GR* III: 4, 49, 51., men på hösten samma år mottog Sven Jakobsson åter värfvetRegistraturanteckn., *GR* III: 300, not. — Ödberg, *Sven Jakobi*, s. 5, synes förbise, att Sven Jakobssons tjänstgöring såsom kansler ej sträckt sig utan afbrott från år 1524 öfver de följande åren, utan afbrutits af Hans Scheels..

Äfven reformatorn Laurentius Andreæ har i den historiska traditionen allt ifrån Peder Svart intill senaste tider gällt såsom Gustaf I:s kansler under denna hans första regeringstidPeder Svart, s. 80, 94 f., 124.. En forskare har emellertid påvisat, att denne i tidens handlingar aldrig nämnes såsom kansler, men väl regelbundet såsom secretariusAlin, *Anteckningar*, s. 244.. I åtskilliga andra fall synes man i Sverige under denna period hafva fattat de båda titlarna kansler och secretarius såsom liktydiga och användt dem utan åtskillnad om samma personerDet finnes exempel på att Sturarnes kansler Peder Jakobsson titulerats sekreterare (Styffe, *Bidrag*, V: 385), och det samma inträffar med biskop Brasks kansler, *GR* I: 138, 195., men här kan icke gärna så vara förhållandet, då samtidigt med att Laurentius Andreæ förde titeln secretarius andra nämndes kanslerer. En skillnad måste hafva förefunnits, men det förefaller, som om denna icke egentligen skulle hafva bestått däri, att den ena värdigheten bestämdt underordnades den andra. Så ofta i den allmänna terminologien en gradering af kanslers och sekreterares inbördes värdighet var genomförd, plägade kanslern alltid vara den öfverordnadeBresslau, s. 406; Schröder, s. 485; Rosenthal, *Gerichtswesen Baierns*, s. 541 ff., *Behördenorganisation*, s. 45 (not 2) ff.; Krusch, I: 209.. Så kan ej gärna nu hafva varit fallet. Laurentius Andreæ, konungens mest förtrogne rådgifvare, kan ej hafva stått under befallning af dessa jämförelsevis obetydliga kanslerer, som ej ens synas hafva haft plats i rikets rådJfr ofvan gifna förteckning öfver kanslererna med Hildebrands rådslängd, *SRA* I: 830 ff.. Men å andra sidan är ej heller antagligt, att sekreteraren såsom sådan skulle i strid med den terminologiska regeln hafva varit direkt öfverordnad kanslernJfr Ödberg, a. a., s. 4 f.. Måhända betecknade titeln kansler som vanligt den, som i allmänhet hadeledningen af skrifgöromålen sig ålagd, medan benämningen secretarius här togs i en specificerad bemärkelse, så att den i enlighet med sin bokstafliga betydelse angaf, att innehafvaren särskildt hade att lägga hand vid de »sekreta», de hemliga och viktiga handlingarna. Detta skulle väl motsvara Laurentius Andreæ's säregna förtroendeställning. Anknytningspunkter i den utländska terminologien för en dylik användning af sistnämnda titel saknas icke alldelesBresslau, s. 243; Schröder, s. 488. Jfr Rundgren, s. 62..

Inom ett par år finner man ytterligare en »sekreterare» i konung Gustafs tjänst, tysken Ulf GylerHandlingar från 1526 i *GR* III: 51, 403, 409.. Om hans ställning i förhållande till kanslern och den andre sekreteraren, Laurentius Andreæ, upplysa icke källorna. Dock synes titeln äfven i detta fall kunna tolkas på liknande sätt: den tyske sekreteraren intog förmodligen äfven han ett slags särställning såsom tjänsteman för utrikes skriftväxling. Att den i betydenhet ej kunde jämföras med Laurentius Andreæ's, faller af sig själf. Detta visar sig äfven däri, att Ulf Gyler ibland också endast nämndes såsom simpel skrifvare*GR* III: 168. — I ett bref af år 1525 talar konungen om »Jon Jonsson vår secretarii skrifvare», *GR* II: 206. Det är ej klart, om detta uttryck betecknar en »sekreterarens (L. Andreæ's?) skrifvare» eller en konungens »sekrete skrifvare», d. v. s. sekretererare..

Det fanns nämligen också åtskilliga lägre tjänare för skrifgöromål, som icke hade några titlar i egentlig mening, utan endast efter sin sysselsättning helt allmänt kallades **skrifvare**. Kansler och sekreterare räckte ej ensamma till för dessa göromål utan hade under sig dylika skrifvareRedan i den ofvan (s. 9, not 4) anförda anteckningen

om den vid konungavalet bestämda lösen för vissa handlingar talas om både kansler och skrifvare.. Dessa skrifvare voro helt enkelt en afdelning af konungens svenner, den afdelning af dessa, som speciellt hade skrifarbetet till sin uppgiftI den äldsta bevarade räkenskapsboken för konungens hof, af år 1527, äro »skrifvare i kanseliet» en underafdelning under hufvudrubriken »Svennalön». *RKB, KA;* jfr nedan sid. 27..

Alla dessa organ för skrifarbetet sammanhöllos genom sin gemensamma uppgift till en enhet. Detta kom till uttryck genom termen **kansliet**. Den synes hafva användts dels i en — grundläggande — lokal betydelse, för att beteckna det rum, där arbetet utfördes, dels såsom sammanfattande benämning för

alla dess organBref och anteckningar från år 1526 i *GR* III: 29, 216, 260, 295. Jfr föregående not.. Att »kansliet» sålunda betecknades såsom ett enhetligt kollektivorgan, innebar ovedersägligen en grundläggande utgångspunkt för en organisation. Men längre hade man icke kommit. Om en reglering af förhållandet mellan kansler, sekreterare och skrifvare eller mellan dessa sistnämnda inbördes förmäles intet.

Kansliet såsom sådant, både dess högre och dess lägre medlemmar, hade uteslutande en teknisk uppgift, att uppsätta och utskrifva bref och aktstycken. Med dessas innehåll, med realiteten af de regeringshandlingar, som däri uttrycktes, hade de i och för sig intet att skaffa. Kansliet var principiellt rätt och slätt det personliga konungadömets verktyg för expeditionen, ej ett rådgifvande eller praktiskt administrerande organ.

Detta hindrade dock icke, att konungen *kunde* påkalla kanslitjänstemannens råd eller tjänst äfven för utförande af en positiv regeringshandling. Det stod honom fritt att på detta sätt anlita hvem som helst af sina tjänare; hvar och en af dessa stod till honom i en allmän personlig tjänsteställning och tjänsteskyldighet, inom hvilken specialåligganden, sådana som kansliets, endast utgjorde en hufvuduppgift för vanliga fall, som efter hans bepröfvande när som helst kunde öfverskridas. Just hvad kansliet beträffar gafs därtill oupphörligt tillfälle genom själfva arten af dess arbete, som bragte det i ständig omedelbar beröring med konungen vid regeringsärendenas behandling. Hvarje kansler hade också af gammalt faktiskt plägat blifva en förtrogen rådgifvare åt sin herre, och sannolikt få därför Gustaf I:s kanslerer äfven i sin mån betraktas såsom sådana. Att sekreteraren Laurentius Andreæ intog en dylik plats, är säkert. De lägre kanslitjänarne fingo likaledes stå till tjänst på annat sätt än i skrifarbete, när så föll sig. Ulf Gyler reste år 1526 såsom konungens sändebud till Tyskland och DanmarkBref och anteckningar i *GR* III: 49, 51, 168 f., 403, 411., och skrifvare utsändes med bud och bref eller i uppdrag af olika slagJfr Forssell, *Bidrag*, s. 48; Reuterdahl, IV: 454..

I omedelbart samband med handlingarnas uppsättande och utskrifning stod deras registrering. Registratur, innehållande kopior eller utdrag af utgående eller inkommande skrifvelser eller andra handlingar, fördes redan tidigt under Medeltiden vid

kyrkliga institutioner, de yngre Sturarne läto såsom riksföreståndare hålla sådana, och äfven ett registrum regni omtalasE. Hildebrand, *Statsförfattn:s historia*, s. 60.. Från 1520-talet finnes ett biskop Brasks registratur*Medd. från RA* h. I , s. 6l, not.. På samma sätt fördes nu äfven registratur i konung Gustafs kansli, tidtals af kanslern i egen persona. a. s. 61; *GR* III: 300, not af utgifvaren. Jfr *GR* I: 199.. De lämna emellertid i sitt nuvarande skick i fråga om fullständighet och ordning mycket öfrigt att önskaI det äldsta registraturbandet (*RR*, band B) äro en mängd bref från olika år sammanförda så godt som utan ordning om hvarandra. Det andra synes vara i hufvudsak fördt någorlunda i följd för åren 1526—1528..

Liksom konung Gustaf hade kanslerer, så hade han också **kammarmästare**, men ej heller dessa voro efterföljare till Medeltidens aristokratiske stordignitärer med motsvarande titel. Konung Gustafs kammarmästare voro, alldeles på samma sätt som kanslererna, hans personlige tjänare och togos liksom dessa bland den prästerliga bildningens nödtorftigt skolade alumner, synbarligen till och med ur en lägre sfär. Endast tvenne kammarmästare äro bekanta från de första åren: en mäster Larens, som år 1525 efter att hafva lämnat konungens tjänst sattes till kyrkoherde i MoraTill Mora socken $^{12}/_{11}$ 1525, *GR* II: 246., och en mäster OlofKvittobref af $^{1}/_{4}$ 1525, a. a. II:

61., förmodligen samme mäster Olof Bröms, som senare framstår såsom en synnerligen verksam tjänsteman på det finansiella områdetBref af 1527 i a. a. IV: 23, 50, 365, 389. Jfr nedan sid. 25 ff..

Af kammarmästarnes verksamhet under denna tid hafva icke många spår blifvit bevarade. Samhällsförhållandena voro också sådana, att den centrala finansförvaltningen kunde försiggå i de enklaste former. Endast en ringa del af Sveriges rike hade den senare Medeltidens länsväsende lämnat kvar under konungens direkta förvaltningForssell, *Historia*, s. 20 ff., och af den förhärskande naturahushållningen följde, att största delen af inkomsterna genast användes för kronans utgifter i den landsdel, där de utgingoJfr Forssell, *Bidrag*, s. 83 f.. Man kan endast antaga, att kammarmästaren i öfverensstämmelse med tjänstenamnets betydelse i allmänhet fått funktionera så väl vid uppbörd af inkommande medel och dessasutbetalning som vid granskningen af de redovisningar, som affordrades fogdar och andra kronans lokala finansorgan. I ett formulär till kvittenser för de redovisningar, som afgåfvos från förläningarna, synbarligen härrörande från år 1526, finnes en parentes, hvari kammarmästarens närvaro vid räkenskapens afläggande omnämnes*GR* III: 349.. Dock funnos härutinnan inga fasta regler. Naturligtvis kunde konungen i egen person handlägga dylika ärenden, när så föll sig lämpligt — nyssnämnda kvittensformulär är också hållet i hans namn — och när han behöfde hjälp, var det ingalunda endast kammarmästaren, som han anlitade. Äfven andra konungens tjänare, t. ex. kanslern eller skrifvarne, eller andra personer, som tillfälligtvis voro till hands, kunde få biträdaKvitto på räkenskap, aflagd i närvaro af kanslern mäster Erik, ärkedjäknen Laurentius Andreæ samt borgmästaren i Söderköping Anders Simonsson, dat. $^{1}/_{11}$ 1523, *GR* I: 171.. Det hände ock, att uppdrag af denna art lämnades åt framstående personer ute i den landsdel, som däraf berördesTill Måns Bryntesson $^{17}/_{5}$ 1525, att electus i Skara och mäster Sven skola höra hans räkenskap. Till electus i Skara och Måns Bryntesson $^{26}/_{2}$ 1527 att anamma räkenskap af en fogde. *GR* II: 47, IV: 79..

Vid herredagen i Vadstena i oktober 1524 föreslog konungen och tillstyrkte rådet, att för utrönande af riksens ränta befallningsmän och fogdar skulle åläggas att uppskrifva hvar och en sin uppbörd af kronans medel i alla skattetitlar, samt att dessa uppgifter sedan skulle stiftsvis sammanfattas i register, för att slutligen på grundval af dem en gemensam längd öfver hela riket måtte kunna upprättas att användas vid räkenskapernas granskningKonungens propositioner, p. 8, rådets svar, p. 7, *SRA* I: 24, 28.. Det är dock ej kändt, att denna plan vid ifrågavarande tidpunkt kommit till utförande. Ej heller finnas några redogörelser för kronans inkomster och utgifter under dessa första år i behållJfr nedan sid. 27..

Så enkla voro organen för konung Gustaf I:s begynnande regering. Underrättelserna äro knapphändiga, ty i denna primitiva styrelse användes endast i mycket inskränkt grad skriftliga former. Hela förbindelsen mellan konungen och de tjänare, som biträdde honom i regeringen, högre och lägre, var omedelbar, personlig, muntlig. De hörde till hans närmaste omgifning och följde honom regelbundet. Den muntligameddelelsen mellan konungen och hans medhjälpare förhindrades därföre icke därigenom, att den förre icke egentligen hade något fast residens, utan efter urgammal sed ofta reste mellan olika slott och landsdelar. Stundom kunde det vara särskilda omständigheter, som påkallade hans närvaro i en viss landsdel, men äfven därförutan hade konungen skäl att sålunda hålla sig på rörlig fot. Dels behöfdes hans personliga ingripande i landets olika trakter, dels följde det af naturahushållningen, att de för hofvets underhåll disponibla inkomsterna borde förtäras på ort och ställe.

I alla afseenden öfverensstämde således regeringsorganens ställning och natur med konungadömets rent personliga karakter. De voro i grunden endast verktyg för vissa tekniska enskildheter i konungens personliga maktutöfning.

Några ämbetstitlar förekommo — kansler, kammarmästare, sekreterare, om denna titel kan såsom sådan uppfattas —, men de karakteriserade endast i allmänhet en viss hufvuduppgift för vederbörandes tjänsteverksamhet, utan att denna däraf ovillkorligt begränsades. Allt berodde på konungens personliga

bestämmande efter personliga hänsyn. Här framträdde sålunda med det nya konungadömet några begynnelser till en utveckling af nya ämbeten af alldeles samma art som de, hvilka det gamla konungadömet på sin tid hade skapat, men som sedan öfvergått till aristokratiska riksämbeten. Men dessa begynnelser till nya ämbeten voro åter baserade på en rent personlig tjänsteställning till konungen och framstodo endast i vida konturerDet förtjänar anmärkas, att själfva orden »ämbete» och »ämbetsman» i denna tids språkbruk hade en ytterst obestämd betydelse, vida mera vidsträckt än den moderna. Nästan hvilken regelmässig sysselsättning som helst, vare sig i konungens tjänst eller i ett privat yrke, svnes man hafva kunnat kalla ämbete. Konungen talade om sina fogdar och ämbetsmän, och i sådant fall betecknade sistnämnda ord synbarligen hans tjänstemän — *GR* I: 107, 129, 169, 214 ff., 255, 259 — men ej mindre ofta förekommer »ämbete» i betydelsen af handtverk och ämbetsmän liktydigt med handtverkare, *GR* I: 154, 242, 255, 259, II: 174, III: 323. — På samma sätt användas dessa ord äfven under följande tid; jfr *GR* VII: 430, 460, 495, IX: 27, X: 203, XI: 218 med IV: 138, 303, X: 18, 173, XI: 213 (»skräddare-ämbetet») XVI: 4, XVI: 623. Termen »ämbete» kvarstod i skråförfattningarna intill vårt århundrade..

*

Den primitiva anordningen af konung Gustaf I:s tidigaste regering stod i proportion till regeringsmaktens traditionella innehåll. Men det visade sig snart, att det nya konungadömet, tackvare innehafvarens personliga öfverlägsenhet och gynnsamma tidsomständigheter, var mäktigt af en utomordentlig utveckling. Ej ett halft årtionde hade konung Gustaf burit kronan, innan han kunde rikta dråpslaget mot kyrkans självständighet, lägga dess ofantliga materiella besittningar under sin förvaltning och dess andliga maktområde under sin kontroll och ledning. Inom kort kan man äfven konstatera hans seger öfver det adliga länsväsendet i dess medeltida form, länsherremaktens ombildande till en provinsförvaltning vid fogdeförvaltningens sida och bådaderas inträde i den strängaste underdånighet under konungen. Den stora samhällshvälfning, som öfverallt kännetecknar den moderna statens grundläggning, genomfördes nu ändtligen äfven i Sverige. Den splittrade statsmakten samlades i konungens hand, hela landet drogs in under hans omedelbara regering, denna regering utsträcktes äfven öfver kyrkans hittills afskilda verksamhetsfält.

Kunde väl då, äfven när konungamaktens innehåll i denna oerhörda grad växte, de hittillsvarande hjälpmedlen för dess utöfning förblifva tillräckliga? Måste ej jämsides med denna den kungliga myndighetens utveckling också dess organ i motsvarande grad utvecklas?

Inom detta område så väl som inom de flesta andra har man att till en början betrakta det första årtiondet efter den stora Västeråsriksdagen såsom en period för sig. Under åren 1527—1538 fortgick arbetet med den nya statsordningens utdaning tämligen jämnt och följdriktigt på den lagda grundvalen. Sedan tillkommo främmande element, som i många afseenden gåfvo utvecklingen en förändrad karakter och därför inledde en ny tid.

Den stora nydaningen förmedlades genom en samverkan mellan konung och undersåtar af hittills icke sedd omfattning. I en mångfald af växlande former drogos rikets gode män och adel, präster, städer och menigheter in i den nya statsorganismens arbete. Konungen sökte införa alla rikets »ständer», högre och lägre, under sin ledning i statens tjänst. Samarbetet koncentrerades vid möten mellan konungen och ständerna, större och mindre, allmänna och provinsiella, och blef på så sätt också ett medel för den högsta riksförvaltningen i ordets vidsträcktaste bemärkelseHjärne, *Reformationstidens statsskick*, s. 35—41.. För den egentliga, löpande administrationen vardet naturligtvis endast en omslutande ram. De dagliga regeringsbestyren måste gå sin gång äfven mellan mötena.

Rådet intog självfallet den främsta platsen bland ständerna i detta samarbete, utgjorde som förr kärnan för de flesta allmänna möten och afgaf äfven särskilda rådslag. I själfva den centrala administrationen medverkade däremot dess medlemmar ej heller under den nya statsutvecklingen på annat sätt än genom särskilda uppdrag, framför allt vid dömande af konungs dom. Några forskare hafva uppgifvit, att år 1527 beslut blifvit fattadt om att

rådsherrarna turvis skulle åtfölja konungen med ombyte hvarje månadAlin, *Sveriges nydaningstid*, s. 223: G. O. Berg, s. 30; Jfr E. Hildebrand, *Statsförfattn:s historia*, s. 264.. Det uttalande af rådet, hvarpå denna uppgift stödjer sig, torde dock endast afse en tillfällig anordning. Konungen hade tydligen framställt en begäran till rådsherrarna, att några af dem skulle stanna hos honom tills vidare, och de förklarade sig därtill villiga, om blott konungen ville bestämma, huru många han önskade behålla hos sig, samt om vidare dessa ej behöfde stanna längre än vid pass en månad och under denna tid finge underhåll af konungen. Af allt att döma var det vid den stora Västeråsriksdagens slut, som detta skedde, alltså vid en i många afseenden afgörande tidpunkt, då konungen väl kunde hafva skäl till en så extraordinär åtgärd som att för någon tid försäkra sig om några rådsherrars ständiga närvaro vid hofvetRådets svar till konungen tryckt i *SRA* I: 101. Om dess datering se sammastädes..

Att indraga **riksämbetena** i centralförvaltningen kom ej heller i fråga. När Ture Jönsson efter det misslyckade Västgöta-upproret flydde ur landet och hofmästarens värdighet således blef ledig, visade sig till fullo, huru föga praktisk betydelse konungen tillmätte den: den blef icke vidare besatt. Riksmarsken Lars Siggesson gjorde endast tjänst på samma sätt som de öfriga rådsherrarna, i tillfälliga uppdrag.

Det är således inom kretsen af konungens personliga tjänare vid hofvet, som man har att söka en utveckling af centralregeringens organ och former.

Såsom **kansler** kvarstod Sven Jakobsson under år 1527, måhända också 1528Han omtalas såsom sådan i flera kungliga bref från 1527, *GR* IV: 78, 104, 298, 350. Ödberg, *Sven Jacobi*, s. 8, tar för gifvet, att det var i egenskap af kansler, som Sven Jakobsson deltog i gränsmötet i Nylödöse aug. 1528, men titeln förekommer icke i handlingarna.. Med år 1529 finner man i hans ställe

kaniken i Upsala, magister Henrik SledornEnligt en anteckning om de under hans kanslerstid utgångna förläningsbrefven skulle han hafva varit kansler allt ifrån jan. 1529 (*GR* VI, Tillägg). Själf kallar han sig kansler $^{12}/_{6}$ 1529 och omtalas såsom sådan $^{8}/_{12}$ 1530 (a. a. VI: 126, VII: 206; jfr VI: 21). Ett försvarelsebref, hvari han nämnes kanik, föreligger af $^{30}/_{7}$ 1523 (a. a. I: 113).. Denne entledigades vid nyårstiden 1531 och återtog sin kyrkliga befattningRegistraturanteckn. $^{1}/_{1}$ 1531, a. a. VII: 227; jfr VII: 228., och ett halft år senare förordnades Olaus Petri, reformatorn, till kanslerDen 13 eller 14 juni 1531. Jfr registr. ant., a. a. VII: 362, med hans egen uppgift i sina självbiografiska anteckningar, Thyselius, II: 348.. Han synes dock icke hafva funnit sig väl i denna ställning, som uppenbarligen föga passade för en så självständig natur som hans. En person, som med all säkerhet var väl underrättad, Laurentius Andreæ, berättar i ett förtroligt bref i nov. 1532, att mäster Olof då hoppades snart blifva fri från sin kanslerspostLaurentius Andreæ till Sven Jakobsson, die animarum (2 nov.) 1532: »Ego a servimine M^{tis} suae pæne nunc absolutus, non libenter me de causis ac negotiis inposterum intromitto. Sicut et M. Olaus sperat in brevi posse absolvi a sigillo et M. Christopherum in locunt eius substitutum iri.» *(AH, Kyrka och Skola, RA)*.. Ett halft år senare, på våren 1533, fick han också lämna denReg. ant. »tempore Erici» 1535, *GR* VIII: 232, not..

I nyssnämnda bref talar Laurentius Andreæ också om att han själf numera var nästan skild från konungens tjänstLaurentius Andreæ till Sven Jakobsson, die animarum (2 nov.) 1532: »Ego a servimine M^{tis} suae pæne nunc absolutus, non libenter me de causis ac negotiis inposterum intromitto. Sicut et M. Olaus sperat in brevi posse absolvi a sigillo et M. Christopherum in locunt eius substitutum iri.» *(AH, Kyrka och Skola, RA)*.. Med hans förtroendeställning var det således då slut. Sekreteraretitel har om honom icke anträffats efter 1527Han begagnar den själf i ett par bref till abbedissan Ingegerd i Sko af detta år, *AH*, a. saml. — Rundgren uppger — s. 146 — att Laurentius Andreæ afgick från »kansleriatet»(!) i oktober 1531, men utan att på något sätt styrka sin uppgift. Likaså Ahnfelt, s. 158.; dock kan detta mycket väl bero på en tillfällighet. Säkerligen anlitades han äfven senare i viktigare kanslisaker.

Då Laurentius Andreæ berättade om Olaus Petri’s trötthet vid kanslerns värf och sin egen onåd, visste han också

att uppgifva, hvem som skulle blifva den förres efterträdare: magister Kristofer Andersson. Kristofer Andersson var en frälseman, som efter att i utlandet hafva förvärfvat magistergraden ingått i konungens kansli och år 1532 förde titeln secretariusHandlingar af $^{9}/_{6}$ och $^{9}/_{7}$ 1532, *GR* VIII: 101, 387. Om hans utländska studier jfr hans bref till kon. $^{4}/_{4}$ 1530, dennes bref till biskop Sven i Skara $^{29}/_{6}$ s. å., a. a. VII: 461, 137.. Planen attsätta honom till kansler efter Olaus Petri torde dock icke hafva kommit till utförande. Han begaf sig snart åter till utlandet, måhända redan innan Olaus Petri definitivt afgått1533 års reg. innehåller ingen antydan om att han detta år tjänstgjort i kansliet, han saknas likaledes i årets aflöningslängd för dettas personal — jfr nedan s. 20 —, och af ett konungens bref till honom, dat. $^{26}/_{5}$ 1534, framgår, att han då någon tid vistats utrikes (a. a. IX: 117).. På våren 1534 erbjöd han härifrån ånyo konungen sina tjänster och fick då ansluta sig till en svensk beskickning, som afgått till Danmark, för att biträda denna vid diplomatiska aktstyckens uppsättandeAnf. kungl. bref af $^{26}/_{5}$ 1534.. Sedan använde konungen honom upprepade gånger i diplomatiska uppdragInstr. för beskickningar till Holstein, Danmark, Preussen, af $^{25}/_{7}$ 1534, ($^{24}/_{3}$?) 1535, $^{1}/_{4}$, $^{16}/_{6}$ 1537, a. a. IX: 180, X: 89, XI: 281, 326., men synes däremot endast tillfälligtvis hafva tagit honom i anspråk för den egentliga kanslitjänsten vid hofvetSe nedan sid. 23. Magister Kristofer står i reg. antecknad såsom koncipist till en mängd bref af mars 1535, a. a. X: 39, 44, 60, 62, 70, 76, 81, 84, 89. — En Ericus Enari, som på samma sätt antecknats såsom koncipist till ett par bref från denna tid, är för öfrigt obekant.. Hvarken kanslers eller sekreterares titel tillades honom under denna tid.

I själfva verket tillsatte konungen icke alls någon kansler efter Olaus Petri's afgång. Huru tillfälligt och personligt det uppdrag var, som betecknades med denna titel, framgår klarligen häraf. Ämbetet, om man så vill kalla det, hade ej nått större stadga, än att det utan vidare kunde försvinnaOm försök att anskaffa en »tysk kansler» se nedan sid. 22..

Hvad titeln **sekreterare** angår, är redan anmärkt, att Laurentius Andreæ ej vetes hafva burit den efter 1527 och Kristofer Andersson endast under 1532. Sekreterare nämndes för öfrigt fortfarande Ulf Gyler, så länge han förblef i konung Gustafs tjänstSe exempelvis handlingar från 1529 i *GR* VI: 29, 67, 350., eller intill år 1534, då han rymde ur landetHans afvikning omtalas i bref och instr. af 7 och 10 aug. 1534, a. a. IX: 204, 228.. På 1530-talet gafs titeln åt Klemet Hansson, en svensk skrifvare, som tidigt kommit i konungens tjänst och förvärfvat dennes synnerliga förtroendeHan står bland skrifvarne i den första kända aflöningslängden för dessa, af 1527 (1527 års *RKB, KA*; jfr nedan sid. 27). Sekreteraretiteln användes exempelvis i ett kungl. bref af $^{30}/_{1}$ 1533; jfr bref af $^{3}/_{10}$ 1534, $^{28}/_{1}$ 1535 (*GR* VIII: 177, IX: 282, X: 22). — Enskilda skribenter kunde t. o. m. titulera honom kansler — så en Knut Söffrinsson i ett bref af 1535, *AH* —, men detta var en ren anomali. Jfr Thyselius, II: 93..

Både Ulf Gyler och Klemet Hansson omtalas emellertid mycket ofta såsom blott skrifvare: »Ulf skrifvare», »Klemet skrifvare»Ett par bref af 1529, *GR* VI: 41, 73; nyss anförda af $^{3}/_{10}$ 1534, $^{28}/_{1}$ 1535. Klemet Hansson står regelbundet i lönelängden öfver skrifvarna — så för öfrigt äfven mäster Kristofer år 1532 — men icke Ulf Gyler.. Stundom kunde det heta »vår secretarius Ulf skrifvare»a. a. VI: 29, 67.. Häraf synes framgå, att den till sin betydelse hitintills tämligen obestämda sekreteraretiteln under 1530-talet fått en jämförelsevis blygsammare innebörd än den, som anknöt sig till Laurentius Andreæ's värdighet. Den gafs åt medlemmar af själfva kansliet, äfven af den simpla skrifvareklassen, såsom en viss personlig utmärkelse framför de öfriga skrifvarne, men ej mera regelbundet, än att vederbörande också lika väl kunde benämnas skrifvare.

Skrifvare fortfor att vara den allmänna benämningen för skrifarbetets lägre organ. Allt ifrån 1527 finnas för åtskilliga år längder öfver den till skrifvarne utgående aflöningen, som gifva upplysning om deras antal. Det uppgår i 1527 års längd till 9, på våren 1532 till 11, 1533 till 12, 1534 till 10, 1537 till 11, 1538 till 91527, 1552, 1533, 1538 års *RKB, KA*; Herr Eskils utgiftsbok för 1534, *AH, Militaria, RA*; d:o f. 1537 — »valborgsmesselön», en »Salbergs-skrifvare» frånräknad — *Aflön. reg., RA*.. Antalet var således, naturligt nog, icke fixeradt. Konungen anställde så många, som vid hvarje tidpunkt behöfdes och kunde anskaffas. I en del af dessa längder äro konungens »kapellaner» införda under gemensam rubrik med skrifvarne och följaktligen

medräknade i de angifna siffrorna»Skrifvares och kapellaners lön» lyda rubrikerna f. 1533 ff. år.. Detta visar, att de stodo skrifvarne mycket nära; troligen fingo de vid behof göra samma tjänst som dessa. Egendomligt är, att antalet icke egentligen synes hafva stigit under de tio åren efter 1527, oaktadt den oerhörda utvidgningen af centralregeringens arbetsfält under denna tid.

Termen kansliet brukades fortfarande dels för att beteckna lokalen för skrifgöromålen, dels såsom kollektivbenämning för tjänstemännenSe exempelvis *GR* VI: 2, 340, VII: 137, XI: 69.. Någon utveckling i organisatoriskt hänseende kommer icke till synes i dess användning.

Det kan väl anses som självklart, att kanslern i allmänhet var kansliets chef. Tillfälligtvis förekomma också direkta hänsyftningar på denna hans chefsställning, i det att ett par anteckningar om kanslerers afgång fått den formuleringen, attvederbörande aflämnat kansliet eller sin befallning inom kansliet»Mäster Henrik blef utåf med secretet och den befallning han haft hade i kancellerit», »Mäster Olof blef åf med kancellarit», *GR* VII: 227, VIII: 232.. I denna befallning bör väl hafva legat, att kanslern fördelade arbetet, instruerade och öfvervakade det samma. I några andra anteckningar af denna art uttryckes kanslerers tillträde eller afgång så, att de mottagit eller aflämnat det kungliga sigillet»Mäster Henrik Sledorn blef af med secretit», »Mäster Olaf Petri anammade sigillum domini», a. a. VII: 227, 362. Jfr föreg. not och anteckningar af 1524 och 1526, a. a. I: 199, III: 300.. Här visar sig, att sigillets vård och handhafvande intog en central plats bland deras åligganden. Men närmare upplysningar saknas alldeles såväl rörande kanslerns funktioner såsom sigillbevarare som rörande hans utöfning af den ledande myndigheten inom kansliet.

Endast i den mån självfva arten af de olika uppgifter, som kansliet hade att fylla, omedelbart föranledde en reglerande arbetsfördelning, är det möjligt att urskilja en sådan. En ej ringa del af de från kansliet utgångna handlingarna torde hafva dikterats eller till större eller mindre partier stiliserats af konungen själf. Hans personlighet framträder mångenstädes på ett så lefvande sätt, att detta ej kan lida något tvifvel. Klart är emellertid, att så ej kunnat ske med alla. Ofta måste konungen hafva nöjt sig med att gifva befallning om aktstyckets uppsättande och föreskrifva dess hufvudsakliga innehåll samt öfverlåtit koncipering och redigering åt kanslitjänstemän. För en del af dessa aktstycken kunde då i något afseende en speciell insikt vara erforderlig, så att de icke kunde öfverlämnas åt hvem som helst. Åtskilliga kunde sålunda på grund af innehållets vikt endast förtros åt framstående koncipister. Så har man spårat Laurentius Andreæ's penna i en mängd viktiga handlingar från 1520-taletJfr Hjärne, *Reformationsriksdagen*, s. 15., och för öfrigt fingo säkerligen kanslererna och i andra rummet sekreterarne i dylika fall göra tjänst. Men framför allt fanns det en hel kategori af handlingar, som af rent formella skäl kräfde en särskild kompetens, de, som skulle skrifvas på främmande språk. I fråga om dem bestämdes kanslitjänstemännens användbarhet utan vidare af deras språkkunskap, och i fråga om dem var konung Gustaf, som själf icke ägde någon större boklig eller språklig bildning, i en för honom sällspord grad beroende af sina tjänares hjälp.Gällde det en handling på latin, så voro kanslererna och sådana män som Laurentius Andreæ och Kristofer Andersson genom sin teologiska bildning skolade i detta språk. Då kansliet äfven för öfrigt rekryterades från den prästerliga bildningens alumner, ehuru af en lägre grad, borde äfven bland skrifvarna nödtorftig kunskap af denna art hafva varit representerad. Dock hände det, sedan konungen upphört att fästa mera förnämliga män vid sitt kansli, att svårigheter härutinnan kunde uppståSe nedan om mäster Kristofers hemkallande för de latinska brefvens skull..

För den skriftväxling åter, som föranleddes af de lifliga förbindelserna med tyska furstar och städer, var insikt i tyskan erforderlig, och denna var i kansliet uppenbarligen vida mer sällsynt. En man sådan som Ulf Gyler, hvars personliga duglighet konungen icke skattade högtSommaren 1533 finner sig konungen icke hafva någon, som han »utländis och i den tyske handel bruka kan, efter att Ulf Skrifvare är gift och endels en svag karl», *GR* VIII: 262., hade endast på grund af sin tyska börd blifvit honom en ovärderlig medhjälpare, utmärktes förmodligen just på denna grund med sekreteraretitel och aflönades mångdubbelt högre än de svenska skrifvarnaI 1532 års lönelängd är han uppförd med 100 markers årslön, de svenska skrifvarne med högst 20. (Mäster Kristofer, som blott finnes i längden för första halfåret, har för detta ensamt 20 m.) *RKB, KA*.. Snart fann konungen hans hjälp

otillräcklig för de tyska kanslisakernas skötsel. Sommaren 1533 vände han sig till sin svärfar, hertig Magnus af Sachsen-Lauenburg, med begäran, att denne skulle skaffa honom en tysk kansler eller skrifvare, och denna begäran upprepades flera gångerInstr. f. sändebud samt bref af $^{31}/_{7}$ (?), $^{6}/_{9}$ och $^{26}/_{9}$ 1533, $^{6}/_{3}$ och $^{2}/_{6}$ 1534, *GR* VIII: 262 (jfr not 2), 308, 419, IX: 65, 133.. Helst önskade han således en framstående person, som kunde sättas i spetsen för hela kansliet, men som det framför allt var själfva språkkunskapen, som där behöfde förstärkning, så kunde äfven en simpel skrifvare af tysk nationalitet vara till gagn. Det hade emellertid icke lyckats konungen att erhålla vare sig en kansler eller en skrifvare, innan han genom Ulf Gylers afvikande förlorade äfven det biträde i de tyska kanslisakerna han dittills haft. Detta bragte honom i ett trångmål, som yttrade sig på det mest betecknande sätt. Sändebud, som afgingo till tyska furstar, måste instrueras att rent ut meddela, att konungen till dessa ej kunnat aflåta några skrifvelser af brist

på språkkunnige kanslitjänstemänInstr. f. l. Fleming m. fl. till Preussen och Pommern $^{19}/_{10}$ 1534, jfr bref af $^{16}/_{10}$, a. a. IX: 303, 292., och med största enträgenhet gjorde konungen till de tyska hofven framställningar om anskaffande af en sådan. Han hade nu reducerat sina anspråk till en »sekreterare eller skrifvare»Nyss anförda handlingar; bref till hertig Magnus $^{14}/_{8}$ 1534, till hertigens af Preussen sekreterare G. Rudolphi $^{29}/_{9}$, till hertigens af Holstein sekreterare Frans Trebow $^{17}/_{10}$, till hertigen själf $^{4}/_{1}$ 1535 o. s. v., a. a. IX: 238, 280, 297, X: 4.. Han önskade naturligtvis helst, att denne skulle taga fast anställning, men fann sig i nödfall till och med böra nöja sig med att af sina furstliga bundsförvanter erhålla en dylik tjänsteman till lånsInstr. f. Peder Andersson $^{4}/_{8}$ 1534, a. a. IX: 204.. Ännu i början af år 1535 hade dessa bemödanden ej blifvit krönta med framgång, ty konungen beklagade sig i ett förtroligt bref till de svenska anförarne vid Varberg öfver att han nödgades lita till sin egen otillräckliga kunskap i tyskan och hemkallade från dem Mäster Kristofer för att i stället få brefven uppsatta på latinBref af $^{4}/_{1}$ 1535, a. a. X: 9 f..

Något senare skall emellertid enligt Tegels uppgiftTegel, *Gustaf I:s historia*, II: 52. den efterlängtade tyske kanslitjänstemannen ändtligen hafva blifvit anskaffad, i det att Gustaf Olsson vid sin återkomst från Danmark i slutet af febr. haft med sig en Hans von Kitsker, som förut tjänstgjort i det danska kansliet och nu ingick i konung Gustafs. Någon bekräftelse på denna uppgift föreligger icke, men för dess sannolikhet talar den omständigheten, att framställningarna om en sådan tjänstemans hitsändande med denna tid upphöra. Ett par år därefter, år 1537, fanns en annan tysk, Friedrich Wiedemann, i konungens kansli, men när denne blifvit anställd, är icke klartFörbindelsebref af Fr. Wiedemann, som »etliche Zeit» tjänstgjort som kon. Gustafs »Cantzlei-schreiber» och »derselben Cantzlei sachen vertraut, verborgen und verschwiegen . . . gehalten», att hädanefter göra tjänst såsom kamrerare, dat. $^{20}/_{11}$ 1537 (Original bl. *G. I:s bref, RA*). — Hösten 1536 var konung Gustaf ej bättre försedd med medhjälpare i de tyska kanslisakerna, än att han, när hertig Magnus' kansler i sin herres ärenden ankommit till Sverige, sökte begagna tillfället till att få dennes biträde vid uppsättande af åtskilliga skrifvelser och i detta syfte önskade kvarhålla honom hos sig öfver vintern. (Kon. till Olof Bröms $^{24}/_{9}$ 1536, *GR* XI: 181 f.) Han synes också hafva stannat till febr. 1547. (Kon. till O. Larsson $^{3}/_{2}$, a. a. XI: 248.).

Konung Gustafs bekymmer för de tyska brefven belysa på ett i ögonen fallande sätt de enkla förhållanden, som rådde inom

hans kansli. När där var så illa ställdt med en så elementär fackkunskap som den språkliga, kan det icke förvåna, att inga försök till en verklig organisation kommo i fråga.

Registreringen af kanslihandlingarna försiggick under 1530-talet i bättre ordning, men fullständiga äro registraturen icke heller nu*RR, RA*, passim.. Kanslern synes hafva upphört att personligen lägga hand vid demAnteckningarna om kanslerernas tillsättande och afgång äro hållna i 3:dje person; jfr ofvan s. 21..

År 1530 upprättades ett register på bref och acta, hvilket har sin märkvärdighet såsom den äldsta anträffade arkivaliska förteckningen från konung Gustafs tid, men synbarligen ingalunda innefattade alla de handlingar,

som höllos i förvar, utan endast en del däraf»Anno domini 1550 skrefs detta efter skrifna register lydandes på vår Nåd:te Herres bref, som äre i kammeren.» Afskr. bland *A. H.*. I öfrigt förekomma inga underrättelser om huru dessa voro förvarade och ordnade.

Det faller af sig själf, att kansliets personal ej heller under denna tid var sysselsatt uteslutande med den egentliga kanslitjänsten. Som förut kunde dessa tjänstemän användas äfven på annat sätt, i uppdrag af olika slag. De återfinnas, särskildt äfven inom finansernas förvaltning.

***

Inom intet område kunde statslifvets omdaning mera omedelbart påkalla förbättrade styrelseorgan än inom det finansiella. Just här var nämligen denna omdaning till mycket stor del förlagd. Det var den i så oerhörd grad utvidgade och skärpta makten öfver rikets finansiella resurser, som utgjorde den nya kungliga myndighetens materiella grundval. Administrationen af konungens och kronans medel måste antaga helt andra proportioner än förut.

Sammanfattande förteckningar öfver de centrala tjänstemännen för denna finansförvaltning, motsvarande de i aflöningsräkenskaperna befintliga längderna öfver kansliets skrifvare, finnas icke att tillgåI de bevarade räkenskaperna har jag icke anträffat några aflöningsposter för kamrerarne. Dessa synas således icke hafva aflönats i samma ordning som kansliets skrifvare. Om deras aflöning utgått vid sidan af de allmänna räkenskaperna, eller om den varit upptagen i andra, nu förlorade räkenskaper, eller om den icke alls utgått i penningar — de bevarade räkenskaperna omfatta endast kontanta medel; jfr nedan s. 27 — utan i förläningar, kan icke afgöras.. Man är hänvisad till öfverallt ihandlingarna spridda notiser om eller spår af deras verksamhet. Att fullständigt sammanleta alla dessa spridda underrättelser möter naturligen mycket stora svårigheter, hvarförutom sannolikt själfva källornas relativa knapphändighet i och för sig måste förorsaka luckorDen bästa källan äro kamrerarnes egna kvittenser; jfr nedan s. 30. Ofta är det svårt att afgöra, om en person, som omtalas i samband med en finansiell åtgärd, varit kamrerare eller icke, ty titeln användes endast oregelbundet. Ej minst gäller detta om en mängd korta anteckningar om kvittenser, som finnas i registraturen; se nedan s. 30.. De uppgifter, som här meddelas, göra därför icke anspråk på att vara absolut uttömmande, men de torde vara tillräckliga för att låta grunddragen af det hela framstå.

Om konung Gustaf under sina första regeringsår hade mer än en kammarmästare eller kamrerare, är icke tydligtDet kan ej afgöras, om Olof Bröms inträdt i tjänst, innan Mäster Larens afgick. Jfr ofvan s. 13.. Länge dröjer det i alla händelser icke, innan man finner flera sådana i hans tjänst. Under 1527 och följande år nämnas flerestädes **kamrerare** i pluralisI Olof Bröms' räkenskapsbok för år 1527 (*RKB, RA*, jfr nedan s. 27) finnas flera uppbördsposter af silfver, »som camerarii köpt hafva», »som camerarii betalade», som han »anammat af camerariis» o. s. v. — titeln kamrerare blef småningom förhärskande —, och i denna egenskap funktionerade jämte Olof Bröms år 1528 Olof HenrikssonFlera kvittenser af Olof Henriksson, kamerer, bland *Kvittensreg., KA*. Möjligen var år 1528 också en Anders Algotsson kamrerare. Jfr nedan s. 28, not 2., allt ifrån 1529 Olof Larsson och Nils MånssonDe nämnas såsom sådana i en mängd handlingar från 1529 (se exempelvis *GR* VI: 255, 337 samt *Kvittensreg., KA*), 1530 och 1531 (*GR* VII: 157, 200, 276). Jfr nedan s. 28.. Såsom dessas medhjälpare tjänstgjorde år 1529 herr Eskil Mikaelis och herr Påvel JohannisI räkenskapsboken för året (jfr nedan s. 28) äro på inkomstsidan införda penningar, som Olof Larsson sändt till Nils Månsson »med herr Eskil», och bland utgifterna äro poster »till herr Påvel för gårdens uppehälle». Jfr af dem upprättadt inventarium öfver fataburen på Gripsholm, dat. 20:dag jul 1529. *Sk. H.* XXXVII: 1., och följande år titulerades de uttryckligen kamrerareKvittenser i *GR* VII: 73, 158, 186, 201, samt bland *Kvittensreg., KA*.. Vid denna tidpunkt hade konungen alltså samtidigt minst fem kamrerare. Det ligger nära till hands att söka förklaringsgrunden till ökningen i kyrkoreduktionen och länsväsendets ombildning.

Olof Bröms kvarstod såsom kamrerare intill år 1537, då

han rymde till utlandetSe kon:s öppna bref 16/1 1538, *GR* XII: 7., Eskil Mikaelis återfinnes långt in i följande tidJfr nedan s. 77.. Däremot hafva Påvel Johannis, Nils Månsson och Olof Larsson ej i handlingarna anträffats senare än år 1532Påvel Johannis omtalas t. ex. i bref 22/2 1532, *GR* VIII: 40, 42, och står i aflöningslängden för skrifvarne detta år, men ej under 1533 (*RKB, KA*; jfr nedan). Olof Larsson och Nils Månsson äro förmodligen identiska med de personer med samma namn, som 1533 ff. år befinna sig i Tyskland, sysselsatta med studier och uppdrag för konungens räkning (kungl. bref till dem i *GR* VIII: 259, 261, 319, IX: 126, 316, X: 175 f., XI: 247, 250).. 1531, men ej följande år, förekommer såsom kamrerare Anders Olsson*Kvittensreg., KA*.. Antalet gick således 1531 upp till sex. 1532—1537 omtalas i samma egenskap Måns Månsson1532 års *RKB, KA*; *Kvittensreg., KA*; kvittenser i *GR* XI: 323, 333., 1534 Håkan Svensson, 1534—35 Mårten Skrifvare, 1536 och följande år herr Erik Mattei och herr Larens Gregorii*Kvittensreg., KA*; jfr nedan.. I nov. 1537 öfvergick slutligen också tysken Friedrich Wiedemann från sin post i kansliet till kamreraretjänstJfr ofvan s. 23 not 6..

Konstaterade äro således tre kamrerare år 1533, fem år 1534, fyra år 1535, 1536 fem och 1537 likaledes fem. Dessa underrättelser kunna emellertid mycket väl vara ofullständiga. Minskningen år 1532 förefaller nästan osannolikt stor.

Utom kamrerarne arbetade emellertid nu äfven andra konungens tjänare i finansförvaltningen. I allmänhet synas vid de större slotten särskilda skrifvare hafva varit anställda för att föra räkenskap öfver till slotten ingående kronoräntor. De voro naturligtvis lokala tjänstemän. Slottsskrifvaren i StockholmKvitton af slottsskrifvare i Stockholm — 1531 Klemet Henriksson, 1532 Olof Persson, 1533—1536 Mårten Knutsson — på varuuppbörd, bland *Kvittensreg., KA*. fick dock helt naturligt mycket att göra med hofvet, då konungen så ofta där vistades, och stod därför de centrala finanstjänarne nära. I Stockholm synas för öfrigt utom slottsskrifvaren äfven flera andra skrifvare hafva varit stationerade med uppdrag att förvalta ingående naturaintäkter. Omfattningen och regleringen af deras åligganden framgår ej af de knapphändiga källorna. De kallas endast helt allmänt skrifvareEn mängd kvittenser af olika skrifvare på varuuppbörd, dat. Stockholm, a. saml. Bland dessa märkes en särskild »kornskrifvare»..Skrifvarenanmet kunde således fortfarande användas ej blott om skrifvarne i kansliet, utan äfven om andra, som hade något slags skrifgöromål om händer. För öfrigt var skillnaden mellan de olika skrifvarnes olika uppgifter ej allt för starkt utpräglad. Det hände alltjämt, att skrifvarne i kansliet fingo finansiella uppdragBref och handlingar i *GR* VIII: 177, 276, X: 55, 113, 250, 265, 266, 314, XI: 30, 52, 63. De här nämnda skrifvarne återfinnas i motsvarande längder öfver kansliets skrifvare i *RKB, KA*. — äfven kanslern kunde ännu 1529 och 1530 få deltaga i ärenden af denna artKvittenser i *GR* VI: 257, 337, VII: 153, 158. —, medan å andra sidan personer, som förde kamreraretitel, kunde införas i aflöningslängderna för kansliets skrifvarePåvel Johannis och Måns Månsson 1532, *RKB, KA*.. Inom det vidsträckta området för skrifvaretjänsten hade de egentliga kansligöromålen endast svagt afgränsats från de finansiella.

Tvifvelsutan voro i alla händelser kamrerarne de viktigaste finansiella tjänstemännen, eller med andra ord, de skrifvare, som hade viktigare finansiella funktioner, kallades i allmänhet kamrerare. Det är nästan uteslutande kamrerare, som skött uppbörd och utbetalning af de kontanta medlen, penningar och silfver, medan skrifvare haft naturaräntorna om händer*Kvittensreg., KA*, passim.. I rikets hushållning såsom helhet betraktad intogo naturaprestationerna visserligen en större plats, men deras förvaltning hade ännu endast helt obetydligt centraliserats. Det mesta förtärdes säkerligen i landsorten. Inga sammanfattande räkenskaper för en central administration af naturaräntorna äro kända för dessa år. Alla de räkenskaper, som föreligga, angå endast penningar och silfver. Dessa härröra samtliga från kamrerare.

Den äldsta afser till sin hufvudsakliga del 1527, men upptar äfven åtskilliga poster för föregående och efterföljande årDen finnes bland *RKB, KA*, och är den äldsta i denna samling.. Den torde vara uppgjord af Olof BrömsHans namn förekommer endast på ett par ställen i volymen — s. 4: ». . . . . för denne föreskrifne summa gjorde jag Olof Bröms vår k. n. h(erre) räkenskap . . .», och i slutet under »oppbyrd i sylf»: «Item detta efterskrifna hyttasölf hafver jag Olof Bröms anammat . . .» —, men då räkenskapsföraren öfver allt talar i första

person — »anammade jag» etc. — och stilen öfver allt är densamma samt Olof Bröms i sista afdelningen hänvisar till det föregående, så synes intet tvifvel om att han uppgjort hela boken vara öfrigt.. Först står uppbörd i penningar, dels en särskild hjälpskatt, dels hvad som inkommit under andra titlar, från kapitel och präster, penningeskatt

från en del orter, några få poster för sakören och gärdepenningar, intäkter genom försäljning af kläde och silfver samt slutligen uppbörd af myntet. Sedan följer konto för utgift i penningar med rubriker för leveranser till myntmästare och sölfköpare, för inköp af guld och sölf, för utbetalningar till slotts- och tullskrifvare, men framför allt ingå här aflöningar till svenner och krigsfolk, handtverkare och annan personal vid hofvet af alla slag samt i öfrigt alla möjliga till hofhållningen hörande omkostnader, till och med inköp för kökets behof och betalning för drängarnas skjortor och skor m. m. sådant. Sist är införd en särskild räkenskap för inkomst och utgift i silfver.

Volymen är icke inom något konto slutsummerad och i sin helhet föga systematiskt anordnad. Den torde näppeligen innefatta mer än en del, måhända dock den större delen, af de till konungen ingående penningeinkomsterna — den slutsatsen måste dragas af dess innehåll. Räkenskapsföraren synes i regel hafva åtföljt konungen på dennes resorDe antecknade platserna för uppbörd och utgift växla, och det finnes en särskild utgiftsrubrik: »I min n. herres herberge», upptagande kostnader för konungens »herberge» på åtskilliga orter. Dock framgår af ett par kungliga bref till Olof Bröms, att denne någon gång också befann sig på annat håll. *GR* IV: 23, 50..

För 1528 är ingen räkenskapsbok känd. Följande år påbörjades däremot en sådan af Olof Larsson och öfvertogs efter någon tid, när denne åtföljde konungen på en resa nedåt Östergötland, af Nils Månsson. Räkenskapen synes således nu hafva omfattat en i Stockholm fast förlagd förvaltning. Dock inrycktes äfven en redogörelse för Olof Larssons uppbörd under resanBland *RKB, KA*, rubricerad »Olof Larssons räkenskap» men med anteckning å s. 106: »Anno domini 1529 fredagen näst efter Laurentii antvardade jag Nils Månsson kammarnycklarna och då beskrefs inventarium»; sedan följer hans uppbörd under resan och så (s. 112) Nils Månssons räkenskap. — 1529 års räkenskap börjar med inventarium i både penningar och silfver efter en Anders Algotsson, som alltså synes hafva fört räkenskap för år 1528, ehuru någon sådan nu icke är känd.. Räkenskapen är slutsummerad, men blott delvis någorlunda systematiserad. Utgiftskontot är endast summariskt. Förmodligen öfverlämnades de uppburna medlen åt en eller flera andra kamrerare att distribueras.

På liknande sätt synas sakerna hafva blifvit ordnade åren 1531 och 1532. För det förra är dock endast en fragmentarisk

aflöningslängd, för det senare ett stort utgiftsregister, men ingen uppbördsbok i behållBåda bland *RKB, KA*. Af ingendera framgår, hvem räkenskapsföraren varit..

1533 öfvertogs — möjligen på grund af kamrerarnes dåvarande fåtalighet — både uppbörd och utbetalning af herr Eskil, biträdd af Måns Månsson. Nu finner man för första gången en fullt systematiskt uppställd uppbördsbok. Ordnad efter stift, län och fögderier upptar den i jämnlöpande kolumner dels anteckningar om den penningeränta, som hvarje uppbördsområde rätteligen borde prestera, dels uppgifter om den uppbörd, som faktiskt inkommit från hvart och ett. Utgiftslängden är intagen i samma volym; den är icke afslutad och endast ofullständigt rubriceradRKB, *KA*. På titelbladet, som nu är sammanklistradt med permen, står: »Denne register lyder uppå all den uppbörd jag herr Eskil uppburit hafver anno 33.» Inuti längden förekommer stundom någon post: »ana(mmade) Måns Månsson», annars alltid: »anammade jag h. Eskil». Äfven utgiftskontot är fördt af denne.. Ett summariskt sammandrag af uppbörd och utgift föreligger också*Handl. ang. Skatteväsendet, RA*..

För 1534 har icke någon annan räkenskap anträffats än en utgiftsbok, till största delen förd af herr Eskil eller i hans namn och hufvudsakligen innehållande aflöning till krigsmakten*AH, Militaria, RA*. Den börjar »Drabanters lön som . . . . jag herr Eskil lönte». Dock finnas äfven längder på »löningar», som verkställts af andra. Volymen har måhända blifvit sammanförd af flera lönelängder; olika stilar förekomma.. För följande år saknas räkenskaper

helt och hållet.

År 1536 flöda källorna rikare. De båda sidorna af penningeförvaltningen äro nu åter fördelade på olika kamrerare. Stora uppbördsregistret, som är fullt systematiskt uppställdt, har förts af herr Erik Mattei*RKB, KA*. Att Erik Mattei fört registret, framgår af ett i slutet på detsamma infördt kvitto på den räkenskap han därför aflagt., och denne har utbetalat de inkomna medlen i stora poster, framför allt till herr Eskil, som distribuerat aflöningar och liknande löpande utgifter i hofvet samt däröfver fört ett särskildt registerI senare tid rubricerad »1536 års räntekammar- och aflöningsräkning», *RKB, KA*..

Samma princip torde hafva gällt följande år, då herrLaurentius Gregorii öfvertog uppbörden efter Erik MatteiEnligt nyss anförda kvitto öfverlämnade Erik Mattei öfverskottet af sin uppbörd åt »L. Gregorii in inventario, som hans bekännilse utvisar». En mängd kvittenser af denne på uppbörd under 1537 föreligga. *Kvittensreg., KA*.. Endast herr Eskils utgifts- och lönelängd samt ett summariskt sammandrag af både uppbörd och utgift äro dock hitintills anträffadeDen förra bland *Aflön.reg., RA*, det senare bland *RKB, KA*..

Till dessa räkenskaper öfver kamrerarnes penningeförvaltning sluta sig såsom verifikationer en mängd kvittenser, som fullständiga bilden af deras verksamhet. Kvittenser utfärdades af både kamrerare och skrifvare på den uppbörd de mottogo, men de förra äro ojämförligt talrikare*Kvittensreg., KA*.. Endast mera sällan anträffas kvittenser, utfärdade af de personer, som mottagit penningar af kamrerarne. Under åren 1530—1532 finnas en mängd uppbördskvittenser, vanligen i kortfattade anteckningar, införda i kansliets allmänna registratur, ofta, men ej alltid, med bifogande af uppbördsmannens namn eller initialer*GR* VII—VIII, passim. Det vid anteckningen fogade namnet kan ej gärna beteckna annat än den person, som meddelat registraturföraren underrättelse om kvittot — vare sig nu detta utskrefs af den förstnämnde själf eller i kansliet —, och som säkerligen själf förmedlat den ifrågavarande regeringsåtgärden. Stundom sattes framför namnet ett »R(elator)», som just synes vara att förstå på detta sätt. Dylika anteckningar förekommo för öfrigt äfven för andra slags kvittenser än dem, som gåfvos vid uppbörd, ja, äfven för andra slags bref: VI: 258, VII: 318, 378, X: 206 f., 279, XI: 171, 216.. Efter sistnämnda år förekomma sådana anteckningar i registraturet däremot endast undantagsvis. Förändringen kan i sin mån anses vittna om finansförvaltningens småningom fortskridande konsolidering och afsöndring från kanslitjänsten.

Jämsides med ordnandet af uppbörd och utbetalning gick utbildningen af en systematisk kontroll öfver de lokala finansorganen, fogdar, förläningsmän och andra kronans ombud i liknande ställning. Det var denna kontroll, detta stränga öfvervakande af det sätt, hvarpå de lokala finansorganen iakttogo kronans bästa och fullgjorde sin leveransskyldighet till centralmyndigheten, som utgjorde den nya finansförvaltningens grundprincip och så betydelsefullt ingrep i hela statsorganisationen.

Den första förutsättningen för en dylik kontroll måste vara, att den kontrollerande ägde säker och fullständig kännedom om

omfattningen af kronans rättigheter. Denna förutsättning förefanns, sedan den 1524 framkastade tanken att upprätta en öfversikt öfver kronans ränta vid ingången af 1530-talet blifvit satt i verket. Företaget förbereddes genom en systematisk samling af fogdarnes redogörelser»Fougternes räkenskaper anno 1530 och 1531», en stor volym, f. n. förvarad bland *HRK, KA*., och på grundvalen af dessa samt andra tillgängliga underrättelser uppgjordes med ett par års mellanrum tvenne öfverslag öfver all den årliga inkomst i penningar och varor, som de olika uppbördsdistrikten hade att prestera, de i senare tid så kallade undervisningarna om rikets ränta af 1530 och 1533Bland *RKB, KA*; den förra tryckt i *Hist. Handl.*, XI, där äfven de från denna i den senare förekommande afvikelserna anmärkts. Jfr inledningen.. Hvilka som utfört arbetet, är obekantPå titelbladet i 1530 års volym står: »Nils Vestgöte hafver skr(ifvit)», men denna anteckning kan näppeligen betyda, att han ensam utfört själfva uppgifternas sammanarbetning; sannolikare förefaller, att han endast renskrifvit volymen. I öfrigt är denne Nils Vestgöte icke bekant. Om han är identisk med en Nils Månsson i aflöningslängden för kansliets skrifvare af 1527 eller en Nils Skrifvare i motsvarande längd för 1532 kan ej afgöras. — Till dessa systematiskt uppställda

öfversikter ansluter sig 1533 års uppbördsbok. Jfr ofvan s. 29.. Till sitt innehåll af enastående intresse för kännedomen om tidens kamerala förhållanden vittna dessa öfversikter i och för sig om att den centrala finansförvaltningen trots enkla hjälpmedel redan arbetade med planmässighet och insikt och måste under den följande tiden hafva varit en viktig utgångspunkt för kontrollen.

Om kontrollens anordning kunna dock ännu på 1530-talet endast jämförelsevis sparsamma underrättelser vinnas, hufvudsakligen i de kvittenser öfver aflagda redovisningar — ej att förväxla med uppbördskvittenserna —, som bevarats i registraturet eller annorstädes*Kvittensreg., KA*., och som icke äro synnerligen talrika. De flesta af dessa räkenskapskvittenser äro affattade i konungens namn, men i regel angifves, att en eller flera af tjänstemännen verkställt själfva granskningen af räkenskapen, och med några få och extraordinära undantag äro dessa alltid kamrerareJfr de i *GR* IV—XII intagna kvittenserna. Undantagen härröra från tiden före 1531: VI: 255, 257, 337, VII: 153. 158. — Att kamrerarne verkligen utförde den egentliga granskningen, ehuru kvittenserna affattades i konungens namn, framträder tydligt nog i kvittensernas formulering under 1530-talet, särskildt om denna jämföres med den ursprungligen vanliga. Medan det ofvan (s. 14) nämnda äldre formuläret endast talar om kamrerarnes »närvaro» (jfr kvittenser i a. a. V. 64, VI. 255, 257, 337, VII: 117, 153, 157 f., 178, 182, 192), heter det numera, att efter vederbörande kamrerares »undervisning» eller »ransakan» eller bådadera räkenskapen »sig så förlupen är», som kvittot utvisar (a. a. VII: 197, 200, X: 55, 176 f., 254, XI: 106, 133, 323, 333, XII: 59)..Exempel finnas också på att kamrerare i eget namn utfärdat dylika kvittenser, ehuru detta torde hafva varit sällsyntRäkenskapskvitton af Nils Månsson (1529), Måns Månsson och Mårten skrifvare (1534), Mårten skrifvare ensam (1534), i *Kvittensreg., KA*. I registraturet finnes intet dylikt kvitto in extenso infördt. Huru de kvitton varit formulerade, om hvilka här endast anteckningar gjorts, kan naturligtvis icke afgöras.. På samma sätt blefvo äfven de kamrerare, som haft den centrala penningeförvaltningen om hand, underkastade revision genom andra kamrerareSe redan anförda kvittenser i *GR* VI: 255, X: 55 och i slutet af 1536 års *RKB*, det senare af Måns Månsson och Olof Bröms.. Det kontrollerande arbetet synes sålunda i allmänhet hafva varit uppdraget åt dessa kamrerare såsom de mest framstående finanstjänstemännen.

Den centrala finansförvaltningen undergick under årtiondet efter den stora Vesteråsriksdagen obestridligen en betydande utveckling. Men ännu saknade den verklig enhetlighet och fast ordning.

Karakteristiskt är, att ännu ingen term fanns, som betecknade organen för denna förvaltning såsom en kollektiv enhet. När det talades om kammaren, så var det i en ytterst primitiv betydelse. »Kammaren» var ett lokalt begrepp, betecknande speciellt den kammare, där konungens och kronans medel mottogos och förvarades. De tidt och ofta förekommande uttrycken att »leverera in i kammaren» eller »betala ut ur kammaren»Se t. ex. handlingar i *GR* VI: 121, 333, VII: 20, 197, VIII: 344, IX: 72, XI: 133, 333, samt i synnerhet räkenskapsböckerna, där dessa uttryck äro ytterst vanliga., ordandet om kammarens nycklarPå flera ställen i 1529 års räkenskap; jfr ofvan sid. 28, not 2., om de »i kammaren» förvarade medlen»Var i kammaren när räkenskapen senast gjordes» (1527 års *RKB*), »var i kammaren den tid . . . » (1529 års *RKB*), »hade h. Eskil i kammaren om nyårstid 1533» (1533 års sammandrag, se ofvan sid. 29, not 3) o. s. v., om de »i kammaren» stående kassakistorna»Hafver jag antvardat i kammaren uti den ene kista vid dörren stående . . .» (1529 års *RKB*). — allt ådagalägger, att denna termens lokala grundbetydelse behärskade språkbruket. Dock hade en viss utveckling af dess innebörd begynt. Man kunde tala om de inkomster, som lågo »under

kammaren»1530 års undervisning om räntan, *Hist. Handl.* XI: 3, 5, o. s. v., kunde lokalisera kammaren icke blott till Stockholms slott, utan också annorstädesI 1533 års sammandrag talas om »kammaren på Stockholm» och »kammaren i Kalmarne». I fogden Peder Östgötes räkenskap för 1537—38 *(Fogderäkensk., KA)* heter det flerestädes, att han levererat penningar eller silfver »in i kammaren på Kalmarne slott».. Det var steg mot begreppets ombildning i abstrakt riktning, men ännu föga markerade.

Också i finanstjänstemännens ställning till hvarandra söker man förgäfves efter spår af en enhetlig organisation.

Det fanns bland dem ingen fast fördelning i öfver- och underordnade, ingen ordnad gradering af myndighet och befogenhet. Personligen kunna de hafva haft mer eller mindre att betyda allt efter sin personliga duglighet och konungens förtroende — Olof Bröms och Eskil Mikaelis framträda sålunda jämförelsevis mest —, men intet antyder, att något slags chefsposter kommit till stånd. Det hette ibland, att en kamrerare hade »befallning i kammaren» eller dylikt, men därmed menades endast, att han förestod själfva penningeuppbörden och hvad därmed sammanhängde »i kammaren», ej att han hade myndighet öfver de öfrigaI en skrifvelse af 1529 nämner konungen sina »kamererer och befallningsmän i kammaren», *GR* VI: 309, och i kvittot på Erik Mattei’s räkenskap (jfr ofvan s. 29) utgår man från den dag, då denne »fick befallning i kammaren».. Först år 1538 framträder en ansats till kamreraren herr Erik Mattei's upphöjelse öfver de öfriga. Vid ett tillfälle, då konungen lämnade Stockholm, utfärdade han en instruktion rörande uppbörden från fogdarna för de kamrerare, som där kvarlämnades, och dessa voro tämligen otvetydigt ställda under herr Erik Mattei’s ledning»Kamerernes efterrättilse, om årlig inkomst», a. a. XII: 52.. Men instruktionen var tydligen rent tillfällig och föranledd af nödvändigheten att sörja för någon ordning i kamrerarnes verksamhet under konungens frånvaro. I fråga om arbetets fördelning skönjas inga andra normer än de, som ligga i penningeadministrationens öfverlämnande åt kamrerare, ej skrifvare, och i en viss tendens till uppbördens och utbetalningens särskiljande på olika händer.

Man talade icke blott om den allmänna »kammaren», utan också om en konungens »egen kammar»I 1536 års uppbördsbok (*RKB, KA*), som är rubricerad »Register uppå alla penningar, som inkomma uti vår nåd:te herres kammar utaf hela riket», förekomma också ett par poster »uppbörd (anammadt) af v. n. herres egen kammar».. Det var således en

skillnad dem emellan. Denna berodde ingalunda på skillnaden mellan konungens privata inkomster och kronans. Räntan från arfvegodsen ingick till uppbördskamreraren i den allmänna kammaren. Den började visserligen rubriceras för sig i uppbördsregistretRedan i 1529 års uppbördsräkenskap äro några poster afskilda under rubriken »Min herris arf och eget», i 1530 års undervisning om räntan står under öfversikten öfver fogdarne en särskild afdelning af »vår nåd. herres egna fogdar», och i 1536 års uppb. reg. rubriceras särskildt »uppbörd af v. n. herres egn(a) gods»., men detta föranleddes helt naturligt af själfva jordnaturens egendomlighet. Däremot fanns ingen anledning att i fråga om inkomsternas *användning* skilja mellan konungens enskilda och kronans, då bådadera i lika oinskränkt grad stodo till hans fria förfogande och riksstyrelsen sammansmälte med hans personliga hofhållning. Konungens egen kammar synes närmast hafva varit en skattkammare i egentlig mening, dit öfverskott från allmänna kammaren kunde öfverflyttas, och dit naturligtvis också, om konungen så fann lämpligt, direkta inkomster kunde indragas, samt hvarifrån i fall af behof ett tillskott till den allmänna kammaren kunde lämnas. Den stod under konungens omedelbara och personliga vård. Några räkenskaper för den känner man icke.

*

Myntväsendet intog en egendomlig ställning inom finansförvaltningen. Myntningen öfverläts åt myntmästare genom skriftliga kontrakt, som bestämde, hvilka myntsorter som skulle slås, deras skrot och korn, hvilket antal mynt af hvarje valör myntmästaren skulle leverera på silfvermarken, och hvilken lön han skulle få räkna sig till godoForssell, *Anteckningar om mynt* etc. (*Historia*, II), s. 44—60). Kontrakt med myntmästare af 1523, 1524, 1527, 1529 i *GR* I: 142, 206, IV: 331, VI: 10, 14. I Tyskland plägade furstarna under Medeltiden öfverlåta myntningen åt ett slags entreprenörer, Schröder, s. 188, 519 f., 586.. Myntmästarne skulle enligt kontrakten aflägga räkenskap, och flera kvitton på sådana inför konungen och hans tjänstemän aflagda redovisningar äro i behåll*GR* VI: 337, VII: 197, 200..

Myntningens anordning kan här lämnas å sido. I administrativt-organisatoriskt hänseende märkes, att de myntade penningarna visserligen i regel torde hafva ingått till kamrerarne i

kammaren för att jämte öfriga medel af dem distribueras, men att understundom äfven på konungens befallning penningar kunde utbetalas från myntet direkt till andra personerEn dylik kunglig order af 1526 i *GR* III: 24. Se

för öfrigt Forssell, a. a., s. 52—55.. Äfven här visar sig alltså, att penningeförvaltningen ännu icke var fullt koncentrerad.

*

I sin helhet betraktad företer centralregeringens utveckling under årtiondet närmast efter den epokgörande Västeråsriksdagen inga nya organisatoriska uppslag. Det var egentligen endast inom det finansiella området, som konungen ökade antalet af sina tjänare, och som några grunddrag till en planmässig reglering af dessas arbete uppenbarade sig. Alla voro och förblefvo de dock, dessa tjänstemän, till hela arten af sin ställning endast verktyg för hans personliga maktutöfning. Den personliga synpunkten bestämde alldeles öfvervägande deras funktioner, inga fasta poster konsoliderades. En redan någorlunda utvecklad sådan, kanslerns, nedlades. Ej ens inom ramen af konungens personliga tjänst hade någon verklig ämbetsbildning kommit i gång. Det personliga regementet uppbar och genomträngde det hela lika fullständigt under senare delen af 1530-talet som under åren närmast efter konungadömets återupprättande.

*

II.

Organisationsförsök efter utländska mönster.

(1538—1543)

Sedan de spaningar efter en tysk kanslitjänsteman, som stodo i samband med Ulf Gylers rymning, i början af 1535 upphört, förspörjas under följande tid icke några särskilda åtgärder för kansliets rekrytering med tyska medlemmar. Det är därför icke bekant, om det var på konungens kallelse eller efter eget erbjudande som den beryktade Konrad von Pyhy år 1538 trädde i konung Gustafs tjänst såsom kanslerRasmus Ludvigsson i sina annalistiska anteckningar och efter honom P. Brahe uppgifva, att Pyhy »kom — — hit in i landet, gaf sig uti konung Gustafs tjäniste och blef sedan riksens kansler» (P. Brahes *krönika*, s. 22; jfr s. 78), Tegel (*Gustaf I:s historia*, II: 110) likaså, att denne kom hit »och begärade att vara uti konung Gustafs tjänst, det han ock fick». Enligt dessa uppgifter skulle således Pyhy själf hafva kommit för att söka anställning. Allt för stor vikt torde dock ej få fästas vid deras formulering. Jfr not 3..

Tidpunkten för hans ankomst till Sverige och anställning hos konungen har icke blifvit fullt utredd. En uppgift, att han redan i början af juni skulle hafva befunnit sig här och varit verksam i konungens ärenden, måste bero på något misstag*GR* XII: 121, not af utgifvaren. Det anförda brefkonceptet af $^{4}/_{6}$ har sannolikt fått oriktigt årtal, 1538 i st. f. 1539.. Den 22 juli var han nämligen enligt ett otvetydigt vittnesbörd ännu i Danzig. Dock synes han då hafva varit eller ansett sig vara antagen i konung Gustafs tjänst, ehuru han ännu ej fått värdighet af kanslerKonrad v. Pyhy till Franz Holster, dat. Dantsko in die Mariæ Magdalenæ 1538, *AH*, 8, *RA*. Pyhy meddelar på Holsters begäran denne sitt råd om huru han borde bete sig med anledning af en anklagelse, som borgmästare och råd i Stettin väckt mot honom. Anledningen till att Holster vändt sig till Pyhy hade varit den, att de båda tjänade samma herre, konung Gustaf, och Pyhys bref slutar med en försäkran: »euch von der Ko. M:t unsers aller gnedigsten Herren wegen in jeder... sachen treulichst zu wilfaren bin ich willig». Äfven Holster var således nu i konung Gustafs tjänst. Pyhys råd till honom var just, att han med hänvisning till denna sin ställning skulle vägra att stå till rätta i Pommern, och hans bref åtföljdes af ett »Rathschlag», en i Holsters namn uppsatt inlaga till hertigen af Pommern, hvari denna ståndpunkt var uttryckt. — Pyhys bref är egenhändigt undertecknadt, men ingen titel användes i underskriften eller åberopas i brefvet. — I *Titularreg.* finnes en anteckning om ett bref af $^{16}/_{7}$ 1538 från konung Gustaf till »Stadt Stettin Burgmeist. und Rath, in causa Franz Holsters des vice Canzelers», samt om ett af samma datum till »vic. C.» F. H. Häraf synes framgå, att denne verkligen varit anställd i konungens tjänst. Om titeln vice kansler förekommit i själfva brefven eller insatts i reg.

af skrifvaren, måste lämnas oafgjordt. I öfrigt har jag icke anträffat några underrättelser om P. H:s anställning.. Kort därpå måste han hafva ankommit

till Sverige och fått fullmakt såsom kansler och råd, sannolikt till en början blott för ett års tid. Fullmaktens datum kan ej med visshet fastställas, men sannolikt var det d. 24 augusti. Efter det första årets förlopp synes den hafva blifvit förnyadSjälfva fullmakten finnes icke i behåll, men flera koncept till en sådan föreligga, alla dock mer eller mindre ofullständiga och orediga. Ett af dessa talar om hans antagande till »Cantzler und Rath ein Jahr lang»; det är skrifvet af honom själf (*GR* XII: 121, not). Ett annat innehåller likaledes hans anställning såsom »Cantzler und Rath», men icke blott för ett år, utan »von dato bis so lang zur Zeit seines todlichen Abgangs» (*Pyhys papper, RA*). Ett tredje afser äfven det anställning »von dato hinfurder bis zur Zeit seines Lebens» och öfverensstämmer i allmänhet med det sistnämnda, men är kortare och lämnar platsen för ämbetstitlarna öppen (*GR* XII: 120 ff.). Alla tre koncepten äro odaterade. Härjämte finnes emellertid också ett utförligt reversal i Pyhys eget namn, innehållande de förpliktelser han ikläder sig, sedan konungen »von dato an ein Jahr lang» antagit honom till »Cantzler und Hofrath», fullständigt renskrifvet och dateradt Upsala Bartolomei dag (24 aug.) 1538, men icke undertecknadt, samt ändtligen ett odateradt och ofullbordadt, af honom egenhändigt uppsatt koncept till reversal, där ämbetstiteln icke nämnes, och där han säger sig vara anställd på lifstid: »bis so lang zur Zeit meines Lebens» (*Pyhys papper, RA*). Af alla dessa handlingar är alltså endast det förstnämnda reversalet fullständigt och dateradt och förtjänar tydligen i första rummet afseende. Dess datum har jag antagit såsom datum för den saknade fullmakten, tv fullmakt och reversal plägade utgöra tvenne sammanhängande, hvarandra motsvarande akter i anställningen (jfr nedan s. 39 f.). Af fullmaktskoncepten är sannolikt det förstnämnda äldst, efter som här blott stipuleras ett års anställning liksom i reversalet, och förmodligen tillkommet just vid första anställningen. De båda andra däremot kunna möjligen, liksom konceptet till det andra reversalet, vara att hänföra till ett tillfälle, då anställningen efter första årets förlopp förnyades på lifstid. I så fall kan äfven en anteckning i *Titularreg.* om Pyhys »Cantzlers bestallung und instruction», dat. 24 aug. 1539, antagas vara riktig; den skulle då afse just den efter första årets slut *förnyade* anställningen. Dess datering bestyrker i hvarje fall riktigheten af reversalets datum. — Rasmus Ludvigsson, Peder Brahe och Tegel hafva blott en uppgift, att Pyhy ankommit och anställts i aug. månad. Se ofvan s. 36, not 1..

Sin aflöning fick den nye kanslern räkna från den 1 aug. 1538I 1538 års uppbörds- och utgiftsbok (*RKB, KA*) står under »Utgifne penningar på ställningabref anno 38» främst en anteckning: »Item Herr C. v. Pyhys besoldning är om året 500 gyllen heller daler och begyntes hans besoldning 1 die augusti anno 38». Härpå grundar sig förmodligen uppgiften i *Biogr. Lexikon*, N. F., att hans kanslersvärdighet tog sin början d. 1 aug.. Under september månad samma år finner man honom i ämbetsutöfningHan för titeln i en af honom å konungens vägnar utfärdad stämning, dat $^{15}/_{9}$ 1558, *AH, Regem.rådet, RA*..

När Pyhy ankom till Sverige, funnos redan åtskilliga tyskar sedan längre eller kortare tid tillbaka i konung Gustafs tjänst såsom officerare för knektarna: Albrecht Silstrang, Hans Sastrow, Gilius von Taubenheim m. fl.Den förstnämnde står upptagen redan i 1536 års aflöningsregister med månadsvis utgående sold (*RKB, KA*), Hans Sastrow har åtnjutit full årslön för 1538, och Gilius v. Taubenheim är i samma års utgiftsregister uppförd med »besoldning», som börjar d. 1 maj. *RKB, KA;* jfr *GR* XII: 43, 94. Den nye kanslern blef genast medelpunkten för dessa främlingar vid hofvet, hans eget inflytande växte hastigt, och i jämnbredd därmed ökades hela det utländska elementets betydenhet. Innan utgången af 1538 utgjorde dessa och andra, delvis efter Pyhy inkomna tyskar en särskild kategori bland konungens tjänareDe sammanföras i årets lönelängd såsom en särskild grupp. Jfr not. 1., och denna förstärktes ytterligare. Det blef en formlig inströmning af utländingar, som erhöllo högre eller lägre poster af olika slag. Tvenne synas till och med hafva omedelbart erhållit värdighet af »råd» i likhet med Pyhy: Georg Norman, som troligen ankom under senare delen af år 1539, och som ursprungligen inkallats för att blifva hertig Eriks lärareOm Normans inkallande se biografierna i *Biogr. Lexikon*, N. F., samt *Nord. Fam.bok*. I *Titularreg.* är »Georg Normans Hofrathsbestallung» antecknad för $^{1}/_{1}$ 1539. Af

Normans bevarade räkenskaper för omkostnader i konungens tjänst åren 1539—1543 (*Normans papper, RA*) framgår dock, att han först på sommaren eller hösten kan hafva ankommit till konungen, ty han lämnade Lübeck d. 18 maj och flera långa uppehåll gjordes under den följande delen af resan., samt Claus von Hatstedt, som i dec. 1539 anställdes såsom »råd och öfverste»Reversal af honom i denna egenskap, dat. $^{25}/_{12}$ 1539, original, bland *AH, Handl. ang. tyskarna, RA*..

Ej få af dessa främlingar voro tydligen män af adlig börd

och förnäma later. Men de betraktade alla tjänsten hos konungen med helt andra ögon än den svenska adeln. Den svenska adeln var genom sociala och ekonomiska förhållanden vid denna tid föga användbar för en direkt och trägen statstjänst, framför allt en sådan i konungens hof. Den var en jordadel, jordbesittningen skänkte den ett ekonomiskt oberoende och band på samma gång adelsmännen vid deras gods i landsorten. De från unionstiden nedärfda traditionerna om adelns ställning i samhället gjorde den ytterligare obekväm för en regelbunden konungatjänst. Främlingarna åter hade kommit i det direkta syftet att vinna sitt bröd och sin lycka af denna tjänst. Det var för dem en naturlig sak att helt och hållet ägna sig åt den samma, mot det att de af konungen erhöllo tillbörlig aflöning.

Främlingarna blefvo således kungliga tjänstemän ex professo, och deras åligganden och förmåner blefvo i öfverensstämmelse härmed ordentligen stipulerade. Inom Tyskland hade vissa bestämda former blifvit utbildade för en tjänstemans anställning. Denna skedde genom en skriftlig öfverenskommelse mellan fursten och hans blifvande tjänare, ett kontrakt af privaträttslig natur, innehållande hvardera partens förpliktelser till den andra. Kontraktet inrymde således, från den anställdes synpunkt sedt, dels de åligganden han åtog sig, dels de rättigheter, speciellt i fråga om aflöning, hvarom han försäkrades. En dylik »Bestallung» kunde, i full öfverensstämmelse med sin privaträttsliga karakter, begränsas till en fixerad tidrymd, efter hvars förlopp den naturligtvis kunde förnyas, men ibland också affattas på obestämd tidLoening, s. 109 ff.; Rehm, s. 573 ff.; Isaacsohn, I: 6; Schottmüller, s. 76..

Äfven i Sverige var, på grund af hela konungadömets personliga karakter, förhållandet mellan konungen och hans tjänare af privat art, men det hade hitintills icke varit vanligt att reglera det i dylika bestämda former. Endast undantagsvis finner man exempel på att sådana blifvit använda under konung Gustafs föregående regeringstid, och sannolikt var det egentligen endast vid anställning af tyskar, som de förekommoFriedrich Wiedemanns ofvan s. 23 anförda reversalbref erbjuder ett dylikt exempel.. Nu, då tyska tjänstemän började anställas i massa, blefvo de för dem regel. Såväl Pyhy själf som hans landsmän på högre eller lägre poster erhöllo skriftliga beställningar, ofta på viss tid, mot hvilkasvarade af dem afgifna förpliktelsebref, obligationer eller reversalDe anförda koncepten till Pyhys fullmakt och reversal äro typiska exempel, likaså Claus von Hatstedts reversal. Liknande beställningsbref finnas i *GR* XII: 191, 193, 245, XIII: 251, och en mängd beställningsbref samt reversal bland *AH, Handl. ang. tyskarna, RA*. Jfr den ofvan s. 38, not 1, anförda rubriken i 1538 års aflöningslängd: »utgifne penningar på ställningabref», och en liknande i 1540 års register: »Ausgabe auf etliche Hofräthe, die nach Inhalt ihrer Bestallung bezahlt werden» (Melchior Schwabs utg. reg. bland *Aflön.reg., RA*), samt anteckningen om Normans »Bestallung»..

En dylik skriftlig fixering af tjänstemännens plikter och rättigheter måste principiellt sedt betraktas som ett viktigt organisatoriskt framsteg inom den hittills så obestämda tjänsten vid konung Gustafs hof. Reellt fick den en genomgripande betydelse därigenom, att äfven de förnämsta af de nya tyska tjänstemännen på detta sätt bundos vid regelmässig tjänst hos konungen. Dessa blefvo de enda fasta regeringsorganen af högre ordning, och det var naturligt, att de skulle träda i förgrunden framför de simpla svenska kanslitjänstemännen och kamrerarne. I förening med sina landsmän på de lägre posterna måste de komma att utöfva inflytande på hela styrelsens karakter.

Så blef det då af afgörande vikt, att dessa främlingar förde med sig idéer om ett helt nytt system för centralförvaltningens anordning, idéer, som vid denna tid som bäst började utbreda sig inom Tyskland. Ett

system af fasta centrala ämbeten och fasta stora ämbetskollegier hade växt upp i Frankrike och öfver den burgundiska ättens snart sönderfallande statsbildning funnit väg till Habsburgarnas arfländer i östra Tyskland. Kejsar Maximilian hade på sin tid gjort omfattande försök att efterbilda det, hans inrättningar hade, vanligen efter endast en kort tids tillvaro, förfallit, men planerna upptogos af hans sonson Ferdinand med större framgångSchmoller, s. 38 ff., 67; Schröder, s. 843 f.; Adler och Rosenthal, *Behördenorganisation*.. Just under åren 1536 och 1537 hade denne vidtagit flera viktiga organisatoriska åtgärder af denna artÅr 1536 utfärdades nya instruktioner för flera ämbetsverk i de särskilda arfländerna, och följande år tillkommo dylika för de gemensamma »Hofrath» och »Hofkammer», Rosenthal, a. a., s. 16, 63, 107 f., 129 ff.. Äfven i flera andra tyska territorier hade en liknande utveckling begynt, mer eller mindre i anslutning till Habsburgarnas exempelSchmoller, s. 55—79; v. Below, s. 305 ff.; Rosenthal, a. a., s. 174 ff..

Dessa principer kommo nu med Pyhy och hans landsmän till Sverige. Konung Gustaf måste hafva känt det personliga

regementets börda allt mera tryckande, i samma mån som dess uppgifter ökades, och idéen om en fast central ämbetsorganisation måste därföre blifva honom välkommen. Så grep man sig under främlingarnas inflytande och ledning an med att förverkliga den äfven i Sverige. Konungens personliga regemente med en skara oorganiserade personliga medhjälpare som verktyg skulle med ett slag ombildas till ett vidlyftigt, fast ledadt förvaltningssystem, organiseradt i fasta ämbeten och ämbetsverk med bestämdt afvägda åligganden och reglerade verksamhetsformer. Ett nytt tidskifte i centralförvaltningens utveckling begynte.

*

Regementsrådet.

När Pyhy och ett par andra af de mest framstående främlingarna vid sin anställning erhöllo värdighet af råd, ligger det närmast till hands att antaga, att detta innebar deras upptagande i riksrådet. Landslagen stadgade visserligen, att detta skulle bestå endast af infödde män, men konung Gustaf hade redan förut åsidosatt den bestämmelsen och inkallat utländingar. Det kunde dock möjligen sättas i fråga, om den nu åt Pyhy och hans landsmän förlänade rådsvärdigheten verkligen rätt och slätt afsåg medlemskap i riksrådet. Termen är icke riksråd, utan antingen det allmännare råd eller också, i de tyska texterna, som äro de talrikaste, HofrathSe ofvan s. 37, not 1, 38, not, 5, 40, not 1. Termen förekommer vidare i en dom, dat. onsd. efter Mikaelis (2 okt.) 1538 (*G. I:s bref, RA*), och ofta under följande år. Jfr nedan.. Och sistnämnda term betecknar, såsom af dess bokstafliga betydelse framgår, en rådgifvareställning af specifik art. Hofrath kallades i Tyskland en rådsherre, som tjänstgjorde *vid hofvet*, en medlem af ett vid hofvet befintligt fast rådskollegium. Äfven detta kollegium såsom ett helt benämndes Hofrath. Ett permanent Hofrath var vanligen det första och förnämsta af de uppväxande centrala ämbetskollegiernaSchmoller, s. 61 ff.; v. Below, s. 314; Schröder, s. 843 f.; Adler, s. 36 ff., 472 ff.; Rosenthal, *Behördenorganisation*, s. 5, *Gerichtswesen Baierns*, s. 261—263, 409 ff..

Då nu konung Gustaf anställde några af tyskarna såsom råd och dessa på samma gång genom sina »beställningar» bundos vid fast tjänstgöring, så blefvo de just sådana rådgifvare vid

hofvet, och termen Hofrath upptogs helt naturligt för att beteckna deras ställning. Men detta var i Sverige icke blott en ny term, utan en ny sak. Att en dylik rådsvärdighet af nytt slag skulle vara alldeles jämnställd med den gamla, torde näppeligen utan vidare få tagas för gifvet. Det kan också tänkas, att den fattades såsom en ny institution, skild från riksrådet.

Huru därmed förhöll sig, kan icke afgöras, då inga bestämda vittnesbörd om de nya rådsherrarnes förhållande till de gamla riksråden från den första tiden föreliggaDe nya rådens anställningsdokument lämna härom ingen upplysning. I samtliga koncepten till Pyhys beställningsbref och reversal talas endast helt allmänt om att han skall låta sig brukas i alla konungens och rikets »sachen, rathschlägen, geschäften, händeln und gewerben», men

dessa specificeras ej på något sätt.. När längre fram detta förhållande börjar framträda klarare, sker det på ett sätt, som visar, att hela rådsinstitutionen höll på att ombildas.

Till en början var det hufvudsakligen inom rättskipningens område, som främlingarnas organisationsidéer gjorde sig märkbara. De af gammalt vaga formerna för den kungliga domsmaktens utöfning gåfvo här lätt anknytning till en nybildning. När konungen nu fått råd och andra framstående män fast anställda i sitt hof, var det helt naturligt, att dessa regelbundet blefvo ledamöter af de domstolar, som nedsattes vid hofvet, och eftersom de alltid funnos till hands likaså naturligt, att sådan kunglig rätt tillsattes vida oftare än förr, med andra ord, att denna erhöll en viss permanens. Kanslern blef rättens själfskrifne ledare, och denne använde i rättegångshandlingarna tyskt språk, tyska former och tysk terminologi.

Med september 1538 börjar en mängd protokoll och andra aktstycken från dylika domstolar vid hofvet att förekomma. Dock sammanträdde dessa domstolar icke på regelbundna tider, utan synbarligen eftersom omständigheterna påfordrade, och till sammansättning växlade de betydligt, i full öfverensstämmelse med hittillsvarande praxis. Ej blott vid hofvet närvarande råd eller andra förnämliga män, utan också lägre hoftjänare, borgmästare och råd i den stad, där man befann sig, m. fl. kunde insättas i rätten. En verkligt permanent hofdomstol med bestämd sammansättning och reglerad verksamhet var detta således icke, ehuru kanslern i sin efter tyska förhållanden efterbildade protokollsstil och terminologi, särskildt genom användning af uttryck sådana som »Hofrichter» och »Hofgericht», syntes simulera dettaEn af kanslern $^{15}/_{9}$ 1538 utfärdad stämning är ofvan anförd (s. 38, not 2). Vidare föreligger »Rathschlag und die Urteil, so von koniglicher Maiestät . . . Kriegs- und Hofsräthen, Cantzler, Ritterschaft und gemeinem Stadt-Rath zu Stockholm gesprochen worden Mittwochs post Michaelis» 1538, utgörande protokoll och dom (*G. I:s bref, RA*). Det bevarade konceptet (*Pyhys papper, RA*) har uppgift om bisittarne: Pyhy, Svante Sture och Erik Fleming, »Hauptmänner», Klemet Hansson, borgmästare och råd i Stockholm. Ett protokoll af 15, 16, 17 okt. redogör för förhör af kanslern samt »Des Herrn Cantzlers Rathschlag und Abschied», men upplyser icke om rättens sammansättning (*AH*, 3, *RA*). Ett liknande protokoll af $^{19}/_{2}$ 1538 (! — tydligen skriffel för 1539) är underskrifvet af kanslern och Sten Eriksson, en dom, dat. Sonntag reminiscere (2 mars) 1539, utfärdad af Pyhy, Sten Eriksson, Klemet Hansson, Gustaf Fincke, Isak Nilsson, Hans Sastrow, »Hofrichter und Räthe» (*AH, Regem.rådet RA*). D. $^{23}/_{4}$ 1539 voro enligt protokoll flera »klagomål och ärender . . . för rätte . . . uti borgestufvona på Stockholm», inför en domstol af 27 personer, hufvudsakligen lägre hoftjänare med kanslern, Sten Eriksson och några andra svenska herrar i spetsen (*Borgrättsprot., RA*). Af $^{29}/_{7}$ finnas konceptprotokoll till domar, fällda af »der K. M:t Kriegs- und Hofräthen» — hvilka dessa voro, förmäles icke — och af $^{17}/_{11}$ ett liknande, fördt »in gehabenem Gericht und Rath für der K. M:t Kriegs- und Reichsräthen nämlich für den Herrn Cantzler, Sten Eriksson, h. Lars Siggesson, Svante Sture, Jon Olsson und Klementem Secretarien». *AH, Regem.rådet.*.

I det uppväxande tyska ämbetssystemet var vanligen den centrala rättskipningen anförtrodd åt rådskollegiet, och de högsta dömande och administrerande funktionerna voro således förbundna hos samma korporationSe ofvan, s. 41, not 2, anförda arbeten.. Principen öfverflyttades också till Sverige. Genast från början talades i domstolsprotokollen om »Hofräthe» eller »Räthe» såsom domstolens medlemmarEn af kanslern $^{15}/_{9}$ 1538 utfärdad stämning är ofvan anförd (s. 38, not 2). Vidare föreligger »Rathschlag und die Urteil, so von koniglicher Maiestät . . . Kriegs- und Hofsräthen, Cantzler, Ritterschaft und gemeinem Stadt-Rath zu Stockholm gesprochen worden Mittwochs post Michaelis» 1538, utgörande protokoll och dom (*G. I:s bref, RA*). Det bevarade konceptet (*Pyhys papper, RA*) har uppgift om bisittarne: Pyhy, Svante Sture och Erik Fleming, »Hauptmänner», Klemet Hansson, borgmästare och råd i Stockholm. Ett protokoll af 15, 16, 17 okt. redogör för förhör af kanslern samt »Des Herrn Cantzlers Rathschlag und Abschied», men upplyser icke om rättens sammansättning (*AH*, 3, *RA*). Ett liknande protokoll af $^{19}/_{2}$ 1538 (! — tydligen skriffel för 1539) är underskrifvet af kanslern och Sten Eriksson, en dom, dat. Sonntag reminiscere (2 mars) 1539, utfärdad af Pyhy, Sten Eriksson, Klemet Hansson, Gustaf Fincke,

Isak Nilsson, Hans Sastrow, »Hofrichter und Räthe» (*AH, Regem.rådet RA*). D. $^{23}/_{4}$ 1539 voro enligt protokoll flera »klagomål och ärender . . . för rätte . . . uti borgestufvona på Stockholm», inför en domstol af 27 personer, hufvudsakligen lägre hoftjänare med kanslern, Sten Eriksson och några andra svenska herrar i spetsen (*Borgrättsprot., RA*). Af $^{29}/_{7}$ finnas konceptprotokoll till domar, fällda af »der K. M:t Kriegs- und Hofräthen» — hvilka dessa voro, förmäles icke — och af $^{17}/_{11}$ ett liknande, fördt »in gehabenem Gericht und Rath für der K. M:t Kriegs- und Reichsräthen nämlich für den Herrn Cantzler, Sten Eriksson, h. Lars Siggesson, Svante Sture, Jon Olsson und Klementem Secretarien». *AH, Regem.rådet.*, snart också om »Regimenträthe» och »Regiment»Termerna förekomma i ofvan anförda protokoll af $^{29}/_{7}$ och i en skrifvelse från kanslern af $^{15}/_{8}$ 1539 ang. en rättssak, *Pyhys papper, RA*. I Tyskland användes de omväxlande med »Hofrath»; Schmoller, s. 62., och det hände, att själfva domen kallades »Rathschlag»En af kanslern $^{15}/_{9}$ 1538 utfärdad stämning är ofvan anförd (s. 38, not 2). Vidare föreligger »Rathschlag und die Urteil, so von koniglicher Maiestät . . . Kriegs- und Hofsräthen, Cantzler, Ritterschaft und gemeinem Stadt-Rath zu Stockholm gesprochen worden Mittwochs post Michaelis» 1538, utgörande protokoll och dom (*G. I:s bref, RA*). Det bevarade konceptet (*Pyhys papper, RA*) har uppgift om bisittarne: Pyhy, Svante Sture och Erik Fleming, »Hauptmänner», Klemet Hansson, borgmästare och råd i Stockholm. Ett protokoll af 15, 16, 17 okt. redogör för förhör af kanslern samt »Des Herrn Cantzlers Rathschlag und Abschied», men upplyser icke om rättens sammansättning (*AH*, 3, *RA*). Ett liknande protokoll af $^{19}/_{2}$ 1538 (! — tydligen skriffel för 1539) är underskrifvet af kanslern och Sten Eriksson, en dom, dat. Sonntag reminiscere (2 mars) 1539, utfärdad af Pyhy, Sten Eriksson, Klemet Hansson, Gustaf Fincke, Isak Nilsson, Hans Sastrow, »Hofrichter und Räthe» (*AH, Regem.rådet RA*). D. $^{23}/_{4}$ 1539 voro enligt protokoll flera »klagomål och ärender . . . för rätte . . . uti borgestufvona på Stockholm», inför en domstol af 27 personer, hufvudsakligen lägre hoftjänare med kanslern, Sten Eriksson och några andra svenska herrar i spetsen (*Borgrättsprot., RA*). Af $^{29}/_{7}$ finnas konceptprotokoll till domar, fällda af »der K. M:t Kriegs- und Hofräthen» — hvilka dessa voro, förmäles icke — och af $^{17}/_{11}$ ett liknande, fördt »in gehabenem Gericht und Rath für der K. M:t Kriegs- und Reichsräthen nämlich für den Herrn Cantzler, Sten Eriksson, h. Lars Siggesson, Svante Sture, Jon Olsson und Klementem Secretarien». *AH, Regem.rådet.*. Under senare delen af 1539 anträffas till och med ett par protokoll öfver förhandlingar, förda »im Rath», »in consilio», och dessa protokoll röra icke rättskipningsmål, utan vanliga förvaltningsfrågor. Enligt protokollen hafva en del af dessa blifvit vid sammanträdet afgjorda, andra åter hänskjutits till konungen. Hvilka som deltagit i sammanträdena, framgår dock icke af de kortfattade anteckningarna»Auf heute den ander Tag Oktobris haben nachfolgende durch . . . K. M:t Kriegsräthe Kanzler und Klement Secretarien nachgeschriebenen Bescheide im Rath erlangt». För åtskilliga punkter är antecknadt: »ad regem (seinen Bescheid darnach zu erlangen)». Ett annat kortfattadt protokoll är »actum in consilio» $^{10}/_{11}$ 1539, och några summariska anteckningar från $^{15}/_{12}$ och $^{16}/_{12}$ härröra sannolikt också från dylika sammanträden. *AH, Regem.rådet*. Ett beställningsbref af $^{11}/_{11}$ är underskrifvet af kanslern och Sten Eriksson »ad mandatum domini regis in consilio», *GR* XII: 247. Jfr *SRA* I: 247..

Med ingången af år 1540 faller ett klarare ljus öfver organisationsplanerna på detta område.

På en herredag i Örebro aflades d. 4 jan. 1540 på konungens »blotta svärd» en märklig hyllningsed, hvars språk och innehåll otvetydigt ådagalägga, att konungens tyska rådgifvare voro dess upphofsmän. Bland annat angåfvos här, i en ordrik, men skäligen oklar affattning, de förpliktelser, som vederbörande i egenskap af »de besvorne regementsråd», såsom bisittare i »det kungliga regementet», hade att uppfylla. Därtill hörde att med trohet och flit biträda konungen i allt hvad behof gjordes inom det kungliga regementet, krigssaker och andra handlingar, och att i allmänhet i hans stad och ställe hafva uppsikt öfver hela riket, så att ett godt regemente måtte blifva hållet och konungen icke som förut varda öfverlupen af undersåtarnas klagomål och öfverhopad med olidligt arbete. Vidare betonades särskildt en förpliktelse att så akta det kungliga regementet, att hvar och en måtte blifva rättvist dömd, att uti regementsrådet eller rätten aldrig taga mutor och ändtligen att förtiga allt, som i det

förordnade kungliga regementet beslötes*SRA* I: 250 ff..

I detta aktstycke karakteriseras således regementsråden såsom konungens tjänstpliktige medhjälpare och ställföreträdare inom hela den högsta riksstyrelsen, såväl den dömande som den administrerande, regementsrådet eller regementet i sin helhet såsom en kollegial korporation. Om denna korporations organisation nämndes för öfrigt intet. I detta afseende har man naturligtvis att iakttaga, hvilka de personer voro, som aflade hyllningseden.

Enligt flera uppgifter skola dessa hafva varit Pyhy och Norman, tolf svenska adelsmän, hvilka alla utom en — Lars Turesson — vid denna tid torde hafva tillhört riksrådet, samt tre biskopar*SRA* I: 252 f.; jfr rådslängden, s. 830 ff.. Ett par månader senare, d. 10 april, bekräftades eden vid en herredag i Lödöse i regementsrådets namn af sexton personer. Man finner bland dem Pyhy och Norman, tretton medlemmar af det gamla riksrådet, af hvilka nio, som varit när-

varande i Örebro, samt en adelsman, som icke anses hafva tillhört detta, Arvid Trolle; däremot icke biskoparna, som deltagit i Örebroedena. a., s. 292.. Det var vid denna herredag, som den ryktbara landsordningen för Västergötland fastställdes, den landsordning, som skulle göra början till en systematisk organisation af ämbetskollegier äfven för provinsialförvaltningenKonungens »höga regemente» förutsattes äfven i landsordningen, men några närmare upplysningar om dess ställning, än att det skulle vara öfverordnadt det provinsiella regementet, innehåller denna icke. *SRA* I: 268 f.. Samma dag som denna utfärdades, d. 9 april, hade »regementsrådet» också fått afgifva en skriftlig förbindelse att hålla den samma. De, som undertecknade denna förbindelse i regementsrådets namn, skola hafva varit tjugu till antalet. Fjorton af dessa äro personer, som följande dag d. 10 april också underskrefvo hyllningseden — af de sexton undertecknare saknas således endast två, Arvid Trolle och Erik Fleming —, till dessa kommer en, som aflagt eden redan i Örebro, men ej deltog i bekräftelsen af d. 10 april, Knut Andersson, och ändtligen nämnas bland de tjugu fem andra frälsemän, som hvarken tillhört det gamla riksrådet eller aflagt eden i Örebro eller underskrefvo bekräftelsen af d. 10 aprila. a., s. 289 ff. De fem äro: Severin Kil, Torsten Brunsson, Peder Andersson, Olof Persson, Anders Hansson..

Bland dem, som vid dessa tillfällen deltogo i handlingar i regementsrådets namn, utgjordes de allra flesta således af förutvarande riksråd. Af samtliga de riksråd, som man från denna tid känner, var det endast fyraAxel Andersson, Björn Klausson, Ivar Fleming, Ture Trolle; se rådslängden., som ej afgåfvo antingen den första hyllningseden i Örebro eller bekräftelsen i Lödöse. Att dessa fyra saknas, beror säkerligen icke därpå, att de afsiktligt uteslutits, utan på att de af en eller annan anledning icke varit närvarande. Meningen synes således hafva varit, att riksrådet i sin helhet skulle uppgå i det nya regementsrådet. Medlemmar af detta sistnämnda voro vidare ojäfaktigt Pyhy och Norman. Osannolikt förefaller däremot, att man såsom sådana skulle hafva att räkna de tre biskoparna och de frälsemän utom råds, som aflagt sagda förpliktelser. De deltogo visserligen i handlingar, som voro affattade i regementsrådets namn, men det torde kunna tänkas, att de för detta formulerade förbindelserna kommit att föreläggas äfven sådana personer, som det icke varit meningen att upptaga i regementsrådet, men som man velat låta beediga

de allmänna lydnads- och trohetslöftena i de uppsatta förpliktelsebrefven. Särskildt antagligt är detta i fråga om underskrifterna under förbindelsen till landsordningens iakttagande. De fem icke-riksråd, som underskrifvit denna, voro alla framstående män från Västergötland, ett par af dem äfven medlemmar af det genom landsordningen inrättade *provinsiella* regementetTorsten Brunsson och Peder Andersson nämnas i landsordningen såsom ståthållarens »biråd». Då Severin Kil i förbindelsebrefvet tecknar sig »secretarius», synes detta visa, att han förordnats till secretarius i provinsregementet; i landsordningen står tomrum för denna posts innehafvare (*SRA* I: 262). Om Olof Persson och Anders Hansson se exempelvis ett kungligt bref af $^{6}/_{7}$ 1536, *GR* XI: 156, och Forssell, *Historia*, I: 44.. Det var naturligt, att dessa skulle få beediga ordinantian, och lätt förklarligt, att de fingo afgifva samma löfte som regementsråden utan hinder däraf, att detta egentligen stiliserats endast i dessa sistnämndas namn. Tiden var icke så nogräknad i dylika formsaker.

I dessa aktstycken är det således hufvudsakligen det gamla riksrådets medlemmar, som uppträda under det nya

namnet regementsråd. Den nya rådsinstitutionen skulle skapas genom omorganisation af den gamla till ett kollegialt arbetande regemente.

Sådant det planerade svenska rådskollegiet sålunda framstår, skiljer det sig till sin sammansättning högst väsentligt från sina förebilder. I de tyska inrättningarna af denna art plägade vid sidan af representanter för aristokratien också borgerliga män med en skolad administrativ fackbildning insättas. Jurister, doktorer i den romerska rätten, spelade en högst betydande roll i de tyska rådskollegierna, ty de voro yrkesämbetsmän, som uteslutande och med verkliga fackkunskaper ägnade sig åt sin herres tjänstJfr Schmoller, s. 57 f., 64.. I Sverige saknades detta element i samhället ännu helt och hållet — främlingarna Pyhy och Norman, af hvilka den sistnämnde dock icke var jurist, utan teolog, blefvo här dess första representanter —, och så fann man sig nödsakad att helt enkelt söka omskapa det gamla högaristokratiska riksrådet efter de nya principerna. Frågan var, om dess medlemmar skulle kunna blifva mera tjänstbara genom det nya namnet och de allmänna löftena på papperet.

Från år 1540 föreligger ett jämförelsevis betydligt antal protokoll öfver förhandlingar »in consilio»Redan från $^{1}/_{1}$ finnas några anteckningar, rubricerade »Rathschlag zu Örebro» (*AH, Regem.rådet*), af $^{28}/_{2}$ ett utskrifvet »Rathschlag», »actum in consilio» (*SRA* I: 255—258), af $^{12}/_{5}$ konceptprotokoll, fördt »im offenem erhaltenem Hofgericht», af $^{26}/_{5}$ tvenne protokoll, det ena uttryckligen rubriceradt »actum in consilio», det andra af samma art, (*AH, Regem.rådet*), af $^{30}/_{5}$ ett, »actum in consilio», (*GR* XIII: 46 f.), af $^{13}/_{6}$ och $^{26}/_{6}$ (*AH, Regem.rådet*), $^{29}/_{6}$ (*GR* XIII: 67), $^{8}/_{7}$ (a. a., s. 80) liknande handlingar, från $^{19}/_{8}$, $^{24}/_{8}$, $^{26}/_{8}$, $^{14}/_{9}$ mer eller mindre utförliga rättegångshandlingar (*AH, Regem.rådet*); dessutom protokoll öfver en rättegång, hållen i Upsala inför kanslern, slottsfogden, borgmästare och råd $^{8}/_{2}$ (a. saml.), ett protokoll »actum Stockholm in penale judicio anno 40» (a. saml.) samt ett »Rathschlag», som hänförts till slutet af juni (*GR* XIII: 69).. Men för såvidt man

kan konstatera, hvilka som deltagit i dessa förhandlingar, återfinner man vid dem alldeles icke det regementsråd, som aflagt de nyss anförda förpliktelserna. Af alla dess medlemmar befinnas endast Pyhy och Sten Eriksson regelbundet hafva närvarit vid sammanträdena, vid ett tillfälle nämnes jämte dem Abraham Eriksson, men annars icke en endaI många af protokollen äro de närvarandes namn icke angifna. — Abraham Eriksson omtalas d. $^{26}/_{5}$.. Tvärt om innehåller ett protokoll af d. 8 juli ett direkt beslut om att en stor del af regementsråden skulle erhålla poster i olika landskap*GR* XIII: 80 ff.. När på hösten åtskilliga regementsråd skulle afgå till ett möte med danska riksråd i Kalmar, måste skriftliga kallelser till dem affärdasTill Holger Karlsson m. fl. $^{1}/_{9}$ 1540, a. a. XIII: 107; jfr bref till Lars Siggesson m. fl., a. a., s. 97.. Däremot deltogo i rådssessionerna flera af konungens tyska och svenska tjänstemän, som *icke* upptogos bland regementsråden i de nämnda statsakterna: Gilius v. Taubenheim, Albrekt Silstrang$^{26}/_{5}$, $^{30}/_{5}$; jfr ofvan s. 38 och nedan s. 53., Ture Pedersson (Bjelke), Peder Brahe$^{26}/_{5}$. Ture Pedersson var slottsfogde på Stockholms slott., sekreteraren Klemet Hansson$^{28}/_{2}$, $^{26}/_{5}$. samt vid ett tillfälle Claus von Hatstedt$^{28}/_{2}$..

Den rådskorporation, som faktiskt trädde i verksamhet vid hofvet, fick således en tämligen obestämd karakter. Den bildades helt enkelt af flere eller färre vid hofvet befintliga kungliga tjänstemän, bland hvilka regementsråden i termens ofvan angifna betydelse voro mindretalet. Det blef, så vidt man kan finna, en hofkonselj, hvars sammansättning växlade efter omständigheterna. Äfven på denna synes nu namnet regementsråd hafva öfverflyttatsDomen af $^{20}/_{6}$ är fälld af »verordnete Regementsräthe»; jfr prot. af $^{29}/_{6}$ och brefvet af $^{1}/_{9}$..

Först vid det stora mötet i Kalmar samlades de förutvarande riksråden i större antalDe uppräknas — såsom »Sverigis krones och rikes råd» — i förbundsförslag af $^{1}/_{11}$, *GR* XIII: 164.. Men detta var endast en tillfällig sammankomst af den art, som äfven förut varit vanlig. Efter dess slut skingrades de åter.

På samma sätt gestaltade sig förhållandena under 1541. Förhandlingar ägde rum »in consilio», de däri deltagande betecknades såsom »regementsråd», men allt tyder på att denna rådsförsamling haft samma obestämda karakter och sammansättning nu som under föregående årAf $^{5}/_{1}$ finnes ett protokoll, »actum in consilio», rörande en mängd förvaltningsärenden, handlagda af konungens »Regimentz-Räthe», samt en dom — »Rathschlag und Urteil» — af konungens »verordenten obristen Regiments-räthe» (*GR* XIII: 186 ff, *SRA* I: 788 f.); ett odateradt »Rathschlag» synes härröra från jan. eller febr. (*GR* XIII; 218 ff.), och ännu tvenne odaterade rådslag föreligga från samma år (*SRA* I: 791). I intet af dessa fall äro deltagarne i sammanträdet angifna.. Af de egentliga regementsråden synas endast Pyhy, Sten Eriksson och Norman hafva befunnit sig hos konungenSe den skriftliga kallelsen till rådsherrarna till ett möte i Kalmar, af $^{16}/_{3}$, *GR* XIII: 231; jfr dock kon:s yttrande i bref till Lars Siggeson m. fl. $^{19}/_{5}$: »kanslern, Sten Eriksson, M:r Jören och flere af våre råd, som ännu hos oss till städe äre» (a. a., s. 266), och bref till Gustaf Olsson, Birger Nilsson, Johan Turesson, Svante Sture (a. a., s. 238, 246, 254).. På försommaren 1541 sammanträdde liksom året förut svenska och danska rådsherrar till ett möte i Kalmar, och häri deltog äfven konungen från midsommar till septemberNyss anförda bref; jfr bref och instr. af $^{19}/_{5}$, a. a. s. 265—272. Konungens i registr. införda skrifvelser äro daterade Kalmar $^{20}/_{7}$—$^{28}/_{10}$; jfr *SRA* I: 294.. Från denna tid föreligger ett protokoll från en rådssammankomst, hvari verkligen flera rådsherrar deltagit»Actum in consilio» $^{4}/_{8}$ 1541. Närvarande voro: kanslern, Lars Siggesson, Erik Fleming, Kristofer Andersson, Svante Sture, Norman och Klemet Hansson. *AH, Regem.rådet.*, men det är det enda af denna art för året.

Till hösten 1541 har man hänfört en vidlyftig kunglig proposition till regementsrådet, men om det sammanträde, hvarvid denna behandlats, finnas inga underrättelser*SRA* I: 790 f.; *GR* XIII: 352 ff.. Konungen beklagar sig i denna proposition öfver att han ej får tillräcklig hjälp i regeringens värf, utan måste själf uträtta allt. Den nya organisationen i sin helhet fungerade således icke tillfredsställande. Allt talar för att förebråelsen drabbar äfven rådskonseljen. Ett faktum

är, att protokollen från 1541 äro vida fåtaligare än de från föregående år. Rättegångsprotokollen utgöra visserligen härutinnan ett undantag, i det att man har jämförelsevis många sådana från förra delen af 1541Utom det ofvan nämnda, af $^{5}/_{1}$, finnas sådana af $^{10}/_{1}$ — bisittare: Pyhy, Sten Eriksson, E. Fleming, J. Olsson (rådsherrar), Klemet Hansson, P. Brahe, Ture Pedersson, Silstrang, Henr. Klasson, Hans Sastrow m. fl. tyskar och svenskar, summa 24 —, från distingsmarknaden, utan uppgift om rätten, från $^{12}/_{2}$, dat. Upsala — bisittare 13, rådsherrar och icke-rådsherrar —, från $^{23}/_{4}$ — Pyhy, Norman, Kl. Hansson, Taubenheim m. fl., summa 17 —, från $^{25}/_{4}$ — Pyhy, Norman, Kl. Hansson, Taubenheim och 8 andra samt borgmästare och råd i Upsala —, från $^{4}/_{5}$ — Pyhy, Sten Eriksson, Norman, Kl. Hansson, biskop Lars, Laurentius Andreæ, Olaus Petri m. fl. samt borgmästare och råd i Upsala. Efter anteckningar, benäget meddelade af lektor E. Hildebrand. Jfr samme forskares uppsats *Om urspr. till Erik XIV:s nämnd*, s. 354., men som förut svällde rätten genom inkallande af tillfälliga bisittare, lägre hoftjänare, borgmästare och råd eller andra personer på den plats, där man befann sig, vanligen ut till en mycket mångtalig församling, som endast hade de ledande medlemmarna gemensamma med den administrativa hofkonseljen. I dessa fall synes den icke heller i terminologien hafva blifvit identifierad med regementsrådet.

Troligen var hela rådsinstitutionen vid hofvet således redan på retur, då i början af år 1542 både Pyhy, Sten Eriksson och Norman afgingo på en beskickning till Frankrike och sålunda just de män, som hittills bildat medelpunkten för det fungerande regementsrådet, lämnade landetFullmakt för dem samt Knut Andersson af $^{25}/_{1}$ 1542, tryckt i *Sveriges traktater* IV: 253 f. Ännu $^{31}/_{1}$ 1542 hafva dock Pyhy, Sten Eriksson och Norman suttit till doms öfver en person, som »für dem hochloblichen Ko:n Regiment in Gericht fürgekommen» (prot. bland *AH, Regem.rådet*).. Därmed var dess förfall afgjordt. Visserligen finnas äfven från år 1542 åtskilliga rådslagAf juni, juli och oktober; äfven ett fjärde rådslag från detta år omtalas, ehuru det ej nu är bevaradt. *SRA* I: 307, 792 f.; *GR*

XIV: 84., men dessa synas vara af samma art som de förut vanliga rådslagen, betänkanden af rådet, afgifna vid särskildt sammankallade möten. Det var det gamla riksrådet, som åter trädde i verksamhet, om äfven namnet »regementsråd» ännu användes.

Året 1542 blef för öfrigt en vändpunkt i hela regeringens allmänna utveckling. I Dackefejden kom en förbittrad folkstämning till utbrott, som visade vådorna af hela det regeringssystem de främmande rådgifvarne infört, och under intrycket af det farliga upproret synes konungen, medan Pyhy och hans följeslagare ännu dröjde kvar i utlandet, hafva fattat ett afgörande beslut att

bryta med de importerade styrelseprinciperna och återgå till de gamlaHjärne, *Reformationstidens statsskick*, s. 41.. Äfven på organisationens område gjorde sig systemförändringen naturligtvis märkbar. Hvad särskildt regementsrådet angår, kom det icke vidare i fråga att återupplifva dess karakter af hofkonselj. Under 1543 höllos åter endast rådsmöten af häfdvunnen art*SRA* I: 309—313, (319) 793. Termen regementsråd förekom ännu; a. a., s. 319.. Man finner konungen i ett förtroligt bref beklaga sig öfver att han icke hade några dugliga medhjälpare hos sigTill Gustaf Olsson $^{21}/_{2}$, 1543, *GR* XV: 101., och liknande klagomål upprepades i än skarpare form i en skrifvelse till Sten Eriksson, hvari denne enständigt förmanades att med snaraste återvända hemTill Sten Eriksson $^{2}/_{5}$, a. a., s. 254 f.. Han återkom också på sommaren, likaså NormanKungliga bref af $^{14}/_{7}$ och $^{6}/_{8}$, a. a., s. 417, 475. och slutligen något senare kanslern själf. Men om något regementsråd vid hofvet blef ej heller nu tal. Kanslern, som varit själen i hela inrättningen, anklagades strax efter sin återkomst för flera förseelser och sattes i fängelse. Han fick stanna där till sin dödAnklagelsepunkterna äro tryckta i a. a., s. 640—644. Jfr E. Hildebrand, art. *Pyhy* i Nord. Fam.bok..

Den stora planen att ombilda riksrådet till ett permanent regementsråd krympte således vid utförandet högst väsentligt tillsammans. Regementsrådet vid hofvet blef aldrig något annat än den växlande församling af tjänstemän med eller utan rådsvärdighet, som under 1540 framträdt med detta namnI öfverensstämmelse härmed betecknades såsom »Hofräthe» stundom äfven andra tjänstemän än de, som erhållit verklig beställning såsom »råd». Rubriken »Hofräthe» i 1540 års lönelängd omfattar ej blott Pyhy och Norman, utan också Albr. Silstrang och G. v. Taubenheim. Se ofvan s. 40, not 1 samt s. 43, not 1., och det förde äfven i denna form endast en efemär tillvaro.

Under sådana förhållanden kunde naturligtvis hvarken innehållet eller formerna för dess verksamhet hinna närmare fixeras.

Hvad den del af denna beträffar, som rörde administrativa ärenden, synas dessa sammanträden aldrig hafva hållits inför konungen. Att denne personligen rådförde sig med de män, som plägade sitta i regementsrådet, faller af sig själf, men i formliga sammanträden skedde det icke. De föreliggande protokollen äro endast uttryck för regementsrådets verksamhet på egen hand.

Till stor del utgöras dessa protokoll af utlåtanden, ställda till konungen och innefattande förslag, som hemställdes till hans afgörande. Dylika utlåtanden voro i grunden af samma art som de gamla rådslagen, ehuru rådskorporationen var annorlunda sammansatt än den, som afgifvit dessa, och det var därföre helt naturligt, att termen »rådslag» fortfarande om dem användesJfr ofvan s. 43, 46, not 3, 48, not 2, 49, not 3. Dessa utlåtanden betecknades ofta såsom afgifna »på K. M:ts förbättring»; se exempelvis *GR* XIII: 68 ff., 187; *SRA* I: 307, 792 f.. En annan kategori utgöra de protokoll, som röra positiva beslut af regementsrådet angående administrativa åtgärder, och hvarpå exempel anträffats redan under hösten 1539Jfr ofvan s. 43.. Dessa protokoll äro dock få till antalet, och endast mindre viktiga löpande ärenden synas på detta sätt hafva öfverlåtits åt regementsrådet till afgörandeProt. $^{26}/_{5}$, $^{30}/_{5}$ 1540. Prot. af $^{8}/_{7}$, som rör en mängd ämbetens besättande, är affattadt i kategorisk form, men torde näppeligen kunna anses innefatta något annat än ett förslag. Jfr ofvan s. 46, not 3. I prot. af $^{30}/_{5}$ hänskjutes en punkt »ad regem»; jfr ofvan s. 43, not. 4..

På *rättskipningens* område var regementsrådets myndighet alltid beslutande. Äfven här fungerade det icke vid

konungens sida, utan såsom en självständigt handlande korporation.

Protokollen äro i administrativa frågor alltid summariska, redogöra endast för förhandlingarnas resultat, ej för deras gång. I rättegångsmål innehålla de ibland äfven ett kortfattadt referat öfver förhöret. En stor del af dem synes kanslern själf hafva uppsattÄfven flera koncept af Normans hand föreligga; *SRA* I: 787—791, 793.; särskild sekreterare fanns således icke vid sammanträdena, åtminstone icke alltid. Omröstning omtalas aldrig. Liksom kanslern presiderade vid rättegångarna, så ledde han säkerligen äfven de rådssessioner, som afhandlade förvaltningssaker, men något formligt ordförandeskap nämnes icke.

I rättegångsformernas enskildheter skulle förmodligen ej få främmande drag låta sig påvisas. De kunna dock i detta sammanhang lämnas å sido.

*

Då af det egentliga regementsrådets ledamöter endast några få kommo att regelbundet tjänstgöra hos konungen, måste dessa

erhålla en framskjuten ställning i jämförelse med de öfriga. Detta fick också ett uttryck i en särskild titel. Pyhy, som älskade yttre prål, nöjde sig icke med att i sin titulatur förena värdigheterna kansler, krigsrådSe nedan s. 77. och regementsråd, utan satte framför dessa titlar också ett förstärkande »öfverste», »obrister», vare sig han använde endast en af dem eller alla tillsammans»Öfverste kansler» eller »öfverste krigsråd och kansler». Se exempelvis bref och mandat af okt. och dec. 1539, *GR* XII: 256, 301, sann hans underskrifter under regementsrådets förpliktelser af $^{9}/_{4}$ och $^{10}/_{4}$ 1540, *SRA* I: 290, 292.. I analogi härmed hände det också, att framför andra höga ämbetstitlar sattes ett dylikt »öfverste»Lars Siggesson fick heta »öfverste marskalk», Sten Eriksson »öfverste krigsråd», *SRA* I: 290, 292; jfr nedan s. 77.. Men därjämte infördes för Pyhy och Sten Eriksson den speciella hederstiteln sekrete råd, och äfven den förstärktes på nyssnämnda sätt till öfverste sekrete rådDen förekommer i en mängd aktstycken från 1540 och följande år, *GR* XIII: 138, 164, 287, 289, 291, 348.. Norman synes icke officiellt hafva fört den, men väl tillades den honom i enskilda skrifvelserFlera bref t. Norman, i hvilka denna titel användes, bland *Normans papper, RA*. — I traktaten med Frankrike af $^{2}/_{7}$ 1542 nämna sig både Norman och Knut Andersson »regiminis ac secretorum consiliarii», men i fullmakten finnes denna titel icke; *Sveriges Traktater* IV: 247, 253.. Däremot utmärktes därmed den betydande rådsherren och ståthållaren i Västergötland Gustaf Olsson*GR* XIII: 287, 289..

Titeln sekrete råd upptogs i likhet med öfriga nyheter af liknande art sannolikt efter utländska förebilder och var tydligen, i enlighet med sin bokstafliga betydelse, afsedd att beteckna en speciellt upphöjd rådgifvarevärdighet för de viktigaste och »hemligaste» angelägenheternaOm motsvarighet härtill i Tyskland se t. ex. Adler, s. 473; Rosenthal, *Behördenorganisation*, s. 11, 30 ff., 37 ff., *Gerichtswesen Baierns*, s. 258 f.; om det franska »conseil sécret» Valois, s. XXXVIII ff.. Något annat än en dylik hedersrang innebar den icke. Om ett sekret råd såsom särskild korporation kunde icke gärna blifva tal redan af den anledningen, att däruti i regel endast skulle hafva funnits två medlemmar, Pyhy och Sten Eriksson; Gustaf Olsson var nämligen i allmänhet bunden vid sin ståthållarpost. När uttrycket förekommer på ett sätt, som kunde tolkas i denna riktning, torde det vara att tillskrifva kanslistilens brist på precisionEtt prot. af $^{29}/_{6}$ 1540 rubriceras i tyska texten »actum in secreto consilio» (*SRA* I: 787), medan den svenska endast har »actum in consilio» (*GR* XIII: 67), och några utslag i mål, hänskjutna från regementsrådet i Västergötland, anges i rubriken härröra från »Hans Nåds Sekrete råd», medan i texten endast talas om »Hans Nåds råd» (*GR* XIV: 429 ff.). I Normans fullmakt som superintendent förbehöllos vissa mål konungen eller hans »därtill förordinerede sekret råd» (a. a. XII: 266)..

*

Regementsrådet var ämnadt att blifva ett högsta organ för den allmänna statsstyrelsen i dess helhet. Men till den stora organisationsplanen hörde också, att denna styrelse skulle uppdelas på olika grenar, hvar och en med sin särskilda företrädare, på ett system af sins emellan begränsade förvaltande specialämbeten.

Därvid syntes man nu också i viss mån skilja hofsysslorna i inskränkt bemärkelse från statens ärenden. Konungens »hof» fortfor visserligen att innefatta hela den personal, som arbetade i hans omedelbara tjänst; termer sådana som »Hofrath» och »Hofgericht» bevisa detta. Men praktiskt sedt lämnade man dock vid organisationen de uppgifter, som rörde konungens enskilda uppvaktning, åt andra företrädare än dem, som fingo regeringsangelägenheterna sig uppdragna.

Speciellt för de förstnämnda uppgifterna voro sålunda tvenne nya ämbeten afsedda, hofmästarens och hofmarskalkens, båda besatta med tyskar, Gilius v. Taubenheim och Albr. SilstrangDe nämnas såsom innehafvare af dessa värdigheter, den förre exempelvis i prot. af $^{30}/_{5}$ 1540, *GR* XIII: 47, den senare i 1540 års aflön. längd (ofvan s. 40).. Detta hofmästareämbete var ingalunda identiskt med det, som efter Ture Jönssons flykt stått obesatt. Ämbetet uppträder här, i öfverensstämmelse med sin ursprungliga karakter, såsom en ren hofsyssla, men i en af de många variationer, som i Tyskland utvecklat sig. Hofmästaren var föreståndare ej för konungens, utan endast för hans söners, de unga furstarnas hofstatSe ett förslag till »hofordning» för prinsarna af år 1539, *GR* XII: 302—319, särskildt s. 304, 309—311, 314, 319, och ett kungligt bref af 1540, a. a. XIII: 4. Jfr Seeliger, *Hofmeisteramt*, s. 44—47. — Vid ett tillfälle ser det ut, som om hofmästaretiteln skulle tilläggas Sten Eriksson (fullm. f. underhandlarne i Kalmar $^{8}/_{9}$ 1540, *GR* XIII: 125), men detta fall är, så vidt jag har mig bekant, enastående.. Det kungliga hofvet åter synes hafva stått under hofmarskalken, som således bör hafva haft högre rang än hofmästarenI ett fragmentariskt koncept, som synes hafva varit afsedt till något slags ordning för hofvet, åläggs hofmarskalken »unsern königlichen Hof mit einem ordentlichen Regiment vorzustehen». *G. I:s bref, odat., RA*..

När både hofmästaren och hofmarskalken ibland fingo deltaga i rådssessionerna eller insattes i den domstol, som med eller utan regementsrådets namn fungerade vid hofvet, var detta naturligtvis en tjänstgöring vid sidan af deras ämbetsuppgifter. Den visar i alla händelser, att skillnaden mellan hofförvaltningens och statsförvaltningens organ ej fasthölls allt för strängt.

Till alldeles öfvervägande del var det emellertid åt själfva statsförvaltningen, som den nya ämbetsorganisationen ägnades. En mängd administrativa nybildningar uppträda. De gruppera sig inom skilda områden: kansliet, finansförvaltningen, krigsförvaltningen och kyrkoförvaltningen.

*

Kansliet.

För kansliet medförde det nya adminstrativa systemet först och främst den förändringen, att dess personal mera bestämdt afgränsades från öfriga tjänstemän för skrifgöromålen. Detta berodde på en organisation inom ett annat område, finansförvaltningens, hvilken principiellt skilde alla de här sysselsatta skrifvarne från kansliet.

Naturligtvis blef kansliets utländska kontingent förstärkt. Utom kanslern tillkommo äfven lägre tyska tjänstemän. Om dessas antal under de första åren kan ingen fullständig uppgift åvägabringas, emedan sammanfattande förteckningar saknas och källorna i öfrigt i detta stycke gifva mycket knappa upplysningar. Först för 1542 finnes en aflöningslängd för kanslietI Melchior Schwabs utgiftsreg. f . 1542, del 1, *Aflön.reg., RA*.. Denna upptar fyra tyskar: Valentin v. Lüttich, Jokim Burwitz, Mikel Hofstedt och Baltzar Funck. Åtminstone den sistnämnde var emellertid redan år 1539 i konung Gustafs tjänstHan omnämnes i bref af aug. och okt. 1539, *GR* XII: 242, 299. och synbarligen äfven den förstnämndeD. $^{24}/_{3}$ 1539 skrifver han från Rostock till en Hans von Jasmund, att han anträffat en person, lämplig att intagas i kansliet, och med snaraste skall komma »ins Reich». Han talar i detta bref om kon. Gustaf såsom sin herre. *AH, Handl. ang. tyskarna.* — En anteckning i *Titularreg.* för $^{1}/_{1}$ 1534 (!) »V. v. L. oberste secret:n erneuerte Bestallung» måste vara feldaterad. Rimlig är däremot en liknande anteckning f. $^{1}/_{1}$ 1541: »V. v. L. auf 3 Jahren Secretarii Bestallung», om den antas åsyfta en förnyelse. — I ett rätteg. prot. af

$^{26}/_{8}$ 1540 omtalas V. v. L. bland vittnena; se ofvan sid. 46, not 5.. Mycket möjligt är, att äfven andra tyska kanslitjänstemän funnits. I ett par af de handlingar, som röra Pyhys anställning, är inryckt en förpliktelse för honom attmedföra två tyska skrifvare, som skulle användas i konungens tjänstPunkten finnes endast i de koncept, som äro affattade för anställning på lifstid; jfr *GR* XII: 122 och ofvan sid. 37, not 1. — 1543 års utg.reg. (*RKB, KA*) har under »tyske kanslit» (jfr nedan) endast två nanm, Burwitz samt Claus von Bowen, men är uppenbarligen ofullständigt. — En Frans Trebow, som förut varit konung Kristierns af Danmark sekreterare, synes under denna tid hafva öfvergått i konung Gustafs tjänst, men det är ej fullt klart, om han äfven här fått sin verksamhet inom kansliet; se åtsk. bref 1539—1543, i hvilka han omtalas, *GR* XII: 182, XIII: 238, 316, XV: 597 f.; jfr XIV: 65, not.. Huruvida han verkligen gjort detta, och hvilka de två skrifvarna i så fall voro, har icke kunnat utrönas.

Såsom svenska kanslitjänare nämnas i 1542 års längd fem skrifvare och en kapellanM. S:s reg., del 3. I del 1 nämnas en »Kantzleischreiber», en drottningens skrifvare, en »Hofschreiber», tre »Kuchenschreiber» och två hofkapellaner. — 1543 års utg.-reg. upptar för »Svenska kansliet» (jfr nedan) vid årets början 7 personer, nämligen 3 »K. M:ts skrifvere», 1 »vår nådige frus skrifvere», 1 »hofskrifvere», 1 »sidengevantskrifvere», 1 »hofkapellan», men har julelön åt endast 5: 2 K. M:ts skrifvare, 1 drottningens, 1 hofskrifvare och 1 kapellan.. Den innehåller dock bevisligen icke alla de svenska kanslimedlemmarna. Åtminstone två sådana, som ej finnas i längden, omtalas under detta år, och 1543 nämnes äfven en tredjeDe nedan, sid. 56, anförda sekreterarne..

Tyskarne i kansliet sammanfattades nu under benämningen det tyska kansliet, och svenskarne bildade i motsvarighet härtill det svenska kanslietRubrikerna användas i nämnda register, jfr ett kon:s bref af $^{2}/_{6}$ 1543, *GR* XV: 313.. Att det tyska elementet sålunda i terminologien framträdde såsom en hel egen afdelning, jämnställd med det svenska, sammanhängde naturligtvis med det förras kvantitativa förstärkning och är för öfrigt betecknande för dess nya betydenhet. I organisatoriskt afseende existerade dock icke någon åtskillnad mellan det svenska och det tyska kansliet. Intet antyder, att de haft olika ledningEnligt 1542 års lönelängd hafva flera poster för tyska kansliet utbetalts på svensken Klemet Hanssons order., eller att någon bestämd fördelning af kansliarbetet dem emellan ägt rum. Tyska kanslitjänstemän användes numera ej blott för att uppsätta de aktstycken, som skulle gå till utlandet, utan ock i en hel mängd inre ärenden, såsom framgår däraf, att handlingar rörande sådana affattats på tyska språket. Det var helt naturligt, då kanslern själf var tysk och jämte andra tyskar på ett afgörande sätt ingrep i hela den inre regeringen.

Öfver hufvud taget gjordes intet för en verklig organisation

af kansliet. Någon utarbetad instruktion för detsamma kom icke till stånd, och i dess ordning förmärkes ingen större förändring.

Det återupplifvade kanslersämbetets innehafvare kom att intaga en ställning, hvartill under föregående tid ej kan uppletas motstycke. Hans storartade myndighet bör i förhållande till kansliet hafva yttrat sig såsom en ovanligt stark chefsmakt, men om det sätt, hvarpå denna utöfvades, hafva källorna intet att meddela. I de aktstycken, som röra hans anställning i konungens tjänst, utvecklas icke närmare hans ämbetsplikter såsom kansler.

Sekreterare funnos både inom svenska och tyska kansliet. Bland svenskarne utmärktes, utom Klemet Hansson*GR* XIII: 40 ff., 82, XIV: 36, XV: 478 m. fl. st., år 1542 en mäster Davida. a. XIV: 182. och 1543 en Gudmund skrifvare med denna titela. a. XV: 253., bland tyskarne Valentin v. Lüttich och Jokim Burwitz1542 års lönelängd; *GR* XV: 50, 101, 239.. Gradskillnaden mellan sekreterare och skrifvare blef dock icke på något sätt fixerad.

Skrifvarne i kansliet specificerades nu såsom kansliskrifvareI 1542 års lönelängd »Kantzleischreiber», i ett utg.reg. f. 1541—1543 (*RKB, KA*) »kanzelis skrifvare», i flere kungliga bref »kanselliskrifvare» (*GR* XV: 161, 179).. Detta stod i naturligt samband därmed, att de afskildes från andra kategorier af skrifvare.

Kansliet fortfor att såsom sådant vara rent expedierande. Att dess chef såsom konungens ledande rådgifvare ingrep i hela riksstyrelsen och med kanslersämbetet också förenade andra värdigheter, att dess öfriga medlemmar

mer än någonsin brukades i olika uppdrag vid sidan af kansligöromålen, detta gjorde ingen förändring i kansliets principiella ställning.

I allmänhet torde kansliet också nu hafva åtföljt konungen och arbetat under hans ögon, om äfven i undantagsfall en eller flera af tjänstemännen kunde få göra tjänst annorstädesD. $^{2}/_{6}$ 1543 skrifver konungen, att han affärdat sitt »tyske kanzeli ned åt Kalmarna, så att de icke ännu tillstädis komne äre», *GR* XV: 313. — När han någon gång talar om sitt »kansli på Stockholms slott», så menas därmed tydligen icke en i Stockholm arbetande afdelning af personalen, utan kansliets vanliga lokal på slottet (a. a. XIV: 234, XV: 399)., och om äfven under det tyska inflytandets kulmination konungens personliga ledning ofta synes hafva blifvit ersatt af de tyskarådgifvarnes. Den tyska eller halftyska kanslistilen bär vittne härom. Med år 1542, efter Pyhys och Normans afresa, börjar konungens personlighet åter starkare framträda i handlingarnas affattning.

*

Finansförvaltningen (»kammaren»).

Under de första femton åren af Gustaf I:s regering var det egentligen endast inom det finansiella området, som positivt arbetande centrala förvaltningsorgan hade utvecklats. Äfven här hade dock det personliga konungadömet icke förmått inrätta sig på ett sätt, som verkligen motsvarade den nya kungliga finansmaktens behof. Finansförvaltningens hjälpmedel stodo ännu vid midten af 1530-talet i ögonskenlig disproportion till dess innehåll. Här om någonstädes erbjöd sig ett fält för organiserande idéer.

Det afgörande uppslaget till nydaning på detta område framträder i ett nytt ämbete, kammarråd. Allt ifrån juli månad 1539 föreligger ett antal kvittenser, utfärdade af kammarråden Peder Brahe, Ture Pedersson (Bjelke) och Henrik Klasson (Horn) samt kamreraren Hans von Geldnitz och innehållande redogörelser för redovisningar, som inför dem aflagts af fogdar och andra uppbördsmänDet äldsta kända är af $^{10}/_{7}$ 1539 (*Sandb. Saml.,* Ä 2027, *KA*). Ingressen lyder: »Stormäktigste furstes och herres herr Gustafs . . . tillförordineret kammer råd vi efterskrifne Peder Bragde, Ture P(er)ss(on), Hindrik Klaesson och Hans von Geldnitz bekännoms och vet(er)liget göre, att vi af den befallning och fulla makt, som oss af högbemälte vår nåd:te herre befallat och medgifvit hafv(er) (!), hafve vi (!) ransakat och förhört Erik Anderssons räkenskap, som lyder uppå den befallning han uti Finland haft hafver anno 37 öfv(e)r v. n. herr(es) arf och eget, och är samma räkenskap sig så förlupe(n) . . .». Kvittot slutar: »Dess till yt(ter) mera visso hafve vi tryckt våra signet h(är) ned(er) und(er) d(en)ne vår bekännelse, hvilken gifven är i Stockholm 10 juli anno etc. 1539.» Att H. v. Geldnitz ej är att räkna till kammarråden, framgår däraf, att han i en mängd samtida handlingar regelbundet tituleras kamrerare; se t. ex. *GR* XII: 211, 221. — Liknande räkenskapskvitton, utfärdade af samma personer, finnas från 1539 $^{9}/_{8}$ (*Kvittensreg., KA*), $^{24}/_{8}$ (*Fogderäkensk.,* Småland, N:o 5, *KA*), $^{23}/_{11}$ (a. saml., Vestmanland, N:o 2), $^{19}/_{12}$ (*Handl. ang. Skatteväsendet,* I, Vestgötakvittenser, *RA*).. Äfven några af dem afgifna kvittenser på mottagen uppbörd finnasKvittenser af kammarråden på uppbörd af oxar och penningar, dat. 7, 8, 10 aug., 20 sept. (sist anf. saml. samt *Kvittensreg., KA*).. Vid ett tillfälle finner man konungen från Svartsjö gifva skriftlig order till sitt kammarråd, bestående af

de tre nämnda herrarna, samt Hans von Geldnitz om att utbetala en summa penningar; de befunno sig tydligen i StockholmTill P. Brahe m. fl. $^{28}/_{7}$ 1539, *GR* XII: 220. — Anteckningar om på deras order verkställd utbetalning finnes i ett register på köpmansvaror f. 1539, f. 85 (*HVH, RA*)..

Af dessa aktstycken framgår, att under senare hälften af år 1539 trenne ämbetsmän med titeln kammarråd, äfven tillsammans betecknade såsom en kollektiv enhet, ett kammarråd, befunno sig i verksamhet inom finansförvaltningen. Bland deras åligganden framstår tydligast det att verkställa revision af de lokala tjänstemännens räkenskaper, men äfven med själfva medlens uppbörd och utbetalning hade de synbarligen att

skaffa. En annan underrättelse ger slutligen vid handen, att dessa samma kammarråd fått i uppdrag att ordna hela räkenskapsväsendetBref från dem till kon. $^{27}/_{8}$ 1539, *GR* XII: 299.. Kammarråden måste således hafva stått i spetsen för hela den centrala finansförvaltningen.

På liknande sätt fungerade kammarrådet äfven under år 1540Talrika kvittenser i a. saml. Jfr ett par kungl. bref i *GR* XIII: 41, 91.. I dess sammansättning ägde dock ett par förändringar rum. Henrik Klasson sändes i början af år 1540 i konungens ärenden till Finland och återinträdde först på försommaren i tjänstgöringFullmakt f. H. K. att verkställa skattläggning och värfva båtsmän i Finland $^{4}/_{1}$ 1540, bref t. honom $^{25}/_{4}$, a. a. XIII: 7, 43.. Kort efter hans återkomst synes Ture Pedersson hafva lämnat sin kammarrådspost. I regementsrådets protokoll af 8 juli, som innehåller dispositioner för flera olika grenar af förvaltningen, nämnas endast Peder Brahe och Henrik Klasson såsom kammarråda. a. XIII: 80. I ett kammarrådskvitto af $^{19}/_{7}$ nämnes Ture Pedersson ännu bland kammarråden, men från den följande tiden har jag icke anträffat något exempel härpå.. Emellertid ansågos dessa synbarligen behöfva medhjälpare, ty samma protokoll upptog adjungerade bisittare, »Adjunkten und Beisitzern», för de tvänne kammarråden, nämligen fyra frälsemän, som skulle tjänstgöra två och två alternerande två månader i sänder. Det kan icke konstateras, att denna anordning trädt i verkställighet. Endast en af de fyra föreslagna, Björn Pedersson (Bååt), finner man i ett eller annat kammarrådskvitto från slutet af året och då med titeln kammarrådSå i ett af $^{23}/_{12}$, *Kvittensreg., KA*.. I hufvudsak synas Per Brahe och Henrik Klasson hafva tjänstgjort ensamma under senare hälften af 1540.

Huru litet än är kändt om kammarrådens ämbetsställning under dessa första år, är det tydligt, att de beteckna en synnerligen viktig nyhet inom den centrala riksstyrelsen. De äro verkliga fackämbetsmän för finansernas förvaltning, utrustade med en omfattande chefsmyndighet, och de utöfva denna myndighet gemensamt, deltaga sida vid sida i de åtgärder dem tillkomma. Kammarrådet var tydligtvis allt ifrån början till sin allmänna idé ett ämbetsmannakollegium, bildadt efter mönster af de stora finanskollegierna i utlandet. I öfverensstämmelse med dess betydande ställning utgjordes också dess medlemmar af vida mera framstående män, än de kamrerare varit, som hittills stått såsom konungens förnämsta medhjälpare inom finanserna. Alla kammarråden tillhörde förnäma adliga ätter. Här ligger det icke minst viktiga i nyheten. För första gången uppträda män af den svenska högadeln såsom fast anställda organ i den centrala administrationen. De intaga här synbarligen en ställning liknande de mera framstående tyskarnes.

Den olikheten var det dock mellan dessa svenska ämbetsmän och tyskarne i konung Gustafs tjänst, att de förra icke erhöllo sådana skriftliga, formliga »beställningar» som de senareDe upptagas ej i längderna öfver beställningsmän i löneregistren, ej heller finnas spår af några beställningsakter för dem annorstädes.. De svenska kammarrådens förhållande till konungen torde hafva varit af mera formlös art, i enlighet med den svenska centralregeringens patriarkaliska traditioner. Inga skriftliga fullmakter vetas hafva förekommit för kammarråden. Ej heller aflönades dessa kontant, med penningar, såsom tyskarne. Den godtgörelse, som de naturligtvis måste hafva åtnjutit för sin tjänst, utgick säkerligen i förläningar, den enda aflöningsform, som en svensk adelsman kände till, förmodligen den enda, som han ansåg fullt öfverensstämmande med sin värdighet, och för öfrigt för kronan med hänsyn till den knappa penningetillgången den bekvämasteDå tidens handlingar ang. förläningarna hafva endast knapphändiga uppgifter och för öfrigt vid en förläning i regel icke angafs, på hvilken grund den utdelades, kunna inga direkta upplysningar om de förläningar, kammarråden erhållit för sin tjänst, här meddelas..

Först med år 1541 finner man en utarbetad plan till finansväsendets organisation under kammarrådets ledning. Den innehålles i ett vidlyftigt »rådslag uppå kammarordningen»Tryckt i *Instr. C. F.,* s. 1—9..

Rådslaget har i sitt nuvarande skick en rubrik, som hänför

det till år 1541, men är i öfrigt odateradt. Att närmare bestämma tidpunkten för dess tillkomst faller sig vanskligt. En forskare har förslagsvis framkastat den tanken, att det kunde hafva tillkommit efter konungens stora proposition till regementsrådet på hösten 1541K. Hildebrand i *SRA* I: 791.. Bland de anmärkningar, som

konungen här framställer rörande riksstyrelsens otillfredsställande tillstånd, är äfven den, att han hade för få kammarråd och finge sköta det mesta af finansärendena själf*GR* XIII: 352 f.. Af dessa klagomål skulle planen till en förbättrad ordning på detta område hafva framkallats. Åtskilligt talar dock mot detta antagande. Snarare kunde skäl finnas att hänföra rådslaget till början af åretI propositionen finnes intet, som kunde direkt föranleda ett förslag sådant som detta. Konungen klagar endast öfver kammarrådets fåtalighet och bristande nit, han äskar icke någon organisationsplan. Rådslaget åter har ej heller någon antydan om att det skulle vara svar på en kunglig framställning af detta slag. Då det i dess (svenska) text heter, att inventering borde ske af det som »oppå det 40:de året uppburit och ännu tillstäde är», och då där talas om tillägg till detta inventarium af det, »som för det 40:de året ännu icke tillfyllest inkommit är», samt om hvad som »här efter (detta 41 år tillkommande) uppburit blifver», så tyder detta på att handlingen nedskrifvits i början af år 1541. Dalin, III: I: 337, talar om en kammarordning af 1540, hvilket föranledt många forskare att antaga, att före 1541 års förslag ett dylikt uppgjorts redan 1540; så Forssell, *Bidrag*, s. 50, Styffe, *Instr. C. F.*, inledn. Såsom E. Hildebrand anmärker, är det dock sannolikare, att Dalin endast uppgifvit oriktigt årtal för 1541 års förslag, med hvilket hans referat i allo öfverensstämmer..

Utom rådslagets svenska text föreligger också ett utkast på tyska, som är hållet i en enda persons namn. Det saknar underskrift, men torde, åtminstone till någon del, sannolikt i sin helhet, härröra från Georg Norman»Rathschlag auf der Kammerordnung», bland *Kameralinstr., RA*. Dess upphofsman talar i 1:a person *singularis: »meines* Erachtens», »K. M:t *meines* gnädigsten Herrn» o. s. v. Texten är renskrifven, men har egenhändiga rättelser af Norman. För dess senare del finnes också ett fragmentariskt koncept af dennes hand.. Detta tyska utkast har uppenbarligen legat till grund för det svenska rådslaget, som till stor del följer det i ordagrann öfversättning. I några viktiga punkter afviker dock den svenska redaktionen från den tyska. Det ursprungliga förslaget genomgick således en granskning, och enligt det svenska rådslagets rubrik»Actum in consilio.» har denna ägt rum i regementsrådet.

Rådslaget konstituerar kammarrådet såsomfinansförvaltningens ledande myndighet. Det skulle bestå af fyra medlemmar. Man förutsätter emellertid, att dessa poster icke alltid skulle behöfva beklädas af samma personer. Ett kammarråd skulle kunna hemförlofvas och ett nytt insättas i stället*Instr. C. F.*, s. 1.. Det tyska utkastet hade till och med ett stadgande, att hela kammarrådet skulle ombytas för hvarje år, men detta intogs icke i den svenska redaktionenSista punkten i tyska utkastet, »Von Voranderung der Kammer Räth(e)», lyder: »Es will aber nöthig sein jahrlich nach vollkommener Rechnung neue Kammerräthe zu verordnen, dieselbigen sollen auf gewisse Zeit eintreten, ihren Eid thun und sich diese nachgeschriebenen Bücher oder Register überreichen lassen mit den Schlüsseln . . .». — Endast i förbigående kommer en antydning om samma princip fram äfven i den svenska texten, då det heter, att kammarråden skola *»år och dag* sittie». Förmodligen har detta uttryck endast af förbiseende fått stå kvar, då hufvudbestämmelsen angående ombytet af kammarråd ströks.. Med regementsrådet ställdes kammarrådet i förbindelse genom en föreskrift, att två medlemmar af det förra alltid skulle vara närvarande, när fogdarne gjorde räkenskap»Um Erhaltung des Gehorsams bei den Vögtern», heter det i tyska utkastet.. Dessutom borde två adelsmän tillskickas för att invigas i dylika ärendens behandling.

Redogörelsen för kammarrådens åligganden är icke fullt tydlig. Det centrala bland dessa synes vara kontrollen öfver fogdarnes redovisningar, som utförligt behandlas. Dock föreskrifves äfven, att kammarrådet efter årsuppbördens afslutning skall låta inventera förråden af både penningar och varora. a., s. 1., noggranna bestämmelser träffas om de räkenskapsböcker, som för denna uppbörd skola hållas, och som alla skola vara i kammarrådets förvara. a., s. 6—8., och det heter, att när ovissa uppbörder inkomma, dessa skola mottagas och kvitteras af kammarrådet själfa. a., s. 6 f. — Tyska utkastet: ». . . soll es für dem gantzen Kammerrath geschehen».. Att kammarrådet äfven skulle öfva uppsikt öfver själfva den centrala administrationen af penningar och andra kronoräntor, är häraf klart.

Såsom kammarrådets närmaste man och medhjälpare för räkenskapsväsendet införes i det svenska rådslaget en kammarmästare eller öfverste räknemästare. Där angifves äfven, hvem som bör erhålla detta ämbete: mäster Lars

Organista.Namnet visar, att denne ursprungligen varit klerk, alltså tillhörde samma klass, som under föregående tid gifvit konung Gustaf hans flesta tjänare inom kansli och kammare. Huruvida han redan förut tjänstgjort i finansförvaltningen, är icke fullt tydligtEnligt anteckn. i reg. $^{30}/_{8}$ 1538 erhåller han då en kanoni i förläning »ut educantur juvenes in calculando», *GR* XII: 90. Han var således lärare i räknekunskap, tydligen för dem, som skulle utbildas till tjänstemän i kammaren, men om han själf hittills praktiskt varit verksam därstädes, är obekant.. Kammarmästaren eller öfverste räknemästaren skulle enligt rådslaget inför konungen ansvara för alla räkenskaper och af hvarje sådan årligen låta uppsätta ett tillförlitligt utdrag att till konungen öfverlämnasHela punkten om kammarmästaren saknas i det tyska konceptet..

Under kammarrådet och kammarmästaren nämner rådslaget inga andra lägre finanstjänstemän än skrifvare — särskilda skrifvare för arbetet »i kammaren». Däremot omtalas kamrerarne ingenstädes.

Angående gången af det finansiella förvaltningsarbetet hade förslaget endast i en punkt utförligare bestämmelser: om räkenskapsgranskningen. Från midfasta till jul skulle fogdarna stiftsvis och i ordning efter bestämda terminer årligen infinna sig med sina räkenskaper. Hvarje fogde hade att lämna redovisningen åt en skrifvare, som i detalj skulle kontrollera den efter tillgängliga handlingar. Till förhindrande af underslef borde en skrifvare ej alltid hafva samma fogdar under sig, utan skulle dessa mottagas, allt efter som de kommo, af de skrifvare, som voro lediga*Instr. C. F.*, s. 2 ff.. Medan skrifvarne sålunda räknade med fogdarne, skulle kammarrådet och räknemästaren gå omkring från den ene till den andre och tillse, att allt ginge rätt tilla. a., s. 2.. I räknekammaren, där revisionen försiggick, skulle alltid finnas anslaget ett kungligt mandat till fogdarne om terminen för hvars och ens inställelsea. a., s. 2, 9..

Däremot talades ej om formerna för kammarrådens samarbete. Att de skulle handla gemensamt, såsom ett kollegialt »kammarråd», var synbarligen meningenJfr de föreslagna garantierna för att få »kammarrådet alltid tillfyllest besatt» och stipulationen, att kammarråden skulle »*samfäldt* alltid eller ju meniglige blifva i kammeren», a. a., s. 1. Jfr ofvan s. 61, not 6., och att de skulle tjänstgöra dagligen, både före och efter middagen, kommer fram i förbigåendea. a., s. 8., men sammanträden i formell mening omnämnas icke.

Af stort intresse äro föreskrifterna om hvilka register som skulle hållas. Det svenska rådslaget upptar åttaDet tyska endast sex.: en grundläggande jordebokI det tyska utkastet — som i allmänhet på denna afdelning är klarare affattadt — utförligt beskrifven med formulär för uppställningen., ett årsregister för hvarje fögderis årliga räkenskap och i anslutning därtill ett biregister på anteciperad uppbördUtförligare behandladt i en särskild afdelning af instruktionen, som dock i handskriften är öfverkorsad (s. 4)., ett särskildt register öfver ovissa uppbörder, ett öfver fogdarnes namn i hela riket, att tjänstgöra såsom liggare, hvari alla förändringar skulle införas, ett restantieregister, ett register på andliga taxan och ett på uppbörden af konungens arfvegodsDe två sistnämnda saknas i den tyska redaktionen.. Af dessa register skulle det andra, tredje, fjärde, sjunde och åttonde efter hvarje räkenskapsårs slut afslutas och af kammarrådet till konungen öfverlämnas.

Ändtligen äro i instruktionen några punkter inryckta, som ligga mera vid sidan af dess hufvudinnehåll: om förordnande af en tillsyningsman för den kungliga »skeppsgårdens», d. v. s. flottstationens, förnödenheter och om tiden för de årliga skatternas inbetalnings. 5, 9..

Äfven om man icke hade det grundläggande tyska konceptet, skulle hela innehållet i detta organisationsförslag hänvisa på konungens tyska rådgifvare såsom dess upphofsmän. Det innebar tydligen en närmare tillämpning af den princip, som kan spåras redan i kammarrådets första framträdande, principen om den finansiella förvaltningens organisation i ett fast ämbetskollegium efter franskt-burgundiskt-habsburgskt mönster. Äfven i en eller annan detalj kan en sådan efterbildning påvisas. Titeln kammarråd, i den tyska redaktionen »Kammerrath», återfinnes i flera tyska finanskollegier, kammarrådets fyrtal likasåAdler, s. 349, 361; Rosenthal, *Behördenorganisation*, s. 64, 232; jfr Rosenthal, *Gerichtswesen Baierns*, s. 465; Rachfahl, s. 327.. Äfven benämningen kammarmästare — som dock i annan betydelse var gammal i Sverige — har motsvarighet i

TysklandAdler, s. 325, 334, 361; Rosenthal, *Behördenorganisation*, s. 236, 244., och termen räknekammare, »Rechenkammer» i Normans koncept, var ett lån från tyska institutioner, som å sin sida fått den genom öfversättning af

det franska chambre des comptesAdler, s. 232, 247, 416; jfr Schottmüller, s. 64. Liktydigt var »Raitkammer»; Adler, s. 479; Rosenthal, *Behördenorganisation*, s. 122 ff.. Regleringen af de redovisningsskyldige fogdarnes inställelse påminner mycket om bestämmelser, som gällde för ämbetsverken i de habsburgska arfländernaSist a. a., s. 152, 238, 248.. Det kan dock icke afgöras, huruvida man direkt efterbildat någon enskild institution eller endast tillgodogjort sig det allmänna systemets grunddrag.

De svenska förhållanden, på hvilka den nya organisationen skulle anpassas, voro dock tillräckligt egendomliga för att i betydlig grad återverka på dess gestaltning.

Detta visar sig redan i det obestämda sätt, hvarpå kammarrådets samarbete karakteriserades. I Tyskland voro de ledande finanskollegiernas arbetsformer strängt reglerade. Formliga sammanträden med ordentlig föredragning och protokoll erfordrades för att konstituera ett beslutRosenthal, *Behördenorganisation*, s. 67, 131 f., 190 ff.. Då det svenska förslaget ej innehöll några stipulationer af denna art, berodde detta sannolikt därpå, att allt sådant var för svenska förhållanden hittills absolut främmande. Man erinrar sig i detta sammanhang, huru föga bestämda former visat sig i själfva regementsrådets verksamhet.

Äfven reellt fick det centrala svenska kollegiet för finanserna en väsentligt annan ställning än motsvarande myndigheter på andra håll. Orsaken torde ligga däruti, att man i Sverige saknade en mellaninstans mellan centralmakten och de lokala tjänstemännen; det nya regementsrådet i Västergötland blef ensamt i sitt slagJfr om regementsrådets i Västergötland ställning mellan fogdarne och kammarrådet *SRA* I: 270.. I den habsburgska organisationen var det tekniska arbetet med räkenskapsföring och revision till största delen öfverlämnadt åt provinsialkamrar, »Raitkammern», i de olika arfländernaRosenthal, *Behördenorganisation*, s. 132 ff., medan den centrala »Hofkammer» hufvudsakligen fick en öfvervakande och i förhållande till monarken rådgifvande ställninga. a., s. 65 ff.. I Sverige åter måste just själfva kontrollen öfver fogdar och länsinnehafvare samt det härmed sammanhängande räkenskapsväsendet blifva den nya institutionens hufvuduppgifter. De ensamma kommo i rådslaget till synes. Om rådgifvande eller positivt administrerande befogenheter för kammarrådet förmäldes intet.

Huruvida rådslaget angående kammarordningen i någon form af konungen stadfästes, är obekant. Det åberopas aldrig såsom gällande. De allmänna grundsatser, som genomgingo organisationsförsöken på finansernas område, hafva dock otvifvelaktigt här fått ett autentiskt uttryck, och rådslaget blir därföre en naturlig utgångspunkt för en undersökning om dessa organisationssträfvandens följande utveckling.

Kammarrådets sammansättning synes aldrig hafva rönt något inflytande af den i förslaget planerade ökningen. Under år 1541 tjänstgjorde Peder Brahe och Henrik Klasson fortfarande till det mesta ensamma; endast någon gång omtalas Björn PederssonFör att ej behöfva öfverlasta med citat, hänvisar jag angående kammarrådens tjänstgöring endast allmänt till deras kvittenser i ofvan, s. 57, not 1, anförda samlingar, framför allt fogderäkenskaperna.. Konungens klagomål öfver kammarrådens fåtalighet ledde således ej heller de till någon påföljd. Med år 1542 började Björn Pedersson mera regelbundet fungera, men nu lämnade i stället Peder Brahe kammarrådet för att mottaga ett befäl öfver de kungliga trupperna i DackefejdenJfr bref och instr. i *GR* XIV: 124, 198, 229, 243, 287, 352, 417.. Efter ingången af 1543 torde ej heller Henrik Klasson hafva varit kammarrådHan afgick på en beskickning till Tyskland och sysselsattes efter återkomsten därifrån i maj 1543 i andra uppdrag, *GR* XV: 278, 426, 475, 544, 548.. Björn Pedersson stod således vid denna tid ensam kvar.

Men vid hans sida hade då rådslagets **öfverste räknemästare,** Lars Organista, ryckt upp. I rådslaget var han närmast en företrädare för den tekniska fackkunskapen inom räkenskapsväsendet, men hade icke plats i kammarrådet. I god öfverensstämmelse härmed står det sätt, hvarpå han framträder i den följande tidens handlingar. Han deltog under år 1541 i revisionsarbetet och var med vid kvittensernas utfärdande, men ej såsom

medlem af kammarrådet, utan såsom dess medhjälpare»Tilförordnede kammerråd vi N. N. och N. N. *samfäldt med* Lars Organista» lyder vanligen formeln för kvittensernas ingress.. Någon ämbetstitel synes han icke hafva fört. Men det låg i sakens natur, att en fackman sådan som denne skulle allt starkare göra sig gällande vid samarbetet med de i räkenskapsväsendets detaljer mindre förfarna förnämliga kammarråden. Snart nämnes Lars Organista i kvittenserna vid sidan af kammarråden utan åtskillnad i värdighet»Tillf. kammarråd vi N. N. *och* Lars Organista» etc. Så t. ex. i kvitton af $^{9}/_{3}$ 1542, *Kvittensreg., KA*., ehuru understundom ännu vittnesbörd förekomma om att

han principiellt betraktades såsom en underordnad tjänstemanI ett bref af $^{17}/_{9}$ 1542 räknar kon. honom till de »menige kammerskrifvere», som icke borde få kunskap om de »farlige lägligheter», som kammarrådet hade att sköta; *GR* XIV: 240.. När slutligen Björn Pedersson ensam återstod af de gamla kammarråden, fullbordades utjämningen mellan hans och Lars Organistas ställning. Det blef regel, att dessa båda gemensamt, med gemensam titel af kammarråd, utfärdade räkenskapskvittenserna, och till dem båda gemensamt utan åtskillnad adresserade konungen sina bref i finanssaker, när han befann sig på annan ort än dea. a. XV: 21, 57, 144, 172, 197, 276, 328, 449, 461, 492.. Faktiskt utgjordes således under år 1543 kammarrådet af Björn Pedersson och Lars Organista. Så hade med denne sistnämnde den lågbördiga skrifvareklassen åter trängt fram till en ledande plats inom denna förvaltningsgren omedelbart under konungen.

Medan kammarrådets medlemsantal gick ned från tre till två, kom däremot dess verksamhetssfär att svälla ut vida utöfver hvad i rådslaget berörts. Granskningen af inkommande redovisningar och uppsikten öfver räkenskapsväsendet i öfrigt förblefvo visserligen uppgifter af hufvudsaklig viktSe kvittenserna samt exempelvis kon:s bref af 30/1 och 19/3 1543, a. a. XV: 57, 172., men till dessa knöto sig snart många andra. I själfva uppbörden ser man endast sällan kammarråden taga dela. a. XIII: 212, XIV: 36. — om rådslagets bestämmelse, att de alltid skulle mottaga oviss uppbörd, gått i uppfyllelse, är således ej klart —, men däremot fingo de faktiskt öfva uppsikt så väl öfver den som öfver utbetalningarna. De förfråga sig hos konungen om det pris, hvartill fodringen skall beräknas, de få order att föreslå personer till fogdar, att besörja utbetalning af penningar eller varora. a. XIV: 323; XV: 494; XIV: 197, 323 ff., XV: 21, 58, 144, 197, 276, 449.. Härmed förenades ej blott en finansförvaltningen så närstående angelägenhet som inseendet öfver myntningena. a. XIV: 323, XV: 22, 144, 173., utan snart också en högst omfattande omsorg om allehanda, som stod i samband med den praktiska *användningen* af kronans medel. Med utbetalningen af löner följde åliggandet att skaffa ordentliga längder, efter hvilka detta kunde ske, såsom mönsterregister för ryttare och knektar, att föreslå mönsterherrar, att förhandla med blifvande beställningsmän om deras besoldning och med uttjänta

om deras afskeda. a. XV: 500; 174; 462.; med andra utbetalningar för kronans behof förbands själfva omsorgen om inköp, som för medlen i fråga skulle göras, om distribueringen af de förnödenheter, som därför erhöllos. Kammarråden hafva att öfvervaka utdelning af tyg till knektarnes kläder, att på samma sätt sörja för myntesvennernas beklädnada. a. XIV: 197; 324.; de anskaffa kläde för hofvets behof, krut som skall sändas till hären, fisk för Stockholms slotts proviantering, socker till det kungliga köketa. a. XV: 59; XIV: 325; XV: 501; XIV: 198..

Hela denna massa af olikartade praktiska värf, som sålunda ålades kammarrådet, ligger utom området för finansförvaltningen såsom sådan. Den begränsning af hvarje förvaltningsgren, som tillhörde det importerade administrativa systemet, blef här faktiskt uppgifven. Kammarrådet blef konungens närmaste medhjälpare inom alla de angelägenheter, som på något vis stodo i samband med rikets inkomster och utgifter, d. v. s. inom en mycket stor del af den allmänna förvaltningen.

Bestämda former för kammarrådets verksamhet saknas lika väl i praxis som i den organiserande urkunden. Sedan medlemmarnes antal inskränkts till två, måste samarbetet mellan dem försiggå på om möjligt ännu enklare sätt än förr. Kvittenserna utfärdade de alltid gemensamt, men fortfarande i eget namn, såsom tvenne kammarråd, ej såsom ett kollegialt kammarråd, och på samma sätt äro konungens bref adresserade till dem personligen.

Kammarrådets kollegiala enhetJfr a. a. XIV: 371, XV: 144, 395, 500 f., 523. blef alltså aldrig starkare utbildad, och samverkan mellan dess ledamöter saknade hvarje formel apparat.

Så blef inom ett par år det planerade höga ämbetskollegiet efter tyskt mönster omstöpt nästan till oigenkänlighet: till ett tvåmannaråd, hvars ene medlem var en simpel skrifvare, och hvilket saknade reglerade arbetsformer, men fick ett nästan obegränsadt arbetsfält, allt efter som konungen behöfde dess hjälp. Det är ingen tillfällighet, att åren 1542 och 1543 blefvo afgörande för denna kammarrådets gestaltning. Då konungen bröt med de främmande styrelseprinciperna i allmänhet, utvecklade han också kammarrådet efter sitt eget sinne.

*

Rådslaget af 1541 hade förlagt räkenskapernas granskning till räknekammaren. Inom kort möter en term, som tydligen är en pendant till denna: räntekammaren. Penningeuppbörden ingår i »K. M:ts räntekammare»Uttrycket användes i en mängd kvittenser af kamreraren Måns Eriksson på mottagen uppbörd från 1542 och 1543 (*Kvittensreg.* och *Fogderäkensk., KA*), äfvensom i hans räkenskapsbok öfver denna uppbörd (som han »in uti K. M:ts . . . räntekammer på Stockholms slott anammet och undfångit»; *RKB, KA*).. Räntekammaren blef alltså lokal för uppbörden liksom räknekammaren för räknearbetet.

Denna åtskillnad har emellertid en vida mera genomgripande betydelse än den yttre, lokala. Den var uttryck för en princip af grundläggande vikt för den moderna finansförvaltningen, principen om den kontrollerande och den praktiskt förvaltande, exekutiva myndighetens fördelning på skilda organ, räkenskapsväsendets afskiljande från medlens inkassering och utbetalning.

Äfven denna princip hade först framträdt i Frankrike. »La chambre des comptes» uppstod såsom organ för kontroll och räkenskapsväsende, medan »les trésoriers de France» och längre fram »les cours des aides» skötte uppbörd och utbetalningVuitry, I: 278 ff., II: 553 ff.; Jacqueton, s. IX—XXIII.. Principen upptogs med vissa modifikationer i den habsburgska organisationen och återfinnes i alla dess skedenAdler, s. 85 ff.. 109, 131 ff., 139 ff., 238 f., 333, 351 f., 361 ff.. Vid denna tid hade sålunda Ferdinand såväl vid hofvet som i hvart och ett af arfländerna särskilda kassatjänstemän, respektive »Hofzahlmeister» och »Kammermeister», som voro underordnade själfva de kontrollerande och ledande finanskollegierna, »die Hofkammer», »die Raitkammern»Rosenthal, *Behördenorganisation*, s. 64, 77, 131 f.. På liknande sätt inrättade man sig äfven senare inom andra tyska territorierRosenthal, *Gerichtswesen Baierns*, s. 464, 491; Schottmüller, s. 63 ff.; Rachfahl, s. 343 f..

Det var detta system, som infördes i Sverige genom den nya skillnaden mellan räntekammare och räknekammare. Uppbörden kvitterades in i räntekammarenOfvan not 1 a. handl., kvittenserna på redovisning afgåfvos däremot af kammarråden i räknekammarenAtt kammarråden afgåfvo sina räkenskapskvittenser i räknekammaren, nämndes icke i själfva kvittot, men stundom i rubriceringen däraf: »Jon Bagges (Jon Jeppesons) kvittensia, utgifven af K. M:ts räkningekammer», kallas exempelvis några kammarrådskvittenser af 1543 i *Kvittensreg., KA*., aldrig tvärtom. Särskildt skarpt framträder skillnaden, när i en del

kvittensregister kvittenserna enligt denna artskillnad fördelas på två grupper, de från räntekammaren — uppbördskvittenserna — och de från räknekammaren — räkenskaps- eller revisionskvittensernaFör herr Larens, kyrkherre i Husby, herr Gustaf Olsson m. fl. äro kvittenserna sålunda fördelade i kvittenser, »utgifne af K. M:ts räkningekammer», och sådana, »utgifne af K. M:ts räntekammer»; a. saml., eller när i räkenskapskvittenserna från räknekammaren de uppbördskvittenser åberopas, som den redovisande företett från räntekammarens föreståndareDetta är fallet med ett stort antal kammarrådskvittenser., eller när det i denne sistnämndes uppbördsbok heter, att han uppburit penningar i räntekammaren af de fogdar och befallningsmän, som göra räkenskap i räknekammarenMåns Erikssons uppb.reg. f. 1542 rubriceras: »Register på alle visse och årlige penninger, som jag M. E. in uti K. M:ts räntekammer uppå Stockholms slott anammet och undfångit hafver . . . utaf högb:te K. M:ts fouter och befallningsmän, som förpliktige äre att göra deres Räkenskaper årligen in uti

Hans Nådes Räkningekammer». *RKB, KA*..

Den centrala administrationens förhållande till de lokala uppbördsmännen utvecklades således i ett regelbundet verkande maskineri. När en sådan uppbördsman inställde sig för att aflämna sin uppbörd och göra redo för sitt fögderi, fick han inbetala den förra i räntekammaren mot kortfattadt kvitto af dess föreståndare, hvaremot redovisningen skedde i räknekammaren och öfver dess resultat ett specificeradt erkännande afgafs af kammarråden. Den centrala finansförvaltningen fördelas på detta sätt i tvänne hufvudafdelningar.

*

Inom **räknekammaren** arbetade, i öfverensstämmelse med den ordning i rådslaget föreslagits, under kammarrådets (och Lars Organistas) ledning en mängd skrifvare, som till skillnad från kansliskrifvarne numera kallades kammarskrifvare. I 1542 års aflöningslängd upptagas 12 kammarskrifvareM. Schwabs aflön.längd, *Aflön.reg., RA*. Under rubriken »Camerschreiber» står främst »Camererer Hans Hesse», hvilken ej inräknats i den i texten anförda siffran. Jfr nedan sid. 73. — Utg.reg. f. 1540, a. saml., har ej någon sammanförd afdelning kammarskrifvare.; följande år aflönades vid Valborgsmässan 18, vid julen 22Utg.reg. 1543, *RKB, KA*.. Antalet växlade således liksom kansliskrifvarnes. Kammarskrifvarne sysselsattes i allmänhet inom räknekammaren, där för det allt mera genomförda kontroll- och räkenskapsväsendet starka arbetskrafterbehöfdes, men kunde naturligtvis äfven användas annorstädes inom finansförvaltningenSven Torstensson, som 1542 är upptagen bland kammarskrifvarne, tjänstgör följande år några veckor såsom utgiftskamrerare; se nedan sid. 72. Jfr föreg. not 4..

Kontrollen öfver fogdar och läntagare blef lika detaljerad som regelbunden. Årligen mäste räkenskap afläggas, och vederbörandes uppbörd och utgift i så väl penningar som naturapersedlar reviderades. Efter de redovisandes längder och muntliga uppgifter synas kammarskrifvarne själfva hafva uppsatt den »räkenskap», i hvilken uppbörds- och utgiftsposterna sammanställdes. Den räkenskapen »mottagande» skrifvaren affattade nämligen ofta ingressen till densamma i sitt namn». . . hvilken räkenskap anammat blef af mig, Hans Tomasson, på Stockholms slott 26 juni 1542» lyder exempelvis ingressen till en fogderäkenskap för 1540 (Småland n:o 6). Hans Tomasson var enligt aflöningslängden kammarskrifvare. Liknande ingresser i andra skrifvares namn i fogderäkenskaper f. Småland 1541 n:is 3, 4, 8, 9, Upland 1541 n:is 5, 1542 n:is 2, 5, 8, Västergötland 1540 n:o 5, o. s. v. *Fogderäkensk., KA*.. Häri har man ett yttre bevis för att granskningsarbetet i detaljerna verkställts af skrifvarne, såsom i sig själf naturligt var, ehuru kvittenserna höllos i kammarrådens namn. I kvittenserna infördes slutsummorna på uppbörd och utgift inom hvarje skattetitel; fanns öfverskott, anmärktes, om det var inbetaldt eller om det resterade. Då de många skattetitlarna noggrannt specificerades, blefvo dessa aktstycken ofta mycket vidlyftigaDet finnes räkenskapskvittenser, som utgöra 30 à 40 tättskrifna kvartsidor..

Af de böcker eller register, som enligt rådslaget borde föras i räknekammaren, saknas jordeboken; däremot uppgjordes stiftsvis flera summarier öfver årliga räntanI den svenska texten hette det endast, att registren skulle hållas »i kammaren», men härmed kan i detta sammanhang ej gärna förstås annat än räknekammaren, och det tyska konceptet har den tydligare formuleringen »in der Rechenkammer». — Se för öfrigt *Summarier öfver årliga räntan, KA*.. Hvad som afsågs med det föreslagna registret n:o 2, är ej fullt klart. Skulle därmed förstås en sammanfattning af själfva fogderäkenskaperna, så finnes en sådan endast i förbindelse med utdrag af uppbördsräkenskapen. Menas däremot just denna uppbördsräkenskap, så kom den att tillhöra räntekammarenSe nedan s. 71, not 3, 72.. Något register af det slag, som omtalades under n:is 3 och 4, är icke kändtSannolikt förekommo dock särskilda register för den ovissa uppbörden — ehuru näppeligen af kammarråden själfva —, ty stora uppb.reg. f. 1542 upptar endast den vissa uppbörden, och i ingressen framhålles särskildt, att ovissa uppbörder där ej finnas (ofvan s. 69, not 3).. Däremot motsvaras

n:o 5 af ett stort fogderegister med uppgifter för 1540*HRK, KA*.. Restantieregister (n:o 6) fördes såsom uppbördsregister i räntekammaren, register för andliga taxan (7) endast såsom en del af stora uppbördsregistret därstädes, för konungens arf och eget (8) likaledes såsom uppbördsregister, antingen inryckt i hufvudregistret eller särskildt1541 särskildt, 1542 och 1543 i stora uppb.reg. *RKB, KA*. Jfr om alla dessa reg. nedan..

Däremot uppsattes säkerligen de utdrag af räkenskaperna, hvarom rådslaget talade, i räknekammaren, såsom där förutsatts. Åtskilliga sådana utdrag föreliggaSå två af M. Erikssons uppbörd f. 1542, två af hans uppb. f. 1543; *RKB, KA*. Jfr kon:s bref t. kammarråden $^{19}/_{3}$ 1543, *GR* XV: 172..

*

Räntekammarens tillkomsthistoria kan ej fullt utredas. Om uppbördsförvaltningens utveckling under åren närmast efter 1538 äro nämligen underrättelserna ytterst knappa.

Kamrerarne Erik Mattei och Larens Gregorii kvitterade äfven under år 1539 penningeuppbördKvittenser bland *Handl. ang. Skatteväsendet*, I, *RA;* jfr ett kon:s bref af mars 1539, *GR* XII: 172., men den förre synes hafva blifvit förflyttad till myntet i VästeråsI utg.reg. f. 1540 (*Aflön.reg., RA*) är uppförd utväxling af gammalt mynt till »Herrn Erik Mathei, (Müntz) Kamerierer in Westras». Kvitto af denne på sådant mynt, dat. $^{19}/_{6}$ 1540, bl. *AH*, 3, *RA*., och den senare omtalas endast sällan samt torde längre fram hafva blifvit kammarskrifvare i räknekammarenHan tituleras kamrerare i nov. 1540, *GR* XIII: 173, men har under senare år granskat flera räkenskaper i räknekammaren, *Fogderäkensk.*, Upland 1541 n:o 5, 1542 n:o 8, *KA*.. En Måns Eriksson, som under 1539 för kamreraretitel*GR* XII: 210., framträder till en början icke mycket. Däremot intogo tvenne tyskar, Hans von Geldnitz och Melchior Schwab, under åren 1539 och 1540 en framskjuten ställning såsom kamrerare. Förstnämnda år förde de tillsammans en räkenskap öfver uppbörd i K. M:ts kammare, af hvilken dock endast ett så godt som förstördt utdrag är kändt*RKB, KA*. Uppb.kvittenser af Hans v. Geldnitz i *Kvittensreg., KA, Handl. ang. Skatteväsendet*, I, *RA*. Jfr ofvan.. För öfrigt föreligga inga

räkenskaper för detta år, för 1540 endast en utgiftslängd af M. Schwab*Aflön.reg., RA*. — Här omnämnes H. v. Geldnitz såsom »geurlaubter Kameriere»., för 1541 intet annat än ett uppbördsregister af den samme öfver konungens arf och eget*RKB, KA*..

Först med år 1542 framstå förhållandena på detta område tydligare. Uppbörden öfvertogs nu af kamreraren Måns Eriksson, som äfven skötte den under 1543. Af honom förda, synnerligen systematiskt uppställda uppbördsregister för dessa år äro i behåll. I dessa register och i hans kvittenser användes konsekvent termen räntekammarenJfr ofvan s. 68, not 1, 69, not 3..

Måns Erikssons uppbörd i räntekammaren omfattade endast kontanta medel, penningar och silfver. Den var således af alldeles samma art som den uppbörd, för hvilken under föregående tid räkenskaper blifvit förda »i kammaren», och försiggick tydligen i samma ordning. Det nya begreppet räntekammaren var endast ett terminologiskt uttryck för uppbördens principiella afskiljande från revisions- och räkenskapsväsendet.

I öfverensstämmelse med den regel, som på 1530-talet utbildats, sköttes utbetalningen af de inkomna penningarna ej af uppbördskamrerarne utan af andra tjänstemän. Under 1542 var denna uppgift fördelad mellan Melchior Schwab och en annan tysk kamrerare, Hans Hesse, som båda förde utgiftsregisterDen förres bl. *Aflön.reg., RA*, den senares bl. *RKB, KA*.. Följande år tjänstgjorde såsom utgiftskamrerare först Hans Hesse, sedan en förutvarande kammarskrifvare, Sven Torstensson, och slutligen en mäster Arendt Rott, och deras räkenskaper sammanfördes i ett gemensamt register*RKB, KA*. — Hans Hesse blef för förseelser afsatt och fängslad; kon. till kammarrådet $^{19}/_{3}$ och $^{30}/_{4}$ 1543, *GR* XV: 173, 252..

Det ser ut, som om endast uppbörden, men däremot icke utbetalningarna försiggått i »räntekammaren». Det hette, att utgiftskamrerarne mottogo penningar af Måns Eriksson »i räntekammaren», men ej att de själfva där distribuerade demMåns Erikssons uppbördsreg. f. 1542 afslutas med en räkning öfver hans »utgift på penningar till Hans Hesse utaf K. M:ts räntekammer på Stockholms slott», hvars olika poster äro formulerade: »anammade Hans Hesse af K. M:ts räntekammer», och 1543 års utgiftsregister inledes med ett summarium öfver hvad utgiftskamrerarne »anammade af K. M:ts räntekammer» eller »uti K. M:ts räntekammer af Måns Eriksson»..

Endast det allmännare uttrycket »i kammaren» användes för att lokalisera utbetalningarna1543 års utg.reg,

rubriken: »Det(te) register lyder på alle de pen:r, som K. M:ts kammererer . . . uppburit och utgifvit hafva uti högb:te K. M:ts kammer på Stockholms slott». — I uppb.reg. sades penningarna vara lämnade till kon:s »utgiftskammar»..

Såsom af ofvanstående framgår, är det hufvudsakligen här, i självfva administrationen af penningemedlen, som man återfinner **kamrerarne**, hvilka under föregående tid varit konungens förnämsta organ för hela finansstyrelsen. Någon gång uppträder en kamrerare äfven inom revisions- och räkenskapsväsendet, men detta är mera sällsyntOm Hans v. Geldnitz se ofvan s. 57.. I hvarje fall är kamrerarevärdigheten numera ej den högsta inom denna förvaltningsgren, utan subordinerar under kammarrådetI ett kon:s bref af $^{23}/_{7}$ 1543 kallas Björn Pedersson och Lars Organista hans »kammererer», *GR* XV: 425. Detta är dock en ren anomali..

*

Myntväsendet synes i samband med den allmänna organisationen af finansförvaltningen hafva blifvit bättre inordnadt i denna. Liksom det ställdes under kammarrådets regelbundna uppsiktSe ofvan s. 66., så tillsattes också en särskild **myntskrifvare**, som förde räkenskap öfver myntningen under dess kontrollMårten Mynteskrifvares räkenskap för 1541 och 1542 finnes bland *Mynträkensk., KA*. — För 1538 hade myntmästaren själf fört räkenskap; Forssell, *Historia*, II, *Anteckn. om mynt*, s. 60..

Den del af de myntade penningarna, som behöfdes för de löpande utgifterna, torde under dessa år helt och hållet hafva inlevererats till uppbördskamreraren. Direkta utbetalningar från myntet omtalas ickeanf. räkenskap..

*

Äfven **naturainkomsternas förvaltning** blef under den stora nydaningen tillgodosedd. Man började använda register och räkenskaper också för den, och därmed lades grund till en bättre ordning på detta område.

Under 1539 och följande år förde sålunda Måns Månsson — förmodligen den samme, som förut varit kamrerare, ehuru

han nu icke bar denna titel — register öfver en mängd till Stockholm inkommande varor: järn, koppar, bly, smör, fisk, fett, hudar och skinn, tran»Register på V. K. N. H(erres) köpmans varor Stockholm, som Måns Månsson hade uti befallning pro anno D:ni 1539», *HVH, KA,* och liknande register f. 1540—1543, a. saml., *KA*; f. 1540 i motsvarande saml., *RA*.. En del af dessa försåldes för konungens räkning; man finner räkenskaper af köpmän, som haft i uppdrag att utskeppa och afyttra varornaHans Redesvens räkenskap f. 1538—40 och Klas Heyders f. 1540 öfver varor, som försålts i Tyskland, a. saml., *RA*., och dessa kallades stundom »K. M:ts köpmansvaror»»Register på V. K. N. H(erres) köpmans varor Stockholm, som Måns Månsson hade uti befallning pro anno D:ni 1539», *HVH, KA,* och liknande register f. 1540—1543, a. saml., *KA*; f. 1540 i motsvarande saml., *RA*.. År 1541 afgafs också en räkenskap af den köpman, som levererade konungen behöfliga utländska varor mot betalning af penningar eller inhemska varor från Måns MånssonP. Meses räkenskap, a. saml., *KA*.. Likaså förde kornskrifvaren på Stockholms slott under dessa år räkenskap öfver sin uppbördPeder och Sven kornskrifvares räkenskaper, a. saml., *RA* och *KA*.. Flera dylika varuräkenskaper kunna hafva funnits, ehuru de nu ej föreligga.

De med naturainkomsterna sysselsatta tjänstemännen nämndes ej heller nu kamrerare. Fingo de någon titel, så var det skrifvare. Uppbörd och utbetalning sköttes af samma person. I öfrigt ordnades det hela i tillämpliga delar efter penningeförvaltningen som mönster. Måns Månssons stora varuregister uppställdes sålunda fullt systematiskt på samma sätt som kamrerarnes räkenskaper. Såväl han som de andra skrifvarne stodo också under kammarrådets befallning. Räkenskaperna inlämnades i räknekammaren och underkastades samma granskning som andra uppbördsmäns räkenskaper, granskningen beseglades med kammarrådets kvittenser, och det hände, att skrifvare från räknekammaren deltogo i inventeringarna vid årets början och slutRäkenskaperna äro ofta

uppställda på samma sätt som fogderäkenskaperna, med den ransakande kammarskrifvarens namn i ingressen. Flera kammarrådskvitton föreligga. — I slutinventariet för M. Månssons räkenskap 1541 heter det: »var ock Måns Jonsson utaf räkningekammaren för gegenskrifver häröfver förskicket»..

*

Det var både många och viktiga nyheter, som tyskarnes organiserande idéer framkallade inom konung Gustafs finansförvaltning. Och då på detta område funnos åtminstone *några* administrativa förutsättningar, kunde den nya organisationen här slå djupare rötter samt vid den sedan inträffande

brytningen med det främmande styrelsesystemet bättre bibehålla sig, än hvad som skett med regementsrådet.

Men det, som blef bestående, hade genomgått en ombildningsprocess, genom hvilken det anpassats efter det personliga regementets principer. Af en ämbetsorganisation i egentlig mening hade sålunda icke mycket kommit till stånd. Det nya chefsämbetet, kammarrådet, bibehölls, men i en form och med en karakter, som högst väsentligt afvek från dess förebilder, ämbetskollegierna på kontinenten. Inom de lägre graderna af finanstjänare kom icke någon tillämpning af ämbetsprincipen i fråga. Kamrerares och skrifvares ställning blef ej mera ämbetsmässigt bestämd än förr. Ett betydelsefullt framsteg innebar utdaningen af administrationens olika faser till ett regelmässigt verkande maskineri samt framför allt den kontrollerande och öfvervakande myndighetens afsöndring från och upphöjelse öfver kassaförvaltningen, räknekammarens och räntekammarens konstituerande. Men äfven härutinnan kommo de främmande organisatoriska principerna endast i enklaste form till användning.

Oaktadt denna utveckling inom finansförvaltningens olika grenar och oaktadt dessa grenars nödtorftiga sammanslutning under kammarrådets ledning till en administrativ enhet kan denna följaktligen knappast betecknas såsom ett ämbetsverk i ordets specifika bemärkelse. Till ett sådant fanns knappt ens en grundstomme. De principer, på hvilka ett ämbetsverk måste byggas, voro icke bestämdt genomförda. Ämbetsbegreppet var användt i allt för liten utsträckning och på allt för primitivt sätt, det hela allt för svagt regleradt.

Betecknande är också, att någon kollektiv benämning för den centrala finansförvaltningen såsom en enhet icke heller nu uppkom. Här och hvar förekomma visserligen ansatser att använda ordet kammaren i dylik betydelse, på samma sätt som det användes i Tyskland. Man talade om att kammaren ej förmådde bära sina utgifter*GR* XV: 28, 29, 396., om kammargodsa. a. XIII: 70 f., XV: 29., om kammarens ärendena. a. XV: 144, 400., o. s. v. Men på det hela taget dominerade äfven nu den lokala grundbetydelsen. Man kom aldrig därhän, att »kammaren» betecknade sammanfattningen af förvaltningens organ såsom en fast institution. Än starkare utpräglad var den lokala innebörden af de nya termerna räknekammaren ochräntekammarenJfr ofvan s. 68.. Det allmänna kammaren användes för öfrigt i stället för både den ena*GR* XV: 275, 516, 575. och den andraa. a. XIV: 39, 378, XV: 21, 172, 290, 426, 449, o. s. v..

Om »kammaren» kan sättas såsom rubrik för en framställning af hela den högsta finansförvaltningen under detta skede, så beror detta således icke därpå, att ett ämbetsverk med detta namn uppkommit, utan därpå, att termen mera allmänt sedt kan sägas vara det centrala begreppet i denna förvaltning, emedan den oupphörligt förekommer i olika betydelseskiftningar för att i mer eller mindre bokstaflig mening lokalisera dess olika faser.

*

Om konungens personliga ingripande i finansförvaltningen förspörjes under den nya regimens första tid icke mycket. Orsaken *kan* vara den, att han efter kammarrådets insättande i allmänhet öfverlät det hela åt dess ledning, men sannolikare är, att han också nu personligen lagt hand vid ärendena, ehuru inga skriftliga vittnesbörd därom föreligga. Från år 1541 har man i alla händelser ett konungens uttalande af otvetydigaste art om att han själf bar den tyngsta bördan inom denna styrelsegrenSe ofvan sid. 60. Jfr kvitton af konungen själf, *GR* XIII: 211, 223, 283, 319—329..

Längre fram, särskildt efter ingången af år 1543, uppfylles registraturet af en mängd skrifvelser från konungen till kammarrådet, så snart den förre lämnar Stockholm och det senare där kvarstannar. Och i dessa skrifvelser

framträder konungen åter tydligt såsom den i allt, stort som smått, personligen ledande och afgörande, rättande och redofordrande. Konungen vakar öfver revisionen i räknekammaren, påminner om de räkenskaper, som skola förhörasa. a. XIV: 371, 378, XV: 22, 328, 492., infordrar utdrag för att kontrollera, huru granskningen skett, och gör anmärkningar mot därvid begångna fela. a. XV: 57, 172.; han är angelägen om att hållas underkunnig om kassans och förrådens ställninga. a. XV: 144, 328., och hans uppmärksamhet räcker till för alla möjliga detaljer af de inköp, som skedde för regeringens eller hofvets räkninga. a. XIV: 197, 324. — Jfr om konungens skriftväxling med kammarråden ofvan sid. 66 f..

Konungens egen kammar stod äfven nu utom den löpande förvaltningen, en skattkammare under hans personliga skötselM. Erikssons stora uppbördsreg. i räntekammaren för år 1542 har en första afdelning med rubrik: »af K. M:ts egen kammar hafver jag anammat», och de enskilda posterna lyda: »levererede K. M:t mig utaf Hans Nådes egen kista». På samma sätt 1543 års uppb.reg. Å andra sidan slutar Hans Hesses utgiftsräkning för 1541—1543 med ett saldo till denna konungens kammare: »så blifver H. H. skyldig in uti K. M:ts kammer. . . .». *RKB, KA*. — Äfven termen »skattkammer» anträffas någon gång, men i mera obestämd betydelse, *SRA* I: 259.. Endast den bepröfvade herr Eskil synes här hafva biträdt sin herreKon. till herr Eskil $^{30}/_{4}$ 1543, *GR* XV: 251..

*

Krigsförvaltningen (»krigsråden»).

Bland de nya ämbetstitlar, som under Pyhys egid infördes, var den af krigsråd, Kriegsrath, en af de tidigast uppträdande. Såsom nämndt, lät Pyhy bekläda sig själf därmed, sannolikt redan år 1538Se ofvan s. 43, not 1, 52.. Jämte honom och antagligen ungefär samtidigt erhöll Sten Eriksson krigsråds värdighet. I dec. 1538 uppdrog konungen åt dem samt slottsfogden i Stockholm, Jakob Bagge, att införa bättre ordning bland bysseskyttar och båtsmänKon. t. Jakob Bagge och Sten Eriksson $^{14}/_{12}$ 1538, *GR* XII: 117..

Någon instruktion för krigsråden är icke känd. Endast i de krigsartiklar för de värfvade tyska knektarne, som utfärdades den 12 jan. 1539, äro några allmänna antydningar om deras ställning inryckta. Krigsråden nämnas här såsom knektarnes högste befälhafvare närmast konungen, hvilka skulle biträda denne i mönstringar, vid andra förhandlingar med krigsfolket samt vid bestraffning af begångna förseelsera. a. XII: 125—142; särskildt sid. 130, 138, 140 f.. Artiklarna undertecknades af Pyhy såsom krigsråd och kansler och äro säkerligen af honom författade.

Några andra krigsråd än Pyhy och Sten Eriksson torde konungen icke hafva tillsattI flera af de tyska aktstyckena omtalas »Kriegsräthe», utan att det direkt framgår, att titeln afser endast Pyhy och Sten Eriksson (ofvan s. 43, not 1 och 4). Ett aktstycke af $^{1}/_{2}$ 1540 rörande knektarnes besoldning talar om K. M:ts »obrister Kriegsräth(!) Lieutenant als nämlich Hansen von Sastrow, Heinrich von Syga, Peter von Hannover» såsom de, som verkställt aflöningen, och är underskrifvet af dem jämte kanslern; *AH, Militaria*, I, *RA*. I allmänhet synas dock dessa knekteöfverstar icke hafva fört krigsrådstitel.. Men dessa voro hans mest betrodda män inom regeringen i allmänhet, och det faller sig därför svårt att afgöra, i hvilka fall den verksamhet de utöfvade bör

hänföras speciellt till deras krigsrådsämbete, hvilken praktisk betydelse detta alltså fick. Förfoganden i regeringsärenden afgåfvos dels af dem tillsammansI Måns Månssons varuregister f. 1539 (ofvan s. 75) äro antecknade utgifter »efter Sten Erikssons och kanselerens befallning» (t. ex. f. 85, 95), $^{18}/_{10}$ 1540 skrifva de från Kalmar gemensamt till hofmarskalken Silstrang om en hoftjänares antagande (*G. I:s bref, odat., RA*), ett liknande förfogande finnes för $^{20}/_{3}$ 1541 (*AH*, 5), ett beställningsbref för Hans Sastrow af $^{11}/_{11}$ 1539 (*GR* XII: 245 ff.), afskedsbref f. Peter Sastrow af $^{29}/_{5}$ 1540 (*AH*), o. s. v.; jfr ofvan s. 45, not 4., dels af den ene ensamEn mängd förfoganden, underskrifna af kanslern, bl. *AH, Regem.rådet, RA*. eller i förbindelse med någon annan tjänstemanAf Sten Eriksson, öfverste krigsråd, och Alb. Silstrang, hofmarskalk, dat. jakobi dag 1540, *G. I:s bref,*

odat., RA., men dessa behöfva tydligtvis ingalunda alltid betraktas såsom deras ämbetshandlingar i kraft af krigsrådsämbetet. Själfva titeln användes ej så regelbundet, att däraf någon slutsats kan dragas. För Sten Eriksson tillkom snart äfven titeln öfverste mönsterherreHan har såsom »Kriegsrath und Munsterherr» kvitterat penningar, mottagna af H. v. Geldnitz d. $^{16}/_{10}$ 1539, *AH*, 6, *RA*. Jfr *SRA* I: 290, 292, *GR* XIII: 42, o. s. v.. Den utmärkte honom särskildt såsom ledare af alla mönstringar och chef för de tillfälligt förordnade mönsterherrarneMönsterherrar förordnades af gammalt för vapensynerna med frälset; E. Hildebrand, *Statsförfattn:s historia*, s. 163 f.; Nordström, I: 156; jfr *GR* XV: 174, 352., men motsvarades ej heller den af någon reglerad ämbetsverksamhet.

Om krigsrådens funktioner kan således icke sägas mera, än att de i allmänhet synas hafva haft att biträda konungen i militära förvaltningsärenden. Att de till en början torde hafva spelat en ej obetydlig roll, synes framgå af ett fall, då konungen på grund af deras frånvaro fann sig böra uppskjuta en ifrågasatt förändring inom krigsbefäletT. Erik Fleming m. fl. $^{20}/_{11}$ 1540, *GR* XIII: 169. Jfr bref t. Sten Eriksson $^{1}/_{3}$ 1541, a. a., s. 221..

Så till vida, som krigsrådsämbetet var ett fackämbete för en begränsad förvaltningsgren, var det byggdt på en af de allmänna principer, som Pyhy och hans landsmän fört med sig från det franskt-habsburgska organisationssystemet: den om förvaltningens uppdelning på sinsemellan skilda grenar med särskilda

företrädare. Däremot är det ovisst, om man hade några konkreta förebilder för det samma. Habsburgarne hade gjort ansatser till inrättande af ett krigskollegium, men dessa hade hittills ej ledt till bestående resultat. Först senare kom ett kollegialt »Hofkriegsrath» till stånd. Dock hade titeln »Kriegsrath» redan förekommitRosenthal, *Behördenorganisation*, s. 94; Adler, s. 113, 247.. Måhända var det den, som gifvit Pyhy uppslaget till det svenska krigsrådsämbetet. I så fall får man möjligen i denna brist på konkreta förebilder se en af anledningarna till att detta fick en så obestämd karakter.

Snart visade sig också, att det icke hade någon större lifskraft. När Pyhy och Sten Eriksson år 1542 afreste till FrankrikeSe ofvan s. 49., förföll det fullständigt. Inga nya krigsråd tillsattes i deras ställe, ehuru just vid denna tid om någonsin förvaltningsorgan inom krigsväsendet borde hafva varit behöfliga med anledning af Dackefejden. Efter sin återkomst använde Sten Eriksson endast undantagsvis krigsrådstitelnEtt par bref af honom, dat. aug. och dec. 1543, med denna titel, *AH, Kansliets bref, RA*. och utöfvade ingen däremot svarande ämbetsverksamhet. När han mottog militära uppdrag, voro dessa af tillfällig art*GR* XV: 487 f., 507 ff.. Per Brahe hade under hans frånvaro någon gång titulerats »öfverste mönsterherre», men utan att erhålla någon fast, reglerad ställninga. a. XIV: 288; jfr ofvan s. 65..

Anmärkningsvärdt är, att när man sålunda var i färd med att skapa förvaltningsorgan för krigsväsendet, det aldrig kom i fråga att göra det gamla marskämbetet tjänstbart. Marsken, Lars Siggesson, samarbetade på intet sätt med krigsråden. Under Dackefejden fick han befäl öfver en del af konungens trupper, men detta var en extraordinär anordning af samma art som de liknande uppdragen åt andra framstående mäna. a. XIV, XV, passim..

*

Kyrkostyrelsen (»superintendenten»).

Vesterås recess och ordinantia löste den svenska kyrkan från Rom och ställde den under konungens myndighet. Denna utöfvades emellertid till en början med en viss försiktighet. Konungen nöjde sig — frånsedt kyrkoegendomens reduktion — i hufvudsak med att öfvervaka reformationens utveckling genom

kyrkans egen självverksamhet, med att enligt recessens och ordinantias princip trygga god ordning och Guds ords rätta predikanAnjou, II: 104.. För en kyrkostyrelse af denna art behöfde han inga särskilda organ, allra minst så länge reformationens främste målsmän inom kyrkan stodo vid hans sida såsom kanslerer eller sekreterare.

Men under 1530-talet skall konungen hafva börjat fatta sympatier för den radikalare riktning, som utvecklat sig

inom den tyska protestantismen, och som bragte kyrkan i omedelbar och fullständig underdånighet under furstemakten. När vid årtiondets slut Pyhy och hans landsmän blefvo hans förtrogne rådgifvare, mognade under deras inflytande hans beslut att fullända reformationsverket efter tyskt mönstera. a., s. 107 f.. För detta ändamål behöfde han också en organiserad kyrkostyrelse, såväl central som provinsiell. Bland de nya ämbetsmyndigheterna för den centrala förvaltningen fingo äfven organ för kyrkans administration en plats.

Den 8 dec. 1539 förordnade konungen af kunglig maktfullkomlighet Georg Norman att vara ordinator och superattendent öfver biskopar och prästerskap. Till medhjälpare skulle han hafva ett af konungen förordnadt råd och en adjunkt. Superattendenten och hans medhjälpare skulle i religionssaker utöfva konungens jurisdiktion öfver biskopar, prelater och alla andra andlige, vaka öfver att dessa i lära och lefverne förelyste undersåtarne och undervisade dem till trohet och hörsamhet mot den timliga öfverheten, hänskjuta alla civila och kriminella mål till konungen samt tillse, att i religionen icke något förehades konungen till förfång af biskopar och präster eller någon jurisdiktion af dem utöfvades. Alla andliga skulle han med konungens öppna mandat insätta i deras ämbeten, och han skulle vidare förrätta visitationer och examinationer till pröfning af deras lära och lefverne, afsätta de oskickliga — dock med konungens vetskap — samt befordra alla, som lärde upprorisk lära eller förde straffbar vandel, till bestraffningFullmakten tryckt i *GR* XII: 265—268..

Redan det faktum, att konungen sålunda tillerkände sig myndighet att inrätta en alldeles ny styrelse för kyrkan, röjer en principiell anslutning till den tysk-protestantiska kyrkorätten. Äfven i sina detaljer ordnades för öfrigt denna styrelse efter tyska mönster. En forskare har påvisat, att såväl dessa centrala kyrkoämbetsmän som de för stiften planerade konservatorerna

och seniorerna nära motsvara den pommerska kyrkoförfattningenAhnfelt, s. 193 samt bilaga, s. 41 f.. För Norman låg det nära till hands att taga denna till förebild, då han själf var till börden pomrare.

Af den sålunda tilltänkta svenska kyrkoorganisationen synes den del, som rörde stiftsstyrelserna, hafva stannat på papperet, med undantag möjligen för Skara stift, där en senior verkligen omtalas*SRA* I: 741.. Däremot trädde superintendenten — titeln skrefs vanligen så — verkligen i ämbetsutöfning, och äfven en adjunkt sattes enligt fullmaktens föreskrift vid hans sida: biskop Henrik i Västerås. De anställde gemensamt visitation i en del af Götaland under förra hälften af år 1540Anjou, II: 116 f.; Ahnfelt, s. 175..

Men snart togs Norman i anspråk för en mängd angelägenheter af icke kyrklig natur, hvarigenom han blef förhindrad att utöfva sitt ämbete som superintendent. Redan år 1540 fick han göra tjänst i en diplomatisk mission, som förde honom bort från Sverige, till högmästaren i LiflandHögmästarens svar till de svenska sändebuden, dat. $^{15}/_{9}$ 1540, i *GR* XIII: 340 ff.. När under sommaren 1541 en visitation skulle hållas i Småland, kunde Norman icke heller lägga hand därvid, utan biskop Henrik måste leda den i hans ställeFullmakt $^{20}/_{7}$ 1541, a. a. XIII: 279.. Till slut blef han, såsom nämndt, medlem af den stora beskickningen till Frankrike i början af 1542Se ofvan s. 49..

Därmed råkade hela kyrkoministeriet i förfall. Under Normans frånvaro låg superintendentens ämbete nere; biskop Henrik förordnades ej vidare att sköta det. Ej heller torde denne hafva tjänstgjort på egen hand, i sin egenskap af adjunkt.

Sedan Norman 1543 återkommit till Sverige, blef det lika litet fråga om att han skulle återtaga sin post såsom kyrkans styresman. Titeln superintendent användes ännu någon gång, men, så vidt bekant är, endast i enskildas skrifvelserT. ex. i ett bref fr. Mikael Agricola af $^{11}/_{12}$ 1543, *Monum. pol. eccles.*, s. 183 ff., aldrig af Norman själf eller i kungliga bref eller aktstycken. Om konungen längre fram tog honom till råds i kyrkliga frågor, så berodde detta numera ej på någon hans ämbetsvärdighet, utan på den allmänna förtroendeställning han bibehöllAnjou, II: 123, 166; Ahnfelt, s. 245..

III.

Den personliga regeringens fulländning.

(1543—1560)

De organisatoriska nybildningar, som under det tyska inflytandets första tid påbörjats, rönte alla ett oblidt öde. De viktigaste ibland dem, regementsrådet och finanskollegiet, hade båda — i synnerhet dock det förra — redan från början framträdt i ett ofullgånget skick, såsom endast i allmänna drag utförda efterbildningar af de tyska ämbetsverk, som varit deras mönster. Regementsrådet förföll efter ett par år helt och hållet, på samma sätt gick det med krigsrådsämbetet och kyrkoministeriet, och inom finansförvaltningen bibehöllos de nya inrättningarna endast i mer eller mindre starkt reducerad och omdanad gestalt. Öfverallt gjorde sig denna brytning med det tyska systemet gällande redan med år 1542, och när följande år systemets främste bärare störtades, var den i själfva verket redan afgjord. Hans fall utgjorde endast i yttre måtto en synbar besegling på hans verks undergång.

Så blef hela försöket att på den outvecklade svenska statskroppen inympa det modärna ämbetsmaskineriet i hufvudsak ett förfeladt experiment. I den svenska förvaltningshistorien bildar det en främmande episod, som saknar anknytning till dess föregående skede och endast inom ett enda område efterlämnar några jämförelsevis blygsamma resultat för framtiden.

Konung Gustaf hade återfört sin riksstyrelse till den personliga regeringens traditioner, och han öfvergaf dem ej vidare. Med planmässiga nyskapelser efter främmande förebilder var det för hans tid förbi. Gjorde sig i ett eller annat afseende en utveckling gällande, så framgick den ur den praktiska erfarenheten af speciella kraf, som konungamaktens fortgående konsolidering fördemed sig. Inga andra nya anstalter kommo i fråga än sådana, som öfverensstämde med den personliga regeringens karakter.

På det förolyckade regementsrådet spilldes aldrig ett ord. Men den tanke, som legat till grund för detsamma, att binda konungens rådgifvare vid stadigvarande tjänstgöring i centralregeringen, motsvarade dock ett faktiskt behof af mera framstående och användbara organ för denna regering än de, som funnos inom kansliet och kammaren. Den upptogs också vid den stora riksdagen i Västerås år 1544. Riksrådet hemställde — säkerligen med anledning af en kunglig proposition, som dock nu är förlorad — i ett betänkande af 19 och 20 jan., att hädanefter alltid två rådsherrar skulle följa konungen åt. Aflösning skulle ske hvarje månad, och sex dylika grupper af hvar och en två rådsherrar ordnadesPunkter af rikets råd, *SRA* I: 399—404 (403 f.).. Då vid denna riksdag tre nya rådsherrar afgåfvo sin rådsed, inrycktes i den också en förbindelse att gå konungen tillhanda i både in- och utländska värf*SRA* I: 404 ff..

Om ett fast rådskollegium såsom konselj eller förvaltande ämbetsverk var här icke egentligen talJfr Mechelin, s. 68.. Man sökte endast sörja för att konungen alltid måtte hafva ett par rådsherrar att tillgå såsom medhjälpare i de ärenden och på det sätt, som omständigheterna kräfde, utan att reglera själfva deras tjänsteställning. Redan förut hade ju rådsherrar, ehuru endast tillfälligtvis, mottagit olika uppdrag i centralregeringen. Hädanefter skulle de regelbundet inställa sig för att stå konungen till tjänst, men arten af denna tjänst lämnades som förr obestämd och obegränsad.

Att konungen skriftligen stadfästat detta förslag, är icke kändtMechelin anför det såsom »riksdagsbeslut«, tydligen på grund af den refererande text, som är tryckt af Stiernman, *Riksdagar*, I: 186—189, och som öfverensstämmer med Tegels, *Gustaf I:s historia*, II: 219 ff.. En definitiv bestämmelse af sådant slag måste dock hafva kommit till stånd, ty några månader senare finner man konungen åberopa en sådan såsom gällande. Det sker i en skrifvelse till rådsherren Birger NilssonAf maj 1544, *GR* XVI: 274., hvars innehåll äfven i öfrigt tyder på att försök vid denna tid gjordes till planens verkställande. På Birger Nilssons anhållan tillåter konungen honom att uppskjuta sin inställelse vid hofvet. Han var således egentligen skyldig att vid ifrågavarande tidpunkt

tjänstgöra, och då

detta fullkomligt öfverensstämmer med den i Västerås uppgjorda ordningen mellan rådsherrarne, synes äfven den hafva blifvit fastställd.

Men detta fall står alldeles ensamt. I öfrigt kan icke någon dylik regelbunden tjänstgöring af rådsherrarne konstateras. Tvärtom gifva talrika underrättelser vid handen, att dessa icke befunnit sig vid hofvet, särskildt icke vid de tider, då det enligt den nämnda ordningen borde hafva varit falletSe om Ivar Fleming *GR* XVI: 60 f., om Gustaf Olsson a. a., s. 108, 132, 204, o. s. v., om Svante Sture s. 72, 242, 461, om Birger Nilsson och Måns Johansson s. 360, 460. Jfr ordningen i *SRA* I: 403 f.. När konungen i juli 1544 uttryckte sin önskan, att några rådsherrar måtte begifva sig till Stockholm för att biträda vid krigsrustningar, talade han icke om VästeråsbeslutetTill J. Turesson och S. Sture $^{6}/_{7}$ 1544, *GR* XVI: 461., och då kort därefter ett rådsmöte skulle hållas i Skara, utgick skriftlig kallelseAf $^{31}/_{7}$, a. a., s. 515. till samtliga däri-nämnda rådsherrar med undantag af två; af dessa två var notoriskt åtminstone den ene ej heller han då hos konungenDe två äro G. Olsson och Ivar Fleming. Om den förre se kon:s bref af $^{9}/_{8}$, a. a., s. 523. Hvar Ivar Fleming befann sig, har jag icke kunnat utreda.. Redan under år 1544 måste alltså den i Västerås beslutna anordningen hafva blifvit lämnad å sido, och sedan finner man intet spår däraf.

Märkas må, att denna anordning enligt rådslagets lydelse icke skulle hafva gällt rådets samtliga medlemmar. Dessa skola vid denna tid hafva varit tjugu till antaletE. Hildebrands rådslängd i *SRA* I., men endast tolf nämnas i rådslaget. Ej mindre än åtta rådsherrar äro således förbigångna, bland dem så betrodda män som Sten Eriksson, Norman, Peder Brahe. Hvarpå detta berodde, faller sig svårt att afgöra. Måhända var anledningen, hvad dessa sistnämnda beträffar, den, att *de* i alla händelser voro vana att så godt som beständigt gå konungen tillhanda i olika ärenden, och att anstalter för *deras* disponibilitet således voro obehöfliga. Säkert är, att just dessa män faktiskt blefvo konungens mest anlitade medhjälpare.

Så uppehöll sig Sten Eriksson under hela förra delen af år 1544 i Stockholm såsom konungens förtroendeman, medan denne själf flyttade mellan andra slott och gårdar. En mängd olikartade angelägenheter anförtroddes i täta skrifvelser åt hans omsorger. Än gällde det knektars aflöning eller förläggning, än

åter inköp eller andra finansiella bestyr; än hade han att vidtaga säkerhetsåtgärder mot misstänkta personer, än var det fråga om flottans förflyttning eller tillsättande af befälhafvare på den, än skulle han förhandla med mäster Olof om dennes predikan*GR* XVI: 60, 155, 206, 287, 301, 389 ff., 420, 443, 448, 452, 475, 526.. I aug. deltog han i rådsmötet i Arbogaa. a., s. 515, 555., i början af sept. var han åter i Stockholm, i okt. ledde han knektarnes aflöning i Götalandskapen, i nov. fick han å konungens vägnar mottaga några främmande sändebuda. a., s. 577, 662, 732.. År 1545 var han till en början mestadels sysselsatt i Småland och Östergötland, och konungen stod äfven nu med honom i den lifligaste skriftvexling rörande såväl lokala förhållanden i dessa landsdelar som allmänna riksärendena. a. XVII: 44—443, passim. I maj deltog han i ett rådsmöte i Stockholm och skickades sedan att förhandla med allmogen vid Eriksmessomarknaden i Upsala, a. a., s. 276, 284 ff., jfr s. 304.. Då i juli registraturet upphör att innehålla bref till honom, torde detta få anses bevisa, att han då begifvit sig till konungen. Säkert är, att han i slutet af året var i Stockholm och här mottog befallningar från konungen, som drog omkring i Mälarlandskapena. a., s. 573, 580..

Under följande år tjänstgjorde Sten Eriksson på liknande sätt. Ibland kallade konungen honom till sig för rådplägningar eller särskilda förrättningarD. $^{9}/_{5}$ 1546 skrifver konungen till honom och Gustaf Olsson om några mandat, om hvilka öfverläggningar hållits, innan Sten Eriksson och G. Olsson »draget ifrå» honom, $^{2}/_{9}$ till G. O., att St. E. erhållit »förlof» att resa till Västergötland, $^{14}/_{11}$ kallas St. E. jämte andra gode män till berådslagning, $^{30}/_{1}$ 1547 skrifver han från Strengnäs, där konungen då befann sig, ett missiv på dennes uppdrag, $^{5}/_{4}$ 1548 skrifver kon. till honom angående ett bref, som ankommit, sedan han »drog hädan i dag», o. s. v. *RR*., ibland

sattes han vid slottsfogdens i Stockholm sida, när konungen begaf sig annorstädesTill Sten Eriksson och Botvid Larsson $^{10}/_{6}$ 1546, $^{7}/_{9}$ 1548; t. St. E. och P. Brahe $^{8}/_{1}$ 1547, $^{3}/_{1}$, $^{22}/_{2}$ 1548. *RR*., ibland finner man honom nere i GötalandAnf. bref af $^{9}/_{5}$ och $^{2}/_{9}$ 1546; kreditiv f. St. E. och G. Olsson rörande förhandlingar i Västergötland $^{27}/_{2}$ 1547; bref t. St. E. med åtskilliga uppdrag $^{9}/_{8}$, $^{21}/_{9}$, $^{10}/_{11}$, $^{11}/_{12}$ 1547; till honom och G. O. $^{28}/_{1}$ 1549. *RR*.. Också när han ej följde konungen, påkallade denne skriftligen hans betänkande i viktiga värf. Det kan ej blifva fråga om att här steg för steg följa denna hans tjänstgöring. Endast det skall anmärkas, att sedan Sten Eriksson i början af år 1549 fått Jönköping med sju härad

i förläningFörlän.bref af $^{29}/_{3}$ i *RR*., hans verksamhet synes hafva blifvit mera fast förlagd till denna traktDet framgår af ett par kungliga bref till honom af $^{26}/_{4}$ och $^{8}/_{6}$ 1549, *RR*, att han — synbarligen för egen räkning — lät inreda och tillbygga en gammal klosterbyggnad i Jönköping., där hans ställning väl i viss mån liknade Gustaf Olssons i Västergötland. Resor till konungen och uppdrag i andra landsdelar förekomma sedermera ej så ofta som förr.

Sten Erikssons tjänstgöring är typisk för de former och den omfattning, hvari de mest framstående rådsherrarne användes inom riksstyrelsen. För Per Brahe, som vid denna tid likaledes steg högt i konungens ynnest, gestaltade sig de administrativa funktionerna i allt väsentligt på samma sätt. Äfven han kallades till hofvetBref af $^{24}/_{3}$, $^{28}/_{6}$ 1544, *GR* XVI: 154, 439, $^{12}/_{3}$, $^{19}/_{12}$ 1549, *RR*. eller fick uppdrag att utföra i landskapenBref af 1544, 1545 i *GR* passim; se för följande år exempelvis bref af $^{13}/_{1}$ 1548, $^{21}/_{1}$ 1549, *RR*., stod i senare fallet i korrespondens med konungen och insattes särskildt ofta såsom ett slags styresman i Stockholm under dennes frånvaroTill P. B. $^{28}/_{9}$, $^{3}/_{12}$ 1545, *GR* XVII: 305, 580, $^{24}/_{6}$ 1546, $^{12}/_{3}$, $^{14}/_{3}$, $^{1}/_{4}$, $^{11}/_{5}$, $^{23}/_{5}$, $^{27}/_{5}$, $^{1}/_{7}$, $^{6}/_{7}$, $^{17}/_{7}$, $^{23}/_{7}$, $^{15}/_{8}$ 1547, $^{22}/_{3}$, $^{24}/_{3}$, $^{2}/_{4}$, $^{9}/_{4}$, $^{17}/_{4}$, $^{3}/_{11}$ 1548, $^{16}/_{4}$, $^{30}/_{4}$, $^{1}/_{6}$ 1549, *RR*. Jfr s. 85, not 7.. Som hans gods Rydboholm och Lindholmen lågo helt nära Stockholm, var han i regel närmare till hands än den i Götaland bofaste Sten Eriksson och kom därföre småningom att anlitas om möjligt än mera än denne. Isynnerhet blef detta förhållandet på 1550-talet, sedan Sten Eriksson erhållit Jönköpings län. Per Brahe togs nu oupphörligt i anspråk, framför allt som ståthållare i StockholmTill P. Brahe, RR, passim.. När konungen på sommaren 1555 afreste till Finland för att leda kriget mot Ryssland, uppdrog han åt Per Brahe att öfvervaka krigsrustningarna i Upland och för öfrigt hafva tillsyn öfver detta landskapTill P. Brahe $^{4}/_{6}$ 1555; jfr bref af $^{21}/_{8}$, $^{22}/_{8}$, $^{15}/_{9}$, $^{9}/_{10}$, o. s. v. *RR*..

Bland de öfriga rådsherrarne är det egentligen endast två, som i någon mån kunna jämföras med Sten Eriksson och Per Brahe i betydenhet: Gustaf Olsson och Norman. Den förre ägnade i öfvervägande grad sin verksamhet åt sitt ståthållarskap Västergötland och kommer därföre i detta sammanhang mindre i betraktande, men äfven han fick ofta muntligen eller skriftligenafgifva sitt utlåtande i viktiga frågorJfr ofvan sid. 85, not 6.. Norman, numera den ende utlänningen i rådet, intog i viss mån en säregen ställning. Hans beställning, som intill hans död 1553 bibehöllsI aflön.reg. står han regelbundet bland dem, »som beställningar hafva», med en aflöning af 1200 mark, 1551 höjd till 1600 mark. *RRB, KA*., gjorde honom som förut till kunglig tjänsteman ex professo, han drogs ej af omsorgen om jordägor eller förläningar ut i landsorten, då hans aflöning synes hafva utgått öfvervägande i kontanter från räntekammarenStorleken af nyss anförda aflöningssumma tyder härpå. Helt och hållet saknade Norman icke förläningar — d. $^{20}/_{10}$ 1545 fick han Biskopstuna gård på behaglig tid, *GR* XVII: 540 —, men huru stora dessa voro, kan af brist på förlän.reg. ej uppgifvas., och han var därföre bosatt i StockholmE. Hildebrand, *Statsförfattn:s historia*, s. 280.. I honom hade följaktligen konungen en ständigt tjänstgörande rådgifvare och medhjälpare. Äfven hans verksamhet blef mångskiftande nog. Mest synes han hafva fått taga hand om kanslisakerna och hvad med dem stod i sambandSe nedan sid. 98..

Sten Eriksson och Gustaf Olsson behöllo titeln **sekrete råd**Den användes om Sten Eriksson exempelvis i kungliga bref af $^{4}/_{3}$ 1546, $^{2}/_{1}$ 1548, $^{2}/_{4}$, $^{19}/_{4}$ 1550, $^{5}/_{3}$ 1551, *RR*, om Gustaf Olsson i bref af $^{8}/_{6}$ 1555, *RR*, $^{22}/_{4}$ 1557, *G. I:s bref, RA*, $^{19}/_{1}$ 1558, *Sk. H.* II: 67, $^{6}/_{12}$ 1558, $^{6}/_{4}$ 1559, *G. I:s bref.* Tidigare synes för Gustaf Olsson

den enkla rådstiteln vara förhärskande. I ett bref af $^{8}/_{9}$ 1550 *(G. I:s bref)* står den t. o. m. i motsättning till Sten Erikssons och Per Brahes sekreterådstitel; »Oss älskelige våre trogne män och öfverste sekrete råd Herr Sten Eriksson och Herr Peder Brahe samt oss älskelig vår tro man och råd herr Gustaf Olsson» lyder adressen. och hade däri ett insegel på sin förtroendeställning, och samma utmärkelse kom under senare delen af 1540-talet äfven Per Prahe samt under konung Gustafs sista år Svante Sture till delSe för den förre bref af $^{2}/_{5}$ 1547, $^{9}/_{6}$ 1555, *RR*, samt föreg. not, för den senare hertig Eriks bref af $^{22}/_{11}$ 1559, *G. I:s bref* och $^{3}/_{3}$ 1560, *De la Gardieska Ark.* I: 137 — i båda »K. M:ts vår käre herr Faders sekrete råd» —, kon:s bref af $^{20}/_{2}$, $^{17}/_{5}$ 1560, a. a. I: 57, 60, 61, o. s. v.. Någon gång utbyttes sekrete råd mot öfverste rådBref af Sten Eriksson och G. Olsson $^{29}/_{3}$ 1545 såsom »der K. M:t zu Schweden obriste Räthe» och af den förre $^{7}/_{9}$ 1548 såsom »obrister und geheimer Rath», *AH, RA*. Jfr *GR* XVI: 181.. Norman synes ej heller nu hafva benämnts sekrete råd, något, som med hänsyn till hans faktiska betydenhet är ägnadt att väcka uppmärksamhet. Måhända ansågs hans sociala rang vara för ringa för att berättiga honom till en titel, hvars ofvannämnda

innehafvare alla voro konungahusets fränder och tillhörde Sveriges förnämsta ätter.

Det har visat sig, att äfven de bland rådsherrarne, som blefvo konungens främste förtroendemän och sekrete råd, aldrig kommo att tjänstgöra regelbundet eller i begränsade och bestämda funktioner, utan som förr endast mottogo tillfälliga och till innehållet vexlande uppdrag. De öfrigas statstjänst i centralregeringen blef af samma art, endast vida mindre trägen, i många fall synbarligen till och med sällsynt.

Först mot slutet af konung Gustafs regering dyker idén om en permanent tjänstgörande rådsinstitution upp på nytt, åter i ny form och under egendomliga förhållanden. I ett rådslag, som enligt den bevarade handskriftens ingress afgafs den 25 febr. 1557 af hertig Erik och Peder Brahe*Rådslag, RA*. Jfr SRA I: 803, *Reg. öfver rådslag*, s. 21., hemställes, att sex gode män måtte utnämnas till konungens hofråd för att skiftesvis vara hos honom tillstädes tre och tre under tre månader i sänder. Dessa hofråd skulle i allmänhet biträda i regeringsärenden, såväl inom kansliet och kammaren som vid rättegångar och vid mottagande af menige mans klagomål. De borde till konungen afgifva berättelse om sin verksamhet; måhända får detta anses uttrycka en förslagsställarnes afsikt, att hofråden skulle arbeta med en viss självständighet. Hvilka former de för öfrigt tänkt sig för tjänstgöringen, framträder icke i den skisserade instruktionen»Och skole samme hofråd fliteligen berådslå, akte och beställe, hvad som behöfves till högbem:te K. M:ts och Riksens gagn och bäste, både uti kansliet, kammeren, med rättegånger, sammelunde förhöre alle klagomål, som bönder eller andre hafve kunne, och seden göre högbem:te K. M:t en grundlig berättelse om det de beställt och därmed vare H. M:t till hjälp och aftage de ärender, som H. M:t täckis vele vare förskonet med».. Af de sex föreslagna tillhörde två, en i hvardera gruppen, riksrådet; de fyra andra voro frälsemän utområdsOriginalet har följande förteckning: 1. Gören Eriksson, Gören Holgersson, Hans Klasson. 2. Karl Holgersson, Jakob Tursson, Nils Ryning. Jfr *Reg. öfver rådslag*. Gören Eriksson och Karl Holgersson voro rådsherrar, *SRA* I: 831 f..

Titeln hofråd är uppenbarligen antingen upptagen från Pyhys terminologi eller hemtad direkt från Tyskland. I hvarje fall användes den här i en specificerad betydelse: den betecknar en verkligt ny institution. Här föreslås en fast rådskorporation vid hofvet, till sin hufvudkontingent bestående af män, som *icke*

tillhörde riksrådet, blott med en riksrådsmedlem i spetsen för hvarje afdelning. Det var ej meningen att omorganisera riksrådet i dess helhet eller att ur detta utvälja ett antal medlemmar för tjänst vid hofvet, utan att skapa ett nytt förvaltningsorgan, hofråd, som lämnade riksrådet och dess verksamhetsformer oberörda. Förslaget synes således utgå från den uppfattningen, att riksrådet i sin helhet ej lämpade sig för en dylik administrativ tjänstgöring.

Någon framställning från konungen, som kunde hafva gifvit anledning till detta förslag, föreligger icke. Otänkbart är ej, att det tillkommit på förslagsställarnes, närmast då hertig Eriks, eget initiativ. Planen har alltid

sin märklighet såsom det första uttrycket af den uppfattning angående regeringens organisationsbehof, som kronans arftagare hyste.

Till någon praktisk påföljd ledde rådslaget icke. Man känner ej ens, om det blifvit konungen förelagdt.

För rådets verksamhet in corpore var det skriftliga rådslaget åter form, och i de större ständermötena behöll det dessutom naturligtvis sin ledande plats. Under 1540-talet synes konungens samverkan med ständerna i allmänhet hafva varit liflig nog, och bl. a. finnas talrika rådslag i behåll*SRA* I: 323—598, 794—799, passim.. Någon gång rubricerades dessa till en början ännu med formeln »actum in consilio», men denna reminiscens från regementsrådets protokollstil försvinner med år 1546a. a., s. 795, not 4..

Det följande årtiondet har däremot efterlämnat vida färre vittnesbörd om dylika råds- och ständermöten. Först under dess senare del, då de utrikespolitiska förhållandena blefvo hotande, synes konungen åter hafva börjat flitigare rådföra sig med rikets män, och äfven rådslag uppenbara sig nu i större antala. a., s. 598—739, 800—808.. Man gör den iakttagelsen, att dessa numera afgifvits i något förändrade former. Konungen sammankallade i allmänhet ej vidare rådet i dess helhet, utan nöjde sig med att infordra yttranden, oftast skriftligen, från en eller några få af dess medlemmara. a., s. 810; jfr s. 801 ff.. Rådets korporativa statsarbete blef således under konung Gustafs sista tid ej skärpt, utan försvagadt.

*

Det sätt, hvarpå rådsherrarnes tjänstgöring i centralregeringen artade sig, är betecknande för regeringens allmänna karakter. Liksom denna tjänstgöring aldrig konsoliderade sig till mera regelmässiga funktioner, så saknas i allmänhet hvarje spår till en utveckling, som kunde tydas såsom en begynnande ny ämbetsbildning.

Och ej nog därmed, att nya ämbeten ej uppstodo. Äfven sådana, som redan funnos, åtminstone nominellt, försvunno nu.

Krigsrådens och superintendentens ämbeten hade upphört att fungera redan vid den första brytningen med det tyska regeringssystemet. Nu kommo äfven titlarna ur brukSten Eriksson använde dock krigsrådstiteln ännu i ett par bref at $^{28}/_{5}$ 1544 och $^{25}/_{4}$ 1545, koncept bland *AH, RA*.. Först år 1560 framkastades en tanke på att återupptaga krigsrådsvärdigheten. I en försvarsplan, som med anledning af Danmarks hotande hållning i juni detta år uppgjordes af hertigarne Erik och Johan samt tvänne rådsherrar, föreslogo nämligen dessa, att Sten Eriksson och Peder Brahe skulle blifva krigsråd och öfverstar för knektarne»För krigsråd och öfverster för knekterne och därjämte aktendes alle mustringer hafve vi för godt ansett, att herr Sten Eriksson och herr Peder Brahe där till brukes måge». *Rådslag, RA;* jfr *SRA* I: 807.. Förslaget sattes icke i verkställighet.

Det enda återstående riksämbetet, marskens, försvann med Lars Siggessons död år 1554Tegel, *Gustaf I:s historia*, II: 290.. Konung Gustaf tillsatte sedan ej någon marsk.

Organisationsperiodens hofmästare och hofmarskalk hade vid sidan af sina hofgöromäl på ett och annat sätt fått biträda äfven i regeringens ärenden. Här förelågo uppslag af samma art som den utveckling, hvilken i ämbetsbildningens äldre tider gjort funktionärerna vid hofvet till organ för administrationen. Men dessa uppslag fullföljdes icke. Hofmästaren omtalas ej vidare; denna värdighet torde alltså hafva upphört. Hofmarskalken sattes däremot i ett par hofreglementen eller »hofordningar» af år 1544 i spetsen för hofvets personal*GR* XVI: 117, 664, 667 f.. Såsom sådan nämnes också samma år tysken Hans GarstenbergKungl. bref af $^{3}/_{3}$ och $^{8}/_{4}$ 1544, a. a., s. 107, 198.; Silstrang hade alltså lämnat sin post. Inom administrationen framträder han emellertid icke.

I hofordningarna af år 1544 och i ett liknande reglemente,som synes härröra från år 1550»Articler stälte för K. M :ts — — hofsinnere — — — — — anno 48» lyder rubriken, men dateringen i slutorden är» 18 aprilis 1550». *Hofhandl., RA*., finner man bland de främste hoffunktionärerna äfven en fodermarsk, som dels skulle biträda vid upprätthållandet af god ordning vid hofvet, dels också särskildt medverka vid krigsfolkets förläggning i borgläger

och fodringens uttagande. Vid midten af 1540-talet visar sig också fodermarsken Lars Pedersson hafva omsorg om borgläger och fodringKon. till L. Pedersson 1544 och 1545, *GR* XVI: 123, 240, 693, 761, XVII: 14; jfr XVII: 373.. Någon större administrativ betydelse fick dock denne funktionär synbarligen ickeÄfven stallmästare och ryttmästare omtalas i hofordningarna vid hofmarskalkens och fodermarskens sida, men de synas icke hafva spelat någon större roll..

*

Äfven **den högsta rättskipningen** återkom efter regementsrådets förfall till de tillfälliga anordningarnas växlande former.

Bland dessa förlorade konungsräfsten i landsorten allt mera sin specifikt jurisdiktionella karakter. De utsända räfsteherrarnes uppdrag utvidgades till att omfatta en allmän pröfning af menigheternas besvär och önskningar och landskapens öfriga förhållandenExempel på sådana fullmakter för konungsräfster från år 1545 i *GR* XVII: 44 ff., 399. Jfr E. Hildebrand, *Statsförfattn:s historia*, s. 287 f; *Om urspr. till Erik XIV:s nämnd*, s. 354..

Vid hofvet återfinnes rättskipning så väl af konungen i egen person som af en tillförordnad kollegial rätt. Så föga som den Pyhyska regimens hofdomstol hunnit utpräglas till sammansättning och karakter, behöfde på detta område ingen starkare förändring ske. Allt fort hände det, att jämte riksråd och förnäma frälsemän i rätten insattes lägre hoftjänstemän eller andra tillfälliga bisittareSe sist anf. uppsats, s. 355..

Till en i viss mån särskild kategori bland dessa domstolar vid hofvet utvecklade sig borgstämmorna. I hofordningarna af 1544 stadgade konungen, att borgstämma skulle hållas minst hvar fjortonde dagHofordningen af $^{5}/_{3}$, *GR* XVI: 118. respektive minst en gång i månadenHofordn. af $^{16}/_{10}$; a. a., s. 667. för

afdömande af alla tvister bland hoffolk och knektar, vare sig de voro förlagda i borgläger eller på fodring. Till medlemmar af rätten eller nämnden, såsom den kallades, skulle vid hvarje stämma utses 6, 12 eller 24 hoftjänare allt efter sakens vikt. De skulle döma efter själfva hofordningen eller i de mål, som ej i denna funnos upptagna, efter Sveriges lag, dock att alla lifssaker skulle underställas konungen.

Dessa bestämmelser fastslogo alltså borgstämman såsom en regelbundet sammanträdande domstol för hoffolket. I praxis torde å ena sidan sessionerna ej hafva blifvit så regelbundna, å den andra borgstämman ej hafva varit inskränkt till endast hoftjänarnes rättssaker. Endast ett mindre antal protokoll från borgstämmor eller borgrätter äro nu i behåll*Borgrättsprot., RA*., och af dessa angå de flesta mål rörande fogdar, som på konungens vägnar blifvit åtalade för fel eller försumlighet i sin ämbetsutöfning. Den nära frändskapen mellan de lokala tjänstemännens och de centrala hoftjänarnes ställning medförde således, att den ursprungligen för de senare afsedda rätten äfven blef forum i tjänstesaker för de förra. Däremot finner man icke, att privatpersoners rättstvister dragits inför borgrätten.

Borgrätter höllos icke blott i Stockholm, utan också annorstädesBorgrättsprot. föreligga, daterade Väsby, Västerås, Åbo, Näs, Ventholmen, a. saml., *RA*.. För domstolen, som i enlighet med hofordningens terminologi oftast kallades nämnd, synes medlemsantalet i regel hafva blifvit 24; dock kunde det äfven öfver- eller understiga denna siffra24 medlemmar räknade nämnden i Västerås $^{3}/_{12}$ 1554 och $^{9}/_{12}$ 1556 samt på Ventholmen $^{15}/_{9}$ 1559, 25 i Stockholm $^{26}/_{7}$ 1555, 23 i Västerås $^{8}/_{7}$ 1556, men i båda dessa sistnämnda fall talas i prot. om »de 24 män, som suto för rätta», och detta antal förutsättes således äfven här såsom det normala, ehuru det af någon anledning öfver- eller underskridits.. Till största delen torde nämnden hafva bestått af högre eller lägre hoftjänare, såsom hofordningen föreskref; någon gång ställdes ett par riksråd eller andra förnäma män i spetsen för dessaD. $^{3}/_{2}$ 1551 Jon Olsson till Hakesta, Knut Posse, Gören Holgersson., ibland inkallades i rätten äfven personer från den trakt, där den hölls, präster, bönder eller andraSå $^{13}/_{7}$ 1558, i en borgrätt på Näs, präster och bönder, $^{3}/_{2}$ 1551 (Väsby) 5 bergsmän, tydligen tillkallade såsom sakkunnige; målet gällde nämligen ett par grufvefogdar.. Gälldemålet ämbetsförseelser af en fogde, uppträdde vanligen en eller flera kungliga tjänstemän såsom

åklagareD. $^{16}/_{10}$ och $^{3}/_{12}$ 1554 kamreraren Olof Andersson, $^{26}/_{7}$ 1555 i ett mål Arvid Trolle och kamreraren Erik Matsson, i ett annat Erik Matsson och Anders Skrifvare..

Till sin karakter var borgrätten således egentligen en specialdomstol för hofstaten och andra konungens tjänare af närsläktad ställning. För den kungliga jurisdiktionens allmänna karakter har den betydelse därigenom, att för borgrätten en viss regelmässighet i sammansättning och verksamhetsformer stadgade sig, hvartill längre fram en utveckling på vidsträcktare basis kunde anknytas.

*

Då tillfälliga anordningar spelade en så betydande roll bland centralregeringens hjälpmedel, var det naturligt, att härvid ofta lokala tjänstemän skulle anlitas, att alltså lokala förvaltningsorgan faktiskt skulle komma att tillfälligtvis deltaga i den centrala förvaltningen. Exempel på detta förhållande erbjuda i allmänhet de rådsherrar och framstående frälsemän, som erhöllo dylika uppdrag; de flesta af dessa fungerade också såsom kungliga tjänstemän i landsorten, slottsbefälhafvare, ståthållare o. s. v.Jfr om Sten Eriksson och Gustaf Olsson ofvan s. 84 ff. Särskild uppmärksamhet förtjänar emellertid den omfattande verksamhet af denna art, som slottsbefälhafvarne i Stockholm fingo sig ålagd.

Befälhafvaren på rikets förnämsta slott måste alltid få en mängd olika angelägenheter att sköta inom sitt höfdingadöme. Det låg då mycket nära till hands att åt honom uppdraga äfven ärenden, som lokalt visserligen icke direkt föllo inom hans förvaltningsområde, men reellt sett voro af samma art som dem han var van att sköta. Härtill kom, att den man, som under 1540-talet innehade slottsfogdens post, Botvid Larsson, personligen åtnjöt konungens förtroende i sällsynt mått. Han var frälseman, hade, att döma af benämningen Botvid Skrifvare, först gjort skrifvartjänst, sedan varit fogde i VärmlandFogdebref för Botvid Skrifvare öfver Värmland $^{14}/_{9}$ 1530, *GR* VII: 172; jfr t. ex. a. a. VII: 394, VIII: 124, IX: 52, 78, 145, X: 229. I kanslilängden af 1527 finnes han icke. och i början af 1540-talet blifvit befordrad till den viktiga befattningen i

StockholmÄnnu 1541 fick han bref på fogdegästningen i Värmland, a. a. XIII: 324. I ett bref af $^{24}/_{7}$ 1542 nämnes han fogde på Stockholm, a. a. XIV: 127.. Här blef han snart af konungen anlitad i den centrala riksstyrelsens värf, och detta i den allra största utsträckning. Alldeles särskildt fick han medverka inom den finansiella förvaltningen. Detta föll sig naturligt nog, då ju de centrala finansorganen, när de befunno sig i Stockholm, arbetade uppe på slottet, och slottsfogden redan genom sin myndighet öfver slottslänet hade att handlägga en mängd saker af finansiell natur. Så mottog nu Botvid Larsson uppdrag, som han skulle utföra gemensamt med kammarrådet, eller ålades han att öfverbringa befallningar till detta, eller fick han order att öfvervaka kammartjänstemännens arbete på olika områdenKon. till B. L. i a. a. XVI: 227, 551, 584, XVII: 84, 150; XVI: 243, 473; XVI: 365, 473. — Då de tryckta årgångarna af registraturet innehålla tillräckligt material för att exemplifiera B. L:s ställning, gör jag af utrymmesskäl inga speciella hänvisningar till de följande, hittills otryckta.. Så träget och så betydelsefullt blef hans ingripande på detta fält, att han faktiskt framstår såsom en af kammarförvaltningens ledare under 1540-talets senare del. Detta har föranledt en uppgift, att han varit medlem af kammarrådet*SRA* I: 545, not., men titeln kammarråd förde han så vidt kändt är, aldrigEn påminnelse att icke lägga sig i kammarens angelägenheter annat än efter konungens särskilda order erhåller B. L. exempelvis i ett bref at $^{20}/_{2}$ 1544, *GR* XVI: 56. Det i *SRA* I: 542 införda brefvet visar också, att B. L. icke räknades till kammarrådet..

Såsom innehafvare af en viktig militär befälspost blef slottsfogden i Stockholm vidare själffallet konungens högra hand i ärenden rörande hären och flottan, eftersom för dessas förvaltning ej funnos särskilda centralorgan. Registraturet öfverflödar af kungliga skrifvelser till Botvid Larsson angående sådana saker*GR* XVI: 77, 129, 212, 259, 389, 420, 549, 637, XVII: 36, 90, 109, 226, 480, 505, o. s. v..

Botvid Larsson dog år 1550. Hans efterträdare synas — om man frånser Peder Brahe i dennes mera tillfälliga tjänstgöring på slottet — hafva varit mindre betydande män. Under 1550-talet skrifver konungen ofta till den af

flera personer bestående slottslofven gemensamt. Först vid dess slut framträder åter en slottsfogde starkare, Anders Sigfridsson (Rålamb)Till Anders Sigfridsson i 1558 års *RR* och *Diar., utg., RA.,* passim..

*

Den lifliga skriftväxlingen mellan konungen och hans slottsfogdar i Stockholm, hvilken man har att tacka för underrättelserna om dessa sistnämndas verksamhet i centralförvaltningen, ger en antydan om att den förre mycket ofta befann sig på annan ort. I själfva verket residerade konung Gustaf under denna sista del af sin regering ännu mindre än förut i Stockholm. Detta förhållande är så pass karakteristiskt för hans styrelse, att det väl kan förtjäna en belysning.

De i registraturet intagna kungliga brefven lämna genom sin datering i allmänhet någorlunda sammanhängande upplysningar om hvar konungen vistats. Så finner man, att han åren 1544 och 1545 endast då och då under kortare tider befunnit sig i StockholmBref, dat. Stockholm, $^{1}/_{3}$—$^{3}/_{3}$, $^{15}/_{3}$, $^{26}/_{3}$—$^{31}/_{3}$, $^{14}/_{4}$—$^{15}/_{4}$ slutet af maj(?), $^{2}/_{11}$—$^{12}/_{11}$ 1544, $^{21}/_{11}$ 1544 — $^{13}/_{1}$ 1545, $^{24}/_{4}$—$^{2}/_{5}$, $^{16}/_{5}$—$^{2}/_{6}$, $^{8}/_{6}$—$^{11}/_{7}$, $^{26}/_{7}$, $^{14}/_{12}$, $^{21}/_{12}$—$^{24}/_{12}$ 1545. *GR* XVI-XVII.. Liknande voro förhållandena 1546 och 1547; dock tillbragte han nästan hela hösten sistnämnda år därstädes. År 1548 äro brefven allt ifrån 9 jan. daterade andra orter, med undantag endast af en månad, 19 sept.—20 okt.Två enstaka bref af $^{28}/_{4}$ och $^{9}/_{6}$ äro daterade Stockholm, men detta synes bero på felskrifning., 1549 förekomma endast ett par enstaka skrifvelser från Stockholm, och 1550 ankom konungen enligt samma källa dit först d. 6 juni, begaf sig efter ett par veckor därifrån, vistades åter där mellan 6 aug. och 18 okt. men drog sedan bort igen och synes först på våren 1551 hafva återkommit för att stanna ett par månader. Under större delen af hösten detta år residerade han också i Stockholm, men under det följande har intet af hans bref i registraturet utgått härifrånEtt af $^{24}/_{2}$ har tydligen endast genom skriffel dateringen Stockholm.. Först i slutet af febr. 1553 finner man honom i Stockholm. En månad senare drog han ut till Mälarslotten och synes därpå under mer än ett år endast vid enstaka tillfällen hafva besökt staden. Från 2 juni 1554 till 21 juni 1555 är ej ett enda bref dateradt Stockholm. I början af aug. 1555 begaf sig konungen till Finland, där han stannade i det närmaste ett år. Efter återkomsten, i juli 1556, dröjde han en månad i Stockholm, men var snart åter på annat håll. Under 1557 finner man honom där från början af febr. till midten af april, ett par enstaka dagar på sommaren samt från 23 okt. till årets slut, 1558 intill början af maj och från 14 juli till 6 okt., 1559 ett par veckor i juli och aug. samt under hösten.

Stockholms karakter af hufvudresidens blef således under dessa år ingalunda starkare utpräglad. Naturligtvis kom ej heller någon annan ort att öfvertaga denna rang. Hofvet flyttade med korta mellantider från den ena platsen till den andra. Någon regelbundenhet i dessa flyttningar framträder endast så till vida, som slotten och kungsgårdarna i Mälartrakten framför allt synas hafva fått mottaga konungen och hans följe. Svartsjö, Gripsholm, Tynnelsö, Räfsnäs, Arboga, Kungsör, Västerås, Ekolsund, Väsby, Upsala m. fl. platser i dessa nejder återkomma sålunda ytterst ofta i brefvens datering. Vanligen synes konungen också åtminstone en gång hvarje år hafva styrt kosan nedåt Götalandskapen. Vistelsen i Finland 1555—1556 är däremot enastående.

Denna företeelse måste bero därpå, att de förhållanden, som från början hade nödvändiggjort sådana konungens och hofvets flyttningar, genom den nya statsordningen ingalunda undanröjdes, utan tvärtom starkare gjorde sig gällande. Nödvändigheten att på ort och ställe förtära naturainkomsterna blef allt mera kännbar, ju mera kronans skatterättigheter ökades och utvidgadesI ett bref till Erik, dat. Västerås $^{10}/_{12}$ 1556, anför konungen, att han ämnar bryta upp till Upsala, emedan han nu varit i Västerås en lång tid, så att där nu börjar »blifve flux knappt till fetalie». *RR*., den kungliga myndighetens kvantitativa och kvalitativa utveckling kräfde mera oafvisligt än någonsin, att konungen, när han skulle personligen regera, personligen tog kännedom om och ingrep i de olika landsdelarnas angelägenheter.

På gamla dagar började konungen naturligt nog finna det alltför tröttande att utsträcka resorna till aflägsnare trakter. Men inspektionen af landets olika delar fick dock icke försummas; när han ej längre förmådde utföra den själf, sökte han vinna målet genom ställföreträdare, och det var sina egna söner han såsom sådana ville använda.

De unga arffurstarne synas tidigt nog hafva fått biträda sin fader i vissa regeringsärenden. Bref, utfärdade af hertig Erik, förekomma i 1551 års registratur, ett diarium öfver hans egna skrifvelser börjar med år 1550*Diarier, utg., RA*., något längre fram finner man såväl honom som Johan erhålla uppdrag att öfvervaka åtskilliga förvaltningsärenden, bl. a. installeras de i början af 1555 såsom ett slags ståthållare i Stockholm i konungens frånvaroTill Erik $^{4}/_{11}$, $^{7}/_{11}$, $^{14}/_{11}$, $^{20}/_{11}$, $^{28}/_{11}$, $^{1}/_{12}$ 1554, till Erik och Johan $^{10}/_{12}$ 1554, $^{20}/_{1}$, $^{24}/_{2}$, $^{16}/_{3}$, $^{8}/_{5}$ 1555, *RR*., och när

denne på sommaren samma år begaf sig till Finland, fick Erik stanna i Sverige för att leda krigsrustningarna därstädesTill Erik $^{22}/_{8}$, $^{15}/_{11}$ 1555, *RR*..

Efter sin återkomst till Sverige på hösten 1556 kände sig konungen mer än förr i behof af sönernas hjälp. I ett par karakteristiska skrifvelser af nov. 1556 lade han Erik på hjärtat att bistå sin gamle fader i de regeringsbekymmer, som denne ej längre kunde ensam bära, framför allt att taga del i uppsikten öfver fogdar och tjänstemän och för detta ändamål samt för att lära känna de olika landsdelarnas förhållanden draga omkring i landet i konungens stad och ställeD. 26/11 heter det bl. a.: »Vore oss nu hvile och rolighet högeligen behof, efter vi göres nu fast trötte och svage, både i hufvedet, ögonen, och eljest, så att vi icke förmå länger att drage sådant svårt arbete som vi ... draget och haft hafve. Därföre ligger nu makt uppå, att du med flit vill se uppå brädet med alle saker och hjälpe till att fordre oppå och hjälpe till så mycket mögeligit är hålle tillhope den del, som oss bör att hafve, både med fogder och andre, som vårt och riksens hafve händer emellen.» D. $^{27}/_{11}$ beklagar sig konungen öfver oskicklighet och försumlighet »snarest sagdt hos alle man» och tillägger: »Och hade vi väl förmodat, att det skulle hafve gått dig så väl till sinnes såsom oss.» *RR*..

Erik synes icke hafva efterkommit denna uppmaning. Han var till sin natur ej lämpad att blifva ett underordnadt verktyg för konung Gustafs patriarkaliska regering. För öfrigt erhöll han i slutet af år 1557 en mera självständig verksamhetskrets i den åt honom öfverlämnade förläningen Kalmar och Kronobergs län. Redan förut hade Johan i sitt finska hertigdöme mottagit en sådan*SRA* I: 747 ff., 765.. Under de sista åren hade konungen i regel endast den tredje sonen, Magnus, vid sin sida, och denne var ännu helt ung samt kunde redan af denna anledning ej taga någon mera betydande del i regeringsbestyrenEn stor del af de kvittenser, som i kon:s namn utfärdats på af denne mottagna medel under 1558 och följande år, har underskriften »Magnus, ex mandato regiæ majestatis proprio». (*G. I:s kvittenser, KA*. Ett dylikt kvitto tryckt i *Sk. H.* XVI: 31). I öfrigt omtalas Magnus ej såsom faderns medhjälpare i regeringen..

Konung Gustafs försök att taga sina söner till bistånd i riksstyrelsen äro äfven de i sin mån betecknande för dennas personliga karakter. Då personliga och tillfälliga uppdrag spelade en så viktig roll bland regeringens hjälpmedel, föll det af sig själft, att konungen med sådana vände sig till dem, som personligen stodo honom närmast, sina söner, så snart dessa

nått mogen ålder. De blefvo helt naturligt de främsta bland hans förtroendemän.

Konungens och hofvets ständiga flyttningar bilda ett viktigt drag i regeringens ordning. Bättre måhända än något annat gifva de en inblick i dess enkla, patriarkaliska karakter. Den styrelseapparat, som sålunda befann sig på rörlig fot, ständigt flyttade från den ena orten till den andra, med konungen inrymdes på den ena anspråkslösa kungsgården efter den andra, — den styrelseapparaten kunde icke vara vidlyftig till sin sammansättning eller arbeta i strängt afvägda former. Måhända kan i så måtto denna regeringens af tidsomständigheterna föranledda rörlighet också räknas bland de förhållanden, som lagt hinder i vägen för uppkomsten af en större central ämbetsorganisation.

Säkert är, att den haft sin betydelse för utvecklingen af de fasta regeringsorgan, som verkligen funnos, och att den utgör den bakgrund, mot hvilken man har att betrakta dessa: personalen i kansliet och kammaren.

*

Kansliet.

Konrad v. Pyhy blef Gustaf I:s siste kansler. Efter hans fall förekom denna värdighet ej vidare i konungens tjänst.

Under det första decenniet fanns dock på sätt och vis en kansler till gagnet, om ock ej till namnet, därigenom att Normans tjänstgöring till stor del kom att förläggas till kansliets arbetsfält. De svårigheter, mot hvilka hvarje försök till utredning af detaljerna i denna tids kansliarbete strandar, göra det visserligen omöjligt att till fullo klarlägga den verksamhet han här utöfvat, men tydligt nog visar sig dock, att han i allmänhet varit konungens förnämste medhjälpare i kanslisaker. Han uppsatte en mängd viktiga statshandlingar rörande inrikes frågorEn mängd sådana omtalas i *SRA* I: 332, 377, 421 f., 452, 467, o. s. v. så väl som aktstycken, hvilka skulle afgå till utlandetDen $^{12}/_{3}$ 1545 omtalas en »undervisning på tyska», som han uppsatt tillsammans med Valentin v. Lüttich, $^{18}/_{11}$ s. å. skrifver kon. till honom om ett svar på danskarnes besvär, som han skall författa (*GR* XVII: 165, 568), $^{29}/_{9}$ 1546 får han order att »ställe svar» på lifländske högmästarens och de Revelskes bref, $^{6}/_{8}$ 1548 att affärda en sändeman till högmästaren, $^{1}/_{6}$ 1549 att uppsätta fullmakt för ett sändebud till Polen m. m. (*RR*)., och han nämnes ej sällan i spetsen för en del kanslitjänstemän i Stockholm, medan konungen befinner sig på annat hållSe i föreg. not nämnda bref, ett liknande till P. Brahe af $^{21}/_{2}$ 1547 (*RR*), o. s. v. — Efter Normans död läto ståthållarne i Stockholm till kansliet öfverflytta de statshandlingar, som denne haft i förvar. (Till J. Olsson och E. Håkansson $^{10}/_{1}$ 1553, *RR*.).

Efter Normans död fanns ingen, som kunde taga denna ledande plats inom kansliet i arf. Sedan dess höjde sig icke någon kanslitjänsteman öfver den allmänna sekreterarevärdigheten.

Inom det **svenska kansliet** -— termerna »svenska kansliet» och »tyska kansliet» bibehöllos — växte **sekreterarnes** antal. Af de äldre kvarstod Klemet Hansson under hela konung Gustafs tidÅr 1559 befann han sig i Stockholm, medan konungen var på rörlig fot, och stod med denne i liflig skriftväxling. *RR*, passim.. Mäster David omtalas i slutet af 1540-taletD. $^{10}/_{7}$ 1548 hafva »des ... Herren .. Gustafs . . . Königs ... Rath ich Georg Norman, Klemet Hansson, Olof Larsson, Valentin v. Lüttich und David Konradsson, schwedische und deutsche königliche Kanzleivorwalter und Sekretarien», utfärdat ett öppet bref mot en förrymd kanslitjänsteman, Laurens Fries, som tagit aftryck af konungens sigill (*G. I:s bref, RA*). Ett bref till m:r David Conradi sekreterer från G. Olsson, dat. $^{4}/_{4}$ 1548, finnes bland *AH, Kansliets bref, RA*., men i öfrigt saknas om honom underrättelser. Till dessa kom vid midten af 1540-talet Olof LarssonBref från Botvid Larsson till Olof Larsson, sekreterer, $^{15}/_{8}$ 1546, *AH*, a. saml. Jfr föreg. not och nedan sid. 104., troligen den samme, som omkring år 1530 tjänstgjort såsom kamrerare. Han behöll sin post konung Gustafs regering ut. På 1550-talet förekomma doktor Andreas Olai och Måns Jönsson med sekreteraretitelD. $^{17}/_{4}$ 1550 befaller kammarrådet Nils Pedersson en fogde att skaffa hästar åt d:r Andreas och Hans Larsson — inga titlar nämnas —, hvilka skola afresa såsom sändebud till utlandet (*N. P.s Konceptbok, KA*; jfr nedan sid. 113), $^{7}/_{12}$ 1553 skrifver Olof Larsson till Måns Jönsson och d:r Anders, sekreterer (*AH, Kansliets bref*). I ett förlän.reg. för 1556 (*Rosenbl. saml.*, III, *KA*) stå de bland de främste kanslitjänstemännen. Flera bref till Måns Jönsson, sekreterer, finnas från 1550-talet och 1560 (*AH*, a. saml.)., och denna användes likaledes för kanslitjänstemännen Hans Larsson, Mårten Helsing och Göran Persson, för den förstnämnde vid årtiondets börjanHans Larsson, sekreterer, nämnes i ett bref t. P. Brahe $^{13}/_{6}$ 1351, *RR*. Kontant aflöning såsom kanslitjänsteman har han uppburit genom utgiftskamreraren 1544—49, men ej senare: *RKB, KA*. I 1556 års förlän.reg. finnes hans namn icke., för den andre sedan midten därafKreditiv f. Antoldus Rosenberger och M. Helsing såsom sändebud till England $^{9}/_{9}$ 1556, *RR*. M. H. står i 1556 års förlän.reg., för dentredje under dess sista årSilfverstolpe, s. 307—310. I 1556 års förlän.reg. står G. P. såsom »kansliskrifvare».. Ej omöjligt är,

att än flera sekreterare funnits, ehuru därom inga underrättelser anträffats. Den anmärkta svårigheten att åstadkomma uttömmande uppgifter om personalen i kansli och kammare gör sig äfven under denna period gällande, ej minst hvad beträffar åtskiljandet af olika grader. Det händer fortfarande ofta, att en kanslitjänsteman omtalas, utan att hans titel är utsatt. Hvad särskildt sekreterarne i det svenska kansliet beträffar, har man numera icke heller någon ledning af utgiftskamrerarnes lönelängder, ty i dessa finnas sekreterarne icke vidare upptagna. Det ser ut, som om de nu i allmänhet icke aflönats kontant, utan endast med förläningar. Regeln om förläningar såsom aflöningsform för högre, penningar för lägre tjänst skulle således hafva funnit tillämpning äfven på graderna inom kansliet. Öfver förläningarna åter finnas högst få register, och i dessa är sekreteraretiteln ej utsattDe flesta af de från G. I:s tid behållna förlän.registren omfatta endast delar af riket. *Förlän.reg., KA*. Jfr s. 99, not 5..

För **kansliskrifvarne** äro fortfarande registren öfver penningelönerna hufvudkällor. År 1544 upptagas vid Valborgsmässan 5, vid julen 6, hvaribland en hofkapellanM:r Arnes utg.reg., *RKB, KA*.. Småningom stiger antalet, ehuru under växlingar mellan olika år. Det uppgick 1559 till 11 vid Valborgsmässan, 10 vid MikelsmässanIsrael Tomessons reg., *RKB*. — Ej sällan finner man i längderna bland »kansliskrifvare» upptagna äfven en del skrifvare med speciella uppgifter, »sidenskrifvare», »sölfskrifvare», »mynteskrifvare» m. fl., som icke hörde till kansliet i trängre bemärkelse; se exempelvis 1547, 1548, 1550 års *RKB*. Jfr nedan sid. 111..

Det **tyska kansliet** räknade i 1545 års aflöningslängd 5 medlemmarM:r Arnes räkenskap, *RKB*.. Bland dessa äro så väl Norman som de båda sekreterarne Valentin v. Lüttich och Jokim Burwitz upptagna — endast två lägre kansliskrifvare nämnas således — ; i fråga om tyskarne existerade nämligen icke någon skillnad i aflöningsform mellan högre och lägre grader. Däremot försvåras en utredning af det tyska kansliets sammansättning af en annan omständighet. I aflöningsregistren äro nämligen de tyskar, som tjänstgjorde i kansliet, i regel icke rubricerade särskildt, utan med öfriga tyska beställningsmän sammanförda till en enda grupp,

»de som beställningar hafva»Forssells uppgift, *Bidrag*, s. 57, att enligt 1544 års reg. 12 personer tjänade i tyska kansliet, beror på ett förbiseende af detta förhållande. Siffran har tillkommit genom sammanräkning af alla, som stå under rubriken »Till det tyske kansliet och de som beställningar hafva».. Då vederbörandes egenskap af sekreterare eller kansliskrifvare ej heller här regelbundet utsättes, blir det ofta kinkigt att afgöra, hvilka bland beställningsmännen som skola hänföras till kansliet. Så mycket är visst, att båda de 1545 aflönade tyska kansliskrifvarne saknas i följande års register, hvaremot i slutet af 1546 eller början af 1547 två andra inträddeJ. Drachel och P. Stapel. Kon. till B. Larsson $^{21}/_{2}$ 1547, till Valentin $^{22}/_{2}$, *RR*. Den förre står i aflön.reg. f. 1546 — ehuru blott för en post på 20 mk —, båda i den för 1547. *RKB*., som i sin ordning utgingo vid årtiondets slutStapel står ej i lönereg. efter 1548, Drachel ej efter 1549. — I 1546 års utg.reg., men däremot hvarken i föregående eller följande, finner man bland beställningsmännen Frans Trebow. Denne synes dock icke hafva gjort sekreteraretjänst. Se bref i *GR* XVI: 204 f., 217, 345, 423, 428 f., 439, 736, XVII: 283 f., 397, 583.. Sedan kan man ej fullt följa det tyska kansliets rekrytering. Åtminstone en ny tysk kansliskrifvare inträdde dock år 1549, och denne kvarstod ännu 1556*Titularreg.* $^{11}/_{3}$ 1549: »Lazarus von Kruchtwangs Kantzellei Schreibers bestallung»; $^{9}/_{3}$ 1551 ny beställning; $^{3}/_{3}$ 1553 »renovirte deutsche *secretariat*-bestallung»; $^{25}/_{4}$ fullmakt att värfva knektar i Tyskland. Han står också i aflön.reg. för dessa år samt för 1556., men försvinner sedan ur sikte. Äfven Mårten Norman, Georg Normans broder, som något senare synes hafva kommit i svensk tjänst, var väl egentligen att räkna till kansliet, ehuru han mestadels torde hafva varit brukad på beskickningar i utlandetHans »bestallung» står i *Titularreg.* f. $^{29}/_{9}$ 1551. I aflön.reg. för samma år är han redan uppförd för två års lön (*RKB*). Fullmakter åt honom rörande olika uppdrag i utlandet äro i *Titularreg.* antecknade för $^{31}/_{11}$ 1551, $^{3}/_{2}$ 1554, $^{16}/_{1}$ 1555, $^{16}/_{1}$ 1556.. År 1553 omtalas åter en ny tysk kanslitjänsteman, som kvarstår ännu 1559Hans Hoffman, kansliskrifvare. *RKB*.. Men under förstnämnda är förlorade det tyska kansliet de två förnämsta af sina äldre medlemmar, Norman och sekreteraren Valentin. Den sistnämnde dog några månader efter Norman, på hösten

1553I utg.reg. (*RKB*) finnes anteckning, att en del af hans årslön utbetalts $^{8}/_{8}$. D. $^{7}/_{12}$ 1553 skrifver Olof Larsson till ett par andra sekreterare om att bistå Valentins enka (ofvan s. 99, not 5). Mellan dessa data bör alltså Valentins död hafva inträffat.. År 1555 skall ytterligare en tysk skrifvare

hafva blifvit antagenMårten Hemming, enl. *Titularreg*. f. $^{11}/_{6}$ 1555.. För följande år föreligger ändtligen i utgiftsregistret en speciallängd öfver det tyska kansliet, afskildt från öfriga beställningsmän. Den upptar sju medlemmarJ. Månssons utg.reg. 1556, *RKB*.. Men bland dessa finnas endast två af de fyra, som enligt ofvan anförda underrättelser vid denna tid tillhörde det tyska kansliet; två äro således icke upptagnaM. Norman och Hans Hoffman.. Äfven J. Burvitz saknas nuDet ser dock ut, som om han först år 1559 lämnat sin tjänst. I 1559 års utg.reg. står: »efter K. M:ts gunstige befallning är gifvet J. Burvitz i Rü . . ., som tillförene var K. M:ts sekreterer, sin 59 års besoldning.» *Titularreg.* har anteckning om hans »dimission» först $^{10}/_{12}$ 1559.. Af de öfriga synas fyra hafva varit nyanställdaElias kansliskrifvare (jfr *Titularreg.* $^{18}/_{4}$ 1556: »Elias Eisenberg, aus dem königl. dienste in der Kantzelei *dimission*»), d:r Arnoldus Rosenberger, Herman Bruser, Zacheus kansliskrifvare, den sistnämnde förmodligen identisk med Ezechias Gippert, som efter denna tid omtalas (bref till honom $^{7}/_{3}$ 1557, *AH, Kansliets bref, RA*).; den femte var Dionysius Beurreus, som allt sedan 1543 torde hafva varit i konungens tjänstE. Hildebrand, *K. v. Pyhy och Dion. Beurreus*, s. 229. I lönereg. f. föreg. år står han som »Dion. matematicus» eller »Dion. physicus et matematicus»., men hittills icke på något sätt angifvits tillhöra kansliet. År 1557 betecknas bland beställningsmännen sex såsom kanslitjänstemänJ. Månssons och M. Olssons utg.reg., *RKB*. Bland dessa sex är nu åter Hans Hoffman och äfven Elias Eisenberg. M. Norman däremot står bland »småsvenner»., två nya hafva tillkommitLudvig Frank (enl. *Titularreg.* fullmakt $^{31}/_{3}$) och Johannes Berndes, denne dock angifven såsom »Hertig Magni tuktomäster»., hvaremot man äter saknar D. Beurreus och dessutom äfven en annan, som i föregående års register hänförts till kanslietD:r Arn. Rosenberger.. Det förefaller, som skulle dessa sistnämnda intagit ett slags mellanställning, så att de visserligen icke fått beställning direkt och uteslutande för kanslitjänst, men dock vid behof blifvit använda inom kansliet. Högst sannolikt är, att ett liknande förhållande ägt rum äfven med andra beställningsmän. Det öfverensstämmer mycket väl med andan i konung Gustafs regeringssystem att antaga tjänare utan närmare begränsning af deras verksamhetsfält och sedan använda dem efter omständigheterna. — År 1559 finnas bland beställningsmännen fem med kanslitjänstemäns titel, alla

kvarstående sedan tidigare årBland dessa Ezechias Gippert »Kantzelisekreterer», som ej var upptagen 1557. Försvunna sedan detta år äro Elias Eisenberg och M. Hemming. *RKB*.. Dionysius Beurreus har ej heller nu hänförts till dem.

Ej mindre otydlig än det tyska kansliets begränsning från öfriga beställningsmän är fördelningen mellan sekreterarnes och skrifvarnes grad inom detta kansli. Valentin och Burwitz förde med säkerhet sekreteraretitel under hela sin tjänstetidValentin betecknas såsom sekreterare i de flesta lönelängderna och oupphörligt i kon:s bref. J. Burwitz står såsom sekreterare bland de svenska sändebud, som afslutat traktaten med Lübeck $^{31}/_{7}$ 1546, *Sveriges Traktater* IV: 294. Jfr föregående sida, not 4. — däremot icke G. Norman, synbarligen emedan han intog en än mera upphöjd ställning —, men hvilka af de öfriga som burit den, måste på grund af källornas torftighet lämnas därhänDe tyska kanslitjänstemännen omtalas vida mera sällan än de svenska i konungens bref, och när de nämnas, är det — med nyss angifna undantag — vanligen utan titel. Bland anteckningame i *Titularreg.* är det ett par, i hvilka sekreteraretiteln användes, men detta torde näppeligen få anses såsom ett säkert bevis på att vederbörande verkligen regelbundet förde den. Jfr s. 101, not 4, och ofvan not 1..

Med all reservation för den ofullständighet, som kan vidlåda dessa uppgifter om sammansättningen af det tyska kansliet, synes man dock kunna draga den slutsatsen, att detta icke ökats i samma grad som det svenska. Proportionen mellan de båda förändrades alltså väsentligt till det senares förmån, något, som ju väl harmonierar med regeringens allmänna emancipation från de främmande elementen.

*

Det var ej blott kvantitativt, som den tyska kontingenten inom konung Gustafs kansli förlorade sin dominerande ställning. Äfven kvalitativt ägde en liknande förskjutning rum.

Medan de mest framstående tyskarne, Norman och Valentin, gingo bort utan att ersättas af jämngoda efterträdare, blef bland svenskarne den administrativa fackkunskapen allt bättre representerad. Till betydlig del rekryterades visserligen det svenska kansliets så väl som kammarens personal direkt från skolestugornaKungliga bref om djäknars insändande från skolestugorna exempelvis $^{22}/_{3}$ 1544, maj 1544, $^{8}/_{7}$ 1544, $^{22}/_{6}$ 1545, *GR* XVI: 149, 302, 465, XVII: 398, $^{29}/_{9}$ 1547, $^{16}/_{8}$ 1559, Thyselius, II: 319, 409., och om den utbildning, som »djäknarne»

förde med sig till sin tjänstgöring i centralförvaltningen, utföll konungens omdöme ännu vid slutet af hans regering allt annat än gynnsamtDet anförda brefvet af 16/8 1559 innehåller de skarpaste klagomål öfver de nyantagna kansli- och kammarskrifvarnes oduglighet.. Men det fanns dock en utväg att skaffa de kungliga tjänstemännen bättre kunskaper, än de svenska skolestugorna hade att meddela, den nämligen att bereda dem tillfälle till studier vid utländska universitet. Denna utväg användes numera i ej ringa utsträckning. Konungen kände mycket lifligt behofvet af verkligt skolade tjänstemän och synes beredvilligt hafva understödt många svenska studenter vid de tyska universiteten, företrädesvis i det uttryckligen uttalade syftet att få i rikets ärenden tillgodogöra sig de insikter de kunde förvärfvaJfr C. Annerstedt, *Ups. Univ:s historia*, s. 53 f., 77 f. Exempel anföras i de följande noterna.. De fingo afgifva formliga förpliktelser att efter fullbordade studier ställa sig till hans dispositionD. $^{12}/_{1}$ 1547 skrifver kon. till Botvid Larsson, att han anslagit åt Olof Månsson »årligen till hans studeringer 100 daler . . . på det han framdeles kunde vare oss och riket tjänlig», och skall B. L. jämte Klemet Hansson öfverse Ol. Hanssons reversalbref samt anskaffa borgen för att denne återkommer och inträder i konungens tjänst. *RR*. och kunde af honom hemkallas, när han så fann lämpligtI febr. 1551 hemkallades sålunda fem studenter: Thyselius, II: 373..

Flera af det svenska kansliets mera framstående medlemmar hade genomgått en dylik utbildning med kungligt understöd. Så var fallet med Olof Larsson, som synes hafva vistats i Tyskland under ett helt årtiondeSe ofvan sid. 26, not 3. D. $^{3}/_{8}$ 1543 befaller kon. Stockholms magistrat att sända honom understöd i och för studier i Italien, *GR* XV: 502., med Mårten HelsingHan inskrefs i Wittenbergs universitet år 1546 (*Album Academiæ Viteb.*) och promoverades till magister 1550 (Erasmus Nicolais förteckning på promoti, tryckt af Gjörwell, *Kongl. Bibliotekets Tidn.* f. 1767, s. 57) samt inskrefs sedan, 1552, vid Rostocks universitet (Daae, *Matrikler*). och Göran PerssonSilfverstolpe, s. 304 ff., sannolikt äfven med mäster David och Andreas OlaiEn David Cunradi, Suecus, inskrefs vid Wittenbergs universitet år 1532 (*Album Acad. Viteb.*). Förlän.bref $^{21}/_{2}$ 1545 för studenten Andreas Olai på tionde jämte det prebende han förut innehar till hans »påbegynte studia», *GR* XVII: 117 f. Andreas Olai Suecus inskrefs i Rostock 1547, Daae, a. a.. Äfven bland kansliets män af andra rang finner man sådana, som vistats vid utländska universitetOlof Hansson står bland kansliskrifvarne i 1552 och 1553 års lönelängder (*RKB*). En Nils Hansson, sannolikt densamme, som 1550 erhållit understöd för studier i Tyskland (Thyselius, II: 343) och under namnet Nicolaus Braske 1548 inskrefs i Rostock (Daae, a. a.), tillhör 1559 kansliskrifvarne (*RKB*). Rasmus Ludvigsson, allt sedan 1544 kansliskrifvare, hade studerat i Rostock (Rosman, s. 3)..

På detta sätt blefvo de svenska kanslitjänstemännen säkerligen sina tyska ämbetsbröders jämlikar i bildning och insikter. Därmed försvann definitivt anledningen till de senares företräde i inflytande och betydenhet.

*

Den höjda kunskapsnivån inom det svenska kansliet kom naturligtvis ej endast den egentliga kanslitjänsten till godo. Den ökade också sekreterares och skrifvares användbarhet i öfriga rikets värf.

Någon principiell förändring i kansliets uppgift och karakter följde i alla händelser ej häraf. Kansliet fortfor äfven nu att vara ett organ för expeditionen. Men visserligen erbjöd sig allt mera tillfälle för konungen att inom detsamma inhämta råd och omdömen äfven angående det reela afgörandet af de ärenden, som expedierades, och att i större utsträckning åt kanslimedlemmarne öfverlämna äfven uppdrag i den positiva förvaltningen. Det var en naturlig utveckling af dessas *allmänna* tjänsteställning, inom hvilken ju af gammalt kanslititeln endast betecknat en hufvuduppgift, som på intet vis uteslutit dem från annan användning i konungens tjänst. Ännu afsatte dock icke denna utveckling några mera anmärkningsvärda nyheter i kanslipersonalens tjänstgöring.

*

Enskildheterna af kansliets verksamhet, de former, i hvilka denna försiggick, undandraga sig fortfarande vår kännedom. Endast i fråga om registreringen är en nyhet att anteckna.

På 1550-talet anträffas jämte registraturet korta förteckningar öfver de utgående skrifvelserna, diarier eller, såsom de då kallades, register, protokoll*Diarier, utg., RA.* Det första är ett för åren 1551—1552, om man frånser det tydligen senare uppsatta »Protokoll öfver konung Eriks svenske koncepter medan han var furste», som börjar med 1550. Jfr ofvan sid. 96. Serien är i sitt nuvarande skick troligen ofullständig; för flera år saknas diarier. Rubriken är f. 1551 och 1552 »Register oppå meningerne af alle bref, som utaf K. M:ts till Sverige kanzeli utgångne äre», f. 1555 ff. år »Protocollon på alla de meninger (koncepter), som utgångne äre», etc. Användningen af termen »protocollon» i denna betydelse torde stå i samband därmed, att ingressen till en urkund, hufvudsakligen innehållande dess adress, i tidens kansli-terminologi kallades protokoll (Bresslau, s. 41 ff.). Ett protocollon eller diarium utgjordes just af anteckningar om de utfärdade brefvens adresser med bifogande af korta uppgifter om deras innehåll.. Däremot blef registraturet

mindre fullständigt än förr. Visserligen stiliserades ännu i slutet af 1540- och början af 1550-talen registraturbandens rubriker så, som om de skulle innehållit *alla* kungliga skrifvelser»Registration uppå alle de koncepter, som utgångne äre af K. M:ts vår allernådigste herres kansli, pro anno 1549» (respektive 1552 och 1553; 1548: »Registr. uppå de koncepter» etc.)., men redan deras i jämförelse med de föregående starkt minskade volym gör det ögonskenligt, att de faktiskt nu mindre än någonsin voro anlagda efter denna princip. När diarierna uppträda, äro också i dessa vida flera bref antecknade än de i registraturet intagna.

Något längre fram synes ett slags fördelning af handlingarna mellan registratur och diarium hafva egt rum. För 1558 och följande år heter det uttryckligen, att registraturet innehåller endast *de viktigaste* brefven»Registration oppå alle de viktigste koncepter, som äre utgångne» etc., lyder titelrubriken.. Hvad de öfriga beträffar, ansågs det tydligen tillräckligt att om dem göra summariska anteckningar i diariet. När fördelningen är fullt systematiskt genomförd, finnas inga bref, som ingå i registraturet, omnämnda i diarietSå är exempelvis förhållandet med 1558 års registr. och diarium.. Huru den uppgjorts, på hvilket sätt och af hvilka tjänstemän registratur och diarier blifvit förda, kan ej afgörasAtt registraturet ingalunda fullständigt förts dag för dag allt efter skrifvelsernas tillkomst, framgår af den ofta förekommande oordningen i dessas tidsföljd och af stilarna. De många olika stilarna i diarierna torde ådagalägga, att någon särskild diarieförare ej fanns. — På 1540-talet synes under Valentins ledning ett särskildt registratur hafva blifvit upplagdt för de tyska handlingarna (det omtalas bl. a. i konungens bref till Valentin $^{27}/_{2}$ 1547 och till Botvid Larsson af föregående dag, *RR*), men detta finnes nu ej behåll..

I regel följde kansliet naturligtvis fortfarande konungen åtDetta framträder äfven i terminologien, t. ex. då kansliskrifvarne i löneregistren hänföras till konungens »daglige efterföljande hof» (J. Teits reg. för maj 1552, *RKB, KA*) eller hans »efterföljande hoffolk» (I. Tomessons reg. 1559, *RKB*), eller i ett mantal för Stockholms slott af $^{13}/_{10}$ 1558 (*Hofhandl., RA*) skiljas från »slotsens mantal» såsom hörande till »K. M:ts hoffolk», som rubriceras: »Ovisst mantal, som daglige drager af och till.». Det fanns för detsamma en särskild »kanslibåt» att användas, när hofvets flyttningar skedde sjöledesI aflöningslängderna nämnas bland båtsmännen några, som voro besättning på »kanslibåten»; se t. ex. 1549 och 1550 års *RKB*.. Såsom ofvan blifvit

nämndt, hände dock ibland, att Norman med en eller flera af kansliets öfriga ledamöter fick stanna i Stockholm, när konungen drog till andra slottSe ofvan sid. 99., och på samma sätt skildes äfven Klemet Hansson, Olof Larsson eller andra temporärt från det flyttande hofvet. Så synas de två nämnda sekreterarne hafva befunnit sig i Stockholm såväl under konungens vistelse i Finland 1555—1556 som, åtminstone tidvis, under hans flyttningar 1558 och 1559Till Klemet Hansson och Olof Larsson $^{29}/_{3}$ 1556, $^{28}/_{6}$ 1558, $^{1}/_{6}$ 1559, o. s. v. *RR*., och det samma var någon tid förhållandet äfven med Måns JönssonTill Klemet Hansson och Måns Jönsson $^{3}/_{11}$ 1558, *Diar., utg., RA*..

Hvilken uppgift dessa kanslitjänstemän i dylika fall hade sig förelagd, är icke fullt klart. Vid enstaka tillfällen kunde de få order att, där de befunno sig, uppsätta en eller annan handlingJfr ofvan sid. 99., men i öfrigt torde väl af kansliarbete i egentlig mening knappast annat hafva ifrågakommit än registrering af förut utgångna skrifvelser samt möjligen ombesörjande af slottsbefälets i Stockholm brefvexling. Troligen tillhörde dessa i Stockholm stationerade kanslitjänstemän, åtminstone när de voro af högre grad, självfva slottslofven därstädesSe exempelvis en mängd bref till (P. Brahe,) Axel Nilsson, Erik Håkonsson samt Klemet Hansson eller Olof Larsson eller båda i 1551 års *RR*., vare sig de vid sidan häraf hade speciella åligganden eller icke. Det var blott ett fall af deras tillfälliga tjänstgöring i administrativa uppdrag.

*

Kammaren.

Det **kammarråd**, som utgick ur det personliga styrelsesättets brytning med tyskarnes organisationsplaner, var reduceradt till två medlemmar, Björn Pedersson och Lars Organista. Under sommaren 1544 tillkom en ny, Nils Pedersson, en adelsman af framstående släkt (Bjelkeätten)Kon. till S. Eriksson och B. Larsson $^{5}/_{6}$ 1544, till N. Pedersson och Lars Organista $^{8}/_{7}$, $^{26}/_{7}$, $^{27}/_{7}$, s. v., *GR* XVI: 366, 468, 487, 500, o. s. v. Någon fullmakt för Nils Pedersson på hans nya ämbete har jag icke funnit.. I samband härmed synes emellertid Björn Pedersson, som redan förut önskat blifva

fri från sitt ämbeteKon. till B. P. $^{14}/_{3}$(?) 1544, a. a. XVI: 131. Af detta bref framgår, att han vid den tiden ej befann sig i kammaren, och då skrifvelserna i kammarärenden ifrån senare delen af april till maj adresseras till L. Organista ensam, var väl B. P. ej heller då i tjänst; a. a. XVI: 252, 261, 267, 282, 292., hafva trädt tillbakaKon:s skrifvelser äro hädanefter adresserade till Nils Pedersson och L. Organista (ofvan föreg. s., not. 6), som också utställt kammarrådskvittenserna.. Något senare, år 1545, återtog han det sammaKon. till B. P. och L. O. $^{11}/_{5}$, $^{20}/_{10}$ 1545, a. a. XVII: 274,541. Kvittenser af dem, dat. $^{21}/_{4}$, $^{18}/_{7}$, $^{3}/_{9}$, o. s. v., *Kvittensreg, KA*; Arvidsson, IX: 36., men synbarligen endast för en tid; Nils Pedersson var detta år sysselsatt af ett uppdrag nere i GötalandKon. t. N. Pedersson $^{8}/_{11}$ 1545, *GR* XVII: 555 ff.. Sedan denne återkommit till kammaren, blef det åter han och Lars Organista ensamma, som tjänstgjorde såsom kammarråd.

Men inom kort förlorade den sistnämnde konungens förtroende och skildes från sin ledande ställning inom kammaren. Förändringen framträder tydligt i början af år 1547D. $^{9}/_{1}$ 1547 beklagar sig kon. i ett bref till N. Pedersson öfver att han icke kan få besked »af Lasse Orgalekare eller de andre våre kamererer»; d. $^{1}/_{3}$ skrifver han till Botvid Larsson att med en viss Rasmus (Nilsson eller Olsson? — båda bland kammarskrifvarne i lönelängden, *RKB*) aftala, att denne tar uppsikt öfver tillämpningen af en medsänd »ordinantia», »så att», heter det, »Orgalekaren måtte inte hafve att bjuda öfver honom eller de andre, efter vi förnimme, att han oss så föge skaffer, utan gör de andre alle ovillige med sig»; två dar senare sätter han i fråga, att B. L. kunde lägga kvarstad på uppbörden af L. Organistas förläningar. *RR*.. När så i april detta år kammarskrifvarne fingo aflägga en föpliktelse att bättre än hittills uppfylla sina åligganden, finner man Lars Organista bland dessa underordnade

tjänstemänFörbindelsen, dat. $^{23}/_{4}$ 1547, finnes i saml. *Ur kopieböcker, RA*, i »kollationerad» afskrift.. Till slut föll han i fullständig onåd, aflägsnades helt och hållet ur tjänsten och internerades i UpsalaI *N. P:s Konceptbok, KA*, finnes för $^{27}/_{9}$ 1549 en resumé af ett bref till B. Larsson, hvari det bl. a. heter: »Item om L. Organista skrefs så, att K. M. . . . gunsteligen tillåter, att han måtte blifve uti Up(sa)le och ingen annenstäds och blifve uti den borgen, som de sju lyftesmän hade sagt god före(!) hvardera för 500 mark, och att samme Lars Orgeleker skulle troligen och tillbörligen skicke sig emot Hans N(åde) och riket.».

Något nytt kammarråd i stället för Lars Organista tillsatte konungen icke. Ämbetet innehades således nu af Nils Pedersson ensam. I kammarens ledning fick denne dock bistånd af slottsfogden i Stockholm, Botvid LarssonSe ofvan sid. 94., hvarjämte stundom en

eller annan af de lägre kammartjänstemännen, en Hans Tomasson, en Jöns Månsson, framträda såsom hans medhjälpareRedan under år 1548 adresseras konungens bref till Nils Pedersson och Hans Tomasson: *RR* $^{12}/_{3}$, $^{19}/_{4}$, o. s. v. I *N. P:s Konceptbok* f. 1549—1550 står ofta Jöns Månsson såsom undertecknare af brefven vid N. P:s sida. Båda tillhörde egentligen den simpla skrifvarepersonalen inom kammaren; de återfinnas bland kammarskrifvarne i lönelängden 1544, Jöns Månsson äfven 1545—48 (*RKB*). Hans Tomasson nämnes kamrerare i ett förlän.bref $^{13}/_{1}$ 1548, *RR* — jfr bref af 1544 och 1545, *GR* XVI: 292, 750, XVII: 27, 35, 85, 418, 468 —, och Jöns Månsson i ett liknande bref af $^{19}/_{4}$ 1548 kamrerare, *RR*, i en anteckning i *N. P:s Konceptbok* $^{13}/_{2}$ 1550 kammarskrifvare. Jfr nedan sid. 110 ff.. Kammarråds värdighet erhöllo dessa icke.

Då slutligen Nils Pedersson på våren 1550 omkomTegel, *Gustaf I:s historia*, II: 281, har i öfverensstämmelse med Rasmus Ludvigsson och Per Brahe (P. Brahes *krönika*, s. 58, 78) uppgiften, att N. P. drunknade i Bråviken $^{29}/_{5}$ 1550. Då denna uppgift således återfinnes hos två kronister, som båda hade haft tillfälle att hämta den ur säkraste källa, och då den är preciserad med anförande af flera närmare omständigheter vid olycksfallet, har man all anledning att anse den trovärdig. Detta bestyrkes ytterligare därigenom, att samma uppgift finnes i en kortfattad kronologi, som tillhört N. P:s son Hog. Bjelke och af denne försetts med anteckningar, dock här med allmännare formulering af dateringen till »sommertid 1550» Hog. Bjelke har egenhändigt tillagt kantrubriken »N. P. dödde» och således godkänt dateringen (*H. Bjelkes saml.*, I., *U. U. B.*). — Det i *SRA* I: 833 anförda bytesbrefvet för N. P. af $^{15}/_{5}$ 1550 är således antingen feldateradt eller också, oaktadt formuleringen tycks strida däremot, tillkommet efter N. P:s död. Bref till N. P:s hustru, fru Anna på Åkerö, hvari hon omtalas såsom enka, finnas i *RR* $^{30}/_{10}$ 1550 och $^{15}/_{1}$ 1551., fick ej heller han någon efterträdare i kammarrådsämbetet. Så försvann detta alldeles ur riksstyrelsen. Titeln kammarråd anträffas visserligen någon gång i handlingar äfven från följande år, men aldrig i de officiella, utan endast i enskildas skrifvelser eller anteckningar, såsom en i terminologien kvarstående reminiscens från föregående ordning, som med hänsyn till hela ämbets- och titelväsendets obestämda tillstånd ej kan väcka någon förvåning. När t. ex. en kunglig befallningsman i sin kopiebok kunde beteckna vissa bref såsom ankomna från eller afgångna till kammarrådAnteckningar i G. Finckes brefbok vid midten af 1550-talet, Arvidsson, III: 209, 216, 218. Det är Jöns Månsson, Erik Henriksson, Hans Tomasson och Erik Matsson, som skulle afses med denna beteckning. Den förstnämnde var ännu 1556 endast kamrerare i räntekammaren (se nedan sid. 119 f.), Erik Henriksson står i 1556 års löneregister bland kammarskrifvarne (*RKB*), H. Tomasson kallas i Finckes eget bref af $^{27}/_{10}$ 1555 kamrerare (Arvidsson, III: 239), i ett annat af 1556 kammarskrifvare (a. a. IV: 221), och Erik Matsson får officiellt samma titlar (*Prot. öfver Eriks koncept* $^{9}/_{11}$ 1555, *Diar., utg.,* $^{16}/_{5}$ 1556, *RA*; förlän.reg. 1556, *Rosenbl. saml.*, III, *KA*)., eller när kammartjänstemän af enskilda brefskrifvare

så titulerades, ehuru de officiellt endast nämndes kamrerare eller kammarskrifvareFlera dylika bref i *Sandb. Saml., KA,* dels till Erik Matsson (Ä 2142; jfr 2135 — kamererer — och 2147 — öfverste kamererer), dels till

Olof Andersson (Ä 2123); ett liknande till den sistnämnde, dat. 21/6 1557, bland *AH, Kansliets bref, RA*. O. A. var uppbördskamrerare 1554 och 1555 (se nedan s. 119) och står i ett »länsregister» för 1556 (*Rosenbl. Saml.*, III) såsom kamrerare., så var detta endast en anomali.

Först mot slutet af konung Gustafs regering återupplifvades ämbetet. Från ingången af år 1558 framträder adelsmannen Jakob Tursson (till Grensholm) såsom kammarrådJ. T. för kammarrådstiteln i ett kon:s kvitto till honom, dat. 5/1 1558 (*G. I:s kvittenser, KA*), och i ett af honom själf 13/1 utfärdadt kvitto (*Kvittensreg., KA*), han erhåller den i kungl. bref at mars och april (*Sandb. Saml.*, Ä 2143), är såsom kammarråd upptagen i mantalet för Stockholms slott af 12/10 (jfr ofvan sid. 106, not 5) och mottager under okt. och nov. en mängd befallningar från konungen i kammarärenden (*RR*).. Hans tjänstgöring kan dock icke följas längre än till detta års slutFrån 1559 och 1560 äro inga spår af någon sådan anträffade, hvarken i *RR* eller annorstädes. och synes alltså hafva blifvit helt kort. Han var det sista kammarrådet under Gustaf I:s tid.

Titeln **kamrerare**, som under organisationsperioden hufvudsakligen tillkommit de med kassagöromål sysselsatta tjänstemännen, förekommer nu ofta äfven för andra, i allmänhet de mera framstående af kammarens personalSe ofvan sid. 109, not 1 och 3.. Den torde således hafva kommit att i allmänhet utmärka ett slags högre grad inom kammaren, i motsättning till de simpla **kammarskrifvarne**. Åtskillnaden blef dock ej skarpare utpräglad, än att en man, som vid ett tillfälle fick heta kamrerare, vid ett annat kunde nämnas kammarskrifvareSe ofvan sid. 109, not 1 och 3., och hade alltså icke stadgat sig ens i samma grad som den motsvarande mellan sekreterare och kansliskrifvare.

Aflöningslängderna upptaga lika litet kammarens som kansliets personal i dess helhet, men inrymma dock hufvudkontingenten däraf. Någon rubrik för kamrerare finnes icke, utan endast för kammarskrifvare. Antalet växlade, liksom kanslipersonalens. Från 25 kammarskrifvare vid Valborgsmässan år 1544 hade det 1549 sjunkit till 16, 1553 var det 26, 1556 endast 12 (18) vid Valborgsmässan, 11 (17) vid Mikelsmässan, hvartill

dock kommo 6 »läredrängar»1556 års lönelängd upptar endast respektive 12 och 11, men resterande lön för 1556 finnes införd i 1557 års reg. för 6 kammarskrifvare, som alltså böra läggas till dessa., 1559 åter hade det sprungit upp till 44, 8 läredrängar oräknadeAflön.längder bland *RKB, KA*. I de införda siffrorna äro ej inräknade »mynteskrifvare», »fatebursskrifvare», »kryddeskrifvare» och dylika skrifvare för särskilda ändamål, som någon gång stå bland kammarskrifvarne. Om dem se nedan sid. 123..

Härtill kommo emellertid först och främst löneregistrens föreståndare själfva samt öfriga kassatjänstemän; de äro aldrig uppförda bland kammarskrifvarne. Vidare stodo de, som skötte naturainkomsternas förvaltning, fortfarande utom den egentliga kammarpersonalenJfr nedan sid. 118 och 121.. Ändtligen fanns det alltid några kammartjänstemän, som visserligen hörde till samma kategori som de i löneregistren upptagna kammarskrifvarne, men som icke inrymdes i dessa register af den anledningen, att de aflönades på annat sätt, säkerligen i allmänhet genom förläningar. Det är regelbundet de mest framstående kammarskrifvarne, de, som ofta kallades kamrerare, som sålunda saknas i längderna öfver den kontanta aflöningen. Man finner således samma skillnad i aflöningsform mellan kammarens som mellan kansliets högre och lägre tjänstemän.

Så står den ofvannämnde Hans Tomasson, som under 1548 synes hafva varit Nils Pederssons närmaste medhjälpare, ej i denna tids löneregisterSe ofvan s. 109, not 1. Han återfinnes däremot i kammarskrifvarnes lönelängder 1552 och 1553, men saknas åter 1556 ff. år, ehuru han faktiskt ännu var i tjänst (se ofvan s. 109, not. 3; bref till honom 1557, Arvidsson, IX: 271). Han står såsom innehafvare af förläning i reg. af 1555 (*Förlän.reg., KA*) och 1556 (*Rosenbl. saml.*, III, *KA*)., ej heller Jöns Månsson, som på samma sätt framträder under 1549 och följande år, i motsvarande handlingar för dessaSid. 109, not 1. En Jöns Månsson tjänstgjorde vid midten af 1550-talet i räntekammaren; måhända är det den samme. Se nedan.. På 1550-talet synas, jämte och efter Jöns Månsson, kammarskrifvarne Erik Henriksson och Erik Matsson samt slutligen Olof Andersson hafva uppstigit till större betydenhet och erhållit kamreraretitelSid. 109, not. 3. Kon. till Olof Andersson 30/5 1557, *RR*., och

åtminstone de båda sistnämnda saknas i registren öfver skrifvarnes kontanta lön, men åtnjöto däremot förläningarFörlän.reg. för 1555 och 1556. Erik Henriksson åter finnes i längder för kammarskrifvarnes kontanta aflöning af 1552 och 1556 (*RKB*), men ej i dessa register. »Lasse Mikelson kammarskrifvare» står i förlän.registren, men ej i längderna öfver den kontanta aflöningen..

Den upphöjelse, som sålunda i allmänhet motsvaras af den särskilda aflöningsformen och kamrerares titel, erhöll under kammarrådsämbetets vakans efter Nils Pederssons död en större innebörd än förut. När intet kammarråd fanns, hade konungen faktiskt inga andra att taga till sin hjälp i kammarärendenas styrelse än dessa de dugligaste kammarskrifvarne eller kamrerarne. Jöns Månsson, Erik Henriksson, Erik Matsson, Olof Andersson blefvo i viss mån hans närmaste förtroendemän i kammaren, som förmedlade hans befallningar, ledde arbetet efter hans föreskrifter och höllo uppsikt öfver öfriga tjänstemän. Men denna deras ledande ställning var dock endast ett rent personligt förtroendeuppdrag, som alltid förblef ytterst obestämdt till sin karakter och aldrig stadgade sig till en fast högre värdighet. De förblefvo, dessa konungens närmaste medhjälpare, i realiteten endast simpla kamrerare eller kammarskrifvare.

Olämpligheten af en sådan sakernas ordning dröjde ej att visa sig. Dessa konungens förtroendemän inom kammaren af skrifvareklassen saknade den auktoritet, som de förnämliga kammarråden haft redan genom sin sociala rang, och då de ej heller erhöllo någon bestämd myndighet öfver sina kamrater, kunde det ej blifva mycket bevändt med deras chefskap. Ej heller i kunskaper och utbildning besutto de någon afgjord öfverlägsenhet. Man finner ej bland dem såsom bland kansliets sekreterare män med en genom utländska universitetsstudier skolad fackkunskapJakob Teit, som sedan 1552 tjänstgjorde i kammaren, hade studerat i Wittenberg (C. Annerstedt, *Ups. Univ:s historia*, I: 54; bref från J. T. till kon., dat. Wittenberg $^{15}/_{1}$ 1551, bland *G. I:s bref, RA*), men denne intog ej någon mera framskjuten ställning. Af $^{18}/_{7}$ 1549 finnes ett kungligt bref om underhåll för en student Erik Matsson vid främmande universitet (Thyselius, II: 342), men denne kan ej gärna vara den samme E. M., som på 1550-talet blef en så framstående kammartjänsteman, ty den sistnämnde står bland kammarskrifvarne i aflön. längden för år 1548 (*RKB*) och var således då i tjänst samt tjänstgör likaledes följande år, åtminstone alltifrån september månad (se nedan sid. 119). — Melchior Schwab tjänstgjorde vid midten af 1540-talet — han står bland kammarskrifvarne i lönelängderna 1545—48, men sistnämnda år är ingen lön för honom utförd; jfr beställningsbref för honom på två år, dat. $^{27}/_{5}$ 1547, och reversalbref, dat. $^{26}/_{5}$, *RR* —, men i öfrigt finner man numera ej heller några tyska beställningsmän bland kammarpersonalen.. Det är ej att undra på att allvarsamma missförhållanden snart yppade sig inom finansförvaltningen. Efter återkomsten från sin årslånga vistelse i Finland 1555—1556 fann sig konungenföranlåten att anställa sträng räfst med sina kamrerare och kammarskrifvare. Han ställde flera af dem med Erik Matsson och Erik Henriksson i spetsen för rätta, och anklagelserna gällde så väl försumlighet och lättja som olydnad och förfalskning af räkenskaperna»Desse efterskrefne besväringer hafver K. M:t mot H. M:ts kammerskrifvere, som äre Erik Matsson, Mårten Tomasson, Henrik Tomasson, Erik Henriksson, Ambrosius Görensson, Rasmus Olsson och Peder Pois» samt »Svar oppå de artikler, som K. M:t . . . hade emot E. M., E. H., M. T., H. T., A. G. och P. P.» — två aktstycken, det förra tydligen själfva anklagelseakten, det senare något slags protokoll öfver de anklagades svaromål, som föreligger i koncept och (ofullbordad) renskrift och i konceptet också har en rubrik för »sentens och dom» — hvilken ej blifvit utfylld — samt en förteckning öfver ledamöterna i »nämnden». Båda aktstyckena äro odaterade, men då det talas om huru konungen förmanat de anklagade »både för och sedan H. M:t drog till Finland», om deras försumlighet, då konungen »kom själf tillstädes», om bristen i 1554 och 1555 års räkenskaper, så synes detta ådagalägga, att de höra till hösten 1556 eller början af följande år. *AH*, 5, *RA*.. Om någon dom fälldes, är icke bekant, men ett par af de anklagade synas åtminstone hafva blifvit skilda från konungens tjänstErik Henriksson, Henrik Tomasson och Rasmus Olsson, som alla funnos upptagna i 1556 års lönelängd för kammarskrifvarne, saknas i de följande (*RKB, KA*). — Erik Matsson tillhör 1558 hertig Eriks hof (Reg. på dess juleklädning 1558, *RKB*).. Sannolikt var det denna bedröfliga erfarenhet af kamrerares och kammarskrifvares användbarhet i kammarens ledning, som föranledde konungen att återupprätta kammarrådsämbetet och sätta en förnäm man till

dess innehafvare.

*

Kammarrådets verksamhet företer under Björn Pederssons och Nils Pederssons ämbetstid i allt väsentligt samma omfattning och karakter som under 1540-talets första år. Detta framgår med full tydlighet dels af konungens talrika bref till kammarråden, dels af de skrifvelser, som dessa själfva och deras medhjälpare afläto i finansiella förvaltningsärenden, och som för Nils Pederssons ämbetstid till ej ringa del äro bevarade i en af honom förd koncept- och kopiebokSe källförteckningen..

Till ledningen af revisionsväsendet, som fortfarande intog den centrala platsenKon:s bref till kammarrådet 1544—49, RR, passim; »Kammerordning» af $^{23}/_{1}$ 1547, *RR* (jfr nedan sid. 116); kammarrådets bref till fogdarne i *N. P:s Konceptbok* $^{6}/_{6}$ 1546, $^{19}/_{2}$, $^{20}/_{2}$, $^{21}/_{2}$, $^{27}/_{2}$, $^{15}/_{6}$, $^{21}/_{6}$, $^{17}/_{7}$ 1549, $^{13}/_{2}$ 1550., anknöt sig sålunda faktiskt uppsikt öfver

hela finansförvaltningen. Kammarrådet öfvervakade uppbörd och utbetalning af penningar och varorKungl. bref af 1544, 1545 i *GR* XVI: 529, 540, XVII: 196, $^{25}/_{9}$ 1546, $^{15}/_{3}$ 1549, *RR*; N. Pedersson till B. Larsson $^{15}/_{2}$ 1550, *Konceptboken*., meddelade efter konungens bemyndigande och å hans vägnar föreskrifter om skattläggning och skatteberäkningKon. t. kammarrådet $^{5}/_{9}$ 1544, *GR* XVI: 572; N. P:s bref af $^{5}/_{2}$(?) och $^{9}/_{2}$ 1549, *Konceptboken*., om mått och vikt vid naturauppbörden och taxan vid dess förvandling i penningarKon. t. kammarrådet $^{9}/_{2}$ 1544, *GR* XVI: 29; N. Pederssons bref af $^{7}/_{1}$, $^{9}/_{6}$ 1549, *Konceptboken*., det fick ibland tillsätta lokala uppbördsmänN. Pederssons och J. Månssons bref om förordnande af uppbördsprostar $^{14}/_{10}$ 1549, *Konceptboken*., det ledde myntväsendetKon. t. kammarråden april, maj, juli 1544, *GR* XVI: 267, 282, 470. och inventerade kronans förrådKon. t. B. Larsson $^{16}/_{4}$ 1544, *GR* XVI: 230; inventarium på lifklädekammaren, uppgjordt i N. Pederssons och J. Finckes närvaro $^{30}/_{10}$ 1548, *Hist. Handl.*, II: 5.. Likaledes återfinnas bland dess ämbetsgöromål de mångahanda omsorger, som knöto sig till användningen af medlen, allt ifrån deltagandet i krigsfolkets mönstringarKon. till kammarråden $^{5}/_{4}$, $^{15}/_{9}$ 1544, *GR* XVI: 189, 604; N. Pederssons och B. Larssons bref af $^{5}/_{6}$ 1549 om knektarnes mönstring, *Konceptboken*. till inköpen af delikatesser för den kungliga taffeln eller öfverläggning om mönster för drabanternas dräkterN. Pedersson till kon. $^{5}/_{8}$ 1546 om inköp af socker, limoner och oliver; till kon. $^{29}/_{9}$ 1546, till B. Larsson $^{5}/_{2}$ 1549, om »drabanteklädningen». *Konceptboken*..

Till en viss grad kunde kammarrådet handla af eget initiativ, i kraft af sin allmänna ämbetsmyndighet. Nils Pedersson refererar sig i sina skrifvelser ibland till konungens befallning, men ofta saknas denna hänvisning, och i dessa fall framträder han tydligen såsom verkande mera själfständigt, å ämbetets vägnar. Det gäller emellertid då sällan några viktigare frågor. Det är ett undantag, när man vid ett tillfälle finner Nils Pedersson och Jöns Månsson förordna uppbördsmän i landskapen af egen myndighet, utan åberopande af någon kunglig orderSe ofvan not. 4..

Sedan med Nils Pederssons död kammarrådsämbetet förfallit, så att endast en och annan tjänsteman af lägre ordning fungerade såsom konungens närmaste medhjälpare utan fixerad ämbetsställning, upphöra till stor del de förut så rikligt flödande underrättelserna om de centrala finansorganens allmäntförvaltande verksamhet. Tänkbart är, att detta beror på källornas ofullständighet, men äfven andra förklaringsgrunder erbjuda sig. Under 1550-talet synes konungen i allmänhet vida mera än förut hafva hållit kammarpersonalen i sin närhet, under sin omedelbara tillsyn, och däraf följde naturligtvis, att han ej behöfde skriftligen meddela sig med dess ledareSe nedan sid. 127.. Häruti ligger emellertid uppenbarligen en afgjord inskränkning i det mått af själfverksamhet, som hittills tillhört den centrala finansförvaltningens organ, och sammanställes detta med det faktum, att vittnesbörd om dessas deltagande i den praktiska administrationen numera så godt som fullständigt saknas, så ligger den slutsatsen nära till hands, att konungen ej fann sig kunna anförtro kammarförvaltningen i samma utsträckning och på samma sätt åt de simpla kamrerarne som åt de förnämliga kammarråden. Först med Jakob Tursson uppträder åter en chef för

finansväsendet, som i mångsidiga förvaltningsomsorger står i jämnbredd med 1540-taletsSe kon:s bref t. J. T. i 1558 års *RR*, passim, särskildt okt. och nov. månader..

Modifikationerna i de ledande kammartjänstemännens ställning berörde i alla händelser icke på något väsentligt sätt hufvuduppgifterna för den finansiella centralförvaltningen i dess helhet. Dessa samla sig fortfarande i tvänne grupper: kontrollen och räkenskapsväsendet, som sköttes i räknekammaren, samt uppbörden och dispositionen af penningeinkomsterna i räntekammaren. Härtill kommer dessutom naturainkomsternas förvaltning.

*

Den för hela den finansiella organisationen grundläggande skillnaden mellan räknekammaren och räntekammaren bibehölls fullkomligt klar och utpräglad. I språkbruket undanskymdes den visserligen ofta nog därigenom, att »kammaren» fortfarande kunde beteckna både räknekammaren och räntekammaren, men så snart dessa speciella termer förekomma, framträder fullt otvetydigt deras olika betydelseDet enda kända exemplet på en förblandning af begreppen är en i 1544 års registratur befintlig rubrik på en kunglig instruktion för räntekammaren: »Kammerordning på penningeuppbörden i räkninge(!)kammaren på Stockholm» (*GR* XVI: 466). Här föreligger dock en tydlig felskrifning; inuti aktstycket talas om räntekammaren. Denna felaktiga rubrik torde i sin mån hafva bidragit till att skillnaden mellan räkne- och räntekammare icke uppmärksammats af äldre forskare, som synas hafva fäst en viss vikt vid ifrågavarande handling (Geijer, II: 130 f.; Strinnholm, III: 397; Starbäck, III: 722). — Att i öfrigt år för år styrka skillnaden, tillåter ej utrymmet; det torde också knappast vara behöfligt. Endast några exempel på handlingar, hvari den framträder, må anföras. I ett kungligt bref till Lars Organista af $^{20}/_{6}$ 1544 ställas räknekammaren och räntekammaren i uttrycklig motsats till hvarandra (*GR* XVI: 412; jfr Forssell, *Bidrag*, s. 52, not). De i »räntekammaren» förda utgiftsregistren upptaga regelbundet en post »till räknekammaren», för inköp af papper o. d. till dennas behof (*RKB, KA*). Revisionsarbetet och räkenskapsväsendet »i räknekammaren» omnämnas i kungliga bref af $^{8}/_{7}$, $^{2}/_{8}$, $^{19}/_{11}$ 1544, $^{2}/_{1}$ och $^{21}/_{1}$ 1545 (*GR* XVI: 465, 518, 718, XVII: 3, 42), af $^{6}/_{3}$ 1549 till Olof Trottesson, $^{17}/_{2}$ 1554 till Simon Tomasson (*RR*), diarieanteckningar $^{19}/_{3}$ 1556 (*Prot. öfver Eriks koncept*), $^{29}/_{6}$ 1556 (*Utg. Diar.*)..

För revisionen i **räknekammaren** uppgjordes upprepade gånger mer eller mindre utförliga reglementen, — ett talande bevis på dess vikt och på svårigheten att bringa alla dess enskildheter i tillfredsställande ordning. De föreligga i åtskilliga kungliga bref och instruktionerTill Lars Organista $^{20}/_{6}$, $^{15}/_{9}$ 1544, *GR* XVI: 410, 604; »Kammerordning» $^{23}/_{1}$ 1547 — jfr ofvan sid. 113 not 4 —; till B. Larsson $^{1}/_{3}$ 1547, Olof Andersson $^{30}/_{5}$ 1557, *RR*, Hans Tomasson 1557, Jakob Tursson $^{19}/_{11}$ 1558, Arvidsson, IX: 271, 324. Jfr kammarskrifvarnes förbindelse af $^{23}/_{4}$ 1547 samt anklagelse- och försvarsskrifterna af 1556, 57, ofvan sid. 108, 113. samt i en »kammarordning» af år 1547, som ansetts vara uppgjord af kammarrådet på grundvalen af en dylik kunglig instruktionTvänne afskrifter bland *Kameralinstr., RA;* tryckt i *Instr. C. F.*, s. 10—17. Akten är endast rubricerad »Kammerordning 1547», men i öfrigt odaterad. Den saknar underskrift, och någon direkt uppgift, att den uppgjorts af kammarrådet, finnes icke. Ingressens affattning kan synas antyda, att så var förhållandet, men tänkbart är också, att denna blifvit tillsatt af den (kansli-) tjänsteman, som utskrifvit handlingen. En liknande ingress har nyssnämda instr. för registren i räntekammaren, utan att man funnit sig böra tillskrifva kammarrådet dess uppsättande..

Föreskrifterna angingo hufvudsakligen uppställningen af de redovisningsskyldiges räkenskaper samt beräkningen af deras inkomster och utgifter och af den behållning, de i följd häraf borde inbetala. Då naturahushållningen spelade en så betydande roll, och då vederbörande uppbördsmän i landsorten hade att med de inkomster, de mottogo, omedelbart tillgodose en mängd behof, i de flesta fall utan något slags fixerad stat, så att endast öfverskottet efter dessa lokala utgifters bestridande skulle till de centrala myndigheterna inlämnas, så måste det blifva en både kinkig och maktpåliggande uppgift att förhindra underslef vid

beräkningen af dessa lokala utgifter. Instruktionerna innehöllo en mängd, delvis mycket detaljerade, bestämmelser i detta syfteJfr äfven instr. för fogdar och befallningsmän af 1555 och 1556, *Instr. L. R.*, s. 1—6..

Såsom »förhörande» och »beslutande» de inkommande räkenskaperna omtalas i instruktionerna öfverallt kammarskrifvarne, i öfverensstämmelse med det från början utvecklade faktiska förhållandet. Den ledning, som kammarråden eller andra hade att utöfva, kvarstod naturligtvis, men endast såsom en allmän uppsikt öfver det helas gång. Kammarrådets räkenskapskvittenser hade varit det yttre uttrycket för den grundsats, att revisionen i alla händelser skulle ske i det ledande kammarämbetets namn, men dessa kvittenser kommo vid midten af 1540-talet ur brukRedan för 1545 äro de vida fåtaligare än förut (se *Kvittensreg.* och *Fogderäkensk., KA*), och sedan upphöra de, så vidt jag kunnat finna, alldeles. I *N. P:s Konceptbok* finnes blott ett enda af honom afgifvet kvitto, på en räkenskap, aflagd af J. Burwitz för dennes resor i Tyskland (dat. $^{20}/_{6}$ 1549).. Sedan dess uttrycktes granskningens gång och resultatet genom själfva den för hvarje redovisande uppsatta »räkenskapen», som utförligt redogjorde för hans uppbörd och utgift och ibland, men icke alltid, afslutades med ett sammanfördt saldo i alla skattetitlar på hvad som befunnits restera. I denna räkenskap framträder endast den enskilde kammarskrifvaren såsom granskandeIngressen hölls ännu vid midten af 1540-talet i hans namn (jfr ofvan sid. 70), sedan blef den: »N. N:s räkenskap, hvilken N. N. anammat», slutligen försvann den alldeles, men i stället försågs på 1550-talet ibland räkenskapens omslag med en anteckning om den förhörande kammarskrifvarens namn: »N. N. förhörde», »annammade N. N.», o. s. v. Se *Fogderäkensk., KA*.. Detta försvagande af revisionens enhetlighet och af garantierna för dess grundlighet sammanhänger naturligtvis med kammarrådets fortgående upplösning. Att konungen beklagar sig öfver slapphet i kontrollen och hemligt förstånd mellan kammarskrifvarne och fogdarne, kan under sådana förhållanden icke förvånaBelysande är särskildt anklagelseskriften mot kammarskrifvarne af 1556/57..

Någon regel för räkenskapernas fördelning mellan kammarskrifvarne förmärkes icke. Det kunde inträffa, att samma skrifvare två eller flera år i följd reviderade ett visst fögderis räkenskap, men vida oftare voro revisorerna olika under olika år. Den i 1541 års rådslag framställda grundsatsen, att kammarskrifvarne borde mottaga de redovisande, allt efter som dessa inställde sig, och icke hafva några bestämda områden under sig, synes alltså hafva kvarstått. Endast den negativa regel, att en skrifvare ej skulle få förhöra någon fogde öfver den landsdel, hvarifrån skrifvaren själf härstammade, inskärptes ännu i slutet af konung Gustafs regeringKon. t. J. Tursson $^{19}/_{11}$ 1558, Arvidsson, IX: 325..

Vid sidan af räkenskapsgranskningen ingick som förut äfven räkenskapsväsendet i öfrigt i räknekammarens arbete. En mängd utdrag af olika räkenskaper förekommoOm uttogsregistrens affattning lämnade kon. föreskrifter i brefvet till Lars Organista $^{20}/_{6}$ 1544, *GR* XVI: 410 ff. Sådana reg. finnas bland *RKB, KA*, samt *HVH, RA* och *KA*.. Det i 1541 års rådslag föreskrifna fogderegistret motsvaras väl af de länsregister öfver uppbördsmännen antingen inom hela riket eller inom delar däraf, som nu ej sällan anträffasEtt stort länsregister af 1556 finnes i *Rosenbl. saml.*, III, *KA;* flera andra bland *HRK, KA*.. I öfrigt verkställdes naturligtvis i räknekammaren allehanda uträkningar för tillfälliga behof.

*

I **räntekammaren** ingingo fortfarande konungens och kronans kontanta inkomster, penningar, guld och silfverI kon:s bref till Måns Jönsson $^{20}/_{1}$ 1545 användes benämningen »penningekammer» i stället för räntekammare, *GR* XVII: 35. Den förekommer äfven i rubriken till ett bref af $^{19}/_{6}$ 1543, a. a. XV: 328.. Denna uppbörd skötte under 1540-talet kamreraren Måns Jönsson, som däröfver uppsatte ett stort register för hvarje år. Restantierna bokfördes särskildt, likaså ibland uppbörden från konungens arfvegodsStora uppb.reg. kallades ofta »hufvudregister». Särskilda reg. för uppbörden af arfvegodsen finnas för 1544 och 1549. Under mellanliggande år ingår denna uppbörd i hufvudreg., men rubriceras särskildt. Åtskilliga smärre specialreg. förekomma ibland. *RKB*.. Sannolikt hade uppbördskamreraren underordnade skrifvare till sin hjälp, ehuru dessa icke omnämnas i

räkenskaperna. År 1544 fann han sig nämligen föranlåten att anhålla om sådana medhjälpare och fick konungens löfte däromKon. till Måns Nilsson(!) $^{8}/_{7}$ 1544, *GR* XVI: 465. Namnet måste vara felskrifvet, Nilsson i st. f. Jönsson, ty M. Jönsson var notoriskt räntekammarens föreståndare detta år. Jfr utom hans räkenskaper bland *RKB* och kvittenser bland *Fogderäkensk.* bref från kon., *GR* XVI: 293, 411 f., 417, 471..

Närmaste anledningen härtill synes hafva varit en ny instruktion rörande uppställning och anordning af registren iräntekammaren, hvars genomförande kunde kräfva ökade arbetskrafter därstädes, — med all sannolikhet den, som under den felskrifna rubriken »kammerordning på penningeuppbörden i räkninge(!)kammeren på Stockholm» är införd i 1544 års riksregistraturSe ofvan sid. 115, not 3. Handlingen är i *RR* antecknad såsom uppsatt i Nyköping, men utan datum. Utg. af *GR* har på grund af dess plats i reg. mellan två bref af $^{8}/_{7}$ förslagsvis daterat den efter dessa, med ändring af Nyköping till Linköping, hvarifrån de utgått. Sannolikare förefaller dock, att den vid införandet i *RR* fått oriktig plats, något, som ej alls var ovanligt, och att den verkligen tillkommit i Nyköping under kon:s vistelse därstädes i maj och första delen af juni. Den »registers ordning», som kon. i brefvet till Måns Jönsson af $^{8}/_{7}$ omtalar, kan ej gärna vara någon annan än denna, som följaktligen måste vara äldre än detta brefs datum. D. $^{9}/_{7}$ skrifver han också till L. Organista om den ordinantia, som han tillsändt M. Jönsson från Nyköping, a. a. XVI: 471.. Instruktionen synes faktiskt icke hafva medfört någon egentlig förändring i de redan förut tämligen väl systematiserade registrens anordningNågot länsregister i ordinantians mening insattes icke i den stora uppb.boken. Den »index», hvarmed denna började, innehöll endast vederbörande uppbördsmans namn och förvaltningsområde. Själfva uppb.längden upptog blott den faktiska uppbörden, ej någon kolumn för hvad vederbörande ägde »svara till». Särskilda afdelningar för fodringen och sakören förekommo icke. *RKB*..

På hösten 1549 lämnade Måns Jönsson på grund af sjukdom sin befattningD. $^{23}/_{8}$ skrifver kon. till N. Pedersson och B. Larsson, att om M. J. ej tillfrisknat »skicke en annen som därtill kunde tjenlig vare i hans stad igen». *RR*., som öfvertogs af förutvarande kammarskrifvaren Erik MatssonHan har fört räkenskap från $^{25}/_{9}$ 1549. 1544—48 står han i lönelängderna bland kammarskrifvarne. *RKB*.. Denne förde sedan uppbördslängderna under åren 1550—1552 i hufvudsaklig öfverensstämmelse med förut gällande regler. Med 1553 tillkom en andra uppbördskamrerare, Simon Nilsson. Erik Matsson och denne förde nu registret gemensamtI stora uppb.reg. är för hvarje post angifvet, om E. M. eller S. N. uppburit den. — Däremot finnes utdrag ej blott af deras gemensamma räkenskap, utan ock af hvars och ens särskilda andel däri. *RKB*.. Huruvida detta äfven var förhållandet under år 1554, kan ej afgöras, emedan endast ett par korta specialregister för några få månader äro i behållAf S. Nilsson, *RKB*.. År 1555 synes endast en uppbördskamrerare hafva fungerat, Olof AnderssonUppb.reg. bland *Handl. ang. Skatteväsendet*, I, *RA*., men 1556

fick han hjälp af Jöns Månsson för restantiernaUttog af den förres uppb.reg., restantiereg. af den senare, *RKB*., och 1557 samverkade på detta område Jöns Månsson och Måns Olsson. De hade hvar och en sitt särskilda register för hufvuduppbörden, men ett gemensamt för restantierna. För 1558 finnes endast uppbördsbok af Måns Olsson, och 1559 var uppbörden likaledes anförtrodd åt endast en kamrerare, Israel Tomesson*RKB*. — I en öfversikt öfver uppbörden till räntekammaren år 1557 omtalas såsom uppbördsmän utom de två nämnda äfven två andra, men dessa torde endast hafva haft tillfälliga specialuppdrag i landskapen..

Den terminologi, som lokaliserade endast uppbörden, ej utbetalningarna, till räntekammaren, höll sig ännu en tid efter 1543. Utgiftskamreraren mäster Arne mottog medlen af Måns Jönsson i räntekammaren, men det hette ej heller nu, att han där utbetalade demUtg.reg. af m:r Arne, *RKB*.. Först något längre fram upphörde denna åtskillnad mellan uppbördens och utbetalningarnas lokalisering, sannolikt i samband därmed, att uppbördskamreraren själf öfvertog en del af de senare, medan m:r Arne inskränktes till hofstatens aflöning. År 1550, då Erik Matsson sålunda, på samma gång han skötte uppbörden, distribuerade en mängd utgiftsposter, står det i hans räkenskap uttryckligen, att han utlämnade penningarna »i räntekammaren»»Utg.reg. på alle de

penninger, daler och sölf, som E. M. utgifvit hafver utaf K. M:ts . . . räntekammer». Dessutom utg.reg af m:r Arne. *RKB*.. Därmed hade denna term öfvergått till att beteckna hela centralkassan i både uppbörd och utgift och behöll sedan den betydelsen.

Under åren 1551 och 1552 förestod E. Matsson på samma sätt som 1550 båda sidorna af kassaförvaltningen, och 1553, då han i uppbörden fick Simon Nilsson till medhjälpare, synes samma kollegat hafva införts för utgiftsväsendet. Hoffolkets löner distribuerades dock ännu särskildt, 1551 af m:r Arne, 1552—1553 af Jakob TeitRäkenskaper bland *RKB*.. För 1554 och 1555 saknas utgiftsräkenskaperEndast en utg.längd f. okt. 1554 af J. Teit är i behåll. *RKB*.. 1556 synas uppbörd och utgift hafva varit fördelade på skilda händerAf O. Andersson finnes ingen utgiftsräkning, men väl en af J. Månsson. *RKB*., men 1557 voro de åter förenade, likaså 1559Utg.reg. af uppbördskamrerarne; för 1558 finnes intet bevaradt. *RKB*..

Snarast synes sålunda utvecklingen på detta område hafva

tenderat till sammanslutning af kassaförvaltningens olika sidor hos samma tjänstemän. Dock växlade anordningarna ännu så starkt, att inga fasta ämbetsposter kunna skönjas.

Under 1550-talets senare del uppenbarar sig en speciell titel för tjänstemännen i räntekammaren: räntmästareI 1556 års lönelängd för kammarskrifvarne finnes också en »Lasse Jonsson, und(er)skrifvere i räntemäst(are)kammaren». På permen af den volym, som innehåller öfversikten öfver 1557 års uppbörd i räntekammaren, är antecknadt: »Räntemästere äre Jöns Månsson, Måns Olsson, Sven Biörsson, Hans Tomesson». Jfr ofvan sid. 120, not 2. — Bland tjänstemännen vid hertig Eriks hof i Kalmar står föreståndaren för hans »räntekammare» såsom »räntemästare». *RKB*.. Den är, liksom så många andra ämbetstitlar, af tyskt ursprung och förekom i Tyskland i flera olika betydelserRosenthal, *Gerichtswesen Baierns*, s. 288 ff.; Schottmüller, s. 61 ff., 74; Rachfahl, s. 343. — Möjligen förekom denna titel redan under den Pyhyska tiden; jag har dock icke observerat den i dithörande handlingar.. Hvad som gifvit uppslaget till dess införande i den svenska kammarförvaltningen, är icke bekant.

Ännu förekom den endast mera sällan, omväxlande med den vanligare äldre titeln kamrerare, men en begynnelse var dock gjord till markering af skillnaden mellan räknekammare och räntekammare äfven i tjänstemännens titulatur.

Räntekammarens personal torde i allmänhet hafva rekryterats bland kammarskrifvarne i räknekammarenMåns Jönsson, Erik Matsson, Jöns Månsson och Olof Andersson hade alla varit kammarskrifvare. Måns Jönsson står såsom sådan i 1542 års lönelängd, *Aflön.reg., RA,* Olof Andersson i dem för 1553 och föreg. år, *RKB*. Om de öfriga se ofvan sid. 109, not 1, 119, not 4. Israel Tomesson står 1557 bland *kansli*skrifvarne, *RKB*.. Göromålen voro ej mera invecklade, än att ingen särskild utbildning behöfdes.

*

I likhet med penningeförvaltningen i räntekammaren utvecklades äfven **naturaskatternas administration**, men ej i centraliserande riktning. Redan under 1540-talets senare del, från hvilken emellertid räkenskaperna föreligga i mycket ofullständigt skick, finner man vid sidan af Måns Månsson och hans varuuppbörd i Stockholm äfven uppbördsmän i Lödöse, Kalmar och Norrköping för respektive Västergötland, Småland och ÖstergötlandAf M. Månsson finnas räkensk. för hans uppbörd och utgift i varor från åren 1544—46, *HVH, RA*. 1545—48 hafva Lasse Skrifvare, Erik Bengtsson och Harald Larsson efter hvarandra uppburit smör från Västergötland i Lödöse och delvis försålt det genom köpmän i utlandet, 1548 förde Erik Knutsson i Norrköping räkenskap för »K. M:ts köpmansvaror» från Östergötland, K. M:ts köpmän B. Diriksson och N. Johansson, borgare i Kalmar, för varor från Småland och Öland. *HVH, KA*.. De subordinerade på intet sätt under Måns

Månsson, utan intogo hvar för sitt landskap en ställning, som motsvarade hans. Under följande årtionde blir denna fördelning af varuuppbörden fullt tydlig. Henrik Skräddare, Nils Spetz m. fl. mottogo efter hvarandra de till Stockholm ingående varornaRegister och räkenskaper i a. saml., *KA*., de kallades K. M:ts köpmän i

StockholmTiteln förekommer 1552 ff. år i räkenskaperna, kvittenserna m. fl. handlingar. och hade för sin uppbörd ett särskildt varuhus därstädesTermen finnes i N. Spetz' räkenskaper på utgifna partzeler 1553 och i däremot svarande kvittenser, *Kvittensreg., KA*. Möjligen är den ännu äldre., men till detta kommo leveranser endast från Svealandskapen och Norrland samt Finland. I Lödöse eller Elfsborg fanns en köpman och ett varuhus för Västergötland och Värmland, i Kalmar för Småland och Öland, i Norr- eller Söderköping för ÖstergötlandRegister och räkenskaper i a. saml., *RA* och *KA*. Under 1550-talets sista år fanns ett särskildt varuhus i Åbo för Åbo län; räkenskap f. 1557, a. saml., *RA*..

Strängt taget existerade således icke heller under denna tid någon central förvaltning af naturainkomsterna, eftersom den i Stockholm befintliga endast omfattade en del af riket. Så till vida hade likväl varuhuset därstädes en mera central karakter, som det närmast anlitades för själfva centralregeringens behof, hvarjämte också under detta varuhus låg det ojämförligt största uppbördsområdet och för dess skötsel jämförelsevis vidlyftigare anstalter måste vidtagas.

Så hade köpmannen i Stockholm ibland en särskild medhjälpare för inköpet af utländska varor, till hvilket regelbundet en betydlig del af de uppburna naturaskatterna gick som betalningsmedelSåväl i Stockholm som på de andra orterna hade köpmannen register dels öfver »inländske partzeler», dels öfver »utländske». I Stockholm fördes emellertid sistnämnda räkenskap 1553 och 1554 gemensamt af N. Spetz och Jakob Horn, hvilken däremot ej hade att göra med den inländska, 1556 af H. Skräddare och J. Horn, medan N. Spetz skötte den inländska, 1558—59 af J. Horn och T. Vastenow. a. saml.. Vidare ställdes vissa delar af varuuppbörden i Stockholm under särskilda tjänstemän, till hvilka då ibland äfven

från de andra varuhusens område ifrågavarande skattepersedel ingick. Utom kornskrifvaren för spanmålen funnos skrifvare för järn och andra metaller, salt, skinn, fetalier, o. s. v. Än voro två eller flera af dessa skattetitlar förenade hos samma skrifvare, än fanns en för hvarjea. saml., *RA* och *KA*.. Äfven inom den egentliga hofhållningen användes skrifvare af denna art: kryddeskrifvare, fatbursskrifvare, kredensskrifvare, sidengewantskrifvare m. fl.Jfr ofvan sid. 100, not 4, 111, not 2.

För dessa uppstod nu den gemensamma beteckningen ämbetsskrifvareDen förekommer i ett uttog på hoflönen af år 1553, *RKB*.. Därunder sammanfattades hela skaran af skrifvare med dylika särskilda finansiella uppdrag, vare sig de tillhörde själfva hofstaten eller slottspersonalen i Stockholm eller på andra orter eller deltogo i den egentliga varuuppbörden, äfven de varuskrifvare, som biträdde köpmännen. En förteckning på ämbetsskrifvarne vid Stockholms slott år 1557 upptar öfver tjugu, en liknande af 1559 ett trettiotal, och ändock synas icke alla, som hade med hofhållningen att göra, hafva fått plats i dessa längderDen förra finnes i ett löneregister för Stockholms slott, *Hofhandl., RA*, den senare i ett register på varor, som skulle ingå till slottet, *HVH, RA*. Här finner man särskilda skrifvare för smör och fett, för hudar och skinn, för koppar, tenn och bly, för järn och stål, för tran, en kornskrifvare, en brödskrifvare, öl-, slakte-, fläskskrifvare, tre fiskskrifvare, två arkliskrifvare, skeppsskrifvare, klädeskrifvare, o. s. v. Under rubriken »följe gården efter» stå endast tre, medan i en lönelängd för hofvet af 1557, *RKB*, ämbetsskrifvarne äro 14..

Till dessa ämbetsskrifvare räknades nu också myntskrifvaren och den honom närstående Salbergsskrifvaren, skrifvaren vid silfvergrufvan. Den förre erhöll fortfarande endast sällan order om direkta utbetalningarExempel på sådana order $^{24}/_{8}$ 1546, $^{13}/_{1}$ 1547, *RR*.; i allmänhet ingingo de myntade penningarna i räntekammaren eller lämnades till konungen själf. Åren 1556—57 företogs dock i samband med ryska kriget en stor myntning i Åbo, och af dessa penningar fick myntskrifvaren direkt utlämna en stor del till krigsbehof och andra ändamål. Endast en mindre summa öfverlämnades till räntekammaren*Mynträkensk., KA*..

Hela denna kategori af tjänstemän är en karakteristisk produkt af konung Gustafs regeringssystem, där så liten plats fanns för verkliga ämbeten, medan den från svenneskaran utgångna simpla skrifvareklassen användes i allra största utsträckning i alla slags mindre skarpt fixerade uppdrag. Så talrika

som dessa ämbetsskrifvare voro, spelade de en ingalunda obetydlig roll i styrelsens maskineri.

*

Den utveckling, som finansförvaltningens organ genomgingo under denna period, var icke egnad att öka deras självständighet i förhållande till konungen. Deras föga bestämda, växlande sammansättning, deras lösliga inbördes samband, — allt hänvisade tydligare än någonsin på konungen såsom den lifgifvande och sammanhållande kraften.

Konungens ledning af det hela, hans ingripande i både stort och smått, har också redan i det föregående framträdt. I de utförliga instruktionerna fick denna ledning ett samladt uttryck, i de otaliga skrifvelserna till kammarråden och andra kammartjänstemän utvecklar den sig i detalj och i alla sina faser. Det torde vara obehöfligt att ytterligare exemplifiera detta konungens personliga chefskap för kammarförvaltningen, hvars art framstått redan under föregående tid, och som för öfrigt af gammalt varit af forskare observeradt oeh behandladtSe exempelvis Forssell, *Bidrag*, s. 55 f.; Strinnholm, III: 398 ff.. Den sträckte sig med samma minutiösa, aldrig tröttnande intresse och samma häpnadsväckande sakkunskap öfver hela det vidsträckta område, där alla dessa kammartjänstemän arbetade, allt ifrån en kontroll öfver räkenskapsgranskningen, som i beständiga anmärkningar och rättelser och skarpa räfster ådagalade sin effektivitet, till en allt omfattande omtanke om hela mängden af praktiska förvaltningsärenden, uppbördens indrifvande, fogdarnes inkallande, skattläggning, varupris, inköp af alla möjliga slag, o. s. v. i oändlighetJfr konungens ofvan, s. 113 f., anförda brefväxling med kammarrådet..

Men konungen inskränkte sig icke till att öfvervaka och kontrollera. Han handlade också i första hand, personligen, dessa angelägenheter.

Under hela sin regering fortfor han att i egen person mottaga ingående inkomster, när han af en eller annan anledning så fann lämpligtEtt stort kvittensregister, innehållande kon:s kvittenser på penningar, silfver och klenodier, som han mottagit «uti egen persone», gående från 1542 till 1558, finnes i behåll (*G. I:s kvittenser, KA*). År 1544 föreskrifver kon., att M. Jönsson ej skall uppbära några »ovisse partzeler», utan att alla, som »sådana partzeler hafve», skola skickas till konungen för att inleverera dem till honom, *GR* XVI: 417. För 1558 finnes ett särskildt register på de »ovissa penninger», som kon. »uti egen kongelig persone» mottagit, *HRK, KA*.. Förmodligen gick denna hans personligauppbörd till hans egen kammareDet händer fortfarande ofta, att räntekammarens register börja med uppbörd »af K. M:ts egen kammer» och sluta med ett saldo på det, som vederbörande kamrerare »blef K. M:t skyldig». eller, såsom den numera ofta hette, sölfkammare. Det talas om en konungens egen kammare eller sölfkammare både på Stockholms och på Gripsholms slottKonungens egen kammer i Stockholm omtalas exempelvis i *Mynträkensk., KA*, f. 1544, 1546, på Gripsholm i a. saml. f. 1545, hans sölfkammer i Stockholm 1546, på Gripsholm 1556, a. saml. I M. Jönssons uppb.bok f. 1549 omtalas så väl K. M:ts »eget torn» på Gripsholm som hans sölfkammare i Stockholm. *RKB*.. Numera finner man ibland särskilda förtroendemän, ofta från kansliet, biträda konungen vid dess skötselBland de medel, som Måns Jönsson år 1549 mottog af konungens »eget torn», utlämnades en del af denne »personligen», en del af »v. n. fru, genom Olof Larsson sekreterer», en del »genom Nils Persson och Klemet Hansson», o. s. v. (*RKB*), och en förteckning af Rasmus Ludvigssons hand på åtskilliga poster, som utlevererats »utaf K. M:ts sölfkammer», nämner såsom närvarande vid utlämnandet vid ett tillfälle R. L. själf, vid ett annat hertig Erik, J. Månsson, R. L., vid ett tredje h. Erik, Mäster Mårten, J. M., o. s. v. *Mynträkensk., KA*. Förutom dessa och likartade mera tillfälliga och fragmentariska anteckningar har jag ej heller nu anträffat några räkenskaper för kon:s egen kammare..

Likaså upptog konungen under sina flyttningar mellan kungsgårdarna och slotten redovisningar från de lokala tjänstemännen för att underkasta dem revision under sitt personliga inseende, — i allmänhet väl räkenskaper från de trakter, där han för tillfället befann sig, men säkerligen ibland äfven andra, hvilkas granskning han ville förbehålla sig själf. En del kammarskrifvare fingo biträda vid de tekniska detaljerna i detta arbeteKon. till kammarrådet $^{8}/_{7}$, $^{27}/_{7}$ 1544, $^{25}/_{1}$, april 1545, *GR* XVI: 469, 500, XVII: 53, 233, till N. Pedersson $^{19}/_{4}$ 1548, *RR*. N. P. till en del fogdar $^{3}/_{1}$, $^{13}/_{2}$ 1550, till Jöns Månsson $^{6}/_{1}$, $^{13}/_{1}$, $^{21}/_{2}$ 1550, *Konceptboken*. Exemplen kunna

naturligtvis mångfaldigas.. Äfven uppbördskamreraren fick understundom fullgöra sitt värf under konungens ögonTill L. Organista $^{20}/_{6}$ (?) 1544, till M. Jönsson $^{27}/_{1}$ 1545, *GR* XVI: 417, XVII: 60; anteckning i *N. P:s Konceptbok* under sept. 1549: »Item skrefs ock Botvid (Larsson) till, att inge fogder härefter skulle levere pen:r uti K. M:ts räntekammer där på Stockholm, utan att de skulle gifve sig med samme pen(ninga)r till K. M:t.». Det var det personliga regementet i renaste form.

Härvid kunde då inträffa, att finansernas centralaadministration klöfs itu, så att konungen med sina medhjälpare drog omkring på de vanliga flyttningarna, medan andra kammartjänstemän stannade kvar i Stockholm och arbetade här. Den enhetlighet i den finansiella förvaltningsapparaten, som den ursprungliga organisationsplanen från 1540-talets ingång förutsatt, var därigenom alldeles bruten. Det samma blef fallet, när afdelningar af kammarpersonalen sändes ut i någon landsort för att här på ort och ställe verkställa revisionsarbetet. Exempel på en sådan anordning finnas från både 1540- och 1550-taletÅr 1545 befunno sig sålunda N. Pedersson och Hans Tomasson en tid i Västergötland (ofvan sid. 108), $^{1}/_{4}$ 1547 fick H. T. instruktion att förhöra räkenskaper på Värmdön, $^{8}/_{6}$ 1547 skrifver kon. till Erik Orgalekare om det uppdrag af denna art, sont denne hade att utföra, $^{21}/_{9}$ kallar han »kammarskrifvarne . ., så månge de äre nidre i Östergötland», till Stockholm, $^{13}/_{1}$ 1551 skrifver han till J. Månsson, att några redovisningsskyldige kunna »blifve där uti Västerås och göre deres räkenskap» (*RR*); 1557 befinner sig H. Tomasson jämte andra kammarskrifvare i Finland, sysselsatt med dess räkenskaper (till H. T., Arvidsson, IX: 267 ff.)..

I dessa fall stannade dock största delen af kammarens tjänstemän i Stockholm, så att det mesta af finansförvaltningen koncentrerade sig där. Men ej heller detta var någon undantagslös regel. I början af 1544 uttalade konungen i ett bref till Lars Organista uttryckligen den grundsatsen, att denne och hans underlydande på intet sätt skulle anse sig vara fast stationerade i Stockholm, utan tvärt om helst borde befinna sig på rörlig fot, flyttande från den ena kungsgården till den andra med några veckors uppehåll på hvarje, alldeles på samma sätt som konungen själf med sina medföljande kammartjänstemän på sitt håll*GR* XVI: 64.. För tillfället torde detta uttalande icke hafva ledt till någon påföljd, men ett par år senare var principen förverkligad på det fullständigaste sätt. Kammarrådet Nils Pedersson drog 1549—1550 med kammarskrifvarne omkring både i Mälartrakten och i GötalandAf hans i *Konceptboken* intagna skrifvelser äro endast några, från juni, juli och aug. 1549, daterade Stockholm, de öfriga andra orter: Gripsholm, Västerås, Ventholmen, Upsala, Svartsjö, Räfsnäs, Stegeborg, Vadstena, Skara., ibland förenande sig med konungens hofD. $^{27}/_{2}$ 1549 skrifver han från Västerås till Mats Mikelsson, att han ämnar begifva sig »till K. M:t till Gripsholm», $^{1}/_{2}$ 1550 har han nyss lämnat denne, ty han underrättar J. Bulgrim om att han »icke följer nu K. M:t länger utan drager till Skara med K. M:ts kammerskrifvere». *Konceptboken*., ibland på egen handSe föreg. not. Ännu $^{7}/_{3}$ 1550 hade N. P. icke förenat sig med konungen, ty han aflät då från Skara ett bref till denne.. I detta fall arbetade den finansiellaapparaten sålunda på två rörliga afdelningar i landsorten, den ena under konungens egen, den andra under kammarrådets ledning. I Stockholm synas endast några få tjänstemän hafva varit kvarlämnade, däribland äfven uppbördskamreraren. Efter någon tid drogs dock uppbörden till hofvetD. $^{29}/_{2}$ 1549 skref N. P. från Västerås till B. Larsson i Stockholm att afskicka till Västerås ett par kammarskrifvare. Jfr ofvan sid. 125, not 5..

1550-talets knapphändiga källor innehålla inga underrättelser om en dylik fördelning af kammarpersonalen på rörliga afdelningar. Om sålunda en sådan numera ej förekommit, torde detta hafva berott därpå, att efter Nils Pederssons död ingen ledande kammartjänsteman fanns, åt hvilken konungen ville anförtro en dylik verksamhet på egen hand, och att numera oftast *hela* personalen, ej blott en del däraf, följde konungen själfLiksom det fanns en »kanslibåt», så hade också kammarskrifvarne sin »kammarbåt». Se exempelvis 1550 års utg.reg., *RKB*..

Af kammartjänstemännens flyttningar blef en gifven följd, att de båda begreppen räknekammare och räntekammare så till vida förlorade sin rent lokala betydelse, som de löstes från förbindelsen med Stockholms slott, alldeles på samma sätt som förut skett med begreppet kammaren. Man talade om räknekammaren än på den

ena orten, än på den andra, hvarhelst personalen befann sigD. $^{29}/_{1}$ 1548 infordrade kon. från Stegeborg räkenskaper »hit in i vår räknekammer» (*RR*), $^{29}/_{2}$ 1549 skref N. Pedersson från Västerås till B. Larsson att sända kammarskrifvare »hit i kammeren igen», $^{15}/_{6}$ från Upsala till Mats Smed att begifva sig »hit till K. M:ts räknekammer», $^{15}/_{7}$ från Svartsjö till B. Larsson att sända papper »hit till räknekammerens behof», $^{15}/_{2}$ 1550 från Skara till några fogdar att inkomma med räkenskaper »hit i K. M:ts kammer». *Konceptboken*. — För $^{9}/_{3}$ 1555 finnes anteckn. i *Prot. öfver Eriks koncept, RA*, om ett bref angående »räknekammerens flyttiande», och följande år infordras handlingar till räknekammaren i Åbo, Arvidsson, IV: 319., och uppbördskamreraren kvitterade de inkommande medlen såsom levererade i räntekammaren, på hvilken plats han än mottog demKvittenser på uppbörd »i K. M:ts räntekammer», daterade på olika orter, i *Kvittensreg.* och *Fogderäkensk., KA*.. Den organisatoriska princip, som fått uttryck i åtskillnaden dem emellan, var således fastslagen, oberoende af den ort, dit den centrala finansförvaltningen förlades.

Men längre gick ej heller nu betydelseutvecklingen af dessa termer, vare sig den allmänna, kammaren, eller de speciella, räknekammaren och räntekammaren. Äfven under denna period

förekom, så vidt bekant är, ingen ansats till att använda dem såsom kollektivnamn för själfva personalen.

Detta är också helt naturligt. En terminologisk utveckling i den riktningen skulle förutsätta en organisatorisk, men det har visat sig, att den utveckling, som faktiskt ägde rum, snarare var af desorganiserande art. Det enda ämbete, som vid försöket att efterbilda utlandets ämbetsverk slagit rot, kammarrådsämbetet, fick förfalla och ersattes med ytterst svagt markerade ledareuppdrag åt män inom den lägre personalen. Bland denna kom ämbetsbildningen ej ens så långt som till ordentlig fixering af skillnaden mellan kamrerares och kammarskrifvares grader, än mindre till konsolidering af några fasta speciella poster. Hela organisationens enhetlighet iakttogs ej strängare, än att personalen kunde fördelas på grupper, som arbetade på skilda orter, oberoende af hvarandra.

Vid brytningen med de tyska styrelseprinciperna hade konung Gustaf endast inom det finansiella området bibehållit några tämligen svaga organisatoriska element. Under den följande delen af sin regering försvagade han ytterligare dessa. Det lilla, som från ansatserna till en central ämbetsorganisation återstått, blef således äfven det så småningom till väsentlig del undanträngdt af det återställda rent personliga regementet.

*

I.

Allmänna organisationssträfvanden inom centralregeringen.

Det var ett egendomligt resultat, som framgått ur konung Gustaf I:s statsordnande arbete: en rekonstruerad konungamakt af storartadt innehåll och härdad styrka, men utöfvad med de mest primitiva hjälpmedel och i de enklaste former. Motsatsen förefaller en senare tids åskådning skärande. För samtiden skymdes den genom konungens utomordentliga härskarepersonlighet, som själf räckte till för allt och sörjde för allt. Men sedan han gått bort, — måste den ej då träda i dagen?

Gustaf I:s äldste son och efterträdare gick till sin regering med helt andra förutsättningar än fadern. Gustaf Eriksson hade växt upp såsom en adelsmans son, han hade såsom ledare för en stor folkresning tillkämpat sig makten öfver riket och slutligen kronan, och han behöll såsom konung med all sin kungliga självkänsla och myndighet en enkelhet i uppträdande och åskådningssätt, som påminde om den forne simple adelsmannen och folkledaren-riksföreståndaren. Genom fyra årtiondens mödosamt arbete hade han hopsamlat kronans splittrade maktmedel och förvärfvat nya, bit för bit och med egna händer hade han uppbyggt sin kungliga myndighet, och

omedelbart, med egna händer tryggade, häfdade och utöfvade han den. Erik åter var boren arftagare till denna myndighet, som vid hans trontillträde var fast rotad och nästan allsvåldig inom samhället, han hade insupit hela den känsla af utomordentlig härskarehöghet, som förband sig med egenskapen af Sveriges förste arfkonung, hade, som en kronans arftagare anstod, blifvit uppfostrad i tidens högsta bildning, den lysande renässanskulturen, och med den tillägnat sig en smak för yttre prakt och glans, hvilken gick vidautöfver hvad som under Gustafs tid betraktats såsom kunglig ståtSchück, I: 495 ff.. Hans maktanspråk voro kanske i sak ej större än faderns, ty de kunde ej vara större, men de framträdde på ett annat sätt, i en annan ton, med andra later.

I den nye konungens personliga daning fanns dessutom ett grunddrag, som starkt afvek från faderns. Så väl Erik som Johan hade en teoretiserande, konstruerande anläggning, som var den grundpraktiske kung Gösta främmande. Den yttrade sig hos Johan mest i ett rent teoretiskt intresse, hans teologiska spekulationer, hos Erik i en med hans sjukligt uppjagade misstänksamhet sammanhängande sträfvan att i förväg beräkna alla eventualiteter för den verksamhet hans tjänare hade att utföra, att genom föreskrifter, som efter dessa beräkningar konstruerats upp för olika fall och för alla enskildheter, försäkra sig om sina afsikters förverkligande. Ytterligt detaljerade skriftliga instruktioner blefvo en genomgående form för Eriks uppdrag åt sina högre och lägre organForssell, *Historia*, I: 61 f..

I denna äflan att genom skriftligt fixerade instruktioner reglera hvarje arbete i statens tjänst låg redan i och för sig en organiserande tendens. Arfkonungens och renässansfurstens strafvan efter mera grandiosa former för den kungliga värdighetens yttre framträdande pekade likaledes utöfver den primitiva ordning, hvari det personliga konungadömet hittills rört sig. Personskiftet på tronen måste komma att medföra förändringar i hela regeringens karakter.

*

Förslaget om hofråd af år 1557 vittnar om att Erik redan såsom tronföljare hade blick för behofvet af nya centrala förvaltningsorganSe ofvan sid. 68.. En annan handling från tiden före hans tronbestigning belyser från annan synpunkt hans uppfattning om hvilken yttre apparat som höfdes den kungliga värdigheten. Det är en tydligen på hans befallning uppsatt förteckning öfver det följe, som han ville hafva med sig på den planerade friarefärden till England»Register och ordning uppå min nådigste herre och utvald konungs hoffolk, som Hans Nåde gärna vill hafva med sig till Engeland, och är ställdt uppå K. M:ts nådige behag», tvänne handskrifter utan datum och underskrift bland *Hofhandl., RA*. Den ena är efter en afskrift i *Palmsk. Saml.*, VI: xvii: 561, *U. U. B.*, tryckt af Fant i *Observationes selectæ*, V: 43 f., med en mindre felaktighet (bland »kökemästare» har en, Lasse Persson, förbigåtts). Den andra öfverensstämmer i fråga om de sex första värdigheterna och deras innehafvare med denna, men företer sedan flera olikheter; den upptar bl. a. betydligt flera personer och titlar, såsom secretarii, kammerjunkere, underkammerlin, småsvenner, o. s. v. — Tidpunkten för dessa aktstyckens tillkomst framgår af ingressen, som äfven ger vid handen, att de i föreliggande skick torde härröra från någon Eriks tjänare, förmodligen en kanslimedlem.. Flera af rikets förnämsta män hafva här

uppförts med ståtliga titlar: Peder Brahe såsom »öfverste hofmästare och sekrete råd», Svante Sture som »öfverste marskalk», Birger Nilsson (Grip) som »öfverste amiral», Gustaf Johansson som »öfverste kammerlin», Gabriel Kristersson (Oxenstjerna) som »öfverste räntmästare». Andra män af framstående ätter äro upptagna såsom »vice marskalk», »under-hofmästare», »under-amiral» samt i andra lägre värdigheter, och slutligen finner man poster för den personliga uppvaktningen: stallmästare, funktionärer vid taffeln, köksmästare, o. s. v.

Titlarna kunde naturligtvis här ej gärna beteckna ämbetsvärdigheter i egentlig mening, utan måste hufvudsakligen hafva afsett att förhöja den yttre glansen af den kunglige friarens svit. I och för sig äro dock de flesta af dem namn på ämbeten af olika slag. Med ett eller annat undantag torde de hafva varit kända i Sverige redan tidigare, men åtminstone de viktigaste voro ej i bruk under konung Gustafs sista år, och allt talar för att de nu upptagits efter främmande mönsterOm hofmästareämbetet i Sverige jfr ofvan sid. 7, 17, 53, 90; projektet har den tyska formen »Hofmeister». Om marskalktiteln se ofvan sid. 7, 17, 79, 90, om amiraltiteln Zettersten, s. 33 f.. »Kammerlin» omtalas icke under konung Gustafs tid i Sverige, så vidt jag har mig bekant, men synes i Tyskland

hafva betecknat en uppvaktande i konungens »kammare» (ej att förblanda med den finansiella »kammaren»), en kammartjänare af högre eller lägre ordning (Krusch, I: 301, II: 48, o. s. v.). Jfr det engelska »chamberlain».. Den blifvande svenske konungen hade således sin uppmärksamhet fästad vid de högre och lägre värdigheter, som annorstädes omgåfvo tronen, och ville införa dem i sitt hof.

För tillfället torde denna tanke ej hafva kommit till utförande. Intet antyder, att konung Gustaf gillat eller bekräftat projektet, eller att dess titlar verkligen applicerats på Eriks följe, när denne i aug. 1560 anträdde sin färd. Denna afbröts genom den gamle konungens död, innan Erik ännu lämnat Sverige.

Af den allmänna åskådning, enligt hvilken alla regeringsorgan voro konungens enskilda, ej statens tjänare, måste det blifva en själfklar följd, att vid en regents död alla af honom gifna

tjänsteuppdrag förlorade sin kraft, så att det ankom på den nye regenten att afgöra, om han ville upptaga sin föregångares tjänare såsom sina eller ickeJfr Krusch, I: 230, II: 41, 43.. Tydligare än någonstädes gällde detta i Sverige, där dylika uppdrag ännu i allmänhet hade så obestämd karakter. Å andra sidan var det dock naturligt, här som annorstädes, att vid ett tronskifte den nye konungen i regel faktiskt hos sig anställde de flesta af de förut varande tjänstemännen.

Så skedde också vid detta tillfälle.

Rådet hade af gammalt plägat öfvergå från en konung till hans efterträdareE. Hildebrand. *Statsförfattn:s historia*, s. 115., och Erik synes hafva bibehållit konung Gustafs rådsherrar vid deras rådsvärdighet, så vidt man kan se, utan att formligen bekräfta denna. Äfven titeln sekrete råd förekommer strax efter tronskiftet för Per Brahe, Sten Eriksson och Svante Sture, ehuru intet slags uttrycklig stadfästelse omtalasDen användes för herr Svante i ett förlän.bref af $^{27}/_{10}$ 1560 — »vår tro man och öfverste sekrete råd» (*Erik XIV:s koncept, RA;* jfr ett bref af $^{24}/_{11}$ 1560: »vår käre herr Faders tro man och sekretere råd», *RR*) — samt $^{18}/_{1}$ 1561, *E. XIV:s koncept*, och han för den själf i ett af honom utfärdadt pass, dat. $^{26}/_{2}$ 1561, *Ståth:s på Sthlm brefväxl., RA*. För P. Brahe förekommer den i förlän.bref af $^{22}/_{1}$ och $^{7}/_{3}$ 1561, *E. XIV:s koncept*, $^{18}/_{4}$ 1561, *Kungl. bref, KA*, o. s. v.; för Sten Eriksson exempelvis i en fullmakt af $^{16}/_{1}$ 1561, *RR*. För G. Olsson har jag icke anträffat den..

Den egentliga förvaltningspersonalen i kansli och kammare synes likaledes hafva från den aflidne konungens tjänst trädt in i den nyes, men i fråga om denna finnas verkligen antydningar, att en bestämd ny anställning ansetts erforderligD. $^{16}/_{10}$ 1562 anklagades inför kon:s nämnd en skrifvare P. Poitz för att han strax efter kon. Gustafs död utlämnat varor från varuhuset, ehuru »honom med rätte hade bort slute varehuset igen och sig med inge partzeler befatte, förrän han hade fått där någen besked uppå ifrå högstb:te K. M:t . . . . . . ; synnerligen hade han latet Ezechiæ Giphardt bekomme på sin 61 års beställung (som på den tid icke uti någon tjänist hos högstb:te K. M:t var) . . . .» (jfr ofvan sid. 102 f.). I sitt försvar sade han sig icke hafva haft för afsikt att utlämna något från varuhuset efter kon. Gustafs död, »in till dess högstb:te K. M:t (Erik) hade kommet personligen tillstädes», men af dennes förtroendemän hafva fått order att göra det. *Erik XIV:s nämnds dombok*, s. 61 ff.. Därvid tillkom också en nyhet af stort intresse. De mera framstående tjänstemännen i det svenska kansliet och i kammaren erhöllo beställningar, som hitintills endast användts för utländingarI ett »Register på de beställinger, som . . . Erik XIV . . . . hafver utgifve latet utaf H. K. M:ts . . . kansli anno 60 och 61», finner man en mängd medlemmar af det »svenske kanseli»: M:r Mårten, Lasse Knutsson, Olof Larsson, M. Jönsson, G. Persson m. fl., samt tjänstemän i kammaren: Erik Matsson, J. Månsson m. fl. *Hofhandl., RA*..

Dessa beställningar böra enligt sin natur hafva gifvits skriftligen, ehuru några beställningsbref ej anträffats, och på vanligt sätt hafva innefattat bestämmelser om vederbörandes hufvudsakliga åligganden och löneförmåner. Att sålunda nu äfven de svenska tjänstemännens ställning i någon mån närmare fixerades, vittnar otvetydigt om att den nye konungen hade sinne för en fastare reglering af de allmänna tjänsteförhållandena. Man gjorde principiellt en skillnad mellan beställningsmännen i kansli och kammare och de tjänstemän därstädes, som icke hade beställningar samt i följd däraf ej heller fixerade lönerättigheter (och skriftligen bestämda tjänsteplikter)I nämnda

register heter det efter uppräknandet af kansliets beställningsmän: »De andre substituter uti Kanzliet hafve inge beställinger, uten den årslön K. M. dem nåd(igs)t synes efterlåte», och likaledes efter förteckningen på beställningarna i kammaren: »De andre kammerskrifver hafve årslön, efter som de kunna göra skäl före»..

Med trontillträdet hade Erik också fått tillfälle att förverkliga tanken om höga ämbetsvärdigheters upprättande, och detta på en mindre tillfällig basis än en anordning blott för en utrikes resa. Inom kort uppträda flera dylika ämbetstitlar. Svante Sture nämnes marskAnförda förlän.bref af $^{18}/_{1}$ 1561., Gabriel Kristersson öfverste räntmästareKon. till G. Kr., öfverste räntemästere, $^{7}/_{4}$ 1561, *Erik XIV:s koncept*., alldeles såsom det stått i det anförda projektet. Dessutom blef Nils Göransson (Gyllenstjerna) kanslerFörlän.bref för N. G., kansler, $^{11}/_{11}$ 1560, *RR*. Jfr nedan kap. II., och vid Eriks kröning i juni 1561 var det åtminstone ifrågasatt, att Per Brahe skulle officiera såsom öfverste hofmästareI ett förslag till ». . . ämbeter och officia . . . . till K. M:ts kongl. kröning», utan datum och underskrift, står främst »K. M:ts och riksens öfverste kö(ke)mäster eller hofmästere H(err) P(eder) B(rahe)». En annan handskrift, som att döma af ingressen synes innehålla en reviderad, möjligen af konungen fastställd lista på dessa »de förnämste ämbeter» vid kröningen, har emellertid endast titeln »öfverste kökemäster» med Gabr. Kristersson som innehafvare, ej någon »hofmästare». (*AH, RA*. Det förra i afskrift i *Engestr. saml.*, 4:o I: I, *K. Bibl.*). En samtida berättare omtalar också, att så skettS. Fischers beskrifning på H. Normans ambassad, *Hist. Tidskr.* 1885, s. 271, 275..

Om karakteren af dessa värdigheter saknas till en början

alla närmare underrättelser. Några fullmakter eller instruktioner känner man icke.

Det dröjde dock icke länge, innan konungens idéer på detta område fingo ett samladt och mera otvetydigt uttryck. Från senare delen af 1561 eller början af 1562 föreligger nämligen ett vidlyftigt aktstycke, som innehåller ett systematiskt reglemente för hela den centrala hof- och statstjänstens uppdelning på en mängd ämbeten. Det är konung Eriks bekanta **hofordning**Se bil. I. — Jfr Dalin, III: I: 618 ff.; Forssell, *Historia*, I : 112, not; E. Hildebrand, *Statsförfattn:s historia*, s. 264., enligt ingressen afsedd att lämna föreskrifter för K. M:ts gode män, ridderskap och adel samt alla andra hoftjänare om hvad de i sitt kall och ämbete hafva att iakttaga. Termen hofordning står således här i en annan betydelse, än vi förut anträffat den; den betecknar ej en kunglig gårdsrätt, en ordningsstadga för konungens hoffolk, utan en akt rörande organisationen af centrala ämbetsposter af olika slagÄfven i den gamla betydelsen användes dock termen vid denna tid; se Erik XIV:s »hofordning» eller gårdsrätt, Schmedeman, s. 34, och i flera handskrifter bland *Hofhandl., RA*.. Så som ingressen till detta aktstycke är formulerad, skulle den, bokstafligen tolkad, möjligen kunna synas gifva vid handen, att hofordningen verkligen hade gällande kraft. I den nu föreliggande redaktionen finnes dock icke något direkt uttryck för en kunglig stadfästelse, och ej heller har det lyckats att uppleta något fall, då hofordningen annorstädes otvetydigt åberopas såsom gällandeI en instruktion för en tillförordnad regering i Stockholm, dat. $^{1}/_{11}$ 1563 (*Sk. H.* XXVII: 63; jfr nedan sid. 144) heter det, att om kammarrådets ämbete »förmäles uti hofordningen». Det är emellertid omöjligt att afgöra, om härmed just ifrågavarande aktstycke åsyftas. Faktiskt saknas i detta, sådan texten nu föreligger, hvarje instruktion för kammarrådet, men otänkbart är icke, att en sådan ursprungligen däri ingått. Se bilaga I.. Under sådana förhållanden blir det vanskligt att starkare urgera ordalydelsen i ingressen, hvars ursprung ej kan utredas, och enbart på grund af den tillerkänna hofordningen rang af fastställd statsakt. Det*kan* också tänkas, att handlingen endast utgör ett förslag, ehuru detta affattats under förutsättning af konungens godkännande. Obestridlig är i alla händelser dess autenticitet såsom en formulering af konungens organiserande idéer.

Främst i raden af funktionärer sätter hofordningen en öfverste hofmästare, grefve Peder Brahe. Denne skulle

biträda konungen i viktiga ärenden, särskildt sådana af fredlig art, och när han å dennes vägnar något befallde, skulle alla visa honom hörsamhet. Uppenbarligen är det den sedan Ture Jönssons tid obesatta rikshofmästarevärdigheten, som härmed återupplifvas, blott med en förstärkning af titeln till »öfverste»

hofmästare i enlighet med den af Pyhy införda terminologien. Emellertid torde det också hafva varit meningen, att den nye öfverste hofmästaren skulle få förrätta verklig tjänst vid hofvet i helt annan utsträckning, än rikshofmästaren på sin tid hade gjort; man förutsatte till och med, att han regelbundet skulle vara hos konungen tillstädes. Endast vid synnerligt förfall finge han lämna hofvet, och skulle då alltid en af de närmaste följande dignitärerna träda i hans stad och ställe.

Den förste af desse var riksens marsk; Svante Sture står antecknad såsom sådan. Marsken borde i alla krigssaker intaga en ställning, motsvarande öfverste hofmästarens i fredliga värf, anskaffa förråd, hålla krigsfolket i lydnad, sörja för dess besoldning och förläggning. Ovisst är, om man för honom tänkt sig någon stadigvarande tjänstgöring; det befanns nämligen nödigt att särskildt föreskrifva, att han vid krigsutbrott skulle inställa sig hos konungen. Emellertid innebär instruktionen otvetydigt ett försök till modernisering af det gamla marskämbetet. Men på samma gång man sålunda ville göra detta mera effektivt i administrativt hänseende, återknöt man ock dess ursprungliga förbindelse med själfva hofceremonielet: marsken skulle leda alla slags ryttarelekar och tornerspel vid hofvets fester, i allmänhet hafva inseende med anordningen af alla högtidligheter vid detsamma, med ceremonierna vid främmande sändebuds mottagande, o. s. v.

Dylika hofsysslor ålades också öfverste kamereren — Sten ErikssonSe bilaga I, p. 3, noten. — och blefvo för honom afgjordt hufvudsak. Medan endast en obestämd erinran ägnas åt hans allmänna rådgifvareplikt, talas för öfrigt ej alls om några administrativa åligganden i egentlig mening, men väl om att han skulle sörja för husrum och underhåll åt främmande sändebud, tillse, att dessa erhölle audiens och afsked, ansvara för de kungliga gemakens tillbörliga dekorering och möblering vid festligheter, o. s. v.

Öfver hufvud taget voro dessa tre ämbeten tämligen svagt reglerade och skilja sig icke mycket från de gamla aristokratiska titulärvärdigheterna. Detta visar sig också i en bestämmelse,att åtminstone en af de tre dignitärerna alltid skulle vara hos konungen tillstädes och vid behof sköta äfven den eller de frånvarandes åligganden. Det kom tydligen icke i fråga att föreskrifva, att de alla skulle ovillkorligen regelbundet tjänstgöra sida vid sida.

Mera konkret framträder bilden af öfverste räntmästaren. Hans ämbete var af finansiell natur och bör därföre lämpligen betraktas i samband med kammarförvaltningens speciella utvecklingSe nedan kap. III..

De fyra nu angifna, öfverste räntmästaren och de tre föregående, skulle kallas sekrete råd och aflägga en särskild förbindelse att hemlighålla hvad konungen i förtroende meddelade dem. Titeln sekrete råd bands sålunda här vid vissa värdigheter, och en speciell tysthetsförpliktelse ålades dess innehafvare utöfver den allmänna rådseden. Det var såsom stadgande en nyhet, ehuru det faktiskt så till vida icke medförde någon egentlig förändring, som just de män, hvilka stodo antecknade såsom innehafvare af de tre förstnämnda ämbetena, redan förut voro sekrete råd. På liknande sätt förhåller det sig med den följande bestämmelsen, att dessa sekrete råd skulle sammanträda till särskilda öfverläggningar, när konungen önskade förelägga dem någon viktigare fråga. Det var ett lagfästande af den praxis, att de förnämsta rådsherrarne, sekrete råden, framför andra anlitades i viktigare ärenden.

Denna trängre korporation af sekrete råd för hemliga frågor får en ytterligare belysning genom den följande punkten. Här stadgas nämligen för de dagliga, löpande regeringsärendena en annan, fast konselj. Till denna rådskorporation skulle tolf män förordnas, af hvilka alltid minst sex borde vara hos konungen tillstädes och hålla dagliga sammanträden i en dem anvisad kammare. En sekreterare skulle mottaga konungens propositioner och föredraga dem för rådet samt jämte en medlem af detta inför konungen afgifva berättelse om öfverläggningarnas resultat. Rådet borde också föreslå personer till utförande af de åtgärder, som det tillstyrkte konungen att vidtaga.

Den egentliga administrativa konseljen skulle alltså verka oberoende af sekrete rådens extraordinära sammanträden. Bestämmelserna om dagliga sessioner med föredragande, formliga beslut och relation inför konungen gå vida utöfver hvad som förut, äfven 1557, i Sverige kommit i fråga på detta område. Imotsats mot hvad som föreslagits sistnämnda år, synes det nu hafva varit själfva riksrådet, som på detta sätt skulle tjänstgöraDetta synes framgå af punktens affattning: att — jämte sekrete råden — några flera gode män skulle vara »i rådet med», att föredraganden skulle framlägga propositionerna »in för rådet», o. s. v. Namnen på de tolf äro ej införda.. Titeln hofråd användes icke.

Efter denna punkt kommer en instruktion för två nya fackämbeten för flottans förvaltning, öfverste amiral och underamiral. Den innebär ett uppslag till en organisatorisk utveckling inom denna hittills ej alls organiserade förvaltningsgren och hör därföre närmast till dess sålunda begynnande speciella historiaSe nedan kap. IV..

Punkten om amiralerna är i hofordningens nu föreliggande text den sista, som har afseende på den egentliga förvaltningsorganisationen. Sedan följa uteslutande bestämmelser om hoffunktionärer i inskränkt bemärkelse. Emellertid finnes i handskriften en betydlig lucka just efter den afdelning, som handlar om amiralernaSe bilaga I., och allt talar för att de förlorade delarna åtminstone delvis rört verkliga administrativa centralämbetsmän. Man tänker härvidlag särskildt på kansler och kammarråd, som ej alls äro berörda i hofordningen, sådan den nu föreligger.

Af hoffunktionärerna är det endast de förnämsta, kammarjunkarne, som hafva något intresse för statsförvaltningen. Hofordningen ifrågasätter nämligen, att kammarjunkarne skulle kunna tjänstgöra äfven inom detta område: det talas icke blott om att de skulle alltid uppvakta konungen och vid tåg åtfölja honom i harnesk och vapen, utan också om att några af dem lämpligen kunde brukas i ämbeten, ja i rådet»Deres ämbete är alltid vare tillstädes uti K. M:ts presente-kammer, synnerligen om morgonen, när K. M:t står upp, och skole de jämt följe efter hvart H. K. M:t går. . . . . Utaf desse kunne ock vare någre uti rådet, såsom förberördt är, och eljest uti kongelige ämbeter blifve brukede.». De öfriga hafva uteslutande rena uppvaktningssysslor.

Att konung Eriks hofordning tillkommit efter utländska förebilder, lider intet tvifvel. Själfva idén till den samma är med all säkerhet hämtad från Tyskland, där hofordningar i betydelsen af organiserande reglementen för ämbeten i det furstliga

hofvet af gammalt voro vanligaJfr Schmoller, s. 63; Rosenthal, *Gerichtswesen Baierns*, s. 239, 250 f.; Spahn, s. 65, not.. Rådskorporationernas organisation ansluter sig tydligt till det tyska systemetJfr ofvan sid. 41, 52., och måhända hafva äfven de särskilda värdigheterna konstruerats och instruerats efter tyska modeller. Framför allt förefaller detta sannolikt i fråga om dem, som — frånsedt Eriks projekt af 1560 — ej förut förekommit i Sverige: öfverste kamereren, öfverste räntmästaren, amiralerna.

Hofordningen betecknar afgjordt ett steg utöfver det rent personliga regementets ståndpunkt. För första gången sedan Pyhys tid var ämbetsprincipen här otvetydigt upptagen och lagd till grund för en organisation af konungadömets närmaste hjälpmedel.

Vid denna organisation bibehölls dock i ej ringa mån den traditionella förbindelsen mellan stats- och hoftjänst. Ej nog med att hofordningen omfattade både förvaltningens och uppvaktningens funktionärer utan att göra någon principiell åtskillnad dem emellan; äfven hos samma ämbete förenades plikter af både det ena och det andra slaget. Så var särskildt förhållandet med marskens, öfverste kamererens, kammarjunkarnes värdigheter. Detta var med hänsyn till det svenska konungadömets hittillsvarande karakter helt naturligt. Äfven i Tyskland synas för öfrigt liknande förhållanden mångenstädes hafva kvarstått vid denna tidSchmoller, s. 63; Rosenthal, *Gerichtswesen Baierns*, s. 237..

Med hofordningen kan sammanställas ett hofregister, äfven det odateradt, men synbarligen härrörande från ungefär samma tid, slutet af 1561 eller år 1562*Sandb. Saml.*, Ä 2162, *KA*. Hofregistret kan ej vara tillkommet tidigare än slutet af sept. 1561, ty det upptar såsom »öfverste kammarråd» Ture Pedersson och Bengt Gylta, som först vid denna tid erhöllo sagda ämbete (Kon. till Gabriel (Kristersson) och H. Klasson $^{26}/_{9}$ 1561, *RR*), och ej senare än 1562, ty det har såsom »penningemästare» Jon Eriksson, som ej innehade denna post längre än till 1562 års slut (se om titeln penningemästare nedan kap. III, om räntekammaren). Jfr Forssell, *Historia*, I: 118.. Det är en längd öfver ämbeten och poster i hofvet och dessas innehafvare, utan instruktioner. Hofregistrets karakter är ej tydligare än hofordningens. Det finnes ingen uppgift om hvem som uppsatt det och efter hvilka grunder detta skett, och man kan därföre ej afgöra, om det endast utgör ett förslag, afseende att visa, huru

en systematisk ämbetsorganisation skulle kunna taga sig ut i sin helhet, eller om det är att anse som en förteckning öfver funktionärer, som faktiskt förefunnos. I alla händelser måste registret hafva sitt intresse, särskildt för en jämförelse med hofordningen.

Här återfinnes hela raden af hofordningens ämbetsvärdigheter, och till dem komma dessutom åtskilliga andra. I registret stå sålunda först och främst öfverste hofmästare (Peder Brahe), marsk (Svante Sture), öfverste amiral (Birger Nilsson), öfverste kammerlin (Gustaf Johansson eller Sten Eriksson) och tesaurarius summus (Dionysius Beurreus); — de två sistnämnda titlarna motsvarade tydligen hofordningens öfverste kamerer och räntmästare. Vidare uppräknas kammarjunkare, bissere, skänker, kammartjänare, o. s. v. Utom dessa i hofordningen omförmälda funktionärer upptagas här äfven dels kansler och kammarråd, dels underhofmästare — tre till antalet —, undermarsk och underkammerlin. Medan hofordningen ger amiralsämbetet en dubbel representation i öfverste amiralen och underamiralen, tillgodoser hofregistret således på detta sätt äfven tre af de andra höga ämbetena. Ändtligen tillkomma ej blott kansliets och kammarens lägre tjänstemän, utan också en hel mängd hofbetjänte af olika slag ända ned till barberare, brödsvenner och fatsvenner.

Hvilken hofregistrets urkundliga karakter än må vara, ger det tydligen uttryck åt samma organiserande idéer, som framkallat hofordningen. Dessa hafva till och med här i en och annan detalj blifvit ytterligare utförda.

Frågan blir då, i hvad mån de organiserande idéerna också blifvit praktiskt tillämpade.

Någon öfverste hofmästare omtalas, så vidt bekant är, icke under denna tid. Per Brahe vetes icke hafva fört titeln, än mindre hafva uppburit några mot den svarande ämbetsplikter.

Däremot framträder i början af år 1562 frälsemannen och riksrådet Knut Knutsson och längre fram på året frälsemannen Lars Persson såsom hofmästareDe uppträdde såsom åklagare inför kon:s nämnd, den förre ultima febr. 1562, den senare 16 och 19 aug. *Erik XIV:s nämnds dombok*, s. 21, 50.. I hofregistret hörde dessa båda till underhofmästarne.

Säkerligen var också deras ämbete af lägre rang och betydelse än öfverste hofmästarens enligt hofordningen, om äfveni titulaturen gradationen »under»-hofmästare bortföllAtt den bortföll, är ju förklarligt nog, om någon öfverste hofmästare ej tillsattes; den blef i så fall obehöflig.. Detta framgår tydligt af en instruktion, som af allt att döma ursprungligen varit afsedd för detta (under-)hofmästareämbete, ehuru äfven i den hofmästaretiteln i allmänhet användts utan närmare bestämning. Instruktionen, som är odaterad, kan med tämligen stor sannolikhet hänföras till år 1563Den finnes bland *Hofhandl., RA*, i samtida, renskrifven text — i hvilken dock åtskilliga ändringar gjorts — och saknar så väl underskrift som annan uppgift om sitt ursprung. Handligen synes först hafva haft rubriken »Under-Hofmäster», men denna är öfverkorsad och i stället har ofvanför texten antecknats: »Öfverste hofmästere(!) herr Gören Fincke, honom till hjälp Lasse Persson, herr Knut Knutsson». En senare hand har på andra kanten tillskrifvit »Hofmästereämbetet». I själfva instruktionen talas i allmänhet om »hofmästeren», endast på ett ställe om »underhöfmästeren». För dateringen har man först och främst att hålla sig till en på tal om hofmästarens uppsikt öfver främlingar vid hofvet inflickad varning mot sådana, som endast komma för att utspana landets förhållanden, »sådane som den Petratius a Rosa var». Som denne ej synes hafva lämnat Sverige förr än tidigast i dec. 1562 (Ödberg, *Tidsbilder*, s. 71—74), bör detta blifva den ena tidsgränsen. Då å andra sidan de antecknade hofmästarne äro de samma som underhofmästarne i 1561/62 års hofregister, medan däremot i några senare register från slutet af 1563 eller början af 1564 (jfr nedan sid. 145) helt andra personer stå under denna rubrik, kan instruktionen ej gärna vara tillkommen efter sistnämnda tidpunkt. (Det är denna instruktion, som i en något vårdslös afskrift ingår under rubriken »Öfverste hofmästere» i »hofordningen» bland H. Bjelkes saml.; se bil. I. Här saknas dock några meningar i slutet.).

Här stadgas, att två hofmästare alltid skola finnas samtidigt och tjänstgöra alternerande, hvar sitt fjärdedels år. Sedan följer en synnerligen vidlyftig redogörelse för deras åligganden, af hvilken endast hufvuddragen här må meddelas. Hofmästaren skulle vaka öfver ordning och skick vid hofvet, gårdsrättens iakttagande och hoffolkets

allmänna uppförande. Han skulle svara för den kungliga taffelns tillbörliga skick och tillse, att de vid den tjänstgörande funktionärerna uppfyllde sina skyldigheter. När konungen vore stadd på resor, skulle han sörja för hofvets inkvartering och underhåll. Det ålades honom att noga bevaka alla misstänkta främlingar, som sökte innästla sig vid hofvet. Ankomme någon framstående man eller något främmande sändebud, skulle hofmästaren mottaga dem och vederbörligen inkvartera dem.

Den hofmästare, som denna instruktion konstituerar, är tydligen endast en chef för hofstaten i inskränkt bemärkelse och skiljer sig otvetydigt från den öfverste hofmästare, som enligt

hofordningen skulle blifva rikets främste administrative ämbetsman och stordignitär. Hofmästareämbetet, som i Tyskland utvecklats till så många olika formerSeeliger, *Hofmeisteramt;* jfr ofvan sid. 53., klöf sig äfven i Eriks organisationsplaner på två poster, som väsentligt skilde sig från hvarandraÄfven en tredje art af hofmästareämbetet förekom vid denna tid, i det att särskild hofmästare förordnades så väl för hertig Karl (Silfverstolpe, s. 321) som för de kungliga prinsessorna (fullmakt för Ture Pedersson $^{27}/_{4}$ 1563. afskrift bland *Hofhandl., RA*.).

Lika litet som hofordningen bär denna instruktion något spår af en definitiv kunglig stadfästelse. Ej heller finnes något bevis för att den direkt tillämpats. I sina allmänna grunddrag torde den dock få anses återgifva karakteren af det faktiskt verksamma (under-)hofmästareämbetet. För öfrigt är om detta för närvarande intet annat kändt, än att under år 1562 så väl Knut Knutsson som Lars Persson vid ett par tillfällen uppträdt såsom åklagare å konungens vägnar i mål angående tjänst vid hofvetSe ofvan s. 144, not 1..

Titeln marsk förde fortfarande Svante Sture. Det kom dock aldrig i fråga att förbinda den med en tjänstgöring af den art, som i hofordningen stipulerades. Svante Sture utnämndes på hösten 1562 till gubernator i LiflandKreditiv $^{28}/_{8}$ 1562, *RR*. och kvarstannade där till år 1564D. $^{10}/_{5}$ 1564 ger kon. honom tillstånd att återvända till Sverige, *RR*. I sept. deltar han i ett rådsmöte i Kalmar, *Reg. öfver rådslag*, s. 37. Jfr T. Annerstedt, *Sv. väldet i Livland*, s. 19.. Under denna tid var han således redan genom sin vistelseort förhindrad att medverka i den centrala riksförvaltningen. Betecknande för marsktitelns betydelselöshet är också, att grefve Svante vid sin utnämning till gubernator uttryckligen afstängdes från hvarje befattning med krigsfolket, alltså uteslöts från just det verksamhetsområde, som af gammalt ansetts tillhöra marsken.

Någon öfverste kamerer i hofordningens mening eller kammerlin enligt hofregistrets terminologi omtalas icke. Hvarken Sten Eriksson eller Gustaf Johansson förde dylik titel.

Under sådana förhållanden faller det af sig själf, att man ej heller kan spåra några sådana sammanträden af sekrete råden samfäldt, som i hofordningen omtalas. Ej heller titelns användning begränsades på det sätt, som där var föreskrifvet. För att nu ej räkna sådana anomalier, som då sekreteraren Göran Persson i skrifvelser af inställsamma supplikanter smickrades med

benämningen sekrete rådSe bref till honom bland *AH, Göran Perssons brefväxl., RA*., tillades denna i officiella handlingar, utom de förutvarande sekrete råden, också ytterligare ett par rådsherrar, Hans KlassonFullmakt för H. K. såsom ståth. i Stockholm $^{24}/_{8}$ 1563, *RR*., Klas KristerssonFriherrebref $^{10}/_{8}$ 1561, *SRA* II: 1059, bytesbref $^{2}/_{10}$ 1563, *Erik XIV:s koncept, RA*. samt måhända Lars FlemingSe Stiernmans anmärkning till Tegel, *Erik XIV:s historia*, s. 33, not c., ehuru ingen af dessa beklädde någon sådan värdighet, som enligt hofordningen skulle vara därmed förbunden.

Den stora ständiga rådskonseljen kom ej heller till stånd. Ingen enda åtgärd i syfte att upprätta en sådan förspörjes. Det skriftliga rådslaget af särskildt sammankallade rådsmedlemmar förblef formen för rådets korporativa verksamhet. Att döma af de bevarade rådslagens antal synas dylika sammanträden ej heller hafva hållits mycket oftare nu än förutRådslag föreligga af okt. 1561, *SRA* II: 39—43, $^{14}/_{1}$ och $^{26}/_{1}$ 1562, $^{6}/_{11}$ 1563, *Reg. öfver rådslag*, s. 33—35. Aktstycken, underskrifna af ett större antal rådsherrar, finnas dessutom af $^{3}/_{8}$

1562, $^{7}/_{6}$ och $^{20}/_{7}$ 1363, *SRA* II: 71—77, 88—91, 98—100. Rådslag af $^{30}/_{4}$ och $^{20}/_{5}$ 1565 omtalas, men äro numera ej i behåll, anf. *Reg.*, s. 50..

Så stannade hela den stora organisationsplanen på papperet. Konung Erik regerade på det hela taget sitt rike med samma hjälpmedel som fadern. Blott i tillfälliga uppdrag af växlande art drog han sina gode män af råd och adel in i statstjänstenCelsius, s. 91—94, har en framställning af »tjänsteverken i riket», som hufvudsakligen synes utgöra en omskrifning af hofordningen med inflickande af en eller annan notis från annat håll. Han tar alltså utan vidare för gifvet, att hofordningen tillämpats. Det kan anmärkas, att han hänför denna anordning af styrelsen till 1561. Jfr om Dalins datering af hofordningen bilaga I..

När efter danska krigets utbrott konungen i aug. 1563 begaf sig till södra Sverige för att personligen leda fälttåget, tillsatte han i Stockholm ett slags kollegial regeringsmyndighet, bestående af riksrådet Hans Klasson såsom ståthållare samt Dionysius Beurreus, kammarråd, Göran Persson, prokurator och sekreterare, Sivert Kruse, slottsfogde, och Kristofer Andersson, knektarnes befälhafvareFullmakt $^{24}/_{8}$ 1565, *RR*, instr. $^{1}/_{11}$ 1563, *Sk. H.* XXVII: 11—79.. För utvecklingen af den centrala förvaltningsorganisationen har denna tillförordnade regering dock icke haft någon betydelse. Den var af helt och hållet tillfällig art, och dess förvaltningsområde inskränkte sig dessutom till blott en del af riket, Upland, Södermanland, Närke och Västmanland.

Under sådana förhållanden måste det förefalla öfverraskande,

att man åter påträftar uttryck för samma tendenser till en organisation i stort, som efter de första ansatserna syntes hafva blifvit alldeles uppgifna. Från senare delen af 1563 eller början af 1564 har man hofregister af samma art som det ofvan omnämnda af 1561/62. Denna gång är det en hel serie af tre register, tydligen uppgjorda efter hvarandra med korta mellantider och i åtskilliga punkter företeende större eller mindre olikheter*Hofhandl., RA.* De sakna alla datering och underskrift. Deras inbördes tidsföljd framgår af de gjorda ändringarna. Det äldsta (här betecknadt A) har ursprungligen varit uppstäldt på ungefär samma sätt som reg. af 1561/62, åtskilliga rubriker hafva från början lämnats tomma, och det har slutat med en förteckning på dessa ämbeten, som ännu icke voro »uti hofvet förordnede». Åtskilliga af de tomma rubrikerna hafva sedan blifvit ifyllda af en annan hand, som också gjort ett par ändringar i öfrigt och tillagt en längd på »K. M:ts rådsförvanter» och »gubernatores» i landskapen. Det följande registret (B) utgör i allmänhet en renskrift af A, men har utvidgats med afdelningar öfver »castellani» och »krigsöfverstar», hvarjämte det i sin ordning i några punkter undergått förändringar. Dessa ändringar äro iakttagna i det sista (C), som dessutom företer en eller annan omkastning af ordningen eller olikhet i öfrigt. — Af dessa register kan det äldsta ej vara tillkommet tidigare än juli 1563, tv det upptar såsom penningemästare till uppbörden Hans Jonsson, som först $^{1}/_{7}$ mottog denna post af Klas Görensson (hans räkensk. bland *RKB, KA;* jfr nedan kap. III), och det yngsta ej senare än början af juni 1564, ty där står bland krigsöfverstar Claudius Collart och bland castellani Peder Tursson på Stenviksholm, om hvars fall underrättelse synes hafva kommit till Stockholm $^{12}/_{6}$ 1564 (Kon. t. N. Jespersson $^{12}/_{6}$ 1564, *RR*), samt sannolikt ej före $^{19}/_{5}$, emedan det har Klas Kristersson såsom gubernator och krigsöfverste i Småland, till hvilken post denne först sagda dag befullmäktigades (*RR*). Reg. B kan ej vara tillkommet före dec. 1563, emedan det upptar Cl. Collart såsom krigsöfverste och dennes fullmakt är daterad $^{8}/_{12}$ (*RR*). Reg. A kan möjligen hafva blifvit uppsatt med anledning af den befallning om upprättande af ett »hofregister», som ingår i instr. för den tillförordnade regeringen i Stockholm af $^{1}/_{11}$ 1563 (*Sk. H.* XXVII: 64). Till reg. A och B ansluta sig nära två afskrifter i *Palmsk. saml.*, VI: xvii: 563, 571, *U. U. B.*; dock förete dessa några omflyttningar och smärre olikheter, hvadan det är möjligt, att de äro byggda på ännu andra, nu ej bekanta redaktioner. Fant har i *Observationes selectæ*, V: 44—47, tryckt en lista, som utgör en sammanarbetning af dessa två afskrifter; dess första del återger den ena af dem (nära identisk med reg. A med iakttagande af däri gjorda ändringar), den senare delen är hämtad från den andra afskriften.. Detta förhållande tyder onekligen på att en viss betydelse tillagts de ifrågavarande aktstyckena. Men i öfrigt saknas underrättelser om tillkomsten och karakteren af dessa register lika

fullständigt som angående det af 1561/62.

Rubriken »öfverhofmäster» står i alla tre registren tom. Däremot återfinnas såsom marsk Svante Sture, såsom kansler

Nils Gyllenstjerna, såsom »kammerling» Sten Eriksson och såsom öfverste tesaurarius Dionysius Beurreus. Öfverste amiral är nu Arvid Trolle. Äfven de mot dessa poster svarande lägre värdigheterna underhofmästare, undermarsk o. s. v. ingå i dessa förteckningar. Af särskildt intresse är, att här införts en afdelning rådsförvanter, tretton till antalet — alltså endast ett urval inom riksrådetFlera män, som notoriskt tillhörde riksrådet, saknas bland dessa rådsförvanter, bl. a. så framstående personer som Gustaf Johansson och Gustaf Olsson. —, bland hvilka fyra utmärkas såsom sekrete råd. Detta påminner påtagligen om hofordningens rådskonselj af tolf medlemmar och dess fyra sekrete råd, och det synes ej omöjligt, att man på denna punkt direkt anknutit sig till dess bestämmelser. Dock bör märkas, att värdigheten af sekrete råd enligt dessa register icke var förenad med de ämbetstitlar, till hvilka den enligt hofordningen skulle hafva hörtDe fyra såsom sekrete råd betecknade äro P. Brahe, Svante Sture, Gabriel Kristersson (Oxenstjerna) och Klas Kristersson (Horn). Af dessa är det endast Sv. Sture, som i registret står såsom innehafvare af ett ämbete (marskens), hvilket enligt hofordningen skulle vara förenadt med sekrete råds värdighet.. Egendomligt är också, att två af de rådsherrar, som förut faktiskt innehaft den samma, Sten Eriksson och Hans Klasson, här stå bland de simpla rådsförvanterna. — För öfrigt uppräknas en hel mängd högre och lägre funktionärer, ännu flera än i registret af 1561/62. Till och med ståthållare i landskapen, slottshöfvidsmän och befälhafvare på de olika krigsskådeplatserna äro antecknade i dessa »hof»register.

Redan sistnämnda omständighet ger vid handen, att en persons införande i hofregistret icke i och för sig behöfver utgöra ett bevis för att han tjänstgjorde vid själfva hofvet. För öfrigt lämna registren själfva i åtskilliga punkter vittnesbörd om att äfven för ämbetsvärdigheter af verkligt central natur en dylik tjänstgöring ej ovillkorligen förutsattes. Svante Sture, marsken, står såsom gubernator i Lifland, två af de andra sekrete råden, Per Brahe och Klas Kristersson, och två kammarjunkare, Carolus a Mornay och Claudius Collart, såsom krigsöfverstar i gränstrakterna, o. s. v.Per Brahe såsom krigsöfverste i Norge (reg. B), Klas Kristersson som krigsöfverste i Västergötland (B), ståthållare och krigsöfverste i Småland (C), Mornay som krigsöfverste i Småland (B) och Västergötland (C), Collart som sådan i Norrlanden (B och C). Om andra funktionärer kan det på annat sätt

konstateras, att de vid tiden för registrens tillkomst genom olika uppdrag voro förhindrade att göra tjänst vid hofvet. Så är förhållandet med den fjärde af sekrete råden, Gabriel Kristersson, med Sten Eriksson, kammerlin och den främste af rådsförvanterna näst sekrete rådenG. Kristersson och S. Eriksson blefvo år 1563 på resa till Hessen fängslade i Danmark och kvarhöllos här ända till 1565. Westling, *Sjuårskriget*, s. 13; *SRA* II: 130., med kanslern Nils GyllenstjernaSe nedan kap. II., med underhofmästaren Gustaf FinckeHan var ståthållare i Finland, Stiernman, *Höfdingaminne*, II: 346; bref till honom i *RR*, passim..

Ej heller dessa hofregister få alltså uppfattas såsom öfversikter öfver den *faktiskt* arbetande centralförvaltningens organisation. De ådagalägga i och för sig endast, att det stora organisationsprogrammet i teorien fasthölls.

I det praktiska statslifvet finner man ej heller nu några åtgärder för dess realiserande.

Af ämbetstitlarna synes kammerlin lika litet vid denna tid som förut hafva varit i bruk. Hvarken kammerlin eller underkammerlin omtalas annorstädes än i registren.

Däremot förekommer verkligen nu, vid midten af 1560-talet, någon gång titeln öfverste hofmästare, och i öfverensstämmelse med de tidigare projekten är det Per Brahe, som för denSå i P. B.s fullmakt och instr. såsom krigsöfverste af $^{11}/_{3}$ 1565 — »sekrete råd och hofmästere» —, *RR*, och i en skrifvelse från sekret. Olof Larsson af $^{10}/_{11}$ 1567 — »K. M:ts och Sveriges rikes näste råd och Sveriges rikes hofmäster» —, *Kansliets bref, RA*.. Men någon hans tjänstgöring såsom hofmästare kan icke spåras.

Något mera framträder det lägre hofmästareämbetet, det, som i mera egentlig mening var förbundet med hofvet.

Det innehades under Eriks senare år af frälsemannen Krister PerssonHan omtalas i Eriks dagbok f. 1566 $^{25}/_{7}$ såsom »magister aulæ», $^{23}/_{8}$ såsom »oeconomus» (*Monum. pol.-eccles.*, s. 233, 239). Bytesbref f. Kr. P., hofmästere, af $^{16}/_{8}$ 1567, *Erik XIV:s koncept, RA*. Jfr Silfverstolpe, s. 311, not 3.. De fåtaliga underrättelserna medgifva icke någon säker inblick i detta ämbetes ställning, men det vill synas, som om Krister Persson faktiskt kommit att göra tjänst ej blott vid ledningen af själfva hofstaten, utan ock i allmänna regeringsärendenSe ofvan anförda anteckn. i Eriks dagbok äfvensom andra af $^{1}/_{4}$ och $^{15}/_{5}$ 1567 (*U. U. B:s handskriftsaml.*, E. 281), samt skrifvelser, som på kon:s order aflåtits af Göran Persson och Krister Persson rörande regeringsärenden, *Sk. H.* IV: 79 ff. I den redogörelse, som efter Eriks afsättning uppsattes ang. missbruken under hans regering, framställes Kr. Persson såsom en af kon:s mest betrodde rådgifvare jämte G. Persson, *SRA* II: 325, 335, 340.. Den vanliga företeelsen, att administrativa funktioner anknyta sig till en ursprungligen för uppvaktningsgöromål afsedd hofsyssla, upprepas således äfven i fråga om detta nya hofmästareämbete.

Marskens ämbete utöfvades äfven efter Svante Stures återkomst från Lifland ingalunda på det sätt, som hofordningen angifvit. Grefve Svante fick aldrig några fasta funktioner inom krigsväsendet, endast enstaka uppdragHan synes mest hafva fått biträda G. Olsson vid anskaffande af förråd åt den i Västergötland opererande styrkan, Svedelius, s. 181 ff. I början af 1566 skrifver konungen till dessa båda herrar att hålla sig till det uppdraget och icke gifva sig »uti någon farlighet, där som fienderne äro» (*RR* 1566 $^{16}/_{3}$, jfr $^{3}/_{5}$; Westling, *Sjuårskriget*, s. 130). — Efter Svante Stures död synes Sten Eriksson, hafva blifvit marsk. Han omtalas med denna titel i ett bref från kon. Johan till kon. af Danmark af $^{4}/_{2}$ 1569, *RR, Suppl.*, och det i vida mindre utsträckning än en del andra framstående män, hvilka icke hade någon sådan fast ämbetsvärdighet inom detta område som han. Någon undermarsk omtalas aldrig.

Ej heller de öfriga höga ämbetena, tesaurarius, kansler, amiraler, spelade i allmänhet någon praktisk roll. Deras historia hör emellertid till utvecklingen inom de speciella förvaltningsgrenar, som de representeradeSe nedan kap. II—IV..

Inom rådet skilde sig sekrete råden lika litet som förut från de öfriga medlemmarne, och titeln synes fortfarande hafva förblifvit oberoende af ämbetsvärdighetDen användes för P. Brahe (ofvan s. 147, not 4), Klas Kristersson (fullm. som krigsöfverste $^{19}/_{5}$ 1564, *RR*), Gabriel Kristersson (bref fr. G. Persson $^{28}/_{7}$ 1568, *Handl. ang. revolutionen 1568—69, RA*).. Än mindre intogo de i registren uppräknade tretton rådsförvanterna samfäldt någon administrativ särställning. Öfver hufvud taget synes riksrådet under Eriks senare tid icke hafva haft mycket att betyda. De rådslag, som finnas i behåll, äro ej mångaFrån 1564 finnas rådslag af $^{11}/_{5}$, $^{3}/_{6}$—$^{4}/_{6}$, $^{11}/_{9}$, från 1565 af $^{11}/_{1}$, $^{8}/_{7}$ och ett från sept., från 1566 intet, från förra delen af 1567 af $^{3}(^{17})/_{1}$, $^{24}/_{1}$ samt ett odateradt. Dessutom omtalas numera förlorade rådslag af $^{20}/_{11}$ 1565, $^{7}/_{3}$ och $^{20}/_{6}$ 1566. *Reg. öfver Rådslag*., och bland dessa är det åtskilliga, vid hvilkas afgifvande äfven icke-riksråd, män af hofvet eller krigsbefälet, synas hafva deltagit. Det inträffar till och med, att vid dylika tillfällen samtliga deltagare betecknas såsom råd eller rådsförvanter, fastän endast en del innehaderiksrådsvärdighet i egentlig mening. Så är fallet med ett rådslag, dat. 11 maj 1564, bland hvars upphofsmän äfven nämnes amiralen Jakob Bagge, som icke var riksråd, med ett annat af 11 sept. 1564, som afgifvits af nio personer, af hvilka endast fyra torde hafva haft riksrådsvärdighet, med ett tredje af 8 juli 1565Anf. *Reg.*, s. 36 f., s. 40. Af de i ingressen till rådslaget af $^{8}/_{7}$ nämnda personerna äro hvarken Klas Åkesson, Klas Göransson eller Krister Persson upptagna i Ugglas *rådslängd*. Ett rådslag af sept. 1565 är undertecknadt af Svante Sture, Sten Eriksson, Carl de Mornav samt Georgius Salemontanus (Göran Persson), men att döma af platsen för den sistnämndes namnteckning synes han ej hafva skrifvit under såsom »rådsförvant», utan såsom koncipist till rådslaget. *Rådslag, RA*.. Att riksråden fingo samarbeta med andra betrodde män i konungens ärenden, är i och för sig ej något anmärkningsvärdt, men skriftliga rådslag hade dock hittills endast riksråden ensamma afgifvit. Det är tänkbart, att användningen af termen rådslag såväl som af

epitetet rådsförvanter i dylika fall egentligen beror på kanslitjänstemännen och icke egentligen är fullt officiell, men i hvarje fall bevisar den, att åtskillnaden mellan de egentliga riksråden och konungens öfriga medhjälpare och rådgifvare ej fattades så skarpt som förutMärkliga äro emellertid sådana fall, som då Göran Persson i adressen på bref till sekreteraren Olof Larsson nämner denne »K. M:ts råd» (bref af $^{10}/_{12}$ 1567, *Sk. H.* IV: 205, $^{28}/_{7}$ 1568, *Handl. ang. revolutionen 1568—69, RA*), eller då i ett bref till Olof Larsson och M:r Mårten (Helsing) från de på hösten 1567 i Stockholm församlade rådsherrarne, dat. $^{21}/_{12}$ (jfr nedan), adressaterna kallas »vänner och rådsförvanter» *(Rådslag, RA)*, eller då man i kon:s egen dagbok finner ett sådant uttryck som »Olaus Laurentii et ceteri consiliarii» ($^{15}/_{2}$ 1567; *U. U. B:s handskriftsaml.*, E. 281). Jag har icke haft tillfälle att närmare undersöka denna företeelse..

Ej heller under Eriks senare år kommo sålunda de organisatoriska idéerna utöfver teoretiseringens stadium. Det personliga konungadömet arbetade väsentligen i samma former som förutLiksom 1563 tillsattes äfven 1565 en regering i Stockholm, under det konungen vistades i gränstrakterna, men denna hade samma rent tillfälliga karakter och begränsade verksamhetsområde som den förra och erbjuder i organisatoriskt hänseende intet egentligt nytt. Instr., dat. Skara $^{8}/_{8}$ 1565, i *Sk. H.* XXVII: 80—145..

Huru fullständigt hvarje fast organisation af den högre centralregeringen allt jämt saknades, visade sig klart vid krisen år 1567, då konungens själstillstånd gjorde det omöjligt för honom att personligen utöfva regeringen. Det fanns inga höga centralämbeten, ingen permanent rådskonselj, som kunde hålla förvaltningsmaskineriet i gång. Några riksråd synas hafva infunnit

sig i Stockholm och nödtorftigt besörjt de löpande göromålen, men, så vidt kändt är, utan några som helst reglerade former och utan att egentligen konstituera sig såsom en korporativ myndighetSven Elofsson, *Parolipomena, Sk. H.* XII: 150, nämner endast P. Brahe och Sten Eriksson såsom »regeringsherrar», men säkerligen voro flera medlemmar af rådet åtminstone tidtals tillstädes. Skriftliga rådslag föreligga af $^{15}/_{6}$ ($^{15}/_{7}$) och $^{25}/_{7}$. De bref, som finnas i *RR* från maj—juli, äro konsekvent utfärdade i kon:s namn och lämna ingen upplysning om huru regeringen fördes..

Under höstens lopp återvann konungen småningom hälsa och krafter, men till en början ville han icke återtaga regeringen. Han uppehöll sig i ängslig tillbakadragenhet på Svartsjö, medan rådsherrarne stannade i Stockholm och fortforo att sköta riksärendenaDen $^{16}/_{8}$ skrifver kon. från Svartsjö till riksråden i Stockholm, att han i viktiga ärenden ej gärna vill besluta utan deras »vetskap och samtycke». *RR*.. I sept. anhöllo de hos konungen, att denne måtte befria dem från det uppdraget och själf träda i utöfning af sitt kungliga ämbete, men konungen svarade nekande, emedan han ej ansåge sig äga tillbörlig auktoritetHan förklarar: »Alldenstund vi förnimme, att vi icke haft den autoritet och det anseende, som en konung bör hafve . . . . ., därföre kunne vi icke oss antage någre riksens handlinger, så länge det sig så förhåller». Till riksens råd $^{12}/_{9}$ 1567, *RR*.. Emellertid äro samtliga i registraturet intagna skrifvelser från denna tid ej blott utfärdade i konungens namn — så hade varit förhållandet äfven under föregående månader — utan också daterade Svartsjö. Man frågar sig, om denna datering är fingerad, eller om kansliet åtföljt konungen och äfven skrifvelser, utfärdade af rådsregeringen, expedierats genom detta, eller om möjligen dessa bref samtliga mer eller mindre omedelbart härröra från konungen själf, vare sig nu att rådsherrarne alltid underställt sina beslut hans godkännande, eller att de af dem utfärdade skrifvelserna ej blifvit införda i det allmänna registraturetSven Elofsson säger sig hafva såsom regeringsherrarnes »notarius» haft sig ålagdt att »låta registrera och författa de ärender, som blefvo förrättade, medan konungen sig enslig och stilla höll» (*Sk. H.* XII: 150). Detta synes ju tyda på att de haft sitt eget kansli och måhända äfven ett särskildt registratur, men i öfrigt är intet bekant härom.. I hvarje fall blir förhållandet mellan konungen och rådet skäligen oklart. Det senare fann också synbarligen det obestämda tillståndet olidligt och riktade i slutet af okt. på nytt en uppfordran till konungen att fatta styrelsens tyglar i egna händer, men tillfogade nualternativt ett förslag, att han, om han ej ville efterkomma denna uppmaning, skulle ordna rådets verksamhet på ett bättre sätt genom att

bestämdt förordna några gode män och råd till att beställa om riksens ärenden och gifva dessa en ordentlig instruktion och fullmaktRådslag af $^{28}/_{10}$ 1567, *Rådslag, RA*. — Rådslag föreligga äfven af $^{26}/_{8}$ och $^{17}/_{10}$.. Det är första gången, som ett yrkande på organisation af riksrådet framställes af rådet självt, och det var naturligtvis de extraordinära förhållandena, som nu därtill föranledde. Förslaget torde dock icke hafva föranledt någon konungens åtgärd. I stället koncentrerade denne tvifvelsutan allt mera regeringen i sin egen hand, allt eftersom hans krafter tilltogo, ehuru rådsherrarne stannade i StockholmEtt kon:s bref af $^{4}/_{11}$ är adresseradt till Sten Eriksson, Gabriel Kristersson, Gören Holgersson, Ture Pedersson, N. Gyllenstjerna, Bengt Gylta, Klas Åkesson, Gören Fincke, Isak Nilsson (*Erik XIV:s koncept, RA*, original; i *RR* dat. $^{14}/_{11}$). D. $^{27}/_{12}$ kallas rådet till Svartsjö *(RR)*, och $^{31}/_{12}$ afger det här ett rådslag *(Reg. öfver rådslag)*., och dessas deltagande i styrelsen afvecklades följaktligen så småningom.

Vid årsskiftet synes denna utveckling vara afslutad, så att konungen inträdt i sin fulla myndighet. Den 9 jan. 1568 lämnade han Svartsjö och begaf sig till krigsskådeplatsenWestling, *Sjuårskriget*, s. 169.. Allt gick åter i sina gamla spår. Men nu var tiden mogen för revolutionen.

*

En plats för sig bland konung Eriks sträfvanden för den högsta riksstyrelsens organisation intaga hans åtgärder för **den kungliga rättskipningens ordnande**. För första gången i Sverige utbröts nu denna fullständigt ur den allmänna regeringen och öfverlämnades åt en särskild myndighet, den kungliga nämnden.

En forskare har påvisat, att denna institution har anknytningspunkter i förutvarande ordning, framför allt i de ofvan omtalade borgrätterna, vid hvilka ju den dömande korporationen ofta kallades nämndE. Hildebrand, *Om urspr. till Erik XIV:s nämnd;* jfr ofvan sid. 92.. Då konung Erik d. 19 nov. 1560 utfärdade sin gårdsrätt, stadgade äfven han här, att hoffolkets tvistemål skulle dragas inför en »konungens nämnd eller borgrätt» och af denna afdömas med ovillkorlig myndighet, utan appell, dock med förbehåll af konungens makt att i egen person handlägga

högviktiga mål, om han så funne för godtSchmedeman, s. 42.. Här var dock endast fråga om en nämnd eller borgrätt af samma art som den förut vanliga, och intet antyder, att man vid denna tidpunkt tänkt sig någon förändring i denna nämnds häfdvunna karakter, dess till hoftjänare eller deras vederlikar inskränkta befogenhet och dess växlande sammansättning. Några månader senare, i början af mars 1562, är emellertid en kunglig nämnd såsom fast, allmän öfverdomstol bevisligen i verksamhetE. Hildebrand, a. a., s. 352.. Huru och när den konstituerats, har icke varit möjligt att utreda, men dess tillkomst ter sig närmast som en ombildning af den i borgrätten fungerande nämnden till permanent med utsträckning tillika af dess myndighet till hela den allmänna rättskipningen.

Några stadganden om nämndens sammansättning äro icke bekanta. Af dess protokoll och af andra underrättelser framgår, att den till sin hufvudkontingent bestått af fast anställda bisittare. Ett par af dessa tillhörde lågadeln, de öfriga voro ofrälseSilfverstolpe, s. 321 f.. Äfven här ger sig analogien med borgrätternas nämnd, som likaledes vanligen till största delen bestod af lågbördiga män. Antalet af de fasta bisittarne torde aldrig hafva varit fixeradt, och inga regler för nämndens beslutmässighet kunna skönjas. Färre än sex bisittare omtalas icke; i öfrigt växlar siffran. Till de ordinarie ledamöterna fingo stundom tillfälligt adjungerade sluta sig, så väl förnämligare män, riksråd, adelsmän, biskopar, som borgare och andra lägre ofrälsea. a., s. 323 ff.. Traditionerna från konung Gustafs tid uppehöllos således äfven i denna punkt, och nämnden blef aldrig någon ovillkorligt begränsad korporation.

Det följde af tidens förhållanden, att den kungliga nämnden ej stationerades fast på ett ställe, utan höll sina sammanträden på olika orter efter omständigheterna. Utom Stockholm förekomma flera städer och gårdar i både Svea- och Götaland i protokollens dateringa. a., s. 325.. Instruktionen för den hösten 1563 tillförordnade regeringen i Stockholm innehöll en uttrycklig föreskrift, att nämnden skulle hvart tredje år draga omkring till alla

landsändar i hela riket för att skipa rätt i de förnämsta städerna och äfven annorstädes, där menighet församlades, framför allt vid de stora marknaderna*Sk. H.* XXVII: 22 f..

Äfven i fråga om nämndens befogenhet innehåller denna instruktion åtskilliga bestämmelser, de enda, som nu äro bevaradea. a., s. 22—30. Silfverstolpe, s. 319 f.. Enligt dessa hade nämnden att döma såväl i mål, hvilka till den hänskötos, som äfven i dem, som den själf drog till sig. Dess utslag skulle äga samma kraft, som om de vore fällda af konungen själf. Appell till denne förutsattes icke annat än i ett undantagsfall, i fråga om jordatvister mellan befallningsmän i landskapen, men naturligtvis underförstås konungens rätt att ingripa i egen person, där han så ville.

Huru nämndens lagskipande verksamhet i praxis gestaltade sig, och hvilka former som därvid användes, behöfver i detta sammanhang ej blifva föremål för undersökning. Erinras må blott, att de å konungens vägnar anhängiggjorda målen spelade en mycket betydande roll — äfven härutinnan skönjes anknytningen till borgrättens traditioner —, och att i så måtto Göran Persson blef en hufvudperson i den nya domstolens historia. Det var nämligen han, som i egenskap af kunglig prokurator väckte en stor del af dessa åtal*Erik XIV:s nämnds dombok,* passim.. Titeln, som säkerligen är lånad från kontinentens domstolsväsende, synes beteckna en konungens förtroendeman med allmänt åliggande att vaka öfver rätt och ordning och i öfrigt häfda kronans intressen samt följaktligen vara åklagare å konungens vägnarProcurator betydde i medeltidslatinet till en början ombud i allmänhet; sedan kom ordet att antaga åtskilliga specificerade betydelser, bl. a. den af ombud i rättssaker vid domstol (jfr Du Cange), och prokuratorer, som kunde anlitas af rättssökande parter, funnos vid högre domstolar både i Frankrike och Tyskland (Chéruel, art. Procureur; Franklin, II: 165 ff.; Rosenthal, *Gerichtswesen Baierns*, s. 149 f., 452 ff.). I sistnämnda land uppkom mot slutet af Medeltiden ett kungligt prokuratorsämbete med uppgift till en början att vaka öfver kronans fiskaliska intressen, senare äfven att i allmänhet tillse, att lagar och förordningar efterlefdes (Franklin, II: 176 ff.). Såsom synes, påminner den svenske prokuratorn i mycket om denne sin namne vid den tyska rikshofdomstolen. (Jfr Schröder, s. 812.). Till den nya institutionen hörde vidare en profoss, som äfven han kunde uppträda såsom åklagare, samt notarier för protokollens och utslagens uppsättandeSilfverstolpe, s. 325..

Det visade sig snart, att nämnden icke förmådde häfda sin självständighet gent emot den kunglige prokuratorn, och den urartade i betänklig grad till ett maktmedel i dennes hand vid politiska förföljelser. Därigenom måste dess ställningundergräfvas, och efter Göran Perssons fall synes dess verksamhet småningom hafva afstannat. I domboken upptagas inga sessioner efter nov. 1567. Sannolikt hade således den kungliga nämnden redan råkat i förfall, då Erik XIV störtades från tronen.

*

Det är ögonskenligt, att konung Eriks idéer om en systematisk organisation af centralregeringen på det hela taget ej åstadkommit några praktiska resultat. Endast rättskipningens område utgör därvid ett undantag, och äfven här blef den nya ordningen ej varaktig. För öfrigt är det inom de redan bestående förvaltningsorganen, kansli och kammare, som man har att söka ett och annat spår af hans organiserande verksamhet.

I själfva verket förefaller det, som om dessa organisationsidéer i stort ej heller hos konungen själf kunna hafva varit mognade till fullt bestämda planer, efter som knappast någon enda åtgärd till deras förverkligande vidtogs. Eriks oroliga, jäktande lynne var i och för sig förmodligen ej mäktigt af ett planmässigt arbete af denna art, och krigsbullret måste dessutom draga uppmärksamheten från dylika frågor.

Likväl äro hans projekt och teorier ur principiell synpunkt af största intresse. De ådagalägga, att den nye konungen kände sig oförmögen att fylla hela regeringen med sin egen person i samma grad som hans företrädare, den nya statens grundläggare, hade gjort det, att han kände sig behöfva fasta höga ämbeten till sin hjälp och till förhöjande af tronens glans. Konungadömets egen bärare erkänner, medvetet eller omedvetet, nödvändigheten af en modifikation i dess hittills varande rent personliga karakter, en systematisk central förvaltningsorganisation.

Någon sådan kom ej till stånd. Då måste det behof, som den skulle hafva tjänat, tillgodoses på annat sätt. När

konung Erik ej fick en konselj af rådsförvanter och en krets af höga ämbetsmän till organ för sin regering, måste han söka sådana bland den enda fasta förvaltningspersonal, som fanns, tjänstemännen i kansli och kammare. Från verktyg för konungens personliga regering blefvo dessa hans oumbärliga, inflytelserika rådgifvare, hans faktiska regeringskonselj. Sekreterareregementet blef följden däraf, att kronans innehafvare å ena sidan ej kunde uppbära det personliga regementet i dess renhet, å den andra sidan ej heller skapa ett verkligt ämbetssystem i sin tjänstSe nedan kap. II..

Detta åter innebar en förryckning af hela den statsordning, som Gustaf I skapat. Visserligen låg i det personliga konungadömets begrepp, att konungen ägde välja sina medhjälpare efter behag, men under förutsättning, att dessa icke hade annan betydelse än den af rena verktyg för hans regering. Den nya staten var grundad på en princip om samverkan af alla rikets ständer under konungens ledning med större eller mindre andel i det gemensamma arbetet och det gemensamma ansvaret allt efter deras betydenhet inom samhället. Konungadömets faktiska allsvåldighet berodde på innehafvarens personliga öfverlägsenhet, hans förmåga att göra alla sitt rikes ständer liksom sina enskilda tjänare till verktyg för sin personliga regering. Då den nye konungen ej kunde fullt häfda denna öfverlägsenhet, utan behöfde organ med en rådgifvande, för styrelsens gestaltning positivt betydelsefull ställning, öfverensstämde det dock icke med statsordningens princip, att dessa togos bland kansliets och kammarens förvanter, som inom samhället i grunden intogo en så föga betydande ställning. Då hade rikets förnämsta ständer, herrarne inom rådet och det öfriga frälset, rätt att för sig kräfva detta inflytande på styrelsen. De hade det så mycket mera, som aristokratien i allmänhet under Eriks tid om också icke blifvit inlemmad i en fast ämbetsorganisation, dock på annat sätt blifvit tvungen till en statstjänst vida utöfver det förut vanliga måttet, till ständiga legationer, till tjänstgöring på militära poster, till ett betungande fullgörande af rusttjänstskyldighetenAdelns missnöje öfver mödor och uppoffringar i rikets tjänst under Eriks tid fick ett uttryck i den efter hans fall utgångna försvarsskriften för hans afsättning, *SRA* II: 322. Talrika underrättelser om de olika uppdragen och kommenderingarna lämna Dalin och Westling, *Sjuårskriget;* jfr Forssell, *Historia*, I: 120. Om rusttjänsten se Forssell, a. a., I: 86 ff..

Härtill kom nu också, att sekreterareregementet visade sig leda till fruktansvärda följder för stormännens rent personliga trygghet. Det var ej annat möjligt, än att aristokratien efter statshvälfningen, stärkt som den var genom sin roll vid dess genomförande, skulle återfinna de *anspråk* på andel i styrelsen, som under konung Gustafs tid halft förgätits. Därmed inträdde frågan om centralregeringens organisation i ett nytt skede.

Redan vid det riksmöte, som bekräftade tronförändringen, framträdde det såsom ett adelns intresse, uttryckt i dess supplikom privilegier, att konungen till sin hjälp i regeringen skulle förordna en drots, en marsk och en kansler jämte riksens råd*SRA* II: 371.. Konungen skyndade också att efterkomma denna anhållan. Den 26 jan. 1569 afgåfvo 19 riksråd i spetsen för adel och ständer sin hyllning, och bland dem befunno sig äfven Per Brahe som Sveriges rikes drots, Gustaf Olsson som riksens marsk och Nils Gyllenstjerna som Sveriges rikes kanslerHyllningsakten i *SRA* II: 292 ff..

Titeln drots kom nu således åter till användning efter att under ett helt århundrade hafva varit utbytt mot rikshofmästare eller öfverste hofmästare. Att adeln upptog detta ämbetsnamn från den äldre unionstiden, förefaller nästan som en antydan om att den i sina politiska önskningar började söka anknytningspunkter bortom det nya konungadömet. För öfrigt var det väl meningen, att drotsens värdighet skulle ungefärligen motsvara öfverste hofmästarens under Eriks regering, och Per Brahe blef således i grunden bekräftad i sitt gamla ämbete, ehuru med ny titel. På samma sätt fick äfven Gyllenstjerna behålla sitt. Marskvärdigheten, som stod ledig, måste nybesättas.

Ordandet om de tre höga ämbetenas uppgift att bistå konungen får tvifvelsutan tagas med försiktighet. Det var säkerligen ej fast tjänstgörande ämbetsmän, utan aristokratiska stordignitärer, som man tänkte sig. Att alla tre ämbetena, äfven kanslerns, uttryckligen betecknades såsom »riksens» ämbeten i öfverensstämmelse med den för Medeltidens riksämbeten öfliga terminologien, tyder också härpåJfr om kanslern nedan kap. II.. Äfven rådets

ställning blef oförändrad. Rådsherrarne fingo aflägga en förpliktelse att villigt gå konungen tillhanda i rikets värf, men rådssammanträden förutsattes endast komma att äga rum på grund af särskilda kallelser till möten och herredagar, alldeles som förutArtiklar af $^2/_8$ 1569 och rådets försäkran af samma datum, *SRA* II: 401 ff. — Att rådets medlemmar ville åtnjuta *underhåll* i likhet med de »andre af adelen, som dagligen blifve brukede uti K. M:ts hof eller ock på andra orter» (rådets anmärkningar till ett i kansliet uppsatt privilegieförslag, a. a., s. 373), och härom erhöllo konungens försäkran (Johans adelsprivilegier, a. a., s. 385), innebär naturligtvis icke, att de själfva tänkte sig en »daglig» tjänstgöring vid »hofvet»..

Frågan om centralregeringens organisation hade sålunda visat sig vara af så genomgripande vikt för hela statsordningen,

att stormännen börjat intressera sig för dess lösning i aristokratisk riktning. Så mycket mindre kunde konungen undgå att ägna den sin uppmärksamhet. Hans uppfattning af den samma torde få anses vara uttryckt i ett förslag till **ordning för ämbeten i hofvet** — alltså »hofordning», ehuru denna term ej användes —, som hänförts till år 1571 och synes hafva blifvit på kunglig befallning uppsatt af en tjänsteman i kansliet»Ordning uppå de förnämste ämbeter uti kongl. hof, uppå K. M:ts min allernådigste Herres förbättring korteligen författadt», tryckt af Bergius bland bilagorna till *Karl IX:s rimkrönika*, s. 126—133. Tillägget »ad ann. 1571» är väl en senare anteckning..

Förslaget börjar med några punkter om rådet och dess ställning. Rådsherrarnes antal anges till 24 — en fördubbling således af det i landslagen bestämda —, men i formerna för deras verksamhet föreslås ingen förändring. Förslagsställaren erinrar, att det i Sverige liksom annorstädes under föregående tid varit vanligt att hafva 3 eller 4 sekrete råd för de hemligaste ärendenas behandling, och hemställer, att konungen måtte utse några sådana. Denna hemställan kunde vara behöflig, emedan titeln sekrete råd icke synes hafva varit använd efter Johans tronbestigning. Några närmare stadganden om sekrete rådens afsedda verksamhet innehöll förslaget dock icke.

Den största vikten ligger uppenbarligen på ämbetena.

Främst bland dessa ställdes riksdrotsens. Att drotsen skulle motsvara konung Eriks öfverste hofmästare, visar sig äfven här tydligt nog, men på det hela taget hade instruktionen i denna punkt en nästan än mera obestämd karakter än Eriks hofordning. Ämbetet definierades egentligen endast som en aristokratisk hederspost med högsta rang i riket näst konungen och ett slags presidium inom riksrådet samt i öfrigt en allmän skyldighet att bistå konungen i fredliga värf.

För de krigiska afsågs som förut marsken. Hans plikter preciserades något bättre än drotsens, i ungefärlig öfverensstämmelse med Eriks instruktion i hofordningen.

Riksens kansler gjordes naturligen till kansliets ledareSe nedan kap. II..

Nytt är öfverste lagmans ämbete. Möjligen har man konstruerat upp detta för att fylla behofvet af ett särskildt organ för den högsta lagskipningen efter den kungliga nämndens förfall. I så fall fick tanken ett mycket ofullkomligt utförande.

Öfverste lagmannen är i förslaget egentligen endast en primus inter pares i förhållande till de öfriga lagmännen, och vad till honom förutsättas endast från häradshöfdingarne»Öfverste lagmans ämbete uti Sverige såsom ock alle andre lagmäns rätte kall är det att förhöre och ransake alle högviktige saker, klagomål och ärender till lag och rätte, efter Sveriges lag, när det ifrå häradshöfdingen vadt är, som allmänt väl kunnogt är.».

Riksens kammerling får ungefär samma funktioner som öfverste kamereren enligt Eriks hofordning, nämligen att ansvara för de kungliga gemakens tillbörliga skick och klenodiernas förvaring. Likaledes är öfverste tesaurarius en kammarämbetsman, motsvarande öfverste räntmästaren, och amiralen en direkt efterföljare till Eriks öfverste amiral, chef för krigsväsendet till sjösSe nedan kap. III och IV..

Ledningen af det kungliga hofvet öfverlämnas åt en hofmästare. Det är det under Eriks tid utvecklade lägre hofmästareämbetet, som här upptages, på grund af drotstitelns återupplifvande numera ensamt om benämningen. Hofmästaren borde ansvara för ordningen vid hofvet, leda anstalterna för dess underhåll, introducera främmande sändebud hos konungen, o. s. v. Hufvudpunkterna i konung Eriks instruktion för hofmästaren gå således här igen, ehuru i förkortad form. Dock utbröts från hans befattning allt, som rörde konungens resor och de anstalter, som därmed sammanhängde, samt öfverläts åt en ny funktionär, hofmarskenHan skall »beställe om alle nödtorfter och ärender, när konungen vill färdas, vare sig anten till land eller vatten».. Denne borde dessutom föra främmande sändebud till dörren af audiensrummet äfvensom förestå riddarespelen vid hofvet.

Efter de tvänne ledande hofposterna följde åtskilliga lägre med kortare instruktioner: underhofmästare — det nya hofmästareämbetet fördelas således nu äfven det i sin ordning på högre och lägre företrädare —, bisser, skänk, kammarjunkare m. fl. Midt bland dessa äro ett par administrativa fackämbetsmän placerade: öfverste secretarius för kansliet och öfverste kammarråd för kammarenSe nedan kap. II och III..

En öfverblick öfver det nya förslaget till hofordning visar, att det i fråga om de administrativa uppgifternas gruppering på

specialämbeten i allmänhet upptar det af Erik införda systemet. Däremot saknas motsvarighet till ett par viktiga punkter i dennes hofordning: om de fyra förnämsta ämbetsmännens, sekrete rådens, tjänstgöring och om den permanenta rådskonseljen. Just de bestämmelser, som skulle garantera organisationens verkliga tjänstbarhet, hafva således blifvit utlämnade. Det kan ej bero på en tillfällighet. När man på intet sätt angaf, huru träget de uppräknade ämbetsmännen skulle göra tjänst, när man för riksrådet — hvars hufvudkontingent de måste komma att utgöra — endast tänkte sig tillfälliga sammankomster, så ger sig häraf den slutsatsen, att någon stadigvarande tjänstgöring af de höga ämbetsmännen i grunden ej förutsattes. Instruktionerna te sig under sådana förhållanden mera såsom ett slags omskrifning af ämbetsnamnens teoretiska innebörd än som reglementen för vederbörandes ständiga verksamhet i praktiken, ämbetena erhålla i allmänhet en karakter af aristokratiska hedersvärdigheter till förfång för sin praktiska betydenhet. Det ser nästan ut, som om den begynnande aristokratiska strömningen inom samhället återverkat äfven på detta kungliga förslag.

Den projekterade nya hofordningen synes hafva fått samma öde som dess föregångare under Eriks tid: det blef, så vidt man kan finna; aldrig fråga om att bringa den till verkställighet. Någon kammerling vetes ej heller nu hafva blifvit tillsatt, och icke heller omtalas någon öfverste lagman. Lika litet förmärkes inom den faktiskt verksamma centralförvaltningen någon inverkan af förslagets punkter om de olika fackämbetena för kansliet, kammaren och flottan, kansler och öfverste secretarius, tesaurarius och kammarråd, amiralSe nedan kap. II—IV.. Per Brahe har ej efterlämnat flera spår af ämbetsverksamhet såsom drots än såsom öfverste hofmästare, och af marsken, den gamle Gustaf Olsson Stenbock, var en sådan än mindre att vänta. Han dog för öfrigt redan år 1571, och marskvärdigheten lämnades sedan länge obesattJfr nedan sid. 180.. Titeln sekrete råd är och förblir försvunnenJag har icke anträffat den under Johans tid. Dock kallas P. Brahe ibland konungens »näste råd» (konfirmation på grefskapet $^{9}/_{7}$ 1569, *SRA* II: 390, donationsbref $^{24}/_{11}$ 1575, *Johan III:s koncept, RA*). Jfr ofvan s. 147, not. 4..

Äfven detta försök till en systematisk central förvaltningsorganisation på papperet blef alltså utan frukt för det praktiska

statslifvet. Det var till en vida mera begränsad utgångspunkt, som organisationstankens följande utveckling anknöt sig.

I ett afseende står det nya förslaget till hofordning framför konung Eriks. Det skiljer i allmänhet hofsysslorna från statstjänsten. Endast vid vissa särdeles högtidliga tillfällen skulle de höga ämbetsmännen bära riksklenodiernaNär konungen »krönes eller han eljest håller stort hof», skall, heter det, drotsen bära spiran, marsken svärdet, öfverste lagmannen kronan, kammerling nyckeln, tesaurarius äpplet., hvaremot den egentliga

hofförvaltningen koncentrerades på särskilda funktionärer, (kammerling,) hofmästare och hofmarskalk med underlydande. Sannolikt hade dock detta särskiljande skett lika mycket för hoftjänstens som för statstjänstens skull. Att *alla* posterna sammanfördes om hvarandra i en gemensam ordning för »hofvet», visar också, att det ej var fråga om någon principiell motsättning dem emellan.

Vid den tidpunkt, till hvilken förslaget hänförts, funnos redan både hofmästare och hofmarsk eller, såsom titeln vanligen skrefs, hofmarskalk. Kort efter sin tronbestigning förordnade Johan Hogenskild Bjelke till hofmästare och Gustaf Banér till hofmarskalkHog. Bjelke tituleras hofmästare exempelvis i ett kungligt bref af $^{21}/_{4}$ 1569, *SRA* 11: 360, G. Banér hofmarskalk i ett beställningsbref af $^{13}/_{2}$ 1569, afskrift efter orig. bland *Johan III:s koncept, RA*..

Dessa mäns personliga ställning i samhället kunde ej undgå att inverka på karakteren af deras ämbeten. De tillhörde båda den förnämsta högadeln och voro medlemmar af rikets råd. Om nu redan under Eriks tid administrativa funktioner hade börjat anknyta sig till det nya hofmästareämbetet, om redan en Krister Persson blifvit sin konungs förtrogne och medhjälpare i den allmänna riksstyrelsen, så borde det falla af sig själft, att när Johan tillsatte ej blott hofmästare utan äfven hofmarsk och tog båda bland rikets råd, dessa i än högre grad skulle kunna blifva honom till hjälp äfven i regeringens värf. Den åtskillnad mellan hofsysslor och statstjänst, som är genomförd i hofordningsförslaget, kunde ej gärna förverkligas i praxis, då de för den senare afsedda ämbetsmännen blefvo så föga verksamma inom den löpande förvaltningen.

I hvad mån konungen skulle kunna sålunda betjäna sig af sin hofmästare och hofmarskalk, berodde emellertid på arten af

dessas ämbetsställning, på regelbundenheten af deras tjänstgöring. I detta afseende har man att uppmärksamma en nyhet af ej ringa vikt och intresse: de båda höga hofämbetsmännen upptagas allt ifrån början af Johans regering i förteckningarna öfver beställningarBeställningsregister för 1568—1573, *Best.reg., KA,* samt för 1571 och 1572, *Hofhandl., RA*.. Huruvida formliga beställningsbref för dem förekommit, är icke fullt klartDet ofvan nämnda »beställningsbrefvet» för hofmarskalken G. Banér af $^{13}/_{2}$ 1569 innehåller endast en försäkran för denne om viss aflöning »till en behagelig tid, och synnerligen så länge han sig uti samme kall bruke låter», men utgör icke någon fullmakt i egentlig mening och rör icke hans ämbetsplikter. På samma sätt förhåller det sig med ett liknande bref på förhöjd aflöning af jan. 1570 *(Johan III:s koncept, RA)*. Hvarken för honom eller för H. Bjelke finnas, så vidt jag kunnat utröna, några fullmakter, ej heller äro några af dem utställda obligationer eller reversal anträffade., men anförda faktum är tillräckligt för att ådagalägga, att hofmästare och hofmarskalk nu hörde till de tjänstemän, som stodo i beställningsförhållande till konungen. Och hvad detta innebär, är förut påvisadt. Såsom beställningsmän borde hofmästaren och hofmarskalken vara förbundna att ägna sig helt och hållet åt konungens tjänst inom sitt ämbetsområde. Å andra sidan åtnjöto de också aflöning för sina ämbeten, och denna utgick ej blott i förläningar, utan äfven i kontanter till betydande beloppHofmästaren H. Bjelke är i 1571 års best.reg. uppförd för lön af 4,000 mk, som i 1572 års reg. höjes till 5,000. Hofmarskalken G. Banér försäkras i nvss citerade bref af 1569 om 3,000, 1570 om 4,000 mk, som också i reg. anges såsom hans lön. — Jfr Clason, s. 7 f. Det är, så vidt bekant, det första exemplet på att höga kungliga ämbetsmän af stormansklassen mottagit kontant lön för sin tjänstJfr ofvan s. 59..

Förklaringen till att medlemmar af aristokratien voro villiga att inträda i en dylik tjänsteställning är tvifvelsutan att söka i erfarenheterna från konung Eriks regering: ämbetsbegreppets och organisationsprincipens acklimatisering åtminstone i teorien, högadelns indragande i en lifligare tjänstgöring hos konungen samt dess egen vaknande känsla af sitt intresse att få fast fot vid hofvet.

I sin hofmästare och hofmarskalk borde konung Johan således i regel hafva ett par förnämliga förtroendemän till hands, som kunde göra tjänst äfven i regeringens ärenden. Men i praktiken blef synbarligen deras tjänstgöring vid hofvet ej så strängt regelbunden. Man kan ju frånse de första åren, då det danska

kriget medförde extraordinära förhållanden i riksstyrelsen; men äfven under senare tid funnos hofmästaren och hofmarskalken ingalunda alltid på sina poster vid hofvet. Den förre sändes i början af år 1571 ned till danska gränsen för att utväxla ratifikationerna på den danska fredstraktatenKreditiv $^{28}/_{2}$ 1571, *RR*. och synes sedan länge nog hafva uppehållit sig nere i Västergötland med eller utan särskilda uppdrag af konungenSkrifvelser af $^{30}/_{4}$ och $^{24}/_{5}$ hafva enligt anteckning kommit honom tillhanda »på Leckö», *H. Bjelkes brefväxl., RA*. D. $^{4}/_{5}$ och $^{24}/_{5}$ skrifver kon. till honom att förhandla med Västergötlands ständer *(RR)*, och $^{22}/_{6}$ aflåter han till honom en kallelse till ett rådsmöte, hvilken äfven den nådde adressaten på Leckö *(H. B:s brefväxl.)*.. I juli följande år utsågs han till ledare för en svensk beskickning till Polen och afreste efter ett af sjukdom förorsakadt dröjsmål i början af 1573 samt återkom först på sensommarenK. Hildebrand, s. 390 ff., 203; Ödberg, *Lorichs*, s. 15.. G. Banér utnämndes i aug. 1571 till fältöfverste i FinlandFullmakt $^{5}/_{8}$ 1571, *RR, Suppl*., på våren 1572 var han åter i SverigeHan deltog i maj i ett gränsmöte, Ödberg, *Stämpl.*, s. 21, not., men längre fram åtföljde han Hog. Bjelke på beskickningen till Polen.

Att ersätta hofmästaren och hofmarskalken inom deras hoffunktioner i egentlig mening, när de sålunda voro frånvarande, borde ej möta några svårigheter. En underhofmarskalk står redan 1571 i längdernaMantal på kon:s hofstat, begynt $^{3}/_{4}$ 1571 (*Hofhandl., RA;* efter afskrift i *Palmsk. saml., U. U. B.*, tryckt af Fant i *Observationes selectæ*, V: 47), och best.reg. f. 1571 upptaga båda Gören Eriksson under denna titel., och denne var naturligtvis hofmarskalkens närmaste man samt i fall af behof hans ställföreträdare. Följande år finnas till och med två underhofmarskalkarEtt register på hofstatens aflöning år 1572 (Längderne på löningen, *RKB, KA*) har såsom sådana Bengt Ribbing och G. Eriksson. Den förre har kontrollerat mantal på hofjunkare och knektar $^{21}/_{5}$ och $^{19}/_{8}$ 1572 *(RKB)*. Båda upptagas likaledes i en annan längd öfver hofstaten, som är odaterad, men synes härröra från den tid, då G. Banér var krigsöfverste i Finland, eftersom den såsom hofmarskalk ej har honom, utan Anders Persson (troligen A. P. till Fårdal, riksråd, död 1572; *SRA* II: 293, Stiernman. *Höfdingaminne*, I: 305). Denna längd finnes bland *Hofhandl., RA*. — 1573 års lönelängd för hofvet har såsom underhofmarskalk Peder Johansson. *RKB*.. En hofmästare fanns äfven i drottningens hofstat, och denne kunde väl tjänstgöra i konungens, om så behöfdesPontus de la Gardie skall vid Johans kröning i juli 1569 hafva varit drottningens hofmästare (*SRA* II: 398). D. $^{16}/_{3}$ 1573 kontrollerar han såsom (konungens?) hofmästare aflöningen af konungens hofjunkare och svenner (vidimation bland Längder på hoflön., *RKB, KA*), $^{12}/_{4}$ utfärdar han anordningar för hofvets underhåll *(Hofhandl., RA)*. Han omtalas i officiella skrifvelser från denna tid med hofmästaretitel (Kon. t. Ol. Knutsson $^{12}/_{10}$, öppet bref för herr Pontus $^{13}/_{10}$, *Johan III:s koncept, RA*).. Men inom riksstyrelsen kunde

hofmästaren och hofmarskalken ej ersättas af dessa ställföreträdare, som i allmänhet voro mindre betydande män. Det dröjde också ej länge, innan behofvet af bättre organ för centralregeringen åter bragtes på tal.

Betecknande nog synes detta hafva skett genom *rådets* initiativ. I nov. 1573 uppsattes i hertig Karls och andra rådsmedlemmars namn en märklig framställning till konungen om riksstyrelsens tillstånd och kraf*Rådslag, RA*.. Måhända med anknytning till en kunglig proposition rörande finansväsendets ordnande klargöra förslagsställarne först bristerna i det rådande regeringssystemet. Det vore omöjligt för konungen att i egen person handlägga alla riksens ärender, både stora och små. De senare borde väl kunna ombesörjas af konungens trogne män, råd och andra, såsom annorstädes brukades». . . såsom det ock uti andra kongeriker, hos främmende herrer och potentater brukligit är, hvilke sig därmed intet befatte . . .». Upptagen af viktigare värf, hade konungen ej kunnat ägna rikets uppbörd och inkomst den uppmärksamhet han önskat, och följden hade blifvit, att medlen förskingrats och användts till onyttiga ting, så att riket kommit i allt större skuld och konungen blifvit öfverhopad af klagomål från främmande köpmän». . . därutöfver H. K. M:t ofte i sin egen konglige sal utaf en hop främmende köpmän icke kan blifve obekymred, hvilket är K. M:ts reputation mycket förnär och borde icke lides . . .». På det att detta bedröfliga tillstånd måtte få ett slut, borde förtrogne män inom och utom råds förordnas till slottshöfdingar i hvar

landsände för att öfva uppsikt öfver uppbörden och ansvara för dess användning efter konungens och rådets beslut». . . icke något däraf till någre utgifter förskingrandes, med mindre utaf h:te K. M:t och de gode herrer i rådet (inskjutet i kanten: som då hos högb:te K. M:t kunne vare tillstädes) samtligen blifver samtyckt och beviljet, till hvad utgifter det skall användes . . .». Vidare borde kostnaderna för hofvets underhåll nedbringas och alla hithörande utgifter kontrolleras af hofmästaren och hofmarsken med kamrerarnes hjälp. Ändtligen måste nya anstalter träffas för den centrala styrelsen. Rådet vore allt för fåtaligt, och åtskilliga af dess medlemmar kunde dessutom för ålders och svaghets skull ej göra tjänst hoskonungen». . . alldenstund h:te K. M:ts gode män och råd blifve fast få och en part af ålder, somliga egenom svaghet icke kunne eller förmå städes hos H. K. M:ts hof sig bruke late (i kanten: desslikes är det ock för den svåre förtäring skull de gode herrer fast besvärligit alltid så länge tillike följe hofvet efter) . . .» P. 8.. Därföre borde först och främst några flera riksråd utnämnas; rådet går till och med så långt, att det namnger lämpliga personer. Men dessutom föreslår det införande af den ordning, att riksråden endast i mycket viktiga fall skulle mangrant kallas till hofvet, och i stället mindre afdelningar om fyra rådsherrar skiftevis följa konungen åt med ombyte hvart fjärdedels år». . . Desslikes att h:te K. M:ts gode råd icke alle tillike och så länge på en tid måtte följe H. K. M:ts hof efter, med mindre sakerne vore dess högre och viktigere de skulle berådslå om, uten att de vore tillskiftes i hofvet hvarje fyre sitt fjärdings år, efter som därom ock för tu år seden blef berådslagit, och när deres tid vore ute, kunde de andre, som strax därefter borde tage ved, blifve till H. K. M:t förskrefne». Om det »för tu år seden» framställda förslaget har jag ej lyckats finna någon underrättelse.. Denna anordning borde genast sättas i verket.

Rådslaget föreligger endast i koncept och skall enligt en anteckning aldrig hafva blifvit slutbehandladtPå baksidan står: »Rådslag, dock intet fullbordet eller utgångit».. Mycket möjligt är, att rådsherrarne, oaktadt de hade hertig Karls stöd, vid närmare betänkande ej vågade förelägga konungen en så skarp kritik af styrelsens tillstånd och så omfattande förslag till dess nyordnandeJfr Ödberg, *Stämpl.*, s. 108.. Kritiken behåller dock såsom vittnesbörd om det rådande regeringssystemets oefterrättlighet ett obestridligt historiskt värde, och förslagen äro af ej mindre intresse, enär rådet själf här upptar Erik XIV:s tanke om en ständig konselj med alternerande medlemmar. I sin helhet är aktstycket synnerligen märkligt såsom bevis på den styrka, till hvilken aristokratiens självkänsla och mer eller mindre oegennyttiga intresse för styrelsens ordnande redan nu hunnit.

Det stannade emellertid icke vid detta halfva steg. Då bristen på organ för centralstyrelsen på intet sätt afhjälptes — hofmästaren och hofmarskalken synas ingalunda hafva tjänstgjort flitigare än förutMan torde kunna draga denna slutsats af »Mantalet på K. M:ts hof, som nu tillstädes äre och hemta öl och mat af köken, beskrefs 9 jan. 1574», fortsatt genom nya längder af $^{16}/_{1}$, $^{20}/_{2}$, $^{28}/_{2}$ o. s. v. och f. n. på detta sätt föreliggande i en någorlunda sammanhängande serie intill okt. månad *(Hofhandl., KA)*. Här är G. Banér uppförd först $^{15}/_{5}$. Ett rådsmöte synes då hafva varit sammankalladt (kallelsebref af $^{17}/_{4}$, *SRA* II: 486), och äfven P. Brahe finnes denna dag i längden. —, grep sig rådet vid ett möte i juni 1574 på

nytt an med saken, ehuru nu på ett försiktigare sättRådslag af $^{23}/_{6}$, *Rådslag, RA*.. Det hemställde till konungen dels att tillsätta förtroendemän i landskapen, dels att utnämna nya rådsherrar, denna gång dock utan att framställa några kandidater och utan att föreslå någon sådan anordning af tjänstgöringen, som föregående år satts i fråga. Man inskränkte sig till att i allmänna ordalag framhålla, att rikets tjänst kräfde en förstärkning af rådets personal»Efter det någre finnes ibland K. M:ts gode män och råd, som både för ålder och andre lägenheter skull icke hafva råd och förmögenhet till att låte sig alltid och dagligen bruke och följe så hofvet jämligen efter, så på det att det icke skall falle de få personer för svårt, som tillstädes blifve skole, synes rådeligit och af nöden vare, att någre flere unge rådspersoner måtte därtill utaf H. K. M:t förordnede och nu imidlertid brukede blifve, på det de dess bättre kunne komme sig in i riksens saker och göre H. K. M:t och sitt fädernes rike deres tillbörlige tjänst.».

Man finner icke, att konungen uttalat sig med anledning af rådets förslag eller med anledning däraf vidtagit någon åtgärd. Bland hofjunkarne, den förnämsta kategorien af den uppvaktande hofstaten, märkas i längderna för sommaren och hösten 1574 tvänne män, som rådet i sin ofvannämnda ofullbordade hemställan af nov. 1573

angifvit såsom lämpliga till rådsvärdighetKlas Bjelke och Kristiern Gabrielsson. Den förre finnes i ofvan nämnda mantal $^{17}/_{3}$—$^{2}/_{10}$, den senare $^{12}/_{6}$—$^{3}/_{7}$ samt $^{24}/_{7}$., men i hvad mån dessa och öfriga hofjunkare kunna hafva blifvit brukade i regeringsarbetet, låter sig icke afgöras. G. Banér synes nästan oatbrutet hafva tjänstgjort under denna tidHan står i alla mantalen från juni till slutet af okt. med undantag af dem för$^{2}/_{10}$ och $^{16}/_{10}$..

Emellertid torde äfven konungen hafva insett behofvet af bättre hjälpmedel för regeringen. Han grep sig an med att skapa sådana, men hans anstalter voro af annan art än de af rådet föreslagna.

I december 1574 synes hvarken Hog. Bjelke eller Gustaf Banér hafva utöfvat sitt hofämbeteI ett »register på de personer, som . . . . . hafve bekommit månadspenningar för deris hofkost», började med $^{30}/_{10}$ 1574, *(HRK, KA;* koncept bland *Hofhandl., KA)*, upptas hvarken H. B. eller G. B. för dec. 1574; däremot är den senare uppförd för $^{30}/_{10}$. Jfr hans bref af $^{1}/_{12}$ 1574, *Sk. H.* XV: 53 ff.. Däremot stå i längder öfver hofstaten för denna tid Anders Keith och Erik Sparreunder rubriken hofmästareNyss anförda reg.. Den förre var en skotte, som kommit till Sverige såsom officer för skotska legotrupper och under de senaste åren tillhört konungens hofjunkareSe, utom ofvan anförda längder, mantal på månadspengar f. mars, april och maj 1572, *RKB, KA*.. Erik Sparre hade efter studier och utländska resor nyss trädt i tjänstgöring vid hofvet, där hans begåfning och kunskaper samt riksdrotsen Per Brahes beskydd genast förskaffade honom en betydande ställningI G. Banérs anförda bref af $^{1}/_{12}$ heter det: »Grefven drager Sparren flux fram, later ock allrede sig nog märke quasi Vice-kanseler». I längderna öfver hofvet har jag icke funnit honom före dec. 1574..

Äfven i jan. 1575 finner man dessa män uppförda i spetsen för hofstaten. Men de hafva nu fått nya ämbetstitlar: Anders Keith nämnes kommissarius och hofrådAnf. register på månadspengar. — Sparres utnämning till vicekansler synes hafva varit ifrågasatt, men ej verkställd redan vid början af dec. enligt G. Banérs anförda utsago. I ett förlän.bref af $^{17}/_{12}$ *(Kongl. bref, KA)* bär han titeln. — Så väl Keith som Sparre äro införda i *kanten* af 1568—73 års best.reg. *(Best.reg., KA)*, den förre såsom hofkommissarius och hofråd, den senare utan titel. När denna anteckning skett, är icke angifvet. Något best.reg. för 1574 har jag icke funnit., Erik Sparre vicekansler. Äfven i följande månads längd, där G. Banér återinsatts på sin plats såsom hofmarsk, stå, närmast efter honom, Keith och Sparre i sina nya värdigheterAnf. register på månadspengar. — Sparres utnämning till vicekansler synes hafva varit ifrågasatt, men ej verkställd redan vid början af dec. enligt G. Banérs anförda utsago. I ett förlän.bref af $^{17}/_{12}$ *(Kongl. bref, KA)* bär han titeln. — Så väl Keith som Sparre äro införda i *kanten* af 1568—73 års best.reg. *(Best.reg., KA)*, den förre såsom hofkommissarius och hofråd, den senare utan titel. När denna anteckning skett, är icke angifvet. Något best.reg. för 1574 har jag icke funnit..

Konungen hade alltså anställt tvänne nya ämbetsmän i hofvet, och han hade tagit båda *utom* riksrådet. Vicekanslerns uppgift låg uttryckt i hans titel: han skulle blifva kanslerns medhjälpare eller ställföreträdare. Han var alltså närmast en fackämbetsman för kansliet. Mindre klar är innebörden af titlarna (hof-)kommissarius och hofråd. Troligen betecknade dock dessa en mera allmän tjänsteställning vid hofvet, en ställning såsom konungens kommissarie eller medhjälpare och rådgifvare i allmänhet utan begränsade specialåligganden. Detta öfverensstämmer närmast med den traditionella betydelsen af titeln hofråd, som här visar sig för första gången efter projektet af år 1557En »kommissarius» Anders Månsson nämnes redan i best.reg. af 1571, men ej i det af 1572..

Riksrådet fann emellertid icke dessa anstalter tillfyllestgörande. I ett rådslag, dat. 8 mars 1575, sysselsätter det sig på nytt med frågan om centralstyrelsens ordnande, så vidt bekant är åter af egen drift, utan att konungen i sin proposition därtill

gifvit anledningOm innehållet i kon:s proposition se *SRA* II: 509. Rådslaget är tryckt sammastädes, s. 510—514; se s. 513 f.. Som både in- och utländske män lifligt besvärade sig öfver den långsamhet, hvarmed deras andraganden behandlades, ville rådet föreslå åtgärder till lättande af konungens regeringsbörda och till befordrande af en snabbare expedition af styrelsens ärenden. Främst bland konungens fasta förvaltningsorgan vill

det åter sätta rådspersoner, denna gång två till antalet, som borde ombytas för hvarje kvartal. Men man synes nu också hafva kommit till insikt om att det icke var tillräckligt att förstärka själfva personalen, att också dess åligganden måste ordentligen fördelas på skilda ämbeten, på det att hvar och en måtte hafva sin speciella och bestämda uppgift att ansvara för». . . så äre här någre ämbeter antecknede, som först vele vare förordnede, så att hvar person vet sitt ämbete och sin beställning . . .». Ämbetsprincipen, som förut legat till grund både för Eriks hofordning och för det liknande projektet från Johans första tid, upptogs således nu också af riksrådet. Rådet tillämpade den dock på ett väsentligen annat sätt, än hvad som skett i de båda hofordningsförslagen. Såsom erforderliga ämbetsmän uppförde det vid sidan af de två rådspersonerna hofmarskalk, vicekansler och kommissariusTiteln hofråd nämnes icke., vidare ståthållare (förmodligen för Stockholm), kammarråd, amiral, sekreterare, slottsfogde (för Stockholms slott) samt slutligen »factor eller finantzerer». Här ifrågasattes således i själfva verket icke att upprätta några nya ämbeten, utan rådet nöjde sig med att sammanföra dem, som redan utvecklat sig. De tre förstnämnda voro i full verksamhet, och deras innehafvare voro äfven i rådslaget uppförda. Ståthållare och kammarråd voro gamla poster, men dessa rubriker stå i rådslaget tomma. Slottsfogde och amiral funnos redan, och i sekreterare samt factor eller finantzerer hade man upptagit representanter för kansliet och kammaren.

Det märkliga i denna ämbetslista ligger däri, att den innebär ett erkännande från riksrådets sida af den utom rådet stående, lägre tjänstepersonalens betydelse. Af alla de uppräknade ämbetsmännen tillhörde endast hofmarskalken riksrådet. Än märkligare blir detta erkännande genom det sätt, hvarpå de nämnda regeringsorganens samverkan anordnas, — den enda egentliga nyheten i förslaget. De skulle, hette det, alla dagligen sammanträda till gemensamma förhandlingar om regeringens

löpande angelägenheter, särskildt när konungen befunne sig i Stockholm. En timme före middagen borde de anslå åt inrikes saker, en timme efter middagen åt utrikes. Här föreslogs således att sammansluta de förnämsta af de redan förhandenvarande tjänstemännen med ett par riksråd i spetsen till en fast, regelbundet samarbetande regeringskonselj.

Intet ger vid handen, att konungen skänkt detta rådets förslag större uppmärksamhet än de föregående. Om dess förverkligande är ingenstädes tal. Det finnes hvarken något spår af rådsherrarnes alternerande tjänstgöring eller af den föreslagna regeringskonseljen såsom helhet.

Intresset knyter sig därföre fortfarande till utvecklingen af de organ, som oberoende af rådets systematiserande förslag kommit till stånd.

Bland 1575 års beställningsmän finnes ej längre Hog. BjelkeBest.reg. f. 1575 bland *Best.reg., KA*.. Hans beställning torde sålunda hafva blifvit upphäfd. Så föga som han under de senare åren tjänstgjort vid hofvet, är detta icke öfverraskande. Hofmästaretitel för han dock ännuKreditiv af $^{16}/_{3}$ 1575, *RR*. Titeln användes äfven i adressen på bref af $^{26}/_{1}$ 1577, $^{23}/_{8}$ 1578, $^{14}/_{1}$ 1580 *(H. B:s brefväxl., RA)*, men i officiella handlingar från dessa senare år har jag ej funnit den.. År 1576 utnämndes han till ståthållare i Östergötland och bands således direkt vid en post fjärran från hofvetFullmakt $^{19}/_{12}$ 1576, *RR*..

Hofmarskalken G. Banér var nu främste mannen i beställningsregistret. Bland beställningsmännen uppfördes också Anders Keith såsom (hof-)kommissarius och hofråd samt Erik Sparre såsom vicekanslerReg. för 1575, 1576, 1578 bland *Best.reg., KA*, för 1577 bland *Hofhandl., RA*..

Den sistnämndes verksamhet har man att betrakta inom kansliets historia.

Huru träget hofmarskalken och hofkommissarien tjänstgjort vid hofvet, torde kunna slutas af bevarade register på de månadspenningar, som utbetalts till hofstaten. Enligt dessa register har G. Banér uppburit månadspenningar så godt som oafbrutet och A. Keith alldeles oafbrutet under jan.—okt. 1575 och hela år 1576Reg. för jan.—mars 1576 bland *RKB, KA*, för april—aug. bland *Hofhandl., KA*, för sept.—dec. i restantieräkningen till 1577 års *RKB*. Om reg. för 1575 se ofvan sid. 165, not 5.. De torde således hafva regelbundet fungerat under denna tid.

Det ser ut, som om de gemensamt ledt hofstatens administration, dess mönstring och aflöningDet finnes dels invisningar af dem hvar för sig till kammartjänstemännen ang. utbetalning af löner till hofstatens medlemmar *(Hofhandl., KA; Economica och Cameralia, RA)*, dels mönsterregister öfver hofvet, månadsvis uppgjorda, som äro undertecknade antingen af båda eller endast den ene *(Hofhandl., KA)*.. I hvad mån de biträdt konungen i själfva regeringens värf, och huruvida härutinnan någon skillnad existerat emellan riksrådet G. Banérs och hofrådet A. Keiths ställning, undandrar sig vår kännedom, såsom helt naturligt är, då detta biträde kunde både påkallas och gifvas utan skriftliga former. Sannolikt får man väl dock tänka sig båda såsom konungens medhjälpare äfven på detta område.

En del af hofjunkarne stå i registren öfver hofstaten ibland sida vid sida med de ofvan nämnda ämbetsmännen. Arvid Gustafsson Stenbock finner man sålunda än vid hofmarskens sidaJuni 1575. Anf. reg., än vid kommissariensAug. 1575, jan.—mars 1576. eller vicekanslernsJuli 1575., Pontus de la Gardie förekommer dels under rubriken (hofkommissarius och) hofråd, jämte Anders Keith, dels under rubriken hofmarsk omedelbart efter G. BanérApril—aug. 1576.. På liknande sätt äro stundom äfven Johan Sparre, Mauritz Grip, Erik Gabrielsson m. fl. i längderna införda jämte de tre ämbetsmännen under gemensam rubrik med någon af dessaJuli—aug. 1575, 1576.. Snarast beror väl detta på bristande noggrannhet hos de skrifvare, som uppsatt längderna, men sannolikt är denna också att förklara på så sätt, att de förnämsta hofjunkarne till hela sin ställning ej mera skilde sig från de tre hofämbetsmännen, än att vederbörande skrifvare ansåg sig kunna sammanföra dem med dessa. Äfven Banér, Keith och Sparre tillhörde ju i själfva verket hofjunkarnes klass, ehuru de fått speciella ämbeten sig anförtroddaI reg. på månadspengar för sept.—okt. 1575 och i de af G. Banér och A. Keith egenhändigt underskrifna mönstersedlarna för mars—aug. 1576 m. fl. handlingar återfinnas de bland hofjunkarne.. Det ligger då nära till hands att tänka sig, att konungen äfven bland dessa hofjunkare kunnat i ett eller annat fall finna medhjälpare ej blott i hofsysslor, utan äfven i regeringsärenden. Näppeligen kan dock deras deltagande i de sistnämnda hafva varit af mera betydande art.

Här är icke tillfälle att steg för steg följa dessa högre och lägre funktionärers tjänstgöring vid hofvet. Karakteren af deras

ställning är i hvarje fall klar. Endast vicekanslern hade begränsade fackuppgifter; hofmarskalken, hofkommissarien och hofjunkarne saknade däremot fullständigt fixerade verksamhetsfält inom statsförvaltningen. Påkallade konungen deras hjälp, så innebar detta principiellt sedt endast tillfälliga uppdrag, grundade på deras allmänna, personliga tjänsteställning. Under sådana förhållanden har det icke någon egentlig organisatorisk betydelse, att hofrådstiteln äfven utom de anförda registren börjar förekomma för en eller annan af hofjunkarne jämte Anders Keith. Anders Sigfridsson skall år 1577 hafva fört den*Palmsk. saml.* III: v: 557, *U. U. B.*, anteckning efter Stockholms stads tänkebok., och möjligt är, att äfven andra hofråd skulle kunna uppletas från slutet af 1570-talet. För regeringens faktiska gestaltning gör det icke någon egentlig skillnad, om Keith haft en eller flera ämbetsbröder i hofrådsvärdigheten, så länge denna till sin innebörd var fullkomligt obestämd.

De nya värdigheterna inom hofstaten förändrade således icke på något väsentligt sätt regeringens karakter, och de kunde tydligen icke bota dess brister. År 1580 fann sig också rådet böra på nytt konstatera, att — på grund af krigstillståndet, såsom det hette, — rikets inre angelägenheter blifvit åsidosatta, och att åtgärder borde vidtagas, för att ej till konungen gjorda framställningar skulle behöfva blifva utan svar och besked. Men det inskränkte sig nu till att helt allmänt hemställa, att några de mest framstående personerna i konungens hof måtte förordnas att jämte vederbörande kanslitjänsteman handlägga de angelägenheter, som konungen ej själf hunne med. Härmed synes man hufvudsakligen hafva afsett inkommande suppliker och klagomål samt däraf föranledda rättegångarRådslag $^{19}/_{2}$ 1580, *SRA* II: 572. Om supplikernas behandling se nedan kap. II.. Det förefaller nästan, som skulle rådet hafva tröttnat på att gång efter annan utarbeta förslag, som aldrig ledde till någon påföljd. Det påpekade endast, *att* förbättrade anstalter för regeringsarbetets skötsel behöfdes, och inlät sig icke på något detaljeradt organisationsprogram.

Flera år gingo, innan någon ny ansats till nybildningar inom centralförvaltningen skedde. Bland hofjunkarne märkas fortfarande hofmarskalken G. Banér, vicekanslern Erik Sparre och hofrådet Anders Keith, alla beställningsmänAflöningsräkningar bland *RKB*, best.reg. f. 1584 bland *Best.reg., KA*. — Titeln hofråd för Anders Keith exempelvis i fullmakter af $^{26}/_{8}$ 1580, $^{4}/_{1}$ och $^{9}/_{6}$ 1583, *RR*.. År 1580 nämneräfven Pontus de la Gardie sig hofråd, karakteristiskt nog vid en tidpunkt, då han alldeles icke tjänstgjorde vid hofvet, utan såsom krigsöfverste vid ryska gränsenBref af $^{11}/_{11}$ 1580, dat. fältlägret vid Kexholm, *De la Gardieska Ark.* IV: 187—191..

Först vid midten af 1580-talet togs frågan om den centrala regeringens organisation åter under allvarlig ompröfning. Det skedde på ett rådsmöte, som i samband med konungens förmälning med Gunilla Bjelke i mars 1585 hölls i Västerås, och vid hvilket konungen och rådet öfverlade om en mängd viktiga ärenden. I början af mars afgaf rådet ett utförligt betänkande*SRA* II: 659—668., som i flera punkter berörde styrelsens tillstånd och kraf på förbättrade anstalter och slutade med ett förslag, att ett hofråd skulle inrättas. Liksom alla andra furstar ej kunnat undvara ett hofråd, så vore ett dylikt äfven i Sverige behöfligt, på det att den löpande förvaltningen skulle kunna gå sin tillbörliga gång, rättssökandes klagomål och öfriga andraganden till konungen i tid blifva afgjorda, kammarärendena blifva ordentligen skötta och konungen dessutom hafva skickliga adelsmän till hands att sända ut vid förefallande behof. Minst fyra ledamöter borde alltid vara tillstädes, men då och då borde ombyte af tjänstgörande ske. Att man tänkte sig hofrådet sammansatt af personer utom riksrådet, är tydligt däraf, att omöjligheten för det sistnämnda att alltid vara tillstädes just anföres såsom ett skäl för hofrådets inrättande. Rådet hänvisade till en medföljande förteckning på personer, som vore lämpliga att insättas i den nya korporationen. Om denna förteckning är att söka i någon af de handlingar, som synas utgöra bilagor till de vid detta möte uppsatta rådslagen, listor på de personer och funktionärer, som skulle utföra de i rådslagen framställda förslagen, i hvilka listor bl. a. äfven hofråd äro upptagnaJag har anträffat tre sådana, som alla synas syfta på ej blott detta, utan äfven följande vid rådsmötet afgifna rådslag (se nedan) och således torde hafva tillkommit först efter dessa senares afgifvande. Två af handlingarna utgöra namnförteckningar, upptagande de personer, som skulle utföra rådslagets olika punkter. Båda börja med »Commissarii till Lifland» och båda hafva »hofråd» såsom en särskild kategori, men de förete i öfrigt åtskilliga olikheter. Den ena förteckningen, här signerad A, finnes bland *Rådslag, RA*, den andra, B, har tillhört *Oxenstjernska saml., RA*, och är omnämnd af G. O. Berg, s. 31, not 2. Den tredje handlingen är en öfversikt öfver »executores» till samtliga rådslag och innehåller endast några få namn; i allmänhet äro här endast de ämbetsmän eller andra förtroendemän angifna, som skulle taga hand om de olika verkställighetsåtgärderna. — Texten A upptar 12 hofråd, texten B 11; 9 äro gemensamma för båda, de öfriga olika. (Jfr nedan sid. 174.) — Bergs uppgift, att enligt text B de 11 hofråden skulle vara »tillskiftes hos hertig Sigismundus», torde bero på ett missförstånd. Anteckningen »Ware tillskiftes hos hertig Sigismundus N. N.» står icke som rubrik för de 11 hofråden, utan vid sidan af förteckningen, och har väl, såsom bokstäfverna »N. N.» (— nedan nämnda?) gifva vid handen, varit afsedd att blifva en särskild rubrik, som dock aldrig kommit att ifyllas. Om Sigismunds hofhållning var tal i rådslaget (*SRA* II: 663), men ingalunda om alla hofrådens tjänstgöring hos honom., det torde väl ej vara fullt

säkert. Antagligt är dock, att ursprungligen en särskild längd på de föreslagna hofråden följt med rådslaget, men att den sedan blifvit intagen i dessa utförligare bilagor, som slutligen bifogades rådets utlåtanden i deras helhet.

De öfriga punkter angående centralförvaltningen, som förefinnas i detta rådslag och i tvenne senare, den 31 mars, vid samma möte afgifna*SRA* II: 669—678., äro af mindre vikt. Rådet yrkade åter på inskränkning i hofhållningens kostnader och föreslog, att hofpersonalens aflöning och underhåll skulle kontrolleras genom hofrådet, hofmarskalken m. fl.a. a., s. 670 f., det hemställde om tillsättande af krigskommissarier för krigssakernaa. a., s. 672; jfr s. 662., om förbättring af expeditionen i kanslieta. a., s. 675., det behandlade särskildt åtskilliga frågor rörande kammaren och dess ordningSe nedan kap. III.. I allmänhet föreslog det dock icke några nya ämbeten och institutioner.

Det är ögonskenligt, att äfven hofrådet endast i viss mån kan anses såsom en nyhet. Om man också frånser det

liknande projektet af 1557, som nu kunde vara bortglömdt, så existerade faktiskt vid denna tid redan en hofrådsvärdighet — just från månaderna närmast före rådslagets tillkomst har man att anteckna titelns användning för ytterligare tvenne hofjunkare, Ture Nilsson BjelkeKungl. bref $^{4}/_{1}$ 1585, *Sk. H.* XXXIV: 94, och $^{1}/_{2}$ 1585, *Bjelkesaml., RA*. och Karl Gustafsson StenbockI en anteckning, som synes höra till förarbetena för 1585 års best.reg. (*Best.reg., KA*), heter det: »Karl Gustafsson till Tofta, hofråd, har beställning såsom knekteöfverste, dat. 3 sept. 1584.» —, och rådet har i sitt förslag endast så att säga mångfaldigat denna hofrådsvärdighet och organiserat en fast korporation af dess innehafvare. Den korta punkten om det projekterade hofrådets ställning och

uppgift är så allmänt hållen, att ej heller den innefattar något egentligt nytt.

Det kan till och med sättas i fråga, om ens denna grundtanke i rådets förslag, att organisera ett fast, korporativt hofråd, var någon nyhet i tidens organisationsarbete. Ett aktstycke föreligger, hvilket enligt ingressen tillkommit på *konungens* befallning och innehåller dels en förteckning på 12 män, som denne beslutat att använda såsom hofråd, och som i denna egenskap skulle tjänstgöra fyra och fyra tre månader i sänder, dels en i fem punkter affattad instruktion för samma tjänstgöring»Desse efter(skrif)ne namne äre efter K. M:ts befallning uppskrifne, hvilke högb:te K. M:t härefter akter att bruke för hofråd, så att någre af dem skole ju alltid vara stadigen vid handen, dock till skiftes fyre utaf dem tre månader.» Härefter följa namnen och slutligen instruktionen, som är tryckt af G. O. Berg, s. 30 f.. Hofråden skulle biträda i uppsikten öfver hofstaten, medverka vid ransakningar på grund af klagomål och andra andraganden, officiera vid främmande legaters audiens och tillse, att dessa erhölle svar och afsked, öfvervaka anstalterna till hofvets underhåll samt ändtligen i allmänhet stå konungen till tjänst genom att verkställa hans befallningar. Allt talar för att handlingen, som är odaterad, härrör från midten af 1580-talet, men däremot har det icke lyckats att afgöra, om den är äldre eller yngre än rådslaget. Det förra är möjligtMan erinrar sig i detta sammanhang några ord i *rådets* nyss anförda förslag om hofråd: ». . . hvilkes namn *tillförene hafver varet antecknede* och ännu på denna sedel stå förtecknet». Det *kan* tänkas, att därmed åsyftas just dessa »antecknede». Att rådets egen namnlista, sådan den nu föreligger, ej öfverensstämmer med denna, är i och för sig ej något bevis däremot., och i så fall blir rådets nyss nämnda förslag endast ett återupplifvande af en från konungen utgången plan, som ej bragts till verkställighet. Är åter det kungliga aktstycket yngreOm den kungliga planen vore äldre, borde, synes det, rådet i sin hemställan hafva omnämnt den tydligare än som kan sägas hafva skett genom hänvisningen till de »antecknede» namnen. Måhända kan ock anmärkas, att medan det sakliga innehållet i rådslagets redogörelse för hofrådens uppgift är ungefär det samma som i den kungliga instruktionen, den förra dock är vida mindre klart och systematiskt affattad, hvilket skulle kunna förefalla underligt, om den vore yngre och byggd på den sistnämnda., skulle här erbjuda sig ett sällsynt exempel på att konungen verkligen en gång fäst afseende vid ett rådets organisationsförslag och tänkt på att förverkliga det.

I alla händelser är det tydligt, att vid denna tidpunkt både konungen och riksrådet för att tillgodose centralregeringens behof

af nya organ hufvudsakligen haft den idén i sikte att upprätta ett fast hofråd, som skulle tjänstgöra i alternerande afdelningar. Den rena ämbetsprincipen har således fått träda tillbaka för principen om en konselj med gemensamma rådgifvande och exekutiva uppgifter. Båda instruktionerna angifva endast en dylik allmän tjänsteställning. Några hufvudområden för hofrådets verksamhet nämnas visserligen, men formerna och sättet för denna verksamhet regleras icke.

I fråga om hofrådets sammansättning skiljer sig den lista, som uppsatts på konungens befallning, betydligt från rådets förslag, för så vidt detta får anses föreligga i rådslagets bilagor. Mer än hälften af namnen i den förra saknas i de senareGemensamma för alla tre listorna äro namnen grefve Mauritz (Sture), grefve Erik (Brahe), Anders Keith och Erik Abrahamsson (Lejonhufvud), hvarjämte Ture Bjelke står i den kungliga hofrådslängden och i texten A af rådslagets bilaga, men ej i text B (se ofvan s. 171, not 3). De öfriga namnen i den förstnämnda äro Arvid Gustafsson (Stenbock), Axel Stensson (Lejonhufvud), Sten Banér, Klas Bjelke, Mauritz Grip, Krister

Gabrielsson och Bengt Gabrielsson (Oxenstjerna). Af dessa var Sten Banér riksråd senast sedan år 1584 (*Reg. öfver rådslag*, s. 78), K. Bjelke åtminstone sedan mars 1585 (*SRA* II: 668). Såsom synes, saknas Karl Gustafsson; denne står däremot i båda texterna af rådslagets bilaga.. Är konungens namnlista äldre, har rådet alltså — möjligen af okunnighet om dess lydelse — frångått den, är den yngre, har konungen till väsentliga delar icke velat följa rådets förslag.

Emellertid gick det nu på samma sätt som så många gånger tillförene: organisationsplanerna kommo aldrig till utförande. Under senare delen af 1585 omtalas, så vidt bekant är, endast några få hofråd: de förutvarande, Anders Keith, Ture Bjelke och Karl Gustafsson Stenbock, samt Kristiern Gabrielsson (Oxenstjerna)Karl Gustafsson kallas hofråd i ett kungligt bref till »hustru Kirstin», dat. $^{20}/_{8}$ 1585 (*Johan III:s koncept, RA*), T. Bjelke och K. Gabrielsson, som deltogo i fredsförhandlingarna med Ryssland, så väl i instr. för dessa förhandlingar, dat. $^{16}/_{7}$, som i fredsfördraget, dat. $^{19}/_{12}$ (*Sk. H.* XXXVI: 315; *Sveriges Traktater* V: 36, 39).. Det skulle ju vara möjligt, att ytterligare en eller annan fört titeln, ehuru detta ej observerats eller ej framgår af nu tillgängliga källor; med många torde det näppeligen vara fallet. Säkert är, att ingen som helst regelbunden tjänstgöring af hofråd inom centralstyrelsen kan spåras. Ture Bjelke och Kristiern Gabrielsson afsändes på sommaren 1585 såsom fredsunderhandlare till ryska gränsenSe föreg. not.,

och ingendera vetes efter återkomsten från denna beskickning hafva haft titeln hofråd eller fungerat såsom sådant.

Däremot synas under den följande tiden riksråden hafva blifvit mer än vanligt anlitade i konungens tjänst. Från hösten 1586 långt in på året 1587 tillhörde flera eller färre riksråd beständigt konungens hof. Förutom Sten Banér, som skötte sin broder Gustafs plats såsom hofmarskalk, medan denne befann sig på annat håll i konungens ärendenSten Banér omtalas såsom hofmarskalk exempelvis i kon:s bref till hertig Karl $^{15}/_{1}$ 1587, *SRA* II: 720. I best.registren för 1586 och 1587 (det förra bland *Best.reg., KA*, det senare i *Rosenbl. saml.*, III, *KA*) står dock G. Banér kvar i sin ämbetsvärdighet. Vid nyåret 1587 var G. Banér i Upland, medan hofvet uppehöll sig i Vadstena; bref till honom $^{4}/_{1}$, *RR*., finner man hösten 1586 Per Brahe, Hogenskild Bjelke, Erik Gustafsson (Stenbock) vid hofvet under längre eller kortare tider, under de första månaderna af 1587 var riksrådet nästan mangrant församladt hos konungen, och långt fram på våren dröjde flera af dess medlemmar kvarDetta framgår af mantalsregister »uppå K. M:ts medföljande hof, som blifve spiste dageligen af köket och källaren», fördt vecka för vecka från $^{1}/_{10}$ 1586 till $^{11}/_{2}$ 1587, samt liknande mantal af $^{1}/_{3}$ och $^{1}/_{5}$ 1587, *Hofhandl., KA*. Jfr E. Hildebrand, *Kalmare-stadgar*, s. 5; *SRA* II: 776 f. Åtskilliga rådsherrar synas redan i aug. 1586 hafva varit hos konungen i och för förhandlingarna med hertig Karl; *SRA* II: 679 ff.. Det var dock särskilda omständigheter, som härtill gåfvo anledning: de viktiga och tidsödande förhandlingarna med hertig Karl om hans furstliga rättigheter, den hufvudsakligen för denna fråga sammankallade riksdagen i Vadstena samt ändtligen den nya frågan om Sigismunds kandidatur till polska kronan och de betydelsefulla konsekvenser, som därtill anknöto sig.

Bland dessa konsekvenser var äfven den, att krafvet på organisation af centralregeringen framträdde i en ny form och på ett sådant sätt, att det ej längre lät afvisa sig. Blefve Sigismund konung i Polen, så måste han komma att uppehålla sig där, äfven sedan han efterträdt sin fader i Sverige, åtminstone vissa tider, kanske lika mycket som i Sverige eller mera. Under sådana förhållanden kunde han naturligtvis icke komma att i Sverige föra ett sådant personligt regemente, som här hittills behärskat statslifvet. Man måste tänka på att för Sverige organisera en regering, som kunde sköta den löpande förvaltningen äfven utan konungens omedelbara ingripande. Själfva grundprincipen för

det hittillsvarande styrelsesättet måste öfvergifvas och en ny ordning uttänkas.

Ett försök att lösa denna uppgift innehålla de stadgar, som under våren 1587 uppgjordes i Vadstena och några månader senare, när underrättelse om Sigismunds val anländt, efter en sista revision beseglades af Johan och Sigismund i Kalmar samt med anledning däraf plägat benämnas **Kalmare stadgar**Se E. Hildebrand, a. a., och

SRA II: 777—800. Den slutliga redaktionen återfinnes i *SRA* II: 789—799.. De skulle träda i kraft, när Sigismund bestege äfven den svenska tronen, och reglerade det förhållande, som då skulle uppstå mellan hans två riken, fastslogo garantier för att Sveriges intressen skulle blifva tillgodosedda samt bestämde organen och formerna för dess styrelse.

Under konungens vistelse i Polen så väl som när han var närvarande i Sverige skulle Sverige styras genom förnämliga svenska män, sju till antalet, som kunde tagas inom eller utom råds, och af hvilka konungen skulle utnämna sex, hertigen af Södermanland den sjunde. De borde hvart annat eller hvart tredje år ombytasP. 10. I förslaget af $^{7}/_{4}$ stadgades ombyte hvarje eller hvart annat år; *SRA* II: 778.. Denna bestämmelse afsåg enligt motiveringen att förebygga misstankar mot regeringsherrarne för inbördes stämplingar och själfsvåld; faktiskt innebar den, att aristokratien i sin helhet, såsom stånd, sattes i besittning af makten. Alla ärenden skulle behandlas af regeringen gemensamt och afgöras efter majoritet, således, om så behöfdes, genom omröstningBestämmelsen saknas i de äldsta förslagen.. Regeringen organiserades alltså fullt kollegialt. Landskapen skulle styras af förnämliga ståthållare, och bland rikets mest framstående män skulle utses innehafvare af de allmänneliga riksämbetena»Publica officia», *SRA* II: 792 (p. 11). I en svensk öfversättning af konstitutionerna, som finnes i *Nord. saml.*, 4:o n:o 832, f. 191, *U. U. B.*, återges termen med »de höge och allmänlige riksens ämbeter»., drotsens, marskens, kanslerns och amiralensI Vadstena artiklar af $^{10}/_{5}$ upptas såsom »publica officia» endast de tre förstnämnda ämbetena, ej amiralens. I det äldre förslaget af $^{7}/_{4}$ förekommer termen icke; här skiljas ej dessa poster från öfriga förnämliga ämbeten (a. a., s. 778)., som skulle förvaltas efter lag och häfd. Förhållandet mellan dessa ämbetsmän och regeringskollegiet reglerades dock icke, och de förra fingo ej någon särskild plats i det senare. Ej hellerberördes förhållandet mellan regeringen och rådet. Detta sistnämnda erhöll emellertid rätt att, om innehafvaren af ett förnämligt ämbete»Qui præcipuo et primario aliquo regni officio functus est», p. 13. Om uttryckets betydelse jfr E. Hildebrand, a. a., s. 25. aflede, uppsätta några personer på förslag till efterträdare» . . . *Aliquot* alii ex Suecis . . . eligantur». Såväl E. Hildebrand, a. a., s. 12. som Ahlqvist, I: 86, uppgifva, att förslaget skulle bestå af tre personer., och skulle då konungen hafva att utnämna en af dessa.

Konungen skulle i Polen alltid hafva hos sig en svensk hofkansler af adel, minst en svensk rådsherre, ett par andra i börd och bildning framstående svenskar samt en eller annan svensk sekreterare, detta för att erhålla kännedom om svenska angelägenheter och bättre kunna besvara framställningar, som (af regeringen i Sverige?) kunde göras till honom, äfvensom undersåtarnes klagomål och supplikationer. Motsvarande polska funktionärer borde följa honom till Sverige, men i allmänhet finge inga polackar inblanda sig i svenska ärenden eller tvärtomP. 12. Bestämmelsen förekommer först i Vadstenaartiklarna af $^{10}/_{5}$.. Önskade konungen, när han var i Polen, personligen öfverlägga med svenska riksrådet, skulle han gifva detta skriftligen tillkänna, hvarpå rådet hade att utse två af sina medlemmar att resa öfver till Polen. Flera finge konungen ej kalla till sig. Hvad dessa två beslöte, måste för att blifva giltigt bekräftas af de hemmavarandeP. 32.. Bestämmelsen skulle efter sin ordalydelse möjligen kunna fattas så, att konungen därigenom bands vid rådets samtycke, men det är ej fullt klart, hvilken innebörd man ville gifva den. Hela frågan om regeringskollegiets ställning till konungen lämnades nämligen fullständigt å sido. Endast så mycket är tydligt, att konungen med nyss nämnda undantag för till honom ställda andraganden och suppliker skulle utöfva sin myndighet endast genom regeringsherrarne.

Särskildt bestämdes, att rättskipningen i Sverige skulle blifva fri och oförkränkt, och att ingen skulle stämmas för rätta utom landets gränser. Ville någon svensk vädja till konungen under dennes frånvaro i Polen, skulle denne för hvarje fall utse en skicklig och värdig svensk man till ordförande vid målets behandling och afgörandeP. 29, 37..

Konungen finge ej ur Sverige utföra rikets skatt och regalier. Till finansernas skötsel skulle användas svenska män, och kamrerare och andra kammartjänstemän skulle lämna konungen årliga redogörelserP. 16 f. I de latinska texterna nämnas »camerarii, quæstores aliique, qui proventuum regni curam habent»; den anförda svenska

öfversättningen har »kammarrådet, räntemästere och andre»..

En forskare har påvisat, att Kalmare stadgar på ett förtjänstfullt sätt tryggade Sveriges självständighet i förhållande till Polen och dess evangeliska religion gent emot papismenE. Hildebrand, a. a., s. 24.. Sämre hade man sörjt för den blifvande svenska regeringens fasthet och verkningsförmåga. Stadgarnas upphofsmän, Johan, Sigismund och deras rådgifvare, synas hafva saknat blick just för den principiella förändring i styrelsens ordning, som måste följa af konungens vistelse i Polen. Ett månghöfdadt regeringskollegium, hvars ställning till konungen var obestämd, och hvars kraft förlamats genom den föreskrifna växlingen i dess sammansättning, kunde aldrig verka på samma sätt som en personligen regerande konung. Så mycket mera skulle då ännu oundgängligare än förut en verklig ämbetsorganisation hafva behöfts, men härför gjorde man ingenting. Intet enda nytt ämbete inrättades, ingen reorganisation af de gamla företogs. I organisatoriskt hänseende beteckna Kalmarstadgarna därföre på intet sätt något framsteg.

Däremot hafva de af gammalt gällt såsom ett fullgånget uttryck för den aristokratiska strömning, hvars uppkomst och utveckling ofvan blifvit antydda. Nyligen har man gjort invändningar mot denna uppfattning och särskildt påvisat, att rådsaristokratien enligt tillgängliga underrättelser icke torde haft någon väsentlig andel i stadgarnas utarbetandea. a., s. 18—26.. Ett faktum är i alla händelser, att den regering, som Kalmarstadgarna konstituera, har en afgjordt aristokratisk karakter. Äro de tillkomna under Johans och Sigismunds egna auspicier, så bevisar detta, att stormansklassen nu gjorde sig så oemotståndligt gällande inom det svenska samhället, att äfven konungadömets bärare, när de skulle ordna en regering för konungens frånvaro, ofrivilligt utlämnade dess makt åt denna klass.

För den tidpunkt, då dessa stadgar tillkommo, hafva de naturligtvis ingen annan betydelse än den, att de gifva upplysning om den då rådande uppfattningen af frågan omcentralstyrelsens ordnande. Till utförande skulle de ju icke komma förr än vid Sigismunds tronbestigning, och deras innehåll var ej sådant, att det kunde antecipationsvis inverka redan på Johans regering.

Denna regering gick alltså sin gång som förut. Den aristokratiska anda, som karakteriserar Kalmarstadgarna, kom icke att göra sig märkbar i den samma. Tvärtom synes förhållandet mellan konungen och de förnämsta rådsherrarne hafva varit allt annat än godt. Fungerande hofmarskalken Sten BanérÄnnu i 1588 års best.reg. är G. Banér uppförd såsom hofmarskalk, men i anteckningar, afsedda att läggas till grund för följande års reg., har herr Sten insatts i hans ställe. *Best.reg., KA*. beklagar sig i ett förtroligt bref till Hog. Bjelke öfver att han i viktiga ärenden intet förmår hos konungen och säger sig längta att få komma bort från hofvetBrefvet finnes i *Hog. Bjelkes brefväxl., RA*. Det är odateradt, men synes härröra från år 1588.. Och då herr Hogenskild själf i början af år 1588 tillbragte någon tid därstädes, hade han lika ledsamma erfarenheter att anförtro sin vän Erik SparreBref, dat. $^{6}/_{3}$ 1588, i *Sk. H.* VII: 31-38.. Han tadlar bittert det bedröfliga tillståndet inom regeringen och berättar äfven om en åtgärd, som tyder på att konungen vid denna tid var ytterst förbittrad på honom och hans ståndsbröder: denne skulle i endast ett par sekreterares närvaro hafva låtit förelägga sig hofregistret och därur egenhändigt utstrukit alla de beställningar, som de förnämsta af adeln innehaft. Uppgiften kan ej kontrolleras, men den är betecknande för ställningen.

Det var säkerligen känslan af det onaturliga läge, hvari Sigismunds polska konungavärdighet försatt hans blifvande svenska konungadöme, som nu allt starkare trängde sig på konung Johan och hos denne äfven väckte misstro och misstämning gent emot de rådgifvare, som haft andel i besluten om att Sigismund skulle eftersträfva den polska tronen och, sedan han blifvit vald, mottaga den. Denna känsla växte därhän, att förhållandena mognade till en kris.

Mötet i Reval sommaren 1589 bragte den till utbrott. Länge hade Johan längtat att få sammanträffa med sin son, och alltsedan hösten 1588 hade han gjort förberedelser till expeditionen*SRA* II: 805 ff.. Flertalet af rådsherrarne följde konungen till Reval. I Sverige insatte denne ej någon interimsregering i egentligmening, utan ståthållarne i landskapen synas i allmänhet hafva fått reda sig på egen hand, dock så, att Hog. Bjelke och Axel Bjelke i

Stockholm intogo den främsta platsen ibland dem*SRA* II: 818..

Den brytning, som i Reval inträffade mellan konungen och hans råd, blef af en viss betydelse äfven för riksstyrelsens gestaltning. Rådets och adelns bestämda opposition tvang konungen att afstå från sin plan att föra Sigismund tillbaka till Sverige. Denna opposition och denna konungens aftvungna eftergift var något oerhördt i det nya konungadömets historia. Den röjer hela styrkan af den självkänsla och den maktställning, hvartill den svenska aristokratien nu hunnit utvecklas genom konungens oförmåga att uppbära sin nedärfda myndighet. Men den bragte också konung Johan på allvar i harnesk emot denna aristokratiska strömning och dess ledare. Flera af de främsta rådsherrarne, just de, som med eller utan ämbeten i hofvet hittills stått konungen närmast, kommo ej blott i fullständig onåd, utan förklarades afsatta från sin rådsvärdighet och anklagades för rikets ständer. Detta öde drabbade Hogenskild och Ture Bjelke — äfven den senare var numera riksråd —, Gustaf och Sten Banér, Erik Sparre, Klas ÅkessonDessa i onåd fallne rådsherrar uppräknas i ett par aktstycken från 1590 års riksdag, *SRA* II: 883, 914. Om Axel Lejonhufvud jfr Boethius, s. 22. I sitt testamente af $^{7}/_{7}$ 1590 nämner konungen bland dem, som voro i »onåde», grefve Axel, men ej Klas Åkesson, *SRA* II: 1038.. Den gamle Per Brahe synes hafva förlorat sitt drotsämbete; han dog kort därefter, på hösten 1590I en handling af $^{27}/_{7}$ 1590 (*SRA* II: 1051) för N. Gyllenstjerna titel af både drots och kansler; Brahe hade således fått lämna det förra ämbetet. Hans död skall enligt Anrep hafva inträffat d. $^{1}/_{9}$. Jfr E. Sparres bref till Ture Bjelke $^{8}/_{10}$ 1590, *Sk. H.* VII: 93 ff.. Andra rådsherrar bibehöllo visserligen konungens förtroende och mottogo vedermälen däraf: Klas Fleming fick till sin amiralsvärdighet också lägga marskämbetetHan bär båda titlarna i ett kreditiv af $^{12}/_{1}$ 1590, *SRA* II: 863., och kanslern Nils Gyllenstjerna erhöll efter Per Brahe äfven drotsens titel. Men i regeringen spelade ej heller de någon roll. Motsatsen mot högadelns främste män hade fört konungen till försoning med hertig Karl, och denne tog styrelsens tyglar till stor del i sin handD. $^{14}/_{3}$ 1590 skrifver H. Bjelke till Sten Banér: »Här säges, att fursten skall nu allene taga sig alle krigssakerne an . . ., så ock alle kansli- och kammerrådssaker, desslikes hofvet, och de gamle af rådet blifve intet mere betrodde . . .». *Handl. rör. de ankl. rådsh., RA*..

Därmed erhöll faktiskt det personliga konungadömet en ny, kraftigare företrädare.

I det kungliga hofvet skedde därföre under dessa konung Johans sista år mindre än någonsin några organisatoriska nybildningar. Flera hofmarskalkar, Hans och Axel Åkesson (Soop) och Seved Ribbing, anställdes i stället för Sten Banér och synas hafva tjänstgjort två och två samtidigtBeställning för Hans Åkesson, hofmarsk, $^{7}/_{8}$ 1590, *RR*. I ett löftesbref för Johan Sparre $^{13}/_{10}$ 1590 nämna sig S. Ribbing och Axel Åkesson »tillförordnade uti marskalks stad» (*Handl. rör. de ankl. rådsh., RA*). Den $^{3}/_{11}$ 1591 utgafs ny beställning för hofmarskalkarne Hans Åkesson ock S. Ribbing; *RR, Protocollon*., men de voro vida mindre betydande män än Banérarne. Hofvets aflöningslängder upptaga i allmänhet inga högre ämbetsmän, endast hofjunkare*RKB, KA*. Några beställn.reg. för 1589 och följande år har jag icke anträffat.. Blott tillfälligtvis anträffas i mantalen öfver de vid det samma närvarande en eller annan rådsherreI mantal på hofvets månadspenningar af $^{6}/_{2}$ 1591 Klas Fleming, i ett mantal på utspisningen af aug. 1592 Klas Bjelke. *Hofhandl., KA*.. Konung Johan lämnade alltså vid sin död frågan om centralregeringens organisation fullkomligt olöst.

*

Den högsta rättskipningen återgick efter den kungliga nämndens förfall till sitt gamla skick. Den utöfvades af konungen personligen eller af tillförordnade domstolar, i viktigare fall med riksråd såom bisittare, och endast undantagsvis förekom konungsräfst i lagsagornaPosse, s. 5 f.; E. Hildebrand, *Statsförfattn:s historia*, s. 289. — Exempel på en domstol af högre och lägre hoftjänstemän med ett par riksråd i spetsen erbjuder rättegången mot Karl Henriksson år 1591, *Sk. H.* XV: 79, exempel på ett slags borgrätt af liknande sammansättning ett protokoll, hållet på Stegeborg $^{28}/_{6}$ 1580, *Borgrättsprot., RA*.. Någon särskild myndighet för jurisdiktionen vid hofvet blef under Johans tid icke ifrågasatt; hofordningsförslagets öfverste lagman hade, såsom nämndt, knappast karakteren

af en verkligt central ämbetsman. I de allmänna organisationsplanerna rörande centralregeringen berördes någon gång äfven rättskipningens behof af bättre organ; så hörde tjänstgöring vid rättegångar till de funktioner, som tillämnades det projekterade hofrådet. Då dessa allmänna organisationsplaner strandade, blefvo ej heller rättskipningens behof tillgodosedda.

*

De organisatoriska ansatser, som under Johan III:s tid framträdde, voro visserligen i mångt och mycket famlande och svaga, men de innehöllo dock åtskilliga uppslag, som väl hade kunnat förtjäna att fullföljas. Den frågan framställer sig därföre: hvad var orsaken till att intet enda af de talrika förslagen kom till utförande?

De sociala och nationalekonomiska svårigheter, som hela det svenska samhällets daning lade i vägen för en central ämbetsorganisation, voro ännu icke undanröjda. Ännu behöll rikshushållningen i väsentlig grad sin karakter af naturahushållning, ännu följde därmed jordförläningen såsom hufvudform för statstjänstens aflöning och svårigheten att binda förläningstagarne till tjänstgöring vid hofvet. Adeln, äfven adeln i konungens tjänst, var allt jämt jordadel, och utom dess krets fanns ej material för en högre ämbetsorganisation. Men en betydelsefull tendens till förändring rörde sig faktiskt på detta område. Den generation inom adeln, som nu vuxit upp, var vida mera rörlig, mera bildad, mera användbar än kung Göstas samtida, och, hvad viktigast var, dess uppfattning af statstjänsten var en annan. Dess främsta män försmådde ej att mottaga beställningar på ämbeten i konungens tjänst med kontant aflöning jämte förläningarna, och för de yngre hade redan en mer eller mindre långvarig tjänst såsom hofjunkare, äfven den mot sådan aflöning, blifvit regelNär konung Johan efter brytningen med riksråden år 1589 samlade all sin bitterhet i en svarsskrift mot de i Reval inlämnade supplikerna, förebrådde han bl. a. rådsherrarne, att de icke blott årligen »ökat mera och mera till deras förläninger», utan att också »för 10 eller 12 år sedan en part genom svik och arga list öfver förläningar förvärfvat sig (somlige ock själfve gjort och tagit sig) penningelön, underhåll till kost och täring på sig och sine tjänare, item besoldning på hästar och karlar, hvilke dock aldrig äre mot fienden brukade blefne». Werwing, Bil s. 46. Såsom en principiell fördömelse af den kontanta aflöningsformen för högre ämbetsmän får dock detta näppeligen fattas; en sådan vore ju absurd, då denna aflöningsform existerat under hela Johans regering. Konungens klander — man ihågkomme för öfrigt, i hvilken sinnesstämning det framställts — gällde väl det förhållandet, att riksråden i allmänhet under olika former tillskansat sig för stora inkomster. Jfr Clason, s. 5, not 4.. Rådet hade upprepade gånger tagit initiativ till en organisation på dessa grundvalar i en eller annan form. De kostnader, hvartill en sådan hade kunnat föranleda, voro ej större, än att de väl borde kunnat bäras.

Att under sådana förhållanden intet åstadkoms, måste hafva berott på konungen.

Granskar man dennes ställning till frågan, så faller det naturligtvis först i ögonen, att han personligen synes hafva saknat sinne för sträng ordning och planmässig organisation i allmänhet, följaktligen äfven hvad detta område beträffar. Andra drag i hans karakter kunna likaledes bidraga att förklara hans ringa sympati för dessa organisationsplaner: hans ytterliga retlighet, parad med en lika ytterlig självtillräcklighet, måste a priori stämma honom afvog mot hvarje regelbunden samverkan med förnäma och självständiga män. I själfva verket var emellertid konung Johan, med all denna ängsliga månhet om sin kungliga maktfullkomlighet, en svag natur; det var just svagheten, som medvetet eller omedvetet sökte förskansa sig bakom yfverborna själfhärskarelater. Man får då icke heller förbise, att han under den växande aristokratiska strömningen verkligen också kunde hafva skäl att för konungadömets maktställning, så som *han* kände sig kunna uppbära den, frukta allvarliga vådor af fasta centralämbeten med högadliga innehafvare. Det förefaller, som om en dylik instinktiv känsla af dessa vådor måste blifva den innersta förklaringen till hans afvisande hållning.

I så fall ligger dock grunden till denna djupare än i ren likgiltighet eller oförmåga att bedöma statens kraf. Det negativa resultatet af organisationsfrågans behandling under dessa två decennier kan då ledas tillbaka till en principiell motsättning mellan rådsaristokratien, som mer eller mindre oegennyttigt tagit sig den an, och konungadömet, som ej tilltrodde sig att under nuvarande förhållanden lösa den i sin anda. Motsatsen var länge latentAtt samarbetet mellan konung Johan och hans förtroendemän redan i början af hans regering kunde vara allt

annat än godt, framgår af Gustaf Banérs anförda bref till Hog. Bjelke, dat. $^{1}/_{12}$ 1574, *Sk. H.* XV: 53—56.; under Johans sista år trädde den öppet i dagen.

*

Med Johans död inträdde den situation, för hvilken Kalmare stadgar varit afsedda. När konungen efter sin brytning med riksråden försonade sig med hertig Karl, hade emellertid denne på det häftigaste angripit de bakom hans rygg tillkomna stadgarna såsom utgörande en frukt af högadelns stämplingar mot arfföreningen, och han skall äfven hafva genomdrifvit, att de blefvo annulleradeE. Hildebrand, *Kalmare-stadgar*, s. 13 ff.. Såsom sådana behandlades de vid tronskiftet. Hertigen hemställde i jan. 1593 till rådet, om ej ettutdrag af stadgarna borde göras, för den händelse något nyttigt och användbart ur dem vore att hämta, men häfdade tillika uttryckligen, att de i sig själfva numera voro kraftlösa, och rådet synes hafva samma uppfattninga. a., s. 26 f.; jfr *SRA* III: 20 och *Reg. öfver rådslag*, s. 97 f.. Oberoende af deras bestämmelser vidtogos äfven anstalterna för regeringens interimistiska ordnande. Hertig Karl öfvertog genast efter Johans död maktens utöfning jämte rådet, i hvilket snart äfven de 1590 afsatta rådsherrarne, som under Johans sista dagar erhållit dennes förlåtelse, åter togo platsBoethius, s. 18 ff.. I början af jan. 1593 ingingo hertigen och rådet en skriftlig förening att föra styrelsen gemensamt, så att ingendera företoge något utan den andra partens vetskap och samtyckeSRA III: 4 ff. Hertigens och rådets ömsesidiga försäkringar, af $^{8}/_{1}$, tryckta i a. a., s. 5—7..

Rådets deltagande i interimsregeringen påkallade en reglering af dess tjänstgöring. Hertigen upptog därföre den gamla planen att göra denna alternerande och föreslog, att tre stora rådsmöten årligen skulle hållas, ett på våren, ett på hösten och ett på vintern, samt att under mellantiderna rådets medlemmar skulle turvis följa honom ett fjärdedels år i sänderHertigens svar på rådets framställda punkter $^{14}/_{1}$ 1593, *KR*.. Det är ej bdkant, om förslaget antogs, och i hvilka former hertigens och rådets samarbete ägde rum; förmodligen hunno inga bestämda regler utbilda sig, innan Sigismund ankom till Sverige och själf öfvertog styrelsenExempel på skrifvelser, som undertecknats af både hertigen och rådet, finnas i *SRA* III; af brefven i *KR* synas de flesta vara utfärdade af den förre med åberopande af rådets samtycke..

Till den första tiden af hertigens och rådets samregering hör den stora rättegångsordinantian, daterad 20 mars 1593Schmedeman, s. 102—109; jfr *SRA* III: 20.. Den högsta rättskipningen berördes icke omedelbart däri. Det bestämdes blott, att intet mål finge hänskjutas under hertigen och rådet utan föregående handläggning i laga lägre instanser, och att i analogi därmed äfven alla »klagomålssaker», suppliker och andraganden af icke rättslig natur, skulle i landsorterna beredas, innan de ingåfvos till regeringen.

Den 30 sept. ankom Sigismund till Stockholm. Därmed framställde sig till definitivt afgörande de frågor, som Kalmarstadgarna på sin tid varit ämnade att lösa, frågorna om Sveriges

ställning till en konung, som också bar Polens krona, och om den svenska riksstyrelsens ordnande under denne konungs vistelse utom Sverige.

Redan några dagar efter Sigismunds ankomst skyndade hertigen och rådet att på menige riksens ständers vägnar till honom framställa några önskningsmål i dessa afseenden. Den 3 okt. öfverlämnade de till konungen åtskilliga »punkter»*SRA* III: 167 f., som bl. a. äfven rörde regeringens organisation. De begärde, att det kungliga sekretet skulle lämnas i kanslerns händer, samt att denne i öfrigt skulle få öfva uppsikt öfver kansliets personal och taga dess handlingar under förvar; det var tydligen ett försök att genom kanslern vinna kontroll öfver den kungliga myndighetens utöfning. Vidare yrkade de, att hädanefter ingen måtte få innehafva mer än ett förnämligt ämbete. Härmed åsyftades tydligen det anomala förhållande, att Nils Gyllenstjerna förenat drotsens och kanslerns värdigheter, Klas Fleming marskens och amiralens.

Sigismund gaf ett undvikande svara. a., s. 169 ff. Jfr rådets replik i dess inlaga af $^{26}/_{11}$, a. a., s. 190., och organisationsfrågan trängdes för en tid åt sidan af de andra stora frågorna, de som angingo rikets och ständernas fri- och rättigheter, framför allt beträffande religionen. I adelns privilegieförslag och i postulata nobilium

berördes den endast i förbigående, i samband med adelns fordringar att åt sig förbehålla alla högre ämbetenAdelns inlaga till rådet af $^{30}/_{10}$ 1593, postulata nobilium samt förslaget till adelsprivilegier, tryckta i *SRA* III: 175, 393, 406; se särskildt s. 176, 394, 407.. Ett vid nyåret 1594 af Erik Sparre uppsatt utdrag ur Kalmarstadgarna synes aldrig hafva kommit att spela någon roll*SRA* III: 245—248.. Punkten om de sju regeringsherrarne är i detta aktstycke utelämnad, uppenbarligen af hänsyn till hertigenBetecknande är också, att förslagsrätten till de höga ämbetena här tillerkännes »riket», ej rådet., och inga andra bestämmelser om regeringens ordnande i Sverige hade insatts i dess ställe. Detta spörsmål hade man tydligen icke vågat sig på. I ständernas stora böneskrift till konungen före kröningen äfvensom i dennes svar förekommo endast några allmänna uttalanden om att hertig Karl jämte rådet borde förordnas att föra regeringen under konungens frånvaroAkterna i *SRA* III: 304—313; se p. 13..

Först efter kröningen, sedan Sigismund afgifvit de begärda försäkringarna om religionen och rikets öfriga fri- och rättigheter,

upptogs frågan om regeringens organisation på allvar. Innan kröningsriksdagen afslutats, skall hertig Karl hafva framställt ett förslag till regeringsordninga. a., s. 448-452..

Det innehöll inga vidlyftiga bestämmelser om styrelsens anordning. Principen var, att hertigen skulle med råds råde förestå regementet. Detta var något helt annat än den förening till *gemensam* maktutöfning, som hertigen och rådet afslutat efter Johans död. Nu yrkade den förre att helt enkelt blifva insatt till konungens ställföreträdare under dennes frånvaro, att få å dennes vägnar regera med råds råde; han ville alldeles icke dela själfva myndigheten med rådet. Detta var också för honom den allt afgörande hufvudsaken. Han talade om tillsättning af skattmästare och kammarråd, om kansliets skötsel genom kansler och riksråd samt sekreterare, men närmast ur den synpunkten, att rikets klenodier, medel och handlingar borde tryggas mot hvarje fara att blifva förda till Polen. Om riksens höga ämbeten, drots, marsk och amiralEndast en handskrift upptar äfven kansler. hade han intet vidare att förmäla, än att de borde besättas med svenska män. Blefve något förnämligt ämbete ledigt, skulle rikets föreståndare — hertigen själf — med rådets råd förordna hans efterträdare. I öfrigt nämner hertigen endast ett centralt ämbete, en öfverste tygmästare för artillerisaker. Han förutsatte, att medlemmar af rådet skulle tjänstgöra vid hofvet, och yrkade, att åt dessa liksom åt alla ämbeten underhåll skulle anslås, men om han därmed afsåg endast de riksråd, som skulle arbeta inom kansliet och kammaren, eller andra, är ej klart.

Några nya anstalter inom riksstyrelsen föreslog hertigen således icke. Han ville blott i konungens stad och ställe träda in i det traditionella regeringssystemet. Dess personliga karakter var som afpassadt för hans härskarenatur, dess hjälpmedel för honom tillräckliga.

Hertigens förslag behagade emellertid hvarken konungen eller rådet. Det senare var den 20 mars färdigt med ett eget förslag, som gick i helt annan riktning*SRA* III: 453—462..

Enligt detta skulle regeringen i Sverige med en myndighet, som närmare bestämdes för att ej lända konungens höghet till förfång, öfverlämnas åt hertigen *jämte* riksrådet. Dessa sammanfattades i förslaget upprepade gånger under benämningarna»regeringen», »regeringsrådet», och skulle således tillsammans utgöra en kollegial myndighet, dock så, att hertigen ensam innehade en hälft af makten, rådet i sin helhet den andra. När sålunda såsom regel föreskrifves, att intet beslut skulle vara giltigt utan samtycke af pluraliteten inom regeringen«. . . störste hopen, som till regeringen betrodde blifve . . .», s. 455., så förtydligas detta genast genom ett tillägg, att om hertigen i en dylik angelägenhet ej blefve öfverens med de andra af regeringsrådet, han ej skulle kunna af dessa öfverröstas, utan skulle saken föreläggas rikets öfriga förnäma ämbetsmän eller, om så behöfdes, än flera af adeln, i nödfall alla de förnämsta ständerna. Fullt klart var således hertigens och rådets ömsesidiga ställning icke bestämd. Samma otydlighet vidlåder bestämmelserna om detta senares representation i själfva regeringskollegiet. Det förefaller nästan, som om förslagets författare tänkt sig, att i regel endast en del af rådsherrarne skulle tjänstgöra i regeringen, men direkt sades detta ickeNär termerna »regeringsrådet» (s. 455, 460), »regeringen» (s. 457 f., 461), »de som till regeringen betrodde blifve» (s. 455), förekomma, är det ej klart, om därmed förstås

hertigen och rådet i dess helhet eller hertigen och en trängre krets af rådsherrar. I fråga om aflöningen skiljer man dock afgjordt mellan den, som borde anslås åt *hvarje* »rådsperson», och den, som därutöfver kunde tilldelas »de höge ämbeter och dess personer, särdeles regeringsrådet, med hvilke ock fuller borde följa något mere mantal och anseende, de där ock större omak och bekostnad hafve och måste mest alltid vare tillstädes» (s. 460). Jfr ock bestämmelserna om att »samkväm» (allmänna rådsmöten) skulle hållas blott två gånger årligen (s. 454) och därjämte en särskild »session» för lifländska ärenden (s. 461). — På ett ställe talas om »fursten och regeringen», som om den förre ej hörde till regeringen (s. 458); detta är väl blott en inadvertens.. Ej heller finner man några närmare stadganden om formerna och sättet för regeringens verksamhet. Måhända var det den ömtåliga frågan om hertigens ställning, som afskräckt förslagsställarne från att härutinnan ingå i några detaljer.

Om regeringsrådet ej blef noggrannare organiseradt, ägnades i förslaget så mycket större uppmärksamhet åt rikets ämbeten. Det heter först, att de alla skulle besättas, och att vid uppstående ledighet konungen skulle inom viss tidEnligt hufvudhandskriften »innen år och dag»; en annan redaktion har »innen sex måneder» (s. 455, 462). tillsätta ny innehafvare. Sedan följer en framställning af de olika ämbetena med bifogade instruktioner.

Främst sättes drotsen med det traditionella omdömet, att hans ämbete var förnämst i riket. Man syntes också ämna mer än hitintills omsätta denna höga rang i praktisk verksamhet. Drotsen skulle, bestämdes det, så vidt möjligt alltid uppehålla sig i Stockholm, tvifvelsutan för att deltaga i regeringsarbetet, och skulle på grund af den nuvarande drotsens höga ålder — man förutsatte således, att N. Gyllenstjerna äfven under Sigismund skulle få behålla ämbetet — en eller två medhjälpare stå vid hans sida. Dock specificeras ej närmare hans uppgift.

Åt marskens ämbete vågade man tydligen icke riktigt gifva någon större administrativ betydenhet på grund af antipati och misstroende mot dess innehafvare, Fleming. Det talas om att han var adelns högste chef och självskrifven fältöfverste öfver rikets krigsmakt, men ett uttryckligt yrkande framställes också, att på grund af ridderskapets och krigsfolkets animositet mot honom en annan skulle sättas till fältöfverste i hans ställe. För öfrigt förmäldes intet om förvaltningsåligganden för marsken, ehuru han otvifvelaktigt tänktes såsom målsman för härväsendet. För denna förvaltningsgren voro dessutom åtskilliga lägre ämbeten afsedda: krigsöfverstens fältmarskalk, öfverste löjtnant, knekteöfverste, knektelöjtnant, hvilka skulle vaka öfver ordningen bland krigsfolket och sörja för att detta erhölle sitt underhålla. a., s. 458.. Om de äro att fatta såsom officerare i fälthären eller som administrativa centralorgan, är dock ej fullt tydligt.

Kanslern ställdes i spetsen för kansliet, om hvars ordning och personal i samband härmed åtskilliga föreskrifter gåfvos.

Amiralen skulle likaledes förestå flottans förvaltning med biträde af en underamiral, som i hans frånvaro hade att fungera i hans ställe.

Åt skattmästare och kammarråd öfverlämnades slutligen finansförvaltningens ledning. Under förutsättning att de i regel måste komma att uppehålla sig i Stockholm borde de insättas i slottslofven därstädes och en af dem alltid stå drotsen och hans medhjälpare till tjänst.

Utom för dessa ledande centrala ämbeten upptog förslaget äfven instruktioner för vissa högre ämbeten i landskapen, lagmän, ståthållare och landshöfdingar, slottsherrar, äfvensom några poster, som stodo i närmare eller fjärmare förbindelse med centralstyrelsen: mönsterherrar, öfverste tygmästare, stallmästare.

Det innesluter alltså ett helt ämbetssystem för den högre förvaltningen.

Härigenom betecknar det otvifvelaktigt en epok i organisationsfrågans teoretiska behandling. I denna regeringsordning var ämbetsprincipen klart och konsekvent genomförd, förvaltningen var så vidt möjligt uppdelad på begränsade sektioner med höga ämbetsmän i spetsenE. Hildebrand anmärker, att »de fem riksämbetena . . . alla här förekommo» (*Statsförfattn:s historia*, s. 257; jfr Boethius, s. 108). Såsom »riksens höga ämbeten» betecknades emellertid ingenstädes i förslaget just de fem, som sedan kommo att nämnas så: drotsen, marsken, amiralen, kanslern och skattmästaren. Snarare ser det ut, som här äfven andra ämbeten innefattas under denna term (s. 460). — I andra handlingar från samma tid användes den med bestämd

begränsning, men innesluter då icke alla de nämnda fem värdigheterna. I utdraget af Kalmarstadgarna omfattar den drots, kansler, marsk och amiral (*SRA* III: 247), i postulata nobilium enligt några handskrifter likaledes dessa fyra, enligt andra blott de tre förstnämnda (a. a., s. 394 f.), och i hertigens förslag till regeringsordning stå, såsom ofvan påpekats, enligt de flesta handskrifter endast drots, marsk och amiral nämnda såsom riksens höge ämbeter; endast i en redaktion tillägges kanslern. Skattmästaren nämnes alltså ingenstädes. Jfr nedan., och de högsta, ledande posterna voro organiskt förbundna med de lägre. Ny var i sistnämnda afseende särskildt föreskriften, att hvart annat eller hvart tredje år alla ämbetsmän skulle underkastas räfst och revision. Å andra sidan tryggades deras ställning genom ett stadgande, att de ej finge afsättas utan ransakning och dom. Till ämbetssystemets befästande syftade likaledes ett yrkande, att åt hvarje ämbete skulle anslås ett bestämdt underhåll, växlande efter rang och värdighet enligt angifna grundsatser.

I enskildheter har rådets förslag däremot icke mycket nytt att uppvisa. Från äldre organisatoriska utkast skiljer det sig därigenom, att det hufvudsakligen upptar endast administrativa ämbeten, inga hofsysslorI slutet talas dock om hofmästare för hertig Johan och prinsessan Anna., men detta torde komma sig däraf, att här var fråga om en reglering af styrelsen under konungens frånvaro, då det kungliga hofvet ej skulle finnas i Sverige. I teorien hade man för öfrigt, såsom ofvan visats, redan tidigare börjat till en viss grad skilja hoftjänsten från statstjänstenSe ofvan sid. 160. Jfr E. Hildebrand, *Statsförfattn:s historia*, s. 237.. Några nya ämbeten innehåller förslaget icke, och ej heller instruktionerna för de olika posterna öfverträffade i allmänhet hvad förut i den vägen presterats i precision och utförlighet.

Rådsförslagets märklighet ligger alltså däri, att dess upphofsmän förstått att tillgodogöra sig det material, som den föregående tidens teoretiska konstruktioner och praktiska försök innehöllo, och att sammansätta alla dessa element till ett systematiseradt helt. Liksom organisationstanken under de sista årtiondena uppburits af aristokratien, så var det också nu aristokratiens föregångsmän, som sammanfattade hufvudsumman af denna tids organisatoriska ansatser. Att förslaget måste få en aristokratisk karakter, följde således ej mindre af dess historiska förutsättningar än af dess upphofsmäns ställning inom samhället. Och faktiskt blef det, med sin fördelning af styrelsemakten på centrala och provinsiella högadliga ämbetsmän, ett uttryck så väl för aristokratiens politiska mognad som för dess fullgångna maktsträfvan.

En regeringsordning af denna art kunde naturligtvis icke vinna konungens bifall. Efter någon tid framställde denne i sin tur ännu ett nytt förslag till lösning af det kinkiga problemetDat. $^{30}/_{4}$. *SRA* III: 463—469..

Så vidt af de nu behållna redaktionerna framgår, lämnade han här frågan om regeringens sammansättning tills vidare öppenI alla handskrifterna är tomrum för namnen på dem, som konungen skulle tillbetro »högste rådendet» (s. 463). För öfrigt talades endast helt obestämdt om »de som i regeringen äre» (s. 464) eller »regeringsrådet» (s. 469).. Förmodligen ville Sigismund ej genast taga bestämdt parti i denna sak, där hertigens och rådets önskningar stodo mot hvarandra. Allt tyder dock på att konungen tänkt sig regeringen kollegialt ordnad, alltså snarare slutit sig till rådets ståndpunkt än till hertigensSe de i föreg. not anförda uttrycken..

För öfrigt lade det kungliga förslaget hufvudvikten på att bestämma förhållandet mellan konungen och myndigheterna i Sverige, och detta naturligtvis till den förres favör. Genom att stadga, att en eller två svenska rådsherrar samt svenska sekreterare och andra tjänstemän skulle vistas vid hofvet i Polen — ett stadgande, som haft sin motsvarighet i Kalmarkonstitutionerna, men icke i hertigens och rådets förslag — försäkrade sig Sigismund om personal för handläggning af svenska ärenden i Polen. I mångfaldiga punkter förbehöll han sig själf afgörandet. I organisatoriskt hänseende anmärkningsvärd är hans tydliga sträfvan att dessutom inskränka den svenska regeringens myndighet i förhållande till både centrala och provinsiella ämbetsmän och i stället ställa dessa i direkt relation till den styrelse, som han

själf ville utöfva från sitt hof i Polen. Det ser till och med ut, som om konungen velat utestänga den svenska regeringen från makten öfver de flesta af rikets viktigaste slott med undantag endast för StockholmBoethius, s. 113 f.. Dock innehåller förslaget också en bestämmelse, att regeringen skulle regelbundet flytta mellan olika

landskap för att omedelbart handlägga deras angelägenheter*SRA* III: 465.. I öfrigt var ämbetsorganisationen på långt när icke så systematiskt utförd som i rådets förslag. Inom den centrala förvaltningen omtalades endast kammarråd, amiraler och tygmästare.

Så framträdde nu vid denna afgörande tidpunkt en bestämd skiljaktighet mellan olika principer för riksstyrelsens ordning, sådana dessa under det gångna tidsskedet stadgat sig. I rådets förslag samlades de organisationssträfvanden, som aristokratien sedan tvänne årtionden med stigande självkänsla gjort till sina, och som därföre fått en aristokratisk färg. Konungen åter sökte äfven inför de nya förhållanden, som unionen med Polen skapat, vidhålla det personliga regementet, med endast nödtorftig reorganisation af några redan förut använda ämbeten, som kommit på förfall. Hertig Karl, som i kraft af sin faders egendomliga statsordning också gjorde anspråk på att företräda konungadömet, intog principiellt samma ståndpunkt.

Följaktligen stod nu organisationstanken såsom sådan i opposition mot konungadömet. Det var en i sig själf onaturlig situation, som vittnar därom, att den utveckling, ur hvilken den framgått, stod i strid med självfva grundprinciperna för den nya statsordningen. Organisationsfrågan hade kommit in i en återvändsgränd. Skulle den nå en lösning, måste den åter blifva ett program för konungadömet. Men detta var icke möjligt utan en hvälfning, som förde statsutvecklingen in i en annan riktning.

Rådet var icke sinnadt att böja sig för konungens önskningar och kom i slutet af maj och början af juni i ett ganska skarpt meningsutbyte med dennea. a., s 470 f.. Hvad hertigen beträffar, voro för honom konungens och rådets förslag lika oantagliga. I ett utlåtande, afgifvet i början af junia. a., s. 471 f., uttalade han öppet denna sin uppfattning. Hvem som än kunde betros medregeringen, vore det tillräckligt, att denne aflade en försäkran att efter lag och rätt förhålla sig mot både konung och undersåtar. Det vidlyftiga reglementerandet vore öfverflödigt och äfven olämpligt, då oförutsedda förhållanden lätt kunde inträda. Blefve blott dugliga ämbetsmän förordnade, skulle de nog veta att sköta sitt kall utan sådana föreskrifter. Det var samma afvoghet emot en fast ämbetsorganisation, som visat sig i hertigens föregående förslag. Det obestämda sätt, hvarpå han omtalar regeringsmaktens blifvande innehafvare, döljer ej hans tanke, att denne — han använder singularform — måste blifva han själf.

Till slut blef det rådet, som måste börja gifva med sig, när tiden för konungens afresa nalkades. I början af juli hade det ett nytt förslag till regeringsordning färdigta. a., s. 472—477., hvari — med bibehållande af principen om hertigens och rådets samregering — den svenska regeringens myndighet i förhållande till konungen i flera afseenden begränsades enligt dennes önskan, dock så, att de längst gående bestämmelserna om ämbetsmännens underordnande direkt under konungen uteslötosJfr Boethius, s. 123 f. — Rådet häfdade, att regeringen skulle hafva »tillbörlig akt och oppseende med riksens ämbetsmän, både högre och ringere, att de deres tillbörlige kall tillbörligen förestå». *SRA* III: 475.. Här heter det uttryckligen, att rådet skulle sammankomma blott en eller två gånger om året. Dessemellan borde åtminstone två riksråd åtfölja hertigen, hvarjämte kanslern skulle leda expeditionen af regeringens skrifvelser. Bestämmelsen klargjorde den högsta myndighetens gestaltning betydligt bättre, än rådets första förslag hade gjort, men så, att den faktiskt lade maktens tyngdpunkt hos hertigen. Medgifvandet kunde ej förtagas af en följande punkt, enligt hvilken regeringen skulle handla efter enhälligt råd och den ena parten ej utan den andras samtycke.

Hela det stora administrativa maskineriet var i detta förslag lämnadt å sido. I fråga därom hänvisade rådet endast till speciella instruktioner.

Sigismund var ej heller nöjd med detta projekt. Trött på de fruktlösa förhandlingarna sökte han afhugga knuten genom att utan vidare i kraft af sin kungliga myndighet proklamera en regeringsordning, daterad förra hälften af juli*SRA* III: 477.. Den var byggd på det förra kungliga förslaget, men med ej oväsentliga modifikationer efter rådets önskningar. Regeringen uppdrogs bestämdt åt hertig Karl och rådet gemensamt, och ämbetsmännenssjälfständighet betonades icke så direkt som förut. De borde förvalta sina poster efter

vederbörliga instruktioner, och skulle regeringen beflita sig om att dessa efterlefdes.

Konungens kraftyttring var emellertid förspilld. Hvarken hertigen eller rådet fogade sig. Till slut fann man sig tvungen att för tillfället uppgifva hela planen på en detaljerad regeringsordning. För att dock åtminstone principen för den blifvande regeringens i Sverige ställning måtte blifva klar, föreslog rådet, att konungen skulle utfärda en kortfattad fullmakt för densammaa. a., s. 483.. Sigismund upptog tanken, men det visade sig snart, att svårigheterna ej därmed voro kringgångna. Hertigen vidhöll sin fordran att förordnas till fullmyndig riksföreståndare och förkastade konungens fullmakt, när han däri endast insattes i regeringen jämte rådeta. a., s. 484—493..

Slutet blef, att konungen den 28 juli utfärdade en fullmakt, som fortfarande var byggd på principen om samregering mellan hertigen och rådet, men erkände den förstnämnde såsom den förnämste i regeringen. Innan hertigens å nyo framställda anmärkningar hunnit fram till Sigismund, hade denne afseglata. a., s. 494 ff..

Vid sidan af regeringsfullmakten hade också instruktioner för ämbetena blifvit uppgjorda. En »ordning och undervisning», innehållande bestämmelser angående ungefär samma ämbeten, som upptagits i rådets första förslag, och i allmänhet öfverensstämmande med detta, föreligger af 22 juli»Ordning och undervisning, som vi Sigismundus . . . hafve göre och författe latit för de förnämlige riksens ämbeter, . . . actum Stockholm d. 22 juli 1594», kopia bland *AH, RA*. Jfr *SRA* III: 485. Någon anledning att anse handlingen »ofullbordad», d. v. s. antaga, att det varit meningen att lägga flera punkter till dem som finnas, torde knappast föreligga. Aktstycket upptar instruktioner för alla de »förnämlige» ämbetena, och ingressen ger icke vid handen, att något annat och mera varit afsedt.. Det torde dock vara ovisst, om den blifvit af konungen fastställd.

Vida viktigare var, att Sigismund till slut i enlighet med sin ursprungliga plan före afresan vidtog sina åtgärder för att kringskära den blifvande regeringens myndighet. Ståthållare förordnades på slotten och i landskapen, därtill utsågos i allmänhet personer, som kunde anses befinna sig på spänd fot med regeringen, och de erhöllo delvis uttryckliga instruktioner, som ställde dem oberoende af denna. För centralförvaltningen gjorde

konungen intet annat, än att han utnämnde två kammarråd samt, i strid mot hertigens och rådets upprepade gånger uttalade önskningar, bekräftade Fleming i värdigheterna af på en gång marsk, amiral och ståthållare i Finland, Nils Gyllenstjerna i både drotsens och kanslerns ämbetenBoethius, s. 125—128..

I stället för att söka tillgodose riksstyrelsens behof af fast ledning och organisation hade konung Sigismund sålunda själf tagit ett steg till desorganisation af den bristfälliga ordning, som redan fanns. Han hade visserligen icke kapitulerat inför den kulminerande aristokratiska strömningen, men den olyckliga dubbelställningen såsom härskare i både Polen och Sverige hade kommit honom att på en annan väg svika det svenska konungadömets sak: genom att splittra regeringsmaktens så mödosamt befästa enhet.

Emellertid framträdde redan i hertig Karl en värdigare målsman för detta svenska konungadöme, hvilken kände sig stark nog att upptaga striden både mot konungen själf och mot den maktsträfvande aristokratien. En djupgående inre och yttre brytning mognade, och ur denna framgick äfven för centralregeringens organisation en ny tid.

*

II. K ansliet. D;i under konung Gustaf I:s sista är Erik såsom hertig höll eget hof, hörde till detta äfven ett särskildt kansli1. Här an- ställdes i början af år 1560 en ung adelsman, tillhörande en för- näm släkt, Nils Görensson Gyllenstjerna2. På hvilka villkor detta skedde, och hvilken ställning han inom kansliet intog, omtalas icke, men visst är, att han i likhet med öfriga kanslitjänstemän uppburit kontant aflöning för året8. Något dylikt, en förnäm adelsmans anställning i kanslitjänst, hade aldrig förekommit i konung Gustafs regeringssystem. Äfven denna åtgärd utgör där- före i sin mån ett bidrag till belysning af Eriks redan under hans tronföljaretid framträdande nyå intentioner i fråga om regeringens anordning. Ofvan är nämndt, att Nils Gyllenstjerna inom kort upp- höjdes till kansler; förmodligen skedde det strax efter tron- skiftet4. Konung Erik återupprättade

sålunda kanslersämbetet, som ej funnits sedan Pyhys tid. I innehafvarens person låg en nyhet: det var första gången, som en lekman af den svenska högadeln beklädde denna post. Detta borde ej blifva utan be- tydelse äfven för ämbetets karakter. 1 Atlön.längder bland R K B 1557 och följande år, KA. - D. 1s/2 1560 skrifver kon. till Gören Eriksson, att han bifallit en af hertig Erik framställd begäran, att G. E:s son, Nils Görensson, »må vare hos honom och låte sig bruke uti de saker, som uti kanzejiet pläge beställes». KR. 3 I A. Nilssons utg.reg. för 1560, RKB, står han främst inom kansliets aflöningslängd. 4 1 förteckningen på Eriks svit vid den planerade resan till England räk- nas N. Görensson till »secretarii». Jfr ofvan sid. 132, not 4, och 135, not 4. Redan i adressen på ett bref af 27/c 1560 kallas han »K. M:ts vår utvalde ko- nungs kansler» (AH, Kansliets bvef, R A), men då detta bref är privat, har jag ej ansett mig kunna draga någon säker slutsats däraf.196 Den nye kanslern fick börja sin tjänstgöring med en lång- varig beskickning till England1. Först på våren 1562 återvände han till Sverige2, och då endast för att genast tagas i anspråk för nya diplomatiska missioner. Först ämnade konungen sända honom tillbaka till England, och sedan, när den planen uppgafs, fick han i slutet af året afgå till kejsaren8. Innan han ännu hunnit återkomma till Sverige, träffade honom konungens order att draga till Hessen1, och sedan synes han hafva stannat i Tysk- land i nära två år, sysselsatt med allehanda underhandlingar och uppdrag6. Under senare delen af 1565 och förra delen af 1566 var han i Sverige, men på hösten 1566 hade konungen åter en beskickning att ålägga honom, denna gång till Ryssland6. D. 16 febr. 1567 afslöt han i Sloboda ett fördrag med tsaren7. Under alla dessa år var kanslern sålunda alldeles öfver- vägande upptagen utomlands och befann sig endast under jäm- förelsevis korta perioder i Sverige. Kommer så därtill, att äfven när han var hemma speciella uppdrag af ett eller annat slag kunde föra honom bort från hofvet8, sä blir det klart, att han endast undantagsvis haft möjlighet att ägna sig åt de egentliga kansligöromälen. Att detta likväl i princip ansågs tillhöra hans ämbete, framgår af ett par bevarade instruktioner från denna tid, ett koncept till k a n s l i o r d n i n g , som börjar med rätt utförliga föreskrifter för ö f v e r s t e k a n s l e r n , och en särskild i n s t r u k - t ion för k a n s l e r n s ä m b e t e 9. Båda ålägga alldeles otve- 1 1 ett bref till Dion. Beurreus 4 12 1560, R R , skrifver kon., att han af- sändt sin kansler Gvllenstjerna till dennes hjälp vid underhandlingarna. Dalin uppger (111: 1: 520), att G. affärdats d. ,4„„. - ÖDBERG, Tidsbilder, s. 68. 3 G. ANNERSTEDT, Grundl. a f sv. väldet i Livland, s. 8o; ÖDBERG, a. a., s. 77. 4 Till X. Gvllenstjerna 1l/io 1563, R R ; Ö dberg, a. a., s. 84. 5 Bref till honom exempelvis 27/5, 8/la 1564, 4/ö 1565, RR. 1 sistnämnda bref skrifver kon., att G. efter förrättade uppdrag kan återvända hem, men ännu **/. förordnas han till kommissarie för öfversändande af knektar från Tysk- land, RR. u HjÄltNE, Svensk-ryska förhand!., s. too, 128. ' T . A nNERSTEDT, Sv. väldet i Liv/and, S. 34. 8 D. 17ly 1566 sändes han till Mörnays läger vid danska gränsen med in- struktioner och återkom !.,. Eriks dagbok, Monum. pol.-ecclcs., s. 238, 240. 0 »K. M:ts kancelli-ordning», koncept med en mängd ändringar bland Kaustiordningar, RA, och instruktion för »kanzelerens ämbete», bil. II. Båda aktstvekena äro odaterade. Om det senares datering se bil. II. Kansliordningen torde af allt att döma vara äldre och har måhända på något sätt anslutit sig till den stora hofordningen. Början af dess föreskrifter för öfverste kanslern,1 9 7 tydigt kanslern att leda det löpande arbetet i kansliet och an- svara för dess gilla gång. Faktiskt kan det i själfva verket ej styrkas, att Gyllenstjerna ens under mellantiderna mellan sina många legationer tjänstgjort på detta sätt. Hösten 1567 nämnes Gyllenstjerna bland de i Stockholm för- samlade riksråden1, men ej heller nu finner man något bevis för att han förestått de egentliga kanslisakerna. Sedan konungen åter- tagit styrelsens tyglar, sände han sin kansler till Södermanland och Östergötland att öfvervaka krigsgärdernas indrifvande2 — ett uppdrag alltså, som ej alls hade med dennes fackämbete att skaffa. Under Eriks tid hade kanslern således intagit en något obestämd ställning, och i den löpande förvaltningen hade hans ämbete icke egentligen blifvit införlifvadt. Omedelbart efter tron- hvälfningen synes Gyllenstjerna hafva trädt i Johans tjänst och mottagit ledningen af dennes kansli8; dock är det ej bekant, om han från början förde någon ämbetstitel. Då sedan kanslerns ämbete upptogs bland dem, hvilkas besättande adeln kräfde så- som ett ståndsprivilegium, och Gyllenstjerna erhöll värdighet af riksens kansler'1, stadgades ämbetets karakter, men i en riktning, som näppeligen öfverensstämde med konung Eriks ursprungliga äfsikter vid dess återupplifvande och än mindre med traditio- nerna från konung Gustafs tid. Rikskanslern framträdde såsom en aristokratisk stordignitär vid sidan af riksdrotsen och riks- marsken, en efterföljare till Medeltidens rikskansler vida mera än till de tjänstemän vid hofvet, som konung Gustaf gifvit kans- lers titel. Under den första

tiden efter tronskiftet var Gyllenstjerna i trägen verksamhet, dels i diplomatiska värf5, dels också dess att denne skall »akte på alla riksens viktige handlinger, det vare sig inrikes eller utrikes saker, alldeles liksom en utaf de där uti sekrete råd brukede blifve», synes vara ställd i samband med hofordningens bestämmelser om de fyra sekrete råden. 1 Jfr ofvan s. 149 ff. - Till N. Gyllenstjerna VE 1568, A'A'. s Han har »ex mandato regiæ majestatis» underskrifvit en mängd bref, som af Johan utlärdats under oktober och följande månader 1568. Johan III:s koncept, R A . Jfr nedan s. 220. 4 Jfr ofvan s. 156. 5 Juli—aug. 1569 underhandlade han med danskame på gränsen, och juni 1570—febr. 1571 upptogs han af den stora fredskonferensen i Stettin. W estling, Sjuårskriget, s. 212, 217, 231, 254.I9 S emellan i verkliga kanslisaker1. Såsom ofvan anmärkts, för- bundos också i det till 1571 hänförda hofordningsförslaget sådana plikter med kanslerns ämbete, som bokstafligt fattade ovillkor- ligen förutsatte en ständig tjänstgöring2. Kanslern skulle, hette det, ansvara för alla handlingars vård, hafva tillsyn öfver aftätt- ningen af alla utgående skrifvelser och akter, öfver sekretets an- vändning och registreringen, samt i allmänhet öfvervaka alla kansli- personers verksamhet och uppförande. Men snart kom något sådant ej vidare i fråga. Gyllenstjernas trägna tjänstgöring under åren 1569 och 1570 berodde väl på de extraordinära förhållan- dena under denna tid, då oron efter trönhvälfningen samt kriget med Danmark framtvungo ett forceradt arbete inom regeringen. Sedan freden var sluten och lugnare förhållanden inträdt, drog han sig i likhet med de flesta öfriga rådsherrarne tillbaka till sina gods och infann sig hädanefter endast tillfälligtvis och på särskild kallelse vid hofvet. Konungen synes aldrig hafva gjort något försök att taga honom i anspråk för centralförvaltningens dagliga bestyr. Tvärtom utnämnde han år 1577 Gyllenstjerna till ståthållare i Småland3. Erik Sparres utnämning till vicekansler med fast beställ- ning vid hofvet '1 var ett försök att på annan väg göra kanslers- ämbetet tjänstbart. Det är en inom centralförvaltningens historia ofta återkommande företeelse, att stordignitärer, som ej själfva kunde indragas i den löpande administrationen, ersattes genom ställföreträdare med motsvarande titlar5. Erik Sparre gjorde också till en början otvifvelaktigt trägen tjänst. Under åren 1575— 1576 finnes han oafbrutet månad efter månad upptagen i registren' öfver den för hoftjänstgöring aflönade personalen3 till och med vid tidpunkter, då han notoriskt ej varit vid hofvet när- varande, utan befunnit sig på beskickningar i konungens ären- 1 Af honom underskrifna kungliga bref finnas från samtliga månaderna jan.—juli samt åtminstone sept. och okt. 1569 och likaså åtskilliga från förra delen af 1570. Johan III:s koncept, R A ; Kongt. bref, KA. 2 Jfr ofvan s. 157. 3 Fullmakt på »öfverste befallningen öfver allt Småland», dat. 5/3 1577, A ’A ’. * Se ofvan s. 166. 5 Schrödkr, s. 482, 590. Jfr undermarsken och underkammerlin i Eriks hofregister samt underhofmästaren och underamiralen, ofvan s. 141 f. och nedan kap. IV. ' 6 Se ofvan s. 166, not 4, s. 168, not 5, anförda register öfver aflöning och månadspenningar.1 9 9 den1. Dylika uppdrag synas alltså pä sätt och vis hafva an- setts höra till hans hoftjänst. Sedan de blifvit fullgjorda, var han skyldig att genast äter inställa sig hos konungen3. Att han snart fick plats i riksrådet — han har underskrifvit ett rådslag af 6 febr. 15763 -— medförde ingen förändring i hans tjänste- ställning. Annu 1578 finner man ett uttryckligt vittnesbörd om att han var bunden vid hofvet, så vida icke konungen för någon tid gaf honom förlof4. Småningom torde dock denna stränga tjänstskyldighet hafva förmildrats, ehuru Sparre fortfor att innehafva beställning och till någon tid äfven att uppbära aflöning bland hofjunkarne °. Man kan ej steg för steg följa förändringen0, men i början af 15S0- talet var den så deciderad, att Sparre med bibehållande af sin vicekanslerspost förordnades till ståthållare i Västmanland och Dalarne och fick anvisning på underhåll vid Västerås slott7. Detta innebar naturligtvis, att han i regel borde uppehålla sig i dessa landskap och således var förhindrad att annat än tillfälligt- vis göra tjänst vid hofveb 1 Maj—juni 1575 deltog han i några gränsförhandlingar, och i sept. sändes han till Köpenhamn (O dberg, Stämpl., s. 259, 265). H an,återkom till Sverige på nyåret, men som en pestilens vid denna tid härjade i Danmark, fick han för smittans skull order att tills vidare uppskjuta sin inställelse vid hofvet {R R 16, 1576). I reg. på månadspengar är han uppförd både för sept.—okt. 1575 och för jan. 1576. 2 Se utom ofvan anförda bref af 1C /1 1576 ett annat af 10/5, hvari E. Sparre ålägges att efter några förhandlingar med enkedrottningen infinna sig vid hofvet {RR), samt nedan not 4. ' Reg. öfver radslag, s. 69. 4 D. 22/„ 1578 skrifver kon. till honom bl. a.: »Videre, såsom I ock för några Edre nödtorftige lägenheter skull begäre af oss förlof till nästkommende påske, så äre vi därmed nåd(igs)t tillfreds, dock med sådane besked, att 1 seden för våre och riksens forefallende ärender och saker skuld så lage Edre saker, att I med det förste kunde vare här hos oss tillstädes». R R . 5 Aflön.längder bland R K B , K A. 0

När år 1580 ett gränsmöte skulle hållas och konungen ville använda Sparre såsom underhandlare, underrättade han '-0 /. denne i ordalag, som snarare inneburo en begäran än en befallning. Han ber honom åtaga sig uppdraget på grund af sakens vikt, »ändock vi», heter det, »Eder med den rese gärne ville för- skone». RR- Det ser häraf ut, som om Sparres hoftjänst redan vid denna tid- punkt var på upphällningen. 1 Han innehade ståthållarposten i början af 1582; i ett pass för en bref- dragare af lc/3 namnes han råd, ståthållare och vicekansler {Johan III:s koncept, R A). I 1584 års best.reg. {Bcst.rcg., K A) är han uppförd med samma titlar och med »beställning på sig själf ijMe att anamme vid Västerås slott» i alle- handa naturaförnödenheter.2 0 0 Därmed hade äfven det nya, lägre kanslersämbetet utvecklats till en öfvervägande titulär hedersvärdighet. Att under 1580- talet titeln h o f k a n s l e r började förekomma omväxlande med den äldre, vicekansler eller underkansler, harmonierade således illa med det faktiska förhållandet, sä vida den nya titeln var af- sedd att antyda innehafvarens tjänstgöring vid hofvet. I denna betydelse hafva vi funnit termen i Kalmarstadgarnas bestämmelse, att Sigismund alltid skulle hafva en hofkansler (aulæ cancellarium) hos sig i Polen1. Då efter Johans död och Sigismunds ankomst till Sverige hertig Karl och rådet i sin första framställning till konungen for- drade en sådan myndighet för kanslern, som förutsatte dennes- stadigvarande tjänstgöring, yrkade de således på en afgjord för- ändring i den bestående ordningen. De förutsatte också, såsom yrkandets formulering visar, att endast en kansler skulle finnas;: man tänkte sig säkerligen, att Nils Gyllenstjerna hädanefter skulle fa nöja sig med drotsvärdighetena, Erik Sparre befordras tillf rikskansler och den lägre kanslerspoéten försvinna. Sigismund' anmärkte i sitt svar, att det hittills icke varit vanligt, att kanslern alltid varit tillstädes, och syntes ej heller vara angelägen om att så för framtiden skulle blifva förhållandet3. Men tanken åter- kom under förhandlingarna 0111 regeringsordningen upprepade gånger, ej fullt tydligt i hertig Karls förslag, som hufvudsakligen betonade kanslerns uppgift att vårda rikets handlingar, mera otvetydigt i rådets. Det första af rådsförslagen ålägger kanslern i främsta rummet att leda självfva expeditionen, ehuru stor vikt. äfven tillmätes arkivvården, och i det andra hette det, att han skulle öfverse alla utgående skrifvelser4. 1 den senare ordningen för rikets ämbeten voro båda förslagens bestämmelser i denna punkt sammanförda5. Men konungen tog i sina projekt ingen hänsyn härtill, och när han till slut vid sin afresa bekräftade Gyllenstjernas värdighet af rikskansler men på samma gång lät 1 Jfr ofvan s. 177. 3 Jfr ofvan s. 185. 3 S R A III: 170. * a. a., s. 456, 476. 5 »Kanzleren skall tage och gifve all skriftelig besked, som behölves, och bland annet halve grannt och noge inseende, att icke några bref förvärfves eller utskrifves, som sträfve emot Sveriges lag eller bref emot bref. Han skall ock förestå riksens skriltelige handlinger, bref och monumenta . . .»2 0 1 Erik Sparre behålla sin lägre kanslerstitel1, så lämnade han fak- tiskt ämbetet i samma tillstånd som förut. Medan under Erik XIV:s tid kanslern hade så föga tillfälle att fungera som kanslichef, synes detta värf i stället hafva kom- mit att faktiskt fyllas af en till rangen lägre kanslitjänsteman, Göran Persson. I förslaget till kansliordning var denne uppförd närmast efter kanslern såsom p r o c u r a t o r et n e g o t i o r u m s e c r e t a r i u s med en utförlig instruktion. Han skulle uppsätta alla viktiga handlingar angående förhållandet mellan konungen och dennes bröder, vara åklagare i mål å konungens vägnar, föra register öfver alla utgifna förläningar, vaka öfver att för- läningsmännen uppfyllde sina skyldigheter samt tillse, att de i fall af försumlighet blefve straffade, och slutligen synes det också hafva varit meningen att gifva honom befattning med beställ- ningsbref, obligationer och reversal, men dessa punkter i instruk- tionen äro icke fullbordade“. Här voro sålunda med Göran Pers- sons egentliga kansligöromål äfven de öfriga förtroendeuppdrag sammanförda, som han på grund af sin personliga ställning till konungen innehade. Mångsidigheten i hans uppgifter framträdde också i den dubbla titeln, hvars förra del, procurator, ju beteck- nade hans åklagareställning vid kungliga nämnden, medan endast den senare, negotiorum secretarius, hade afseende på hans plats i kansliet. Tillägget »negotiorum» till secretarius skulle förmod- ligen innebära en utmärkelse framför de öfriga šekreterarne så- som betecknande, att denne sekreterare framför de öfriga hade förtroendet att handlägga K. M:ts viktiga »negotia». Titeln negotiorum secretarius är egendomlig för kansliord- ningen. I den stora instruktionen för kanslern nämnes endast den »som är procurator» såsom den främste bland sekreterarne, 1 Någon kunglig fullmakt för Sparre har jag icke anträffat, men i 1594 års best.reg., som uppsatts efter koms afresa, står Sparre såsom »Cancellarius och ståthållere uti Västmanland» med »beställning efter K. M:ts underskrefne bref, datum juli anno 94» {Best.reg., KA). - Hufvuddelen af instr. är tryckt af S ilf v e r s to lp e , s . 3S7, noten. Ome- delbart efter där meddelade punkter

följa i urkunden tre rubriker, »Om bestäl- linger», »Obligationer», »Reversal», som dock icke blifvit ifyllda, samt slutligen, efter sidas mellanrum, några föreskrifter om »beställningarnas» uppgörande: »så ofte sont någen skall antages uti K. M:ts ed och bestallung . . . skall han låte kaniereren . . . med den samme förhandle . . .» Sådan handlingen nu föreligger, måste »han» referera sig till Göran Persson. Rubrikerna torde alltså hafva varit afsedda till underrubriker i dennes instruktion.2 0 2 utan att hans sekreterarevärdighet skiljes från de öfrigas. Hans åligganden omtalas här mera i förbigående och äro ej så detal- jeradt utförda som i kansliordningen; hvad som förekommer öfver- ensstämmer med dess föreskrifter1.! P r o c u r a t o r och s e c r e t ar ius blef också faktiskt Göran Perssons officiella titel2. Det var endast enskilda, som i utanskrif- terna på sina bref till honom hedrade honom med högre titlar, kansler3, vice kansler'1 och särskildt ofta ö f v e r s t e s e c r e t a - r i u s 5. Sådant var ju af gammalt vanligt och ej att undra på, då titel- och ämbetsbegreppen ännu så föga stadgat sig, och en liknande honnör kunde komma äfven Göran Perssons medbröder inom kansliet till del®. Det förefaller nästan underligt, att ej åtminstone någon af de två sistnämnda titlarna äfven i den officiella titulaturen fäste sig vid Göran Persson7, dä denne faktiskt i så betydande grad kom att höja sig öfver de öfriga sekreterarne. Måhända sammanhänger detta därmed, att hans förtroendeställning alltid bibehöll en rent personlig karakter, uteslutande berodde på hans rent personliga inflytande på konungen och aldrig verkligt fixerades i fasta funk- tioner. Instruktionen i konceptet till kansliordning ger en öfver- blick öfver många af de områden, där han ingrep såsom ko- 1 Att här särskildt talas om hans befattning med »obligationer, bcstäl- linger och annat sådant mere» bestyrker, att de om dessa angelägenheter hand- lande punkterna i kansliordningen höra till hans instruktion. I den handskrift, som innehåller instruktionen för kanslern, följer efter denna en rubrik »Sekre- fererens ämbete», under hvilken dock endast stå några få rader rörande »sekre- tererens» skyldighet att uppsäga tyskarnes beställningar, när konungen ej längre vill behålla dem i sin tjänst. Punktens innehåll gör det troligt, att det är den förnämste sekreteraren, han »som är prokurator», som åsyftas, och ej osannolikt förefaller det, att den i nu föreliggande skick är ett fragment af en utförligare instruktion för denne. Se bil. II. 2 Den förekommer exempelvis i 1561/62 års hofregister (Sandb. sam/., Ä 2162, K A), i instr. för den tillförordnade regeringen i Stockholm a f'/n 1563 (S t. H. XXVII: 12). I 1565/64 års liofreg. står han som »procurator». 3 T. ex. bref af ‘2 e j l t 1560, 15/,2 1561, 4/, 1565, Ia/12 1564, 10/9 1565 o. s.v. (Göran Perssons brefväxl., R A). 4Bref af 11; 1562, cit. Sil fv er st o lpe, s. 515. Så benämnes han också i den i Stockholms Magasin f. 17S1 tryckta beskrifningen öfver konung Er kröning (s. 92, 94 f., 97). 5 En mängd bref bland G. P:s brefväxl., R A . Ett dvlikt är tryckt i Sk. H. IV: 48 f. 6 Se en mängd bref bland Kansliets bref, R A . Ett dylikt, skrifvet af G. Persson själf under fängelsetiden till Olof Larsson, i Sk. H. IN": 205. 7 Jfr S ilf v e r s to lp e , s . 387.2 0 3 nungens närmaste förtrogne, men det vore resultatlöst att söka uppdela hans faktiska verksamhet efter dess kategorier och möj- ligen tillfoga nya, ty den verksamheten sträckte sig öfver hela statslifvet. På samma sätt tog ej heller hans dominerande be- tydenhet inom kansliet någonsin regelmässiga former. I alla händelser var det tvifvelsutan erinringen af Göran Perssons ställning, som gick igen, då den efter Johans tronbestig- ning projekterade hofordningen upptog en öfverste secretärius med hänvisning till hvad som förut var i Sverige vanligt. Man tycktes i första rummet vilja anförtro honom de »hemliga» ärendena genom att göra honom till sekrete rådens specielle sekreterare1. För öfrigt skulle det också åligga honom att förvara det kung- liga sekretet och ansvara för dess användning. Däremot tyder intet på att man skulle hafva velat bestämdt upphöja honom öfver de öfriga sekreterarne och de andra kanslitjänstemännen. Projektet ledde lika litet i denna punkt som i andra till någon praktisk påföljd. Någon öfverste secretärius med reglerad ställning förekommer icke under Johans regering. Det låg vis- serligen i sakens natur, att äfven nu en skillnad skulle göra sig gällande i de olika sekreterarnes personliga inflytande och be- tydenhet, och särskildt synes sekreteraren Johannes Henriksson hafva stått högt i konungens gunst2. Men titeln öfverste secre- tarius blef ej heller för honom officiell, och hans öfvervägande inflytande stadgade sig aldrig till en fast, högre värdighet. Det stora rådsförslaget till regeringsordning af 20 mars 1594, hvilket rätt omsorgsfullt behandlade kansliets förhållanden, upptog ej heller någon sådan värdighet. Den här omtalade r e g e r i n g s s e k r e t era ren var endast en facksekreterare för en viss grupp af kansliärenden3. Vid periodens slut hade således intet ledande sekreterareämbete kommit till stånd oaktadt de otvetydiga tendenserna i denna riktning. Däremot började strax efter Eriks tronbestigning den all- 1 Jfr ofvan s. 158. - E.

Sparre, som naturligtvis väl kände förhållandena, uttalade efter Sigis- munds tronbestigning — i en passus af konceptet till postulata nobilium, hvil- ken dock icke intogs i den slutliga redaktionen — följande otndöme: »I sak k. Johans tid var Johan Hindriksson i många år betrodd om allt sammans . . . och imellertid rikskansler och vice kansler ej alltinges till några nycklar eller sekret betrodde eller brukade». SR A III: 405. 3 S R A III: 460. Regeringssekreteraren är ej upphöjd öfver, utan jämn- ställd med de öfriga sekreterarne. — I ordningen för rikets ämbeten upptogos »två förnämliga regeringssekreterare».2 0 4 männa sekreterarevärdigheten att skarpare skilja sig från kans- liets lägre tjänsteklass, skrifvarnes. I instruktionen för kanslerns ämbete behandlas den såsom en begränsad grad1. I hofregistren äro sekreterarne konsekvent uppförda såsom en särskild grupp af tjänstemän, som står långt framom den öfriga kanslipersona- len2. Denna åtskillnad i rubriceringen införes under Eriks senare regeringsår äfven i räntekammarens aflöningslängder. Det är nämligen att märka, att dessa numera upptaga så väl sekreterare som skrifvare; äfven de förra aflönades således nu kontant — ehuru de naturligtvis dessutom kunde hafva förläningar —, och den under konung Gustafs tid observerade skillnaden i aflönings- form mellan dem och skrifvarne existerar sålunda ej vidare3. 1 denna riktning fortgick utvecklingen sedan äfven under Johans tid. Åtskillnaden i rubricering mellan sekreterare och kansliskrifvare blir regel, ehuru icke undantagslös; ofta samman- föras båda afdelningarna under den gemensamma rubriken »sekre- terare och kansliskrifvare» 4. Det saknas ej exempel på att en kanslitjänsteman i en handling upptas som sekreterare, i en annan som kansliskrifvare5. På det hela taget var dock skill- naden fastslagen, särskildt i den officiella terminologien. I aktstycken, som beröra kansliets organisation, är det så- lunda numera alltid sekreterarne, som framträda såsom bärare af dess arbete. Rådets stora förslag till regeringsordning af 20 mars 1594 äfvensom den senare ordningen för riksens ämbeten uttryckte detta särskildt otvetydigt, då de fördelade kansliets 1 Kanslern skulle särskildt »halve inseende med dem, som till secretarii dignitet betrodde äre», — se bil. II. — I det ofullbordade utkastet till kansli- ordning omnämnas sekreterarne endast i förbigående. 2 Denna sistnämnda rubriceras i 1561/62 års reg. »substituti cancellariae». Om hofregistren se ofvan s. 140 f., J45. 2 Ännu 1565 finnes blott en gemensam rubrik, »kansliförvanter», men 1566 stå i ett reg. öfver hofvets »halfårslön» sekreterare för sig och kansli- skrifvare för sig, och det samma äger rum i motsvarande reg. för 1568. Dock finnas äfven för dessa år längder, där skillnaden icke är iakttagen. R K B , K A . 4 Best.reg. och K K B, KA. 5 Per Eriksson står som sekreterare i mantalsreg. öfver hofvet af s/4 1571 (se ofvan s. 162, not 6), i best.reg. f. 1575 {Best.reg., K A), i längden på »hol- lön» för 1576 (R K B , K A) m. fl. handlingar, men som kansliskrifvare i best.- reg. för 1576 (Best.reg., K A) och löncregistret f. 1581 (R K B); Knut Håkonsson som sekreterare i reg. på månadspengar ä0;10 1574 och följande tid (HofhautU., K A), men som kansliskrifvare i best.reg. för 1575 och 1576, Best.reg., K A ; Hans Krank som sekreterare i 1578 års best.reg., Best.reg., K A , som skrifvare i lönelängden 1581, R K B .2 0 5 uppgifter på sekreterare, hvilka, såsom det uttryckligen hette, skulle biträdas af underordnade kanslipersoner1. Sekreterarnes antal var däremot fortfarande alldeles obe- stämdt och växlade efter tillfälliga förhållanden. Totalantalet för hvarje tidpunkt är nu som förut ofta svårt att uppgifva, dels på grund af den ännu förekommande osäkerheten i en eller annan tjänstemans beteckning, dels och i synnerhet emedan många af de tillgängliga längderna af olika anledningar icke upptaga alla. Så synes vara förhållandet med Erik XIV:s hofregister, för- modligen af den anledningen, att man i dessa införde endast de vid hofvet för tillfället närvarande, ej dem, som i ett eller annat värf voro på annat håll. Registret af 1561/62 har tre svenska sekreterare, M:r Mårten Helsing, Göran Persson och Olof Lars- son, och två tyska2, de af 1563/64 tre å fem svenska, nämligen O. Larsson, Erik Matsson — som nu öfvergått från kammaren till kansliet — och Peder Eriksson samt, i de två yngre redaktio- nerna, Lars Knutsson och M:r Mårten3 — Göran Persson finner man här under rubriken procurator —, vidare tre ä fyra tyska sekreterare och slutligen, i sistnämnda redaktioner, en latinsk, i den äldsta åter i dennes ställe två s c r i p t o r e s h i s t o r i a r u m 4. Ett aflöningsregister öfver konungens hof från år 1566 upptar ej mindre än nio svenska sekreterare, Göran Persson oräknad, näm- ligen alla från 1563/64 års register utom Lars Knutsson och dessutom Rasmus Ludvigsson, Måns Persson, Måns Jönsson, Hen- rik Stråbock, Hans Eriksson, samt två tyska, ett annat liknande register, dat. 4 dec. 1566, saknar de tre sistnämnda svenskarne och en tysk, och en längd öfver det tillstädesvarande hoffolkets lön för första hälften af år 1568 räknar slutligen endast fyra svenska sekreterare, G. Perssön, O. Larsson, E. Matsson och P. Eriksson5. 1 S R A III: 460. I ordningen för riksens ämbeten kallades

dessa under- ordnade »substitutcr» liksom i 1561/62 års hofregister, i rådsförslaget användes den termen endast om den latinske sekreterarens medhjälpare. • Se ofvan s. 140 f. Såsom svensk sekreterare har också stått en fjärde Peder Eriksson, men detta namn är öfverkorsadt. 3 Namnen Lars Knutsson och M:r Mårten hafva ursprungligen funnits äfven i den äldsta redaktionen, men blifvit strukna, det sistnämnda i och för en omflyttning; se följande not. 4 ' Först har äfven i registrets äldsta redaktion stått: »Latinisk secretarius M. Petrus Marsilius». Rubriken är emellertid ändrad till »Scriptores histori- arum», hvarefter M:r Mårten inflyttats under den nya rubriken. I reg. B och C har man återgått till den ursprungliga lydelsen i denna puukt. 5 Se längden öfver K. M:ts hoffolks halfårslön 1566, hofregister för 4/I22 0 6 Efter Johans tronbestigning blifva underrättelserna något tyd- ligare. I 1571 års best.reg. finnas nio svenska sekreterare, bland hvilka dock tre icke synas hafva tillhört den vid konungens hof tjänstgörande personalen1. Dessa tre äro ej heller upptagna i man- talet öfver hofvet af 3 april 1571 2, som däremot inrymmer de sex andra och dessutom ytterligare tvenne3, således summa åtta. De sex, som äro gemensamma för båda längderna, äro Måns Jöns- son, Erik Matsson, Mäster Peder Mikaelis, Johannes Henriksson, Rasmus Ludvigsson och Sven Elofsson. De tyska sekreterarne voro enligt best.reg. samtidigt fem, af hvilka två saknas i hof- förteckningen. Ar 1575 stå i best.reg. 1 endast fyra svenska sekreterare, Erik Matsson, Peder Mikaelis, Johannes Henriksson och Rasmus Ludvigsson, men sannolikt funnos dessutom minst tvä, Peder Eriksson och Knut Håkonsson f'. Dessa äro upptagna i 1578 års best.reg.5, hvaremot Peder Mikaelis utgått5. Två nya hafva tillkommit, Henrik Matsson — redan 1576 — och Hans Krank, hvadan summan nu blir sju svenska sekreterare. Huru mänga tyskar som samtidigt innehaft sekreterarevärdig- heten, framgår ej af längderna7. 1578 års best.reg. har också en latinsk sekreterare, Jacobus Tipotius. 1566 samt mantal på K. M:ts hoffolk, som tillstädes äre, och deras halfårslön 1568, R K B , K A. I det sistnämnda finnes för tyskarne blott den gemensamma rubriken »Tyske kanzeli», ej någon särskild afdelning af tyska sekreterare. 1 Nämligen Måns Pedersson »i Kalmar», Mårten Rasmusson, »fröken Elisabeths secretarius», och den gamle Klemet Hansson, hvars beställning om tre läster spanmål väl endast var ett slags pension. Hofhandl., R A . Den sist- nämnde hade under Eriks tid icke tjänstgjort i kansliet, utan varit bisittare i kungliga nämnden; Sii.fv e r sto lpe, s. 321. 2 Jfr ofvan sid. 162, not 6. 3 Olof Larsson ochPederEriksson, båda,såsom nämndt,förut Eriks sekreterare. Hvad som kan vara anledningen till att dessa ej införts i best. reg., är oklart. Det synes ej troligt, att de nu skulle varit utan beställningar, då de under Eriks tid haft sådana (Best.reg. för 1560—1561, bland Hofhandl., R A). Den förre, men ej den senare, står i ett reg. för 1569, Best.reg., K A. 4 Best.reg., K A. 5 Se ofvan sid. 204, not 5. 0 Han drunknade i okt. 1576 påutresan till endiplomatisklegation. K. H ii.d e h r a n d , sid. 267. 7 Best.reg. hafva blott den allmänna rubriken: »Uti tyske kansliet». I 1576 års hoflöningsregister (R K B , K A) stå två tyska sekreterare, men sannolikt voro just bland tyskarne många utsända i olika uppdrag, så att de ej kunde ingå i hofregistren. 1575 års best.reg. har sju »kansliförvanter på andre orter», däribland fyra tyskar.2 0 7 Under den senare delen af Johans regering steg antalet af svenske sekreterare. Ett mantal för 15841 upptar tio, nämligen alla de ofvannämnda från är 1578 med undantag af Peder Eriks- son och Knut Håkonsson och dessutom Nils Hansson, Nicolaus Rask, Per Rasmusson, Olof Sverkelsson och Lasse Henriksson. Enligt förteckningar för 1591 skulle man då hafva räknat minst sexton sekreterare2, och i ett förläningsregister för 1592 3 stiger antalet ända till aderton, tyskarne dock bland dessa inräknade. Växlingarna i sekreterarnes antal hafva sitt ej ringa intresse ur rent organisatorisk synpunkt. De ådagalägga, att om äfven sekreterarevärdigheten under denna period blef en begränsad grad, denna dock ej ännu hunnit uppdelas på fasta poster. Afven kansliskrifvarnes antal växte, dock icke lika hastigt som sekreterarnes. Ar 1562 aflönades ur räntekammaren 17 svenska »kansliförvanter»; frånräknas de tre bland dessa, som i det samtida hofregistret angifvas såsom sekreterare, så återstå 14 skrifvare4. Två år senare innehåller motsvarande aflönings- längd endast 14 namn, hvilket jämfördt med 1563/64 års hof- register skulle göra högst 11 kansliskrifvare5. År 1566 mot- svaras de 9 sekreterarne i hofregistret af 20 kansliskrifvare, och mantalet af 1568 upptar 19°. År 1571 synas kansliskrifvarne hafva varit lika många som 15687, för 1576 aflönades i ränte- kammaren 17 8, år 1577 var antalet minst 20°. Den ökning af 1 Ett reg. öfver kansliets »holklädning», utan datum, men försedt med samtida anteckning: »anlangende kanzeliet 1584». (Kanslihandl., Personaförteckn., R A). Med detta reg. öfverensstämmer fullständigt en längd öfver »Förläningen och beställningen anno 85», Hofhandl., R A . 2 1 ett mantal öfver hoffolket år 1591 (R K B , K A) nämnas

tretton svenska sekreterare. Bland dessa finnas icke Erik Matsson, Rasmus Ludvigsson, Nico- laus Rask, som alla notoriskt befunno sig i tjänst. 3 För!än.reg., K A. 4 J. Erikssons utgiftsreg., R K B , K A. — 1 hofregistret upptas endast 6 svenska .»substituti cancellariæ». 5 H. Jonssons utg.reg. för 1564, R K B . Mäster Mårten, Lars Knutsson och Olof Larsson äro ej alls upptagna. — I hofreg. stå blott 5 svenska kansli- skrifvare. 0 Jfr ofvan sid. 205. 7 Längderna på löningen till hofvet för 1571—1572 (R K B) inrymma endast 16, men mantalet öfver hofvet */4 1571 (jfr ofvan sid. 162, not 6) 19. 8 Hoflöningen 1576, i 1577 års R K B , K A . Antalet är i längden 18, men Knut Håkonsson har här frånräknats såsom sekreterare. Jfr ofvan s. 204, not 5. a Reg. på månadspenningar, R K B .208 sekreteraregraden, som framträder 1584, motsvaras ej af liknande ökning inom skrifvarnes klass, som tvärtom icke synes nå öfver föregående siffror1, och vid 1590-talets ingång synes proportio- nen vara än mera förändrad till sekreterarnes favör. Längdernas uppenbara ofullständighet gör det vanskligt att meddela några bestämda siffror2. De ty sk a kansliskrifvarne synas liksom sekreterarne ej alla vara upptagna i räntekammarens aflöningslängd 3. Medan denna år 1561 har sammanlagdt 10 tyska tjänstemän i kansliet, finner man 1564 endast 5 eller 6, bland hvilka högst 4 torde vara att räkna som simpla skrifvare4, och 1568 endast 3 5. I början af Johans regering steg antalet till 7, däribland 4 skrifvare °, men 1576 upptaga längderna jämte två tyska sekreterare endast två tyska skrifvare såsom tjänstgörande hos konungen7. Mantalet af 1584 nämner ej mer än 3 tyskar, aflöningslängderna för 1587 och 1589 5; fördelningen mellan de två graderna framträder ej här. Den utveckling till det svenska elementets numerära öfver- lägsenhet inom kansliet, som gör sig märkbar under Gustaf I:s senare år, tränger således under hans söners tid fullkomligt ige- nom. Det lider intet tvifvel, att redan under Eriks och än mera under Johans regering de svenska kanslitjänstemännen afgjordt dominerat i kansliets avbete och de tyska varit inskränkta till det specialområde, där deras språkkunskap direkt behöfdes: hand- läggningen af tyska skrifvelser och aktstycken i samband med utrikespolitiken. Det synes numera aldrig hafva kommit i fråga, att tyska kanslitjänstemän ingripit i inre svenska ärenden så som en Norman, en Valentin v. Lüttich på sin tid hade gjort. Sedan efter Eriks tronbestigning de mera framstående svenska kanslitjänstemännen erhållit beställningar i likhet med 1 Mantalet upptar endast 15 »kanslipersoner» i längden, men dessutom 8, som hade speciella uppdrag. Aflön.reg. från räntekammaren har, sekreterarne fränräknade, endast 15 af dessa skrifvare. 2 Räntekammarräkenskapen för 1591 innehåller under rubriken »kansliet» endast i~ namn, ntedan enligt det samtida mantalet sekreterarne ensamma upp- gingo till detta antal, och i detta mantal nämnes älven ett femtontal kansliskrifvare. 3 Se ofvan sid. 206, not 7. * H. Jonssons utg. reg., RKB. Ett namn, Ludvig Frank, är struket. Af de 5 stå endast 3 i 1563,64 års hofregister, som däremot upptar 5 andra. 6 Se ofvan sid. 205, not 5. u Längderna på löningen 1571—72 (R K B), mantalet af 3 ,4 1571.— 1571 års best. reg. har, såsom närnndt, ytterligare två sekreterare, men samma antal skrifvare. 7 Hoflöningen 1$76, RKB, jämförd med reg. på månadspengar, Hofhandl., K A . Se dock ofvan sid. 206, not 7.209 tyskam e1, bibehölls allt jämt denna form för deras anställning, 1 den serie af beställningsregister, som med Johans tid begynner, anträffas regelbundet — såsom delvis redan framgått af det före- gående — jämte tyska kanslimedlemmar äfven svenska, ej blott sekreterare, utan också flere eller färre kansliskrifvare. Dock var det alltid en del af de mest obetydliga skrifvarne, som ej kom i åtnjutande af beställningar2. För kansliets uppgift och ställning till konungen bragte ej heller denna period någon ny princip. När i Erik XIV:s ut- kast till kansliordning kanslern likställdes med sekrete råden, så hade detta afseende på hans värdighet af riksråd, ej på hans verksamhet inom kansliet, och de många olikartade uppdrag, som i samma aktstycke tilldelades Göran Persson, hörde lika- ledes ej till dennes kanslitjänst, utan gingo på sidan däraf. Sä ofta det däremot var tal om själfva arbetet inom kansliet, vare •sig de högre eller de lägre tjänstemännens, så berördes aldrig något annat än hvad som hörde till den rent formella expedi- tionen. Kansliet förblef principiellt sedt samma endast och alle- nast expedierande organ som förut. Att dess betydelse faktiskt kom att blifva en annan och vida större, är redan i annat sammanhang omnämndt. S e k r e - t e r a r e r e g e m e n t e t har blifvit det betecknande namnet förden inflytelserika ställning, som kanslitjänstemän intogo hos både Erik och Johan, I teorien endast expedierande verktyg för det personliga konungadömet blefvo de i praktiken konungarnes ständiga rådgifvare vid regeringsärendenas reella behandling med den viktigaste andel i dessas afgörande. Af de ringa begynnelser till ett positivt administrerande element i kanslimedlemmarnes tjänstgöring, som under konung Gustafs tid förekommit i kraft af deras allmänna tjänsteställ- ning ", var detta en alldeles

brådstörtad och onaturlig utveck- ling, som uteslutande berodde på Eriks och Johans oförmåga att uppbära det personliga konungadömet. Liksom den stred mot den nya statsordningens grundsatser4, så saknade den också 1 Jfr ofvan s, 154. 1 Detta framgår af en jämförelse mellan best.reg. a ena sidan, aflönings- längdcrna, hofregistren och dylika förteckningar å den andra. 3 Jfr ofvan s. 105. 4 Jfr ofvan s. 155. 142 1 0 förutsättningar i hela kanslitjänstemännens sociala ställning och i deras personliga kvalifikationer. Sekreterarnes rådgifvareplats var en abnormitet inom statslifvet, som aldrig på något sätt officiellt erkändes, om man också måste räkna med den såsom ett fak- tiskt förhållande. Sä starkt gjorde sig i alla fall detta förhållande gällande, att när aristokratien började söka ät sig eröfra det inflytande, som de lågbördiga sekreterarne utöfvade, den också fann sig nödsakad att tillgripa den utvägen att söka införa män af sin egen klass i just den ställning, hvaraf detta inflytande betinga- des. Redan vid Johans tronbestigning synes en af högadelns ledare hafva umgåtts med tanken att i privilegierna insätta en bestämmelse om adelsmäns upptagande i kansliet1. Den kom ej till utförande, men trängde efter de under Johans regering gjorda erfarenheterna åter fram. Mera i förbigående antydd i Kalmarstadgarna2, upptogs den vid förhandlingarna med Sigis- mund 1593—1594 med full klarhet och bestämdhet. I sin första supplik 0111 privilegier yrkade adeln, att adlige män skulle brukas såsom sekreterare och i kanslisaker3, och sedan går denna for- dran på adelsmäns tillträde till kansliet igen äfven i postulata nobilium och i det senare privilegieförslaget4. Äfven rådet upp- tog principen i sitt första förslag till regeringsordning5. Bland de många tecknen till att högadelns ställning till statstjänsten nu var vorden en annan än under det nya konunga- dömets första tid är detta för visso ett af de mest karakteristiska. För kansliets inre ordning borde kanslersämbetets åter- upprättande hafva varit en händelse af vikt, om ämbetet verk- ligen hade kommit att blifva regelbundet verksamt. Alla instruk- tioner ålade ju kanslern en mer eller mindre specificerad uppsikt öfver kansliets samtliga tjänstemän och deras arbete. Då emel- ' I några anteckningar af Hog. Bjelke om hvad som i privilegierna borde uppmärksammas förekommer bl. a. en punkt »0111 adel i kanzeliet». SRsI II: 375. 3 Enligt dessa skulle Sigismund på sin bekostnad utsända några adlige ynglingar samt dessutom två oadlige från hvarje stift för att studera, på det att dessa sedan måtte kunna göra honom och riket tjänst så väl i andliga värdig- heter som i beskickningar och inom kansliet. SR A II: 793. 3 a. a. III: 176. 4 a. a., s. 394, 407. 5 a. a., s. 456.\ 2 1 1 lertid kanslern endast undantagsvis trädde i ämbetsutöfning, fingo dessa föreskrifter i det afseendet ej någon större praktisk be- tydelse. Däremot gjordes under Eriks tid en ansats till reglering- af , o o den öfriga kanslipersonalens ställning, som just kommer till synes i den stora instruktionen för kanslerns ämbete. Redogörelsen för kanslerns uppgift att öfvervaka sina underordnade, sekreterare och andra kanslipersoner, här här väsentligen fått form af en öfversikt öfver de olika åligganden, som tillkommo dessa, och hvilkas uppfyllelse kanslern skulle tillse. Först talas sålunda om prokuratorns plikter, sedan om en sekreterare, som hade att an- svara för alla viktiga missiv och handlingar, vidare om dem, som skulle syssla med tyska och latinska saker och handlingar, ytter- ligare om en tjänsteman, som skulle mottaga inkommande skrif- velser frän fogdarne och expediera svar därpå, och slutligen om en, som skulle upptaga suppliker och klagomål från undersåtarne och föredraga dessa inför konungen. Dessutom synes det vara förutsatt, att registreringen med hvad därtill hörde skulle till- komma särskilda tjänstemän 1. Här framträder således en systematisk arbetsfördelning inom kansliet, en arbetsfördelning, i hvilken den språkliga synpunkten — hittills så vidt bekant den enda, som gjort sig gällande — endast spelade en mera sidoordnad roll. Sedan de tyska och latinska handlingarna utsöndrats till en särskild grupp, har man också utskiftat den stora mängden af öfriga ärenden, de »sven- ska», på skilda afdelningar med livar sin företrädare. Att denna fördelning af de svenska sakerna uppgjorts efter en inre indelningsgrund, efter själfva ärendenas olika art, för- tjänar all uppmärksamhet. I Frankrike, den moderna förvalt- ningsorganisationens hemland, tillämpades vid denna tid en rent yttre synpunkt, den geografiska, i kansliarbetets gruppering: »les secretaires d’Etat» delade frågorna sig emellan uteslutande efter de provinser, hvilka dessa rörde, utan hänsyn till deras natur2. Samma primitiva princip var också inom Habsburgarnes kansli vid sidan af den språkliga den hufvudsakligen afgörande3. Det 1 Se bil. II, p. 2—7. 2 d ’A v en el, I: 67. 3 R o s e n th a l, Behördenorganisatiou, s. 47 ft. — Kristiern II synes på sin tid hafva fördelat ärendena i sitt kansli efter samma grunder. Enligt en in- struktion för lians kansler skulle en skrifvare hafva befallning öfver alla bref och handlingar rörande Nørre-Jylland, en annan, tysk skrifvare, öfver alla tyska2 1 2 torde vara obestridligt, att för nutida uppfattning den första in- delningsgrunden, den svenska

instruktionens, ter sig som den riktigaste. Men det faller också i ögonen, att den blifvit genomförd pä ett ganska ofullkomligt sätt. I självfva verket är det icke en, utan tvä indelningsgrunder, ehuru båda af inre natur, som kom- mit till användning. Såväl Göran Perssons gebiet, för så vidt det i instruktionen finnes angifvet — rättegångsmål, förlänings- och beställningsfrågor —, som gruppen fogdemissiver och grup- pen supplikationer bestämmes efter ärendenas natur, deras klass, afdelningen »viktiga» handlingar äter efter deras reella betydelse. Dessa synpunkter utesluta ju strängt taget icke hvarandra; det fanns naturligtvis verkligt »viktiga» både fogdemissiver och suppli- kationer. . Så som de ifrågavarande punkterna i kanslerns instruktion blifvit affattade, synas de förutsätta, att den i dem återgifna arbetsfördelningen redan fanns genomförd. Kanslern fick enligt instruktionens lydelse icke i uppdrag att införa en ny ordning, utan att öfvervaka tillämpningen af en ordning, som redan exi- sterade. Med så mycket större skäl söker man då i handling- arna efter vittnesbörd om dess förverkligande i praktiken. Göran Perssons omfattande förtroendeställning kan därvid af antydda skäl lämnas å sido. Ej heller behöfver någon upp- märksamhet ägnas ät de tyska sakernas behandling; att denna tillhörde särskilda tjänstemän, var ju redan häfd. Ny var där- emot afsöndririgen af de latinska, ehuru den, såsom byggd på den gamla språkprincipen, icke egentligen innebär något organisa- toriskt framsteg. Den ofvan omtalade titeln latinsk sekreterare bestyrker, att de latinska kansligöromålen verkligen haft en sär- skild företrädare1. Dess utbyte mot benämningen scriptor histori- arum — om nu denna verkligen kom att användas annorstädes än i hofregistren — torde ej hafva betecknat någon reell förändring, ty förbindelsen mellan kanslitjänst och officiell historieskrifning var gammal. En obligation från 1565 för en af de tjänstemän, som i hofregistret rubricerats scriptores historiarum, handlar verk- bref, däribland äfven de, som angingo Holstein och Sonder-Jutland, en tredje fick under sig Fycn, Sonder- jvllands danska bref samt Norge och Sverige, en fjärde Själland, Falster, Låland och Moen, en femte Skåne, Halland och Blekinge. Nye Danske Magasin, 1: 314. 1 Se ofvan sid. 205 f. I Sani//>. San:/., Ä 357, KA, finnes en anteckning, att Petrus Marsilius i en handling från 1565 omtalas såsom »secretarius in latino».213 ligen öfvérvägande om vederbörandes skyldigheter såsom annalist i konungens tjänst1. Hufvudintresset knyter sig till de svenska sakernas fördel- ning. I detta afseende är då först att observera, att för jan.— aug. 1563 ett särskildt registratur föreligger, innehållande de handlingar, som blifvit uppsatta af sekreteraren Olof Larsson samt, sedan denne blifvit utsänd till kongressen i Rostock2, af Peder Eriksson s. Handlingarna äro af ganska växlande innehåll. De angå dels utrikespolitiken, framför allt lifländska ärenden, dels förhållandet till hertig Johan, dels anstalter för kriget af olika art, rustningarna inom Sverige o. s. v. I allmänhet skulle de dock kunna sägas motsvara instruktionens »viktiga handlingar». Nu förhåller det sig emellertid så, att detta specialregistra- tur står ensamt; något liknande finnes hvarken för föregående eller för efterföljande tid. Vill man alltså tolka det såsom ett bevis för att de »viktiga handlingarna» i öfverensstämmelse med in- struktionen vid den tidpunkten utgjort en särskild grupp, så sak- nas i hvarje fall motsvarande bevis för den öfriga delen af Eriks regering. Tänkbart är ju likväl, att en dylik grupp existerat i den egentliga expeditionen, äfven om ej särskildt registratur för den samma blifvit fördt. Dock är för närvarande därom intet bekant. Något tydligare framträder supplikationernas särställning. Den återfinnes först och främst redan i utkastet till kansliord- ning. Sista punkten i detta aktstycke handlar om en m a g i s t e r sup pl ic a tio nu m , som i enlighet med namnet skulle hafva att upptaga inkommande klagomål och föredraga dem inför ko- nungen'1. En magister supplicationum, Måns Jönsson, finnes också upptagen i hofregistren, både det af 1561/62 och dem af 1 Tenor obligationis Petri Marsilii, dat. 5/; 1565. T eg el, Erik XIV:s historia, Bil., s. 332. - W estlix g , Sjmirskrigct, s. 27. 3 R R 1563, band III. Efter instruktionen för sändebuden till Rostock (t/g) finnes en remsa med följande anteckning: »Det(te) är ändelykten på de handlinger, som Oluf Larsson sekreterere liafver för samme år haft uti K. M:ts vår allcrnådigste herres kanzeli. Och det andre här efter följer hafver P. Eriksson konciperet.» 4 »Magister supplicationum. Hans ämbete är umgå med allehanda klage- mål, som dette rikes lägenheter angälle, därpå han ock uti tid skall fordre be- sked . . .»214 1563/641 Det ser således ut, som om »klagomålssakerna» allt- ifrån början af Eriks regering åtminstone i princip, varit hän- visade till en särskild tjänsteman. Dock vann titeln magister supplicationum icke burskap. Måns Jönsson betecknas i allmän- het såsom sekreterare eller kansliförvant. I 1566 års lönelängd står han bland sekreterarne 2. Klagomålssakernas konstituering till en särskild afdelning har måhända skett efter mönster från andra hof. I Frankrike synas »les maltres des requétes» ursprungligen hafva haft ungefär samma uppgift, som nu

tilldelades den svenske magister suppli- cationum, ehuru deras ställning vid denna tid utvecklats till vida större betydenhet3. Sannolikt funnos närmare förebilder i Tysk- land 4. Om således dessa två sektioner af svenska ärenden verk- ligen låta sig spåras, så omtalas däremot aldrig någon särskild kanslitjänsteman för skriftväxlingen med fogdarne. Den påvisade sammanblandningen af indelningsgrunder gör, att denna afdelning ej heller gerna kan anses vara negativt afgränsad endast genom förekomsten af de två andra. Allt sammantaget äro de föreliggande underrättelserna uppen- barligen för knapphändiga för att medgifva några bestämda slut- satser i den frågan, om instruktionens arbetsfördelning verkligen varit tillämpad. Att steg i denna riktning varit å bane, är uppen- bart, men huru långt man kommit, och om någon fast ordning uppstått, måste lämnas oafgjordt. Från Johans regering är icke någon reglerande förordning- rörande kansliets verksamhet bekant. Indelningen efter språk- synpunkt bibehöll sig dock naturligtvis; såsom ofvan omnämnts, 1 Jfr ofvan sid. 140, 145. I det äldsta af 1563/64 års register står under denna rubrik äfven en Måns Persson, men denne upptas icke i de båda senare redaktionerna. 2 Bref till honom bland Kansliets bref, R A . Jfr ofvan sid. 205. 3 V u i t r y , II: 4 0 1 ; d ’A v e n e l, I: 73. 4 Det tyska kansliväsendet under 1500-talet är ännu föga behandladt al forskningen (Schmoller, s. 58, not). Jämförelse med magister supplicatio- num erbjuder möjligen sekreteraren för »Parteisachen» i Habsburgarnes kansli, ehuru denne snarast synes hafva haft att syssla med verkliga rättsmål (R osen - th a l, Behördenorgamsation, s. 48). »Supplicationer» omtalas i kejsar Maxi- milians utkast till hofordning af 13/g 1498, Seeliger, Erzkane/er, s. 193—208, och i en från samma tidpunkt härrörande instruktion för hofkanslern, A dler, s. 511—515'2 1 5 förekommer jämte de tyska äfven en latinsk sekreterare1. Lika- ledes synas klagomålssakerna hafva fortfarit att utgöra en sär- skild grupp. I rådets förslag af 1580 angående åtgärder för en snabbare expedition af regeringsärendena omtalas en tjänsteman för supplikationerna2, och redan med 1570-talet börjar en serie af specialdiarier öfver för konungen föredragna ärenden, som just torde omfatta dessa supplikationer3. Som i diarierna flera stilar förekomma, måste flera tjänstemän hafvå haft befattning med dem, vare sig nu ett flertal kanslimedlemmar turvis tjänstgjort på denna afdelning, eller diarierna under den egentliga före- ståndarens ledning förts af flera olika skrifvare. Däremot finner man ej någon fördelning af de öfriga svenska sakerna. I rådets första förslag till regeringsordning år 1594 och i ordningen för rikets ämbeten upptas också jämte de tyska och latinska sekre- terarne endast en — respektive två — regeringssekreterare för svenska ärenden i allmänhet samt en re fe rend ar ius, hvilken sist- nämnda titel här synes beteckna klagomålssakernas målsman4. Under Johans regering började arkivvården afskilja sig från de öfriga kansligöromålen. I Eriks hofregister förekommo ett par j o r d e b o k s s k r i f v a r e , först Rasmus Ludvigsson och Jakob T eit5, sedan Rasmus Ludvigsson och Hans Ersson °. De torde, såsom namnet antyder, hafva haft till uppgift att hålla jordaregister i och för de af Erik påbörjade räfsterna och till- 1 Jfr ofvan s. 206. I best.reg. f. 1586—88 står såsom sådan Nicolaus Rask. Best.reg., KA. S R A II: 572; jfr ofvan s. 170. 3 Samlingen »Diaritr, ingående», R A , omfattar dels några allmänna dia- rier öfver till konungen och kansliet ingångna skrifvelser (se nedan s. 217), dels, och livad tiden 1572-—1594 beträffar öfvervägande, specialdiarier öfver supplika- tionerna. Innehållet visar, att de äro af denna art, ehuru de flesta endast äro rubricerade »Extract». För 1575 finner man dock den tydligare rubriken »Juni månads extract på de ärender och klagemål, som finnerne hafve i underdånig- het andragit för K. M:t», för 1591: »juni månads extract för finner», »novembris extract för de svenske bönder», och slutligen för 1592: »octobris extract på svenske och finske ärender ved ktagemålsskifvan». Sistnämnda formulering åter- kommer äfven för jan. 1593. 4 S R A III: 461. — W estlING, Hertig Karls furstendötne, s. 15, not 5, omtalar ett mantalsregister med uppgift 0111 kansliets indelning under Johan liks tid. Handlingen i fråga, som är odaterad, tillhör emellertid en senare tid, troligen år 1594 eller 1595. 5 1561/62 års reg., Sandb. Sand., A 2162, KA. 0 1563/64 års reg., Hofbandl., R A . Det af Rosman, s. 6, till 1566 hän- förda registret är ett af dessa.216 handagå med upplysningar i frågor af hithörande a rt1, och deras viirf stodo således egentligen kammaren närmare än kansliet. Båda räknades dock i 1566 års längd till sekreterarne2. Afven i Johan III:s kansli behöllo de synbarligen samma ställning3. De koncept till kungliga skrifvelser, som Rasmus Ludvigsson uppsatt '1, röra regelbundet jordfrågor, byten, förläningar o. d. Småningom utsträcktes nu denna vård af jordaregistren till vård af rikets handlingar i' allmänhet6. I sä måtto uppstod en arkiv- alisk afdelning af kansliet, bestående af Rasmus Ludvigsson med en eller flera underordnade medhjälpare6. Själfva termen arkiv användes dock, så vidt

bekant är, icke7, och ordningen var säkerligen allt annat än god. Då man efter Sigismunds tron- bestigning blef betänkt pä att förekomma, att rikets handlingar blefve utförda till Polen, befunnos dessa vara alldeles oordnade, så att de behöfde inventeras och registreras. Dock var det ej tal om att några särskilda tjänstemän därtill skulle förordnas8. Arkivet hade ej ens någon särskild lokal. En del förvarades någon tid på Vadstena slott0, andra aktstycken lågo i själfva kanslirummet i Stockholm10, i den kungliga skattkammaren 11 och säkerligen äfven annorstädes. 1 R osm an, s. 6 f. 1 Jfr ofvao s. 205. 4 Rosman, s. 7 f.; best.reg. och aflön.reg.- Om Rasmus Ludvigsson se exempelvis S R A 11: 5S3. 4 Erik XIV:s och Johan III:s koncept, RA. i Såsom Silfv er stq lpe anmärker, s. 515, synes under Eriks tid Göran Persson såsom kansliets främste man äfven hafva haft handlingarna i förvar. D. 14/u 1566 skrifver Olof Persson från Stockholm till denne, att han ej kan. afsända de handlingar, G. P. begärt, förr än nyckeln till kansliet tillställts honom. När G. P. senast skickade en kansliperson för att hämta handlingar, fanns ingen annan råd än att låta denne krypa in genom fönstret (Göran Perssons bref- yäx/., RA). 8 R osm an, s. 8. — I 1569 års best.reg. (Best.reg., KA) heter det om Hans Ersson: »är med Rasmus Ludvigsson». 1 15S4 års kanslilängd (seofvan sid. 206) äro tre kansliförvanter antecknade såsom arbetande »hos Rasmus Ludvigsson». 7 Annu på 1590-talet sades de med arkivaliska värf sysselsatta tjänste- männen vara »vid Rasmus Ludvigssons handlingar» (Mantal bland Kansli/tand/., Personaljorteckn., R A) eller »vid de gamle handlinger» (det af W e s t u n g an- förda mantalet). 8 S R A 111: 168, 450, 456. ü Rosm an, s. 8. 10 S R A III: 450, 456. 11 Kon. till G. Banér m. 11 . A 1587 med upphäfvande af förut afsänd be- fallning, att de skulle öppna »skattkammaren» och taga ut kistorna med riksens handlingar samt sedan mura igen dörren och försegla den (R R j.2 1 7 Den i Eriks stora instruktion för kanslern befintliga punkten om registreringen föreskrifver endast, att registratur och proto- koll skola hållas, men ger ingen upplysning om den ordning, som därvid följdes1. Dessutom skulle det emellertid enligt denna instruktion tillkomma kanslern att låta hålla månadsregister öfver alla utgående skrifvelser till fogdarne och andra K. M:ts under- såtar. Huruvida sådana verkligen kommit till stånd, är icke füllt klart; några korta anteckningar öfver ankommande och afgående skrifvelser finnas i behåll, men de äro ytterst fragmentariska för Eriks tid3. Något talrikare äro de utgående diarier, som finnas från Johans regering3, och som ungefär synas motsvara nyss- nämnda månadsregister. För 1566 har man ett synnerligen utförligt di^rium öfver till kansliet inkomna skrifvelser1. Det är väl sannolikt, att så- dana blifvit förda äfven för andra år, ehuru med detta enda undan- tag endast fragment blifvit bevarade. Äfven från Johans regering föreligga endast spridda rester af dylika allmänna ingående dia- rier, från hvilka man har att skilja specialdiarierna öfver klago- målssaker °. Såsom det personliga regementets oumbärligaste verktyg följde kansliet naturligtvis äfven under denna period, mer eller mindre fulltaligt, konungen på hans färder och flyttningar mellan slotten, och dessa voro i allmänhet föga mindre talrika nu än i konung Gustafs dagar. Krigstillståndet under Eriks regering- medförde ju i detta afseende extraordinära förhållanden, men äfven Johan hade lika litet som sina företrädare fast residens i Stockholm. 1 1572 års registratur är intet enda bref dateradt Stockholm, utan konungen synes under hela detta år hafva uppehållit sig på olika slott i Götaland, 15S0 har han enligt samma källa residerat i Stockholm blott från 18 juli till början af okt., året 1586 tillbragte han åter i Götaland, o. s. v. Eriks 1 P. 7; se bil. II. — Protocollon öfver mindre viktiga bref är fortfarande ibland, men icke alltid, fogadt till registraturet. — A titelbladet till 1581—82 års R R hänvisas uttryckligen till »Protocollon på de bref, som föge äre vår- dendes, som icke äre registreret». 2 AH , RA. 3 Diarier, ntg., RA. 4 Tryckt i Hist. Haudl. VIII. 5 Se ofvan sid. 214, not 5.2 i 8 instruktion för kanslern ålade denne att sörja för att, när ko- nungen befann sig på resa, kansliet alltid inkvarterades i hans närhet1, och så väl under hans som under Johans regering återfinnes dess personal regelbundet i förteckningarna öfver det konungen omgifvande hofvet. Kanslibåten omtalas också n u 2. Att Erik och Johan liksom sin fader tagit personlig andel i kansliets arbete, utarbetandet af skrifvelser och aktstycken, bör väl ej betviflas. Dock hafva de officiella handlingarna nu icke i så hög grad som under konung Gustafs tid fått färg af detta konungens personliga ingripande. Sannolikt inskränkte sig denne numera i regel till att gifva mer eller mindre utförliga före- skrifter om hvad de skulle innehålla. Enligt Eriks instruktion för kanslern skulle sekreterarne tillse, att ankommande bref blefve konungen förelagda och erhöhe svar, och kanslern skulle vaka öfver att ej genom deras försumlighet någon tidsspillan ägde rum; intet bref finge ligga längre än en månad obesvaradt. Föreskriften har ingått i redogörelsen för sekreterarnes uppgifter; den upprepas punkt för punkt för

de olika sekreterarne8. Dessa blefvo på så sätt ett slags föredra- gande inför konungen med ansvarighet för expeditionens gilla gång, en hvar inom sitt område. Principen var i sig själf helt naturlig, men att den sålunda klart och medvetet fastslogs, måste med hänsyn till kansliets outvecklade tillstånd anses som ett ej oviktigt organisatoriskt framsteg. Tillämpningen kan ej kontrol- leras. Den stod naturligtvis i närmaste samband med den sy- stematiska arbetsfördelningens upprätthållande. När konungen gaf befallning om att en skrifvelse eller en annan handling skulle uppsättas i kansliet, kunde han antingen själf omedelbart meddela befallningen till kanslitjänstemännen eller också låta öfverbringa den genom andra personer. Därvid gällde alls inga bestämda regler. Uppgifterna om dem, som förmedlat konungens order till kansliet, variera i oändlighet '1. 1 Bil. II, p. 12. - Till Peder Jonsson, befallningsman öfver skeppsbygget i Vestervik, att förfärdiga en kanslibåt, - 'JJ 1577, RR- 3 Bil. II, p. 5 ff. 4 De anteckningar om en »relator», som i de utgående diarierna ofta stå vid redogörelsen för brefvens innehåll, synas vara att fatta såsom notiser om hvem som å konungens vägnar befallt, att brefven skulle utgå. Namnen växla beständigt. I diarier för 1573— 75 finner man t. ex., förutom sekreterarne, Johan Bagge, Anders Sigfridsson, Gustaf Banér, Erik Björnsson, Bertil Ifvarsson,2 1 9 Att handlingarnas koncipering i första rummet tillkom sekre- terarne, uttalas nu bestämdt i instruktionerna från Eriks tid 1. De simpla skrifvarne böra således hufvudsakligen liafva varit använda till renskrifning och andra grofsysslor inom kansli- tjänsten. Instruktionen för kanslern innehöll en bestämmelse, att inga viktigare skrifvelser finge utfärdas från kansliet utan att hafva underställts konungens slutliga godkännande. Däremot skulle missiv i ringare ärenden kunna utgå, utan att konungen granskat dem, men i så fall borde de i stället revideras af kanslern2. Föreskriften återger troligen så till vida gällande praxis, som konungen väl ej torde hafva vårdat sig om att genomgå den stora massan af obetydliga handlingar, utan låtit dem utgå på vederbörande tjänstemäns ansvar. Säkert är, att endast en del af de kungliga brefven äro af konungen själf undertecknade. Hans underskrift var alltså icke ovillkorligen behöflig, för att en i hans namn affattad skrifvelse skulle blifva giltig. Detta kunde också vinnas enbart genom sigilleringen. Var det ett ö p p e t b ref, en kungörelse af ett eller' annat slag — hit höra också alla slags fullmakter och för- läningsbref - —, sattes sigillet under själfva texten efter dateringen3. L y c k t a (slutna) b r e f eller m i ss iv e r, vanliga skrifvelser till viss adressat, blefvo, såsom förstnämnda term antyder, slutna, förseglade genom själfva sigillet '1. Sigilleringen var sålunda en akt af stor betydelse, och det är förvånande, att ännu på denna tid sä föga gjordes i Sverige för att förekomma missbruk af det kungliga sigillet. Eriks in- struktioner ägna ingen uppmärksamhet åt denna sak. Johans hofordningsförslag däremot gör, såsom ofvan påpekats, öfverste sekreteraren i viss män ansvarig för sigillet, men då något öfverste- sekreterareämbete aldrig kom till stånd, kunde denna bestäm- Hog. Bjelke, Sven Lilje (hofjunkare), Anders Keit, Mats Törne (jfr nedan s. 237), o. s. v. — Om motsvarande förhållanden i de tyska konungarnes (kejsames) kansli jlr S e e lig e r, Hofmeisteramt, s. 97 1 I utkastet till kansliordning heter det, att sedan kanslern uppsatt »de förnämligste argument» för en handling och angifvit »dispositioner» för den samma, han »skall det sekreter(eren) öfverantvarde, som det skall redigere uti sitt rätte skick och form». Instr. för kanslerns ämbete är otvetydigt bvggd pä samma princip. 2 Bil. II, p. 10. 3 Formel: »Vi N. N. med Guds nåde . . . göre veterligt . . .» 4 Formel: »N. N. Sveriges etc. konung. Vår vnnest . . .»2 2 0 melse ej förverkligas. Först vid Sigismunds tronbestigning visar sig en klarare uppfattning om betydelsen af sigillets användning i hertigens och rådets försök att göra kanslern till dess förval- tare1. Sigismund ville, naturligt nog, icke afstå frän sin kung- liga rätt att själf råda däröfver, men lofvade att lata kanslern jämte de äldsta sekreterarne handhafva det, så ofta denne var tillstädes2. När konungen ej själf underskref brefven, kunde han upp- draga åt andra att göra det å hans vägnar. Sådant hade före- kommit redan under konung Gustafs tid; särskildt finnes, såsoin nämndt3, en hel mängd kungliga kvittobref från hans sista år, som äro underskrifna »Magnus, ex mandato regiæ majestatis proprio» eller »Magnus, ad mandatum domini regis» i . Efter Eriks tronbestigning blef det ganska vanligt, att kungliga skrif- velser på detta sätt »ex mandato (ad mandatum) regiæ maje- statis» undertecknades af en eller annan bland hans omgfifning', ö O " ofta af två eller flere personer. Mest är det kanslitjänstemäns namn, som man sålunda finner under brefven, men ej sällan äfven andras 5. Uppdraget kunde tydligen lämnas åt hvem som helst. Samma praxis fortgick äfven under Johans regering. Syftet med dessa namnunderskrifter torde väl väsentligen hafva varit att bevara underrättelse om hvem som var ansvarig för ett i konungens namn utfärdadt bref, när denne ej hade till- fälle att själf genomse och granska det. Detta syfte

framträder ännu tydligare i en kategori af dylika underskrifter, som i viss 1 Jfr ofvan s. 185. - SR A III: 170. J Jfr ofvan s. 97, n o t 4. 4 Jfr L aurentius A ndreæ 's underskrift såsom kunglig secretarius, GR I: 132, 134, 140, 146, 150, 174, och de under P yhys tid af, denne ensam eller jäm te andra förtroendem än »ad m andatum dom ini regis» utfärdade skrifvelsem a. — O m form elns användning i T yskland under den senare M edeltiden se Bresslau, s. 737; Syisel och Sick el, Kaiserin-kunden, T ext, s. 474, 477; L in d n er, s. 127 — 148. E xem pel på b ref från 1500-talet m ed denna form el anföras af Seelig er , Erskanster, s. 213 ff. Jfr Seeliger, Hofmeisteramt, s. 97 ff. 5 En mängd dylika, skrifvelser finnes bland E rik XlV:s koncept, R A , och Kungl. bref, KA. Endast några exempel må här anföras: ett bref af 22/3 1561, »ex mandato . . . Georgius Salemontanus (Göran Persson), Rasmus Ludvigsson», ett af -'/o 1564, »ad mandatum .. . Magnus Johannis (Måns Jönsson)», ett af 2S/j 1564, underskrifvet af Georgius Saldmontanus, Krister Persson, Måns Jöns- son, ett af lh 1562, »Under vårt Kongl. Sekret . . . Gören Fincke, Riddere, Georgius Salemontanus, Jöns Månsson», ett af sept. 1565 »under . . . sekret ex mandato . . . Olaus Andrea: Camcrarius».2 2 1 mån skiljer sig från de öfriga: anteckningar om den kanslitjänste- man, som framburit ett bref för konungen (och pä hans befall- ning expedierat det). Här står vederbörande ej egentligen såsom undertecknare, utan såsom koncipist och expedierande, ehuruväl ansvaret i grunden synes blifva af ungefär samma art. Det är under Johans senare år som dylika anteckningar anträffas1. Slutligen finnas också exempel på att kungliga bref på- tecknats endast och allenast med kanslitjänstemännens namn2. Till sin natur är denna påskrift tvifvelsutan af alldeles samma art som den i sistföregående fall förekommande, ehuru själfva den namnet beledsagande frasen bortfallit, förmodligen af rena be- kvämlighetsskäl. Här har man emellertid det sista utvecklings- stadiet på detta område, ett slags utbildad kontrasignation i samma former som den nutida. Dess åtskillnad från den sist- nämnda ligger naturligtvis i arten af det ansvar, som den konstitu- erar, ett ansvar endast inför konungen och endast afseende den expedierade handlingens öfverensstämmelse med dennes före- skrifter 3. Den viktiga grundsatsen hade innan periodens slut nått sådan stadga, att den vid förhandlingarna om regeringsordningen år 1594 formulerades såsom regel. Sigismund inryckte i sin re- geringsordning af juli 1594 en föreskrift, att alla bref, som ut- färdades af den tillförordnade regeringen, skulle underskrifvas utom af denna äfven af kanslern eller i dennes frånvaro af ko- nungens och rikets sekreterare4. Ordningen för rikets ämbeten utvecklade regeln därhän, att vederbörande sekreterare, som hand- lagt ett ärende, alltid skulle underteckna och dessutom kanslern, 1 T. ex. »Oluf Sverkelsson hafver detta framburet» (20/,, 2G i;i 1590; lik- nande af 28/3, 7/s, 5/7 1590, 4/5» lä7ü I S9I> s/s» 18/2. 2,3 D 92 — jfr ett H ef af s7!i 1585, Sant/b. Sami., Ä 983, K A), »dette hafver Sifrid Hilmiksson framburet» ('b; 159°)> »Per Nilsson frambar brefvet» (2/a 1591), »præsentatum per me Arnbr. Palmbaum» (23/3 samt april 1591), o. s. v. Anteckningen står i nedre högra hörnet af dokumentet, ibland utefter långsidan. (Johan III:s koncept samt E. och J. Sparres brefväxl., KA). 2 Kungl. bref af 10/c 1568, med sigill, påtecknädt »Magnus Johannis, mp» (Erik XIV:« koncept, R A), af n /3 1583 och " /g 1584: Henrik Matsson, af 25/5 1584: Johannes Henrici, af 7/,, 1592: Erik Eriksson (Kungl. bref, K A). Längre fram flera dvlika bref af hertig Karl med dennes underskrift och därjämte olika kanslitjänstemäns namnteckning, såsom af 18/9 1594: Erik Eriksson, 3 /10: Per Eriksson, 22/i0 och M / n : Mikel Olofsson (Hertig Karls koncept, R A). 3 Äfven i Frankrike uppstod kontrasignationen af les secretaires d'Etat först under detta århundrade. Schm oller, s . 43; d'A venel, I: 62 f. * S R A 111: 479.2 2 2 då denne var närvarande. Här antyddes också syftet med en sådan anordning: att förekomma, att sekreterarne sökte skjuta ansvaret på hvarandra 1. I flera afseenden ingrepo Erik XIV:s organiserande ansatser på ett betydelsefullt sätt i kansliets förhållanden. Genom kanslers- ämbetets återupprättande, genom beställningsformens utsträck- ning till den svenska personalen, genom sekreteraregradens af- söndring, genom försöken till planmässig fördelning af arbetet och noggrann reglering af dess gång inom hvarje särskild sek- tion, — genom allt detta infördes element till en utveckling, som pekade hän emot ett ordnadt ämbetsverk. Denna utveckling stannade emellertid i sin begynnelse, lik- som Eriks öfriga uppslag af liknande art, och Johans regering medförde sedan snarare tillbakagång än framsteg. Kansliet sak- nade vid århundradets slut i stort sedt ämbetsmässig ordning. Med undantag för den så föga verksamma kanslersvärdigheten fanns ej ett enda konsolideradt ämbete. Inom både sekreterares och skrifvares grad var antalet fullkomligt obestämdt, arbetsför- delningen låg ännu i sin linda, inga fasta och begränsade poster existerade. 1 »Och på det allt må gå riktigt till

och den ene icke halve orsak att skjute saken ifrå sig till den andre, skall kanzlern, när han år tillstädes, samt med sekretereren underskrifve deres namn uti alle bref, som af kanzeliet utgå, och ju alltid sekretereren, som saken förfordret eller därom befallet hafver.» A H , R A . III. K am m aren. När titeln öfverste räntm ästare visar sig i förteckningen öfver hertig Eriks svit på den planerade friarefärden till England år 1560, finnes ingen antydan om dess betydelse. Genom själfva namnet anknyter sig dock denna värdighet otvetydigt till den förut förekommande titeln räntmästare, och öfverste räntmästare bör alltså närmast beteckna en högre funktionär af samma art som räntmästaren, d. v. s. för uppbörd och utgift af konungens kontanta inkomster1. Afven när sedermera Gabriel Kristersson uppträder såsom faktisk innehafvare af öfverste räntmästarens'ämbete, stå till en början inga närmare upplysningar om detta att vinna2. Först i hofordningen föreligger en instruktion för det samma. Enligt denna skulle öfverste räntmästaren öfvervaka hela riksens uppbörd i penningar och varor och infordra alla restan- tier, vidare draga försorg om de inhemska varornas försäljning och om inköp af sidengewant, kläde och annat, som för hofvet samt krigs- och slottsfolket behöfdes, och ändtligen förestå samt ansvara för aflöningen af hela denna personal 3. Hans åligganden rörde alltså verkligen uppbörd och utgift, men icke blott i pen- 1 Jfr ofvan s. 121 och 135. 2 I det (s. 135, not 3) anförda brefvet af 7/4 1561 säger sig konungen halva haft för afsikt att låta G. Kristersson resa till herremötet i Arboga, men, heter det, »kunne vi väl tänke, att uti Stockholm vill nu blifve mycket till att göre, som för nöden vare vill att beställes skall. Är fördenskull vår gunstige vilje och begären, att I samt med Lars Fleming ville där kvar förtöfve, efter som I kunne tänke makt uppå ligger och nödtorften kräfver.» Att det var kammarärenden, som konungen åsyftade, synes framgå af sammanställningen med Lars Fleming, som nu var kammarråd (se nedan s. 225). Längre fram är det såsom ståthållare på Stockholms slott, som herr Gabriel brefväxlar med konungen (R R s/io> IO /io. 8/n. 23/u is 61)- 3 P. 5 af hofordningens text; se bil. 1.ningar, utan ock i varor. De hade alltså fått en något större utsträckning, än ämbetsnamnet angaf, i det de omfattade ej blott räntekammaren, utan ock våruadministrationen. Med räknekam- maren och dess verksamhet hade öfverste räntmästaren däremot intet att skaffa1. Om Gabriel Kristersson vid hofordningens tillkomst ännu var öfverste räntmästare, är icke klart2. Att hofregistren af 1561/62 och 1563/64, där titeln latiniserats till tesaurarius sum- mus eller öfverste tesaurarius, såsom sådan upptaga Dionysius Beurreus, är ofvan anmärkt8. Så vidt bekant är, blef dock dennes värdighet endast af titulär art. Det finnes egentligen endast ett vittnesbörd om att Beurreus deltagit i finansförvaltningen, och detta framställer honom såsom kammarråd, ej såsom tesaurarius: det är den räkenskap han i förstnämnda egenskap fört under ett par månader på hösten 1563, då han var medlem af den tillförordnade regeringen i Stockholm 4. Tanken på ett ämbete af detta slag var dock icke alldeles uppgifven. Sannolikt från den senare delen af Eriks regering föreligger ' en utförlig instruktion för ö f v e r s t e k a m er e r e ns ämbete6. Denna titel, som i hofordningen haft en helt annan betydelse, förbands här med en ämbetsställning, hvilken nära motsvarade öfverste räntmästarens enligt sagda urkund. Öfverste kamereren skulle sålunda akta på hela rikets upp- börds- och utgiftsväsende och tillse, att utgifterna ej öfverstege inkomsterna. Utförligt utvecklades hans åligganden i fråga om uppbördens infordrande samt försäljning och inköp, och instruk- tionen gaf honom i detta sammanhang myndighet att med ko- nungens samtycke tillsätta fogdar. Han skulle vidare öfvervaka, 1 Detta betonades uttryckligen i den ursprungliga redaktionen af hoford- ningen; se noterna till anförda punkt. 2 Se anförda punkt i hofordningen, noten om anteckningen i kanten. 3 Se ofvan s. 141, 146. 4 Jfr ofvan s. 144. Räkenskapen bland R K B , KA. 5 Bland Kameralinstr., R A, i två exemplar, ett skrifvet med samtida stil och försedt med åtskilliga ändringar och en senare afskrift, som ingår i en afskriftsamling från 1600-talet, båda utan datum och underskrift. Att hand- ingen tillhör Eriks tid, framgår af p. 9, som talar 0111 »H. K. M:ts tillkom- mende drottning och H. K. M:ts högborne syskiene». Som en särskild afdel- ning »om krigssaker» finnes och öfver hufvud taget mycken hänsyn tages till förhållandena under krigstid, torde den vara tillkommen efter danska krigets utbrott. Ämbetstiteln tyder möjligen pä att den är yngre än 1563,64 års hofreg., då ju här den äldre titeln tesaurarius står kvar.225 huru slott och gårdar sköttes i alla stycken, förordna om dags- verken till nybyggnader, när så behöfdes, och anskaffa erforder- liga förråd till de orter, där konungen plägade uppehålla sig. Det borde också tillkomma honom att besörja aflöning af per- sonalen vid hofvet och på konungens slott och gårdar, att kon- trollera utgifterna i räntekammaren, att årligen beräkna och för- ordna om behöfliga leveranser till slotten, bergsbruken o. s. v. Då krigsmakten droge i fält eller flottan ginge till sjös, skulle han förordna och

instruera proviantmästare och i allmänhet an- svara för anskaffningen af alla krigsförnödenheter. I och för sig är denna instruktion intressant nog på grund af sin klarhet och utförlighet. Någon praktisk tillämpning däraf känner man dock icke; någon fungerande öfverste kamerer om- talas aldrig. Det nya chefsämbetet för kammaren torde alltså äfven denna gäng hafva stannat på papperet1. De uppgifter, som enligt instruktionerna skulle tillkomma det nya ämbetet, upptogos i stället af det gamla, kam m arråds- äm betet. Detta blef nämligen af Erik återupprättadt. I början af år 1561 omtalas såsom kammarråd Erik Mats- son2, hvilken på 1550-talet varit en af konung Gustafs mest be- tydande medhjälpare inom kammaren, dock aldrig med högre tjänstetitel än kamrerare, och i slutet af årtiondet tillhört Eriks hertigliga hofstat3. Det var första gången efter Lars Organistas .fall, som en representant för den lågbördiga skrifvareklassen upp- höjdes till denna värdighet. Men jämte honom förordnades till kammarråd äfven en förnämlig man, Lars Fleming, och, när denne behöfdes för andra uppdrag, i slutet af sept. 1561 Ture Pedersson 1 I 1563/64 års hofregister omtalas också en »under-tesaurarius», Erik Berg. Denne var dock faktiskt endast en lägre tjänsteman inom kammaren; i 1565 års aflön.reg. (R K B , K A) finner man honom bland kamrerarne. 1 sin dagbok omtalar kon. Erik upprepade gånger en Engelbert (Andersson) såsom tesaurarius: 25/1, S6/7, 2:/7, 18/J2, 23/i2 1566, men stundom nämnes denne också såsom »qutestor»: 1/3, 2a/3, ” /10) 25/]0 1566. Mommi. pol.-eccles., s. 223, 227, 235 1'., 246, 24s, 253 f. l-örmodligen motsvara båda titlarne det svenska ränt- mästare, »qutestor» måhända äfven det nu förekommande »proviantmästare». I1566 års aflöningslängd (R K B) står E. A. bland kamrerarne. ! I Utg. Diariet för 1561, R A , är för 7/3 1561 antecknad en förläning åt Erik Matsson, kammarråd, och samma titel erhåller denne i ett kungligt kreditiv af ® /4, R K . Den är således ojäfaktigt officiell. Kungl. skrifvelser till E. M. i kammarärenden t. ex. 1‘/0> J2/t)> 9/io 1561, RK- 3 Jfr ofvan s. 113, not 2. E. M. står i aflön.längderna för Eriks hof äfven 1559 och 1560, R K B . G226 (Bjelke) ocli Bengt Gylta1, båda adelsmän af framstående släkter. I 1561/62 års hofregister äro dessa införda såsom »öfverste kam- merråd», medan Erik Matsson samt Jöns Månsson, äfven denne en facktjänsteman inom kammaren, stå såsom »kammarråd» af lägre rang2. Ytterligare förändringar inträffade, innan förhållandena på detta område kommo till stadga. Erik Matsson öfvergick, så- som ofvan nämnts, till kansliet 3, och Jöns Månsson omtalas aldrig såsom kammarråd. Ture Pedersson och Bengt Gylta användes under den närmast följande tiden i olika uppdrag, äfven diplo- matiska'1, men däremot finner man dem icke alls i kammaren. Under hösten 1563 var, såsom nämndt, Dionysius Beurreus kam- marråd. Det äldsta af 1563/64 års hofregister5 har under rubri- ken »öfverkammerråd» haft först Jakob Tursson, den samme som under Gustaf I:s regering en kortare tid beklädde denna post, men dennes namn är öfverkorsadt och ersatt af tvenne alternativa, Henrik Klasson eller Peder Brahe G , och i det andra registret äro dessa i sin ordning strukna och Bengt Gylta införd i stället. Han ingår äfven i det tredje registret. De upprepade 1 Kon. till Gabriel Kristersson och Hans Klasson (ståthållare i Stock- holm) 2 G /9 1561: ». . . Efter herr Lars Fleming, som tillförene var förordnet till katnmerråd, nu hafver fått annet till att beställe, hafvc vi tillbetrott och tillskicket herr Ture Persson till Salstad och herr Bengt Gylte till Påtorp till kammerråd i staden igen». R R . Kär Lars Fleming förordnades till kammarråd, har jag icke lyckats utreda. I ett bref till Gustaf Olsson 17/5 1561 (R R) näm- ner konungen, att Fleming jämte E. Matsson fått order att förordna en upp- bördsskrifvare; vid den tiden torde han alltså hafva varit i ämbetsutöfning. 2 Jfr ofvan s. 104 f. — F o r s s e ll, I-listoria, 1: 118, har Gabriel Kristersson i st.f. Ture Pedersson. — Egendomligt nog står Erik Matsson i 1561 års aflön.- längd (R K B) bland kansliskrifvarne. I reg. på beställningar för 1560—61 (Hof- handl., R A) är han däremot uppförd i spetsen ior kammartjänstemännen, men någon titel finnes här ej utsatt. Vid tiden för hofordningens tillkomst tillhörde han kammaren. Se hofordringens text, p. 5, i bil. I. 3 Han tituleras sekreterare exempelvis i en instr.af c/101563för Hog Bjelke och E. M., R R. Jfr ofvan s. 205. 4 T. Pedersson befann sig vid tidpunkten förkoms ofvannämnda bref om hans utnämning på legation till Danmark (kon. till ståth. i Stockholm L ’7 /9 1561, R R). På våren 1562 sändes han till hertig Magnus att förhandla om dennes vapentjänst (S R A II: 21), i juni förordnades han till ett beramadt ständermöte (S R A II: 53), och sedan afgick han åter som sändebud till Dan- mark (bref till honom 27/s, 29/9 1562, R R). Om B. Gylta se S R A 11: 52; C. A n NERSTEDT, Grandi, a f sv. viddet i Livland, s. 115 f.; D a l in , III: I : 541, 551.. För ingendera förekommer kammarrådstitel. 5 Se ofvan s. 145. 1 1 »Herr Henrik Klasson och i hans stad grefve Peder.»ändringarna torde bero på att man vid registrens uppgörande egentligen icke hade klart för sig, hvem som skulle anses såsom ämbetets innehafvare, och

detta har följaktligen vid den tiden sannolikt ej varit i utöfning. Under loppet af 1564 synes emel- lertid B. Gylta hafva öfvertagit d et1, och följande år befinner denne sig i full verksamhet. I de tre hofregistren af 1563/64 ingick äfven ett »under- kammerråd», Olof Andersson, en efterföljare tydligen till Erik Matsson och Jöns Månsson. Denne står dock i andra längder bland kamrerare eller kammarskrifvare2 och förde veterligen ej kammarrådstitel. Bengt Gyltas tjänstgöring blef af ungefär samma art som Nils Pederssons på konung Gustafs tid. Den var ingalunda in- skränkt till räknekamtnaren, utan omfattade ledningen af hela rikets finansförvaltning, dess uppbörd och utgift och allt hvad därmed stod i samband. Äfven det område, som man ämnat afskilja för öfverste räntmästaren eller kamereren, föll alltså i praxis under kammarrådets ämbetsutöfnings. Någon ny förändring inom kammarrådsämbetet är icke känd under Eriks regering. Bengt Gylta synes hafva kvar- stått på sin post. Åtskilliga gånger ådrog han sig visserligen konungens missnöje, och i början af år 1567 blef han till och med af Göran Persson anklagad inför den kungliga nämnden samt af denna förklarad skyldig, men togs åter till nåder'1. I 1 Ett kungligt förläningsbref af 21/n är adresseradt till K. M:ts öfverste kammerråd Bengt Gvlta (Sant/b. Sam/., Ä 2167, KA). — Pä våren 1564 synes B. Gylta hafva haft att göra med härens aflöning; 14/4 skrifver kon. till honom att betala de tyska knektarne i Västergötland deras sold, RR. 3 R K B '1564 ff. år. 3 En mängd skrifvelser till och från B. Gylta föreligga i tvänne sam- lingar, Koncept a f kammartjänstemän, från 1565 och 1566, och Skrifvelser till o. frä n kammarråd o. kamrerare, från 1560- och 1580-talen, K A . I öfrigt kan jämföras instruktionen för den tillförordnade regeringen i Stockholm af aug. 1565, Sk. H. XXVII: 81, 121, 136, 139, 142. — Den här, s. 142, omtalade särskilda ordningen för kammarsakernas förhörande har jag icke anträffat. 4 Eriks dagbok 4/n 1566: »Pollicitus est dominus Benedictus Gyltse magister rationum (~ räknemästare? jfr ofvan s. 61, 65 f.) emendationem»; Momtm. pot.-eccles., s. 249. Om anklagelsen inför nämnden och dennas dom se E rik XIV:s nämnds dombok f. 24/j 1567, s. 291. D. 3/2 1567 har Erik i sin dagbok antecknat: »Condonavi secunda vice Benedicto Gylta; sua delicta ea ratione, ut se emendaretur. (£/. U. B:s handskriftsaml., E. 281). Ett odateradt koncept till förpliktelsebref för denne att vara konungen trogen tillhör för- modligen samma tid (A H , R A).aug. 1567 lät han åt sig inreda ett särskildt rum invid räkne- kammaren på Stockholms slott1; han var alltså då i tjänstgöring. Efter tronskiftet förspörjes till en början intet om att B. Gylta arbetat i kammaren. Däremot användes han af Johan i andra uppdrag; bl. a. var han en af underhandlarne med Dan- mark sommaren 1569, och ett år senare deltog han i den lång- variga fredskongressen i Stettin2. I stället uppträder år 1569 Isak Nilsson (Banér) såsom kammarråds. Något senare finner man emellertid Bengt Gylta såsom innehafvare af en ny ämbetstitel, som äfven den hör till kam- maren: han nämnes (riksens) öfverste sk a ttm ä sta r e 1. Det kan ej vara något tvifvel om denna titels ursprung och innebörd. Den är endast en ny försvenskning af den latinska tesaurarius summus, ett nytt namn för samma värdighet, som under Erik XIV:s tid blifvit kallad öfverste räntmästare eller öfverste kamerer. Det ofvannämnda liofordningsförslaget från början af Johans regering, som upptar ämbetet under den latinska titeln, tesau- rarius, bygger också instruktionen för denna värdighet på alldeles samma principer som motsvarande aktstycken från Eriks tid. Endast uppbörd och utgift lägger det under tesaurarius. Led- ningen af kamrerares och kammarskrifvares räknearbete åter, alltså räknekammaren, öfverlämnas åt öfverste kammerråd B . Så- 1 I Samlb. sam/., Ä 2195, K A, finnes en anteckning för 26/8 1567 ur Stockholms byggnadsräkning om utbetalning »till att bygga en kammare åt herr Bengt Gylta bredevid räknekamniaren». * W estlin g , Sjuårskriget, s. 212, 217, 231, 254. 3 Donation för Isak Nilsson, kammarråd, 30/3 1569, Kong/. brcf, K A ; kvitto af honom i Sandb. Sam/., A 2203, K A . 4 Så i ratifikationen på Stettinertraktaten samt konfirmationen på Lübecks privilegier, båda af 24/2 1571 (Sveriges Traktater IV: 411, 431), i fullmakter af 15/c och 2,/6 1571, R R , o. s. v. Under föregående år har jag icke anträffat titeln. Måhända erhöll Gylta den först efter sin återkomst från fredskongres- sen. — I en längre fram uppsatt förteckning på dem, som varit kammarråd under Johans tid, nämnes B. Gylta bland dessa (se nedan s. 231, not 1). Det är ju möjligt, att han verkligen varit kammarråd, innan han fick skattmästares titel, men sannolikare förefaller, att det just var hans med sistnämnda titel förbundna ställning inom kammaren, som åsyftades, när han upptogs i förteckningen. Såsom nedan skall visas, synes denna i realiteten icke hafva kommit att skar- pare skilja sig från kammarrådsämbetet. 5 Jfr ofvan s. 158. — I instruktionen för konungens öfverste kammerråd omtalas en »kammerordning» angående kamrerares och kammarskrifvares arbete. Någon ny sådan ordning har jag

emellertid icke funnit. — D a l in (III: 2: 26 f.) talar om en kammarordning från 1570, men den handling, för hvilken han redogör, år af yngre datum — en instr. för kammarråd från Johans sista år. Se nedan s. 232 f.229 som synes, går åtskillnaden mellan tvä ledande kammarämbeten med olika uppgifter igen äfven i detta organisationsförslag. Huru förhållandena faktiskt gestaltat sig, är icke lätt att säga. Om kammarförvaltningen under denna tid finnas endast sparsamma underrättelser. Då den stora hjälpskatten till Elfsborgs lösen skulle in- drifvas, erhöll Bengt Gylta till en början icke på något sätt ledningen af denna administration i dess helhet, ehuru den väl borde hafva hört till hans ämbete, utan han förordnades endast att förestå ifrågavarande anstalter i sitt lagmansdöme, Västman- land och Dalarne, medan andra förtroendemän fingo samma upp- drag i öfriga landskap 1. Några månader senare mottog han dock order att afresa till Elfsborg med de ditintills samlade medlen2, och ungefär samtidigt ser man honom leda uppbörden öfver hela landet af livad som ännu resterade 3. Då sedan konungen med hofvet slog sig ned i Kalmar och räknekammaren dit förlädes4, följde B. Gylta icke med. Han fick begifva sig till Stockholm för att inträda i slottslofven därstädes6. Under denna sin tjänst- göring mottog han visserligen någon gång befallningar från ko- nungen rörande disposition af i Stockholm befintliga medele, men hans skattmästarevärdighet omnämndes därvid aldrig, och de flesta skrifvelserna i dylika ärenden ställdes till ståthållarne gemensamt7. I maj 1572 entledigades han från posten i Stock- holm, men för att användas i en diplomatisk beskickning8. I början af 1573 synes han åter hafva fått uppsikt öfver sölfskat- tens uppbördö, och när vid denna tid rådet öfverlade om en förbättring af rikets räkenskapsväsen, nämndes B. Gylta i spetsen för dem, som skulle förestå revisionsarbetet i räknekammaren10. Här gjordes alltså ingen skillnad mellan skattmästarens och 1 S R A II: 429 f. 2 isje i j j i ' jfr fullmakt för honom att vederkänna Elfsborg under Sverige, dat. 27/7. 3 Fullmakter af 2l/e för uppfordring af återstående sölfskatt, som skulle inlevereras till Stockholm eller den plats Bengt Gylta angaf, R R . 4 Jfr nedan s. 240. 5 Till B. Gylta 23/0 1571, R R , Suppl. 0 Till B. Gylta och Olof Knutsson 2/10, 11/la1571, 1/1 1572, R R . 7 D. 20U 27/io> ’“in 1571. -°k, 22/s. i0U 1572> A’V se för öfrigt Ståt/i:& på St/ihn brefväxl., RA. 8 Till B. G. % 1572, R R . 9 Till B.G. 5/2 1573, att tillhålla fogdarne attuppbära sölfskatten, R R . 10 Rådslag jan.—febr. 1573, S R A II: 454.230 kammarrådens ämbetsuppgifter. Någon påföljd af detta förslag känner man emellertid icke, och B. Gylta framträder lika litet i den ena som i den andra grenen af kammarförvaltningen mera än förr. I aug. 1573 kallades han att afgå på en legation till Danmark1. I början af 1574 begaf han sig till sitt lagmans- döme, utan att någon tjänstgöring i kammarärenden sattes i fråga2. Ej långt därefter, i december 1574, dog B. Gylta3, och någon ii}' skattmästare utnämndes icke. Af allt att döma synes således skattmästareämbetet liafva antagit samma karakter af öfvervägande titulär hederspost, som utmärker de andra höga ämbetena vid denna tid. Med hänsyn därtill är det lätt förklarligt, att konungen efter Bengt Gyltas död ej besatte det på nytt. Om kam m arrådet liafva källorna ännu mindre att förmäla. Rådslaget af 1573 upptog såsom ledare af arbetet i räknekam- maren vid Bengt Gyltas sida Isak Nilsson samt Anders Sigfrids- son Rålamb. Den förre torde alltså vid denna tid fortfarande liafva varit kammarråd, och den senare hade antingen redan er- hållit samma värdighet eller föreslogs genom rådslaget till den- samma. Ar 1574 innehade han den, såsom framgår af ett par skrifvelser, livari han tituleras kammarråd'1. Men 0111 hans äm- betsverksamhet är intet bekant, och det samma gäller Isak Nils- sons. Det kan ej ens afgöras, huru länge de båda kammarråden stått kvar. Att döma däraf, att i rådets organisationsförslag af mars 1575 rubriken kammarråd lämnades tom, förefaller det sanno- likt, att ämbetet vid den tiden ej längre hade någon innehafvare5. Visst är, att i början af 1580-talet inga kammarråd funnos. Ar 1582 inlämnade nämligen tjänstemännen i räknekamtnaren till riksrådet en supplik6, hvari de bittert beklagade sig öfver kam- marens bedröfhga tillstånd och särskildt däröfver, att numera inga kammarråd förestodo den samma, samt anhöllo om riks- 1 Till B. G. "/s 1573, Johan IJI:s koncept, R A . - Till B. Gvlta 5,/i 1574- Kon. säger sig »förnimme», att B. G. ämnar sig upp i Dalarne för att hålla lagmansting, och ålägger honom att förmana allmogen till trohet samt inspektera bergverken. R R . 3 StiERNMAN, H öfdingaminne, 1: 27. 4 Af i8,!5 och 9/u 1574, bland Skrifvelser t. sekret, o. kamrerare, R A ; den senare tryckt S R A II: 507. 5 Se ofvan s. 167. “ Kopia af den supplicatz, som på det året 82 blef uti Upsala antvardat dem, som på den tiden vore riksens råd, Sandb. sand., Ä 2240, R A.231 rådets medverkan till att sådana ämbetsmän måtte tillsättas. De synas till och med hafva uppsatt en förteckning på personer, som voro lämpliga till denna post1. Suppliken, som i och för sig är ett talande vittnesbörd om det bedröfliga tillståndet inom statsstyrelsen, vetes icke

hafva föranledt någon åtgärd vare sig af rådet eller konungen. Några kammarråd tillsattes således icke. Först tre år senare, år 1585, finner man åtgärder i detta syfte. I de stora rådslagen af mars 1585 berörde rådet flerestädes äfven kammarförvaltningen och hemställde bland annat, att tvenne förståndige och förnäme adelsmän skulle förordnas att hafva in- seende med myntet och andra kammarsaker. De till rådslagen hörande namnlistorna upptaga också två kammarråd, Ture Nils- son Bjelke och Göran Posse2. Men först ett år senare kom konungen sig för med utnämningen, och denna gällde då, så vidt bekant är, endast Ture Bjelke. Nu förbands också med kam- marrådsvärdigheten den efter Bengt Gyltas död ej använda titeln skattmästare. Ture Bjelke förordnades till r i k se n s ö f v e r s t e s k a 11m ä s t e r och ka m m e r r å d 8. Vid tiden för utnämningen befann sig Ture Bjelke i Lifland, efter att såsom svenskt sändebud hafva deltagit i fredsförhand- lingarna med Ryssland4. Karakteristiskt nog följde med under- rättelsen om hans nya värdighet ingen befallning att återvända till Sverige för att träda i utöfning däraf. Konungen ålade ho- nom endast att själf eller genom bud och bref infordra en i Finland och Lifland pålagd gärd, men förutsatte för öfrigt tyd- ' Bland H RK, K A, finnes ett aktstycke, som är odateradt, men torde liöra tillsammans med sagda supplik. Det börjas med en förteckning pä de män, som »varit för kammerråd, kamererer och kammerskrifvere brukedc, sedan K. M:t . . . är kommen till den kongl. regeringen här i Sverige», och sedan följer förslag på de herrar, som »man akter nyttige och tjänlige vare, att de för kammerråd brukes måtte», och på några män af skrifvareklassen »till kamererer och eljest att brukes uti kammeren». 2 Jfr ofvan s. 171 f. 3 Till Ture Bjelke ,4/4 1586: »Efter det vi nu uti någre år icke hafve haft någen riksens öfverste skattmäster och kammerråd, därföre vele vi nu be- tro Eder 0111 samme ämbete.» Bjelkesaml., R A . Best.reg för 1587 (Rosenb/. saml., III, K A) har anteckning: »Herr Ture Bjelkes beställning, kammarråd, datum d. 9 martii anno 86, skall begynnes d. 20 juli anno 85.» Redan i en instr. för fredsunderhandlingarna med Ryssland, dat. n /4 1586, nämnes Ture Bjelke såsom kammarråd (S R H. XXXVIII: 43). 4 Jfr ofvan s. 174.ligen, att han skulle stanna där ute tills vidare för att fullborda sitt diplomatiska värf1. Först längre fram återkom Ture Bjelke till Sverige. I ett kung- ligt bref från slutet af juli talas om en handling, som han upprättat i sin egenskap af kammarråd2, men i öfrigt föreligga, så vidt be- kant är, inga spår af någon hans tjänstgöring från sommaren eller hösten. I nov. eller början af dec. infann han sig emellertid på konungens kallelse vid hofvet8. Sedan stannade han där under förra delen af 1587 och bör väl då hafva utöfvat sitt ämbete, ehuru därom intet förmäles4. Men då Sigismund i september afreste till Polen, tillhörde han dennes svit och återvände först på sommaren 1588 till Sverige5. Sedan synes ej vidare någon fast tjänstgöring i kammaren hafva kommit i fråga. Det finnes en hel serie kungliga skrifvelser till honom, daterade aug.—dec. 1588; de innehålla kallelser till rådplägningar af tillfällig art, men någon hänsyftning på Ture Bjelkes ämbetsställning före- kommer aldrig, och, hvad som ej är minst belysande: denne har regelbundet mottagit dessa skrifvelser på sin gärd Forsa, där han alltså hufvudsakligen uppehöll sigc. Då Ture Bjelke efter mötet i Reval föll i onåd, förlorade han naturligtvis jämte rådsvärdigheten äfven sitt ämbete såsom skattmästare och kammarråd. Behofvet af organ för kammarens ledning gjorde sig emellertid åter gällande. Konungen synes hafva beslutit sig för att utnämna ett par riksråd till kammar- råd — skattmästaretiteln nämnes icke — och lät, troligen år 1590, för dessa blifvande ämbetsmäns förvaltning uppsätta en 1 B- 13/4 1586 gafs order till Ture Bjelke och de öfriga kommissarierna att stanna i Litland och till sommaren träda i ny underhandling med ryska sändebud. Bjelkesam!., RA. 2 Till William Wudd, a»/7 1586, RR. 3 Kallelsebrefvet är dat. 7/u och enl. anteckning pä baksidan »bekommet på Forsa» 10/n (Bjelkcsaml.). Först 10/12 står han i veckolängden öfver hofvets- utspisning (se ofvan s. 175, not 2). Han står i veckoregistren från 10/12 1586 till n /„ 1587 äfvensom i man- talen af V 3 och '/5 - (Jfr ofvan s. 175, not 2). I juni sändes han i konungens ärenden till hertig Karl, S R A II: 803. 5 Ännu 7/5 affärdar kon. till honom och G. Banér en skrifvelse, inne- hållande uppdrag i fråga 0111 lifländska förhållanden. Bjelkcsaml. — Han är införd såsom kammarråd i 1588 års best.reg. (KA), men i kanten står en an- teckning: »är i Poland». 0 Bref af 8/e, */10, 27/i0, 18/u , ‘/12 1588, alla med anteckning: »bekommet på Forsa». Titeln i adressen är fortfarande »öfverste skattmäster och kamnter- råd». Bjelkcsaml.synnerligen utförlig instruktion, som ännu finnes i behåll1. Den ställer hela rikets finansväsen under kammarrådens ledning. Dessa skulle kontrollera, att konungens mandat blefve efterlefda, bevaka kronans rätt i jordabyten, skattläggning och skattejämkning, ut- kräfva alla resterande gärder och pålagor af adeln, förestå alla inköp och aflöningar och hålla räfst med dem, som slagit under sig större underhåll, än de haft rätt till, hafva

makt att afsätta odugliga fogdar, anskaffa behöflig personal till räknekammaren och själfva där dagligen tjänstgöra, så att intet besked därifrån utlämnades utan deras samtycke och underskrift, o. s. v. Det är mycket ovisst, om några kammarråd verkligen blefvo tillsatta. Uppgifter finnas, att Göran Knutsson Posse nu, år 1590, skulle erhållit denna värdighet, hvartill han redan 1585 varit före- slagen2, och att Kristiern Gabrielsson (Oxenstjerna) år 1591 varit skattmästare3, men de äro ej närmare bestyrkta. Någon ämbets- verksamhet af dessa män skönjes icke. Efter Johans död och Sigismunds ankomst till Sverige blef det redan under dennes första förhandlingar med hertig Karl och rådet, i okt. 1593, tal om att kammarråd borde utnämnas4. Detta skedde emellertid tills vidare icke. Vid öfverläggningarna om regeringsordningen kom frågan upp igen. I hertig Karls förslag ingick, att konungen skulle tillsätta en skattmästare, som med biträde af tvenne riksråd skulle hafva rikets regalier och skatt om händer, samt två kammarråd, som jämte kamrerarne 1 »Instruktion och rättilse, som vi Johan . . . hafve gifvit våre älskelige trogne män riks- och kammerråd, de ädle och välborne herr . . . (tomrum i manuskriptet) i befallning, actum Holmiæ». Som i handlingen åberopas för- hållanden i Finland »uti näst förledne åren, medan stilleståndet varit hafver», synes den ej vara äldre än 1590, då stilleståndet utgick. Instr. börjar: »Efter att här hafver nu uti månge år intet rikskariimerråd varit . . .» Kameral- instr., RA. 2 A x r ep. — Det fanns två män med namnet Göran Posse, Göran Knuts- son och Göran Nilsson. Bilagorna till 1585 års rådslag (se ofvan s. 171, not 5) hafva endast namnet Göran Posse, utan att angifva, hvilkendera af dessa två som åsyftades, men allt talar för att det var Göran Knutsson, som sedan flera år tillhört hofvet. 3 Anteckning i Sandb. sam/., A 2265, KA, att Kr. Gabrielsson omtalas med denna titel i ett kungligt bref af ao/2 1591. 4 1 hertig Karls 23/10 aflåtna förslag till svar på den framställning, som konungen 3 /,0 gjort till rådet (S R A III: 166 f.), yrkades bl. a., att »K. M:t ville förordne två af riksens råd, som för kammerråd m åtte brukede blifve». Enligt en redaktion skulle ett dylikt yrkande hafva förekommit redan i herti- gens och rådets punkter af 3 /10; här talas om att »någre till riksens skattmäster och kammerråd förordnes måtte». SR A III: 168.2 3 4 skulle förestå riksens uppbörd och ränta och göra räkenskap där- för1. Hertigen skiljer sålunda mellan de två ämbetena. Riks- rådet äter sammanförde skattmästare och kammarråd till en enhetlig myndighet i spetsen för hela kammarförvaltningen2. Sigismunds förslag slutligen äfvensom den af honom i juli fast- ställda regeringsordningen upptogo endast kammarråd och inne- höllo vida noggrannare bestämmelser om förvaltningens ordning än de förutnämnda projekten3. Dessa bestämmelser voro i ord- ningen för rikets ämbeten utarbetade till en vidlyftig instruktion i tio punkter. Slutet blef, att ehuru ingen fullständig regerings- ordning kom till stånd, Sigismund dock d. 29 juli utnämnde Gustaf Gabrielsson (Oxenstjerna) och Göran Posse till kammarråd samt utfärdade nyssnämnda instruktion såsom en särskild förordning för deras ämbetsutöfning4. Skattmästareämbetet lämnades sålunda alldeles å sido vid finansförvaltningens ordnande för den nya regimen, och äfven i de förslag, där det fått plats, voro icke några egentliga förvalt- ningsuppgifter af självständig art därmed förbundna. Detta be- styrker, att värdigheten ännu icke erhållit någon större praktisk betydelse. Kammarrådsämbetet ensamt befanns tillräckligt för hela finansförvaltningens ledning. Den nya instruktionen utveck- lade rätt utförligt en mängd praktiskt-administrativa uppgifter, som pä häfdvunnet sätt härunder inbegrepos, men innehöll i fråga om själfva ordningen för kammarrådens ämbetsverksamhet intet nytt. Titeln kam rerare inskränktes inom kort till räknekamma- ren, därigenom att den upphörde att brukas för räntekammarens föreståndare, som numera regelbundet benämndes räntmästare. Eriks regering utgjorde i detta afseende en öfvergångsperiod; 1 a. a., s. 450 f. — Det framgår ej af förslaget, huruvida de två kam- marråden skulle vara de samma riksråd, som hade att biträda skattmästaren. 2 a. a., s. 456 f. Äfven Erik Sparre upptog i sitt utdrag af Kalmar- stadgarna »kammarrådet och skattmästeren» (s. 246), ehuru i dessa endast talas 0111 »camerarii» och »quiostores». Se ofvan s. 178, not 1. 3 a. a., s. 467 f., 481 f. 4 Iustr. C. F., s. 18—22. Sigismunds diarium (Diaricr, Utg., F A) har för -°l~ anteckningar om både »ordningen» och »lyckt bref till G. Gabrielsson och G. Posse om kammerrådsämbete». Bland Sigismunds koncept, RA, finnes ett koncept till kammarrådsfullmakt, dat. ” /,. Här har ursprungligen tomrum varit lämnadt för namnen, men sedan hafva de ofvan anförda blifvit insatta.235 räntmästare-titdn vann småningom burskap för tjänstemännen i räntekammaren1, men krigstillståndet framkallade åtskilliga extra- ordinära poster och uppdrag för härens aflöning, förnödenheters anskaffande o. s. v., hvilkas innehafvare ännu ofta synas hafva fått heta kamrerare2. Under Johans tid fixeras titulaturen defini- tivt i angifna riktning. Samtidigt utpräglades skillnaden

mellan kamrerare och kam- m arskrifvare i nära motsvarighet till den mellan sekreterare och kansliskrifvare. Kamrerare blef en begränsad högre grad inom räknekammaren3. Ar 1562 aflönades ur räntekammaren 3 kamrerare och 24 kammarskrifvare samt 13 djäknar och läredrängar4. Här så väl som i kansliet hade således den kontanta aflöningsformen ut- sträckts äfven till de mera framstående tjänstemännen5. Tre år senare, 1565, upptar ett löneregister 5 kamrerare och 26 kammar- skrifvare äfvensom 10 läredrängar och 10 »nyantagne», och 1566 finner man i motsvarande längd 6 kamrerare, 22 skrifvare och 1 I 1561 års aflöningslängd (K KB, K A) står räntekammarens förestån- dare, J. Eriksson, ännu uppförd som »kamrerare», ehuru han i till honom ställda kvittenser stundom lar heta räntmästare (K vittensregK A), men i föl- jande längder af detta slag, för 1562, 1564—1566, 1568 är »räntmästare» alltid en särskild rubrik (RKB). På samma sätt blir titeln räntmästare allt mera öfvervägandé i kvittenserna. 2 Om Engelbert Anderssons titlar »tesaurarius», »quæstor» och kam- rerare se ofvan s. 225, not 1. Eskil Jönsson, som synes hafva haft något att göra med krigskassan (se nedan s. 242, not 4) står i samtliga längder 1565—68 bland räntmästarne. — En »nummulator», som omtalas i Eriks dagbok *°/u 1566, {Montan. pot.-ecdes., s. 250) var tydligen kassatjänsteman vid självfva hären. 3 I 1561 års aflön.längd stå såsom »kamrerare» tjänstemännen i ränte- kammaren, men i den för 1562, där en rubrik räntmästare tillkommit, äro »kamrerarne» tvdligen de främste tjänstemännen i räknekammaren. Sedan skiljes i alla register redan under Eriks tid mellan kamrerare och kammarskrifvare, med undantag endast för det af år 1564. — Samma förhållande råder sedan under Johans tid. — Såsom belysande exempel på att skillnaden mellan kam- rerare och kammarskrifvare nu gjorde sig bestämdt gällande kan anföras ett uttalande af kammarskrifvaren Hans Hansson från år 1582. Denne skrifver n/7 1582 till en fogde om åtskilliga kammarärenden, men, heter det, endast i form af ett »råd», ej en befallning, »emedan jag intet kamererers ämbete hafver mig påtagit». 1JS2—S j års koncept, K A; jfr nedan s. 237. 4 J. Erikssons utg.reg., KKB. — Registret för 1561 har 3 kamrerare och 15 kammarskrifvare; såsom nyss är anmärkt, står emellertid rubriken »kam- rerare» här i sin äldre betydelse och omfattar tjänstemännen i räntekammaren, ej de ledande inom räknekammaren. 5 Jfr ofvan s. n i och 204.236 14 läredrängar1. Johan III hade till en början en lika talrik kammarpersonal som föregångaren; lönelistan för 1571—1572 upptar 5 kamrerare och 21 kammarskrifvare med 9 läredrängar. Sedan inträder någon minskning; 1576 finner man 4 kamrerare och 15 skrifvare, 1579 3 af den förra och 19 af den senare gra- den samt 3 läredrängar2. Ar 1582 klagade kammartjänstemän- nen självfva i sin inlaga till rådet3, att i kammaren då ej funnes mer än 8 eller 10 arbetsdugliga män, medan man förut, såsom det hette, plägat hafva 3 ä 4 kamrerare och '40 eller flera kam- marskrifvare, de nyantagna oräknade. Ofverdriften i denna upp- gift om skrifvarnes talrikhet i äldre tider är uppenbar, och af- löningsregistren synas ådagalägga, att kammaren vid ifråga- varande tidpunkt åtminstone kvantitativt ej var så illa försedd med arbetskrafter, som supplikanterna läto påskina. För 1581 upptaga dessa register 3 kamrerare och 15 kammarskrifvare samt ej mindre än 16 läredrängar, för 1582 3 kamrerare, 21 skrifvare och 15 läredrängar. Under följande år stiger antalet ytterligare: 15S6 aflönade räntmästaren 4 kamrerare och 29 kammarskrifvare, 1591 sammanlagdt ända till 54 tjänstemän i räknekammaren, af hvilka minst 5 torde vara att räkna som kamrerare4. Huru de mest framstående af kammarens tjänstemän i lik- het med kansliets efter Erik XIV:s tronbestigning erhöllo be- ställningar, är förut påpekadt. 1 början af Johans regering var det nästan uteslutande kamrerare, som kommo i åtnjutande af sädana; 1571 och 1572 års beställningsregister6 upptaga blott en enda kammarskrifvare. Redan 1575 finner man dock jämte kamrerarne 10 kammarskrifvare såsom beställningsmän, och sedan var det alltid regel, att ett betydligt antal af kammarskrifvarne innehade beställning®. Sä oregelbundet som kammarrådsämbetet (och skattmästare- ämbetet) utöfvades, måste nu liksom på konung Gustafs tid tjänste- män af lägre grad ofta blifva konungens närmaste män inom 1 Kon. Erik XIV:s hoffolks halfårslön, ingång, för 1565 och 1566, RKB. 2 Längderna på löningen 1571—72, Hoflöningen 1576, Eskil Jönssons räkenskap 1579, RKB. 3 Jfr ofvan s. 230. 4 Eskil Jönssons reg., RKB. Längderna för 1582 ff. år hafva den sam- manfattande rubriken kamrerare och kammarskrifvare, men dessa grader äro skilda åt i andra handlingar, så 1586 i det ofvan (s. 175, not 2.) anförda mantalet för hofförtäringen, 1591 i ett mantal på månadspenningar, RKB. 5 Hofliaudl., R A. 0 Best.reg., K A ; för 1577 och 1581 best.reg. bland Hofhandl, RA.237 kammaren. Äfven under Bengt Gyltas kammarradstid vid midten af 1560-talet intogo kamrerarne Mats 1 örne, Olof Andersson, Engelbert Andersson1 en mycket betydande plats inom finans- förvaltningen. De

undertecknade jämte kammarrådet, stundom äfven ensamma, utgående skrifvelser, och när de befunno sig på annan ort än Gylta, stodo de med honom i liflig brefväxling om kammarens ärenden2. När sedan under Johans regering kamma- rens chefsämbeten lågo nere, blefvo kamrerare faktiskt ledare af dess angelägenheter närmast konungen. Märkligast bland dessa äro Mats Törne, Per Håkonsson och Knut Persson, som tjänstgjorde under största delen af Johans regering och vid slutet af 1570-talet samt början af 1580-talet voro de enda innehafvarne af kamrerares grad3. Under Johans första år nämnas dessutom några andra, bland lwilka Jöns Månsson och Olof Knutsson fram- träda mest4, på 1580-talet avancerade kammarskrifvaren Hans Hansson, som länge haft en framskjuten ställning, till kamrerare6, och under Johans sista tid förekomma åtskilliga nya män inom denna grad G . Huru långt kamrerarnes ledning af finansförvaltningen sträckte sig, framgår lika litet nu som under Gustaf I:s tid af källorna. Exempel finnas på att de utfärdat skrifvelser till fogdar och lägre finanstjänstemän, men dessa äro alltför fåtaliga för att 1 Utom dessa upptas i aflön.reg. 1565 äfven Erik Berg, Mårten Tomas- son och Assar Persson, 1566 den sistnämnde, men ej de två andra såsom kam- rerare. I Eriks dagbok för 1567 omtalas M. Törne såsom anställd vid arkliets förvaltning, (jfr nedan kap. IV); så 8/, (såsom »scriba armamentarii»), 30/12. U. U. B:s handskriftsaml., E. 281. 2 Ofvan s. 227, not 3, a. saml. 3 De äro alla upptagna redan i best.reg. för 1569 {Best.reg., KA) och kvarstodo, Peder Håkonsson åtminstone till 1587 (bcst.reg. i Rosenbl. samt., III, K A), Mats Törne ännu 1590 och Knut Persson ännu 1591 (aflön.reg., RKB). På 1580-talet tjänstgjorde dock M. Törne äfven på andra poster, dels liksom under Eriks tid vid arkliväsendet (se nedan kap. IV), dels såsom befallnings- man öfver bergverken (fullmakt at 27/7 15S5, Sandb. sand., Ä 983, KA). En serie bref, som han i sistnämnda egenskap utfärdat, bland Skrifvelser fill o.från kammarråd o. kamrerare, RA. 4 Jöns Månsson var 1569 räntmästare, men står 1571—76 såsom kam- rerare; Olof Knutsson och Peder Svensson nämnas 1569—73 i samma egen- skap. Best.reg., RKB, KA, Ho/band/., 1\A. 3 Af hans hand är flertalet af de bref i kammarärenden, som finnas be- varade i saml. jjS s —S j års koncept, KA. 1586 räknas han till kamrerarne (ofvan s. 175, not 2, anförda mantal). 0 År 1586 Olof Larsson (anf. mantal), 1591 Jon Jonsson, Lasse Jönsson, Jon Svensson (mantal pä månadspengar 1591, RKB). För/än.reg. för 1592, KA, upptar äfven Peder Andersson som kamrerare.2 3 « medgifva några slutsatser om arten af deras ställning1. Dessa skrifvelser synas i alla händelser ej vara hållna i så myndig ton som Nils Pederssons ämbetsbref från 1540-talet, och kamrerarne voro säkerligen ej heller nu så själfständiga som kammarråden. Sitt egentliga verksamhetsfält hade kamrerare och kammar- skrifvare liksom förut i revisions- och räkenskapsväsendet inom räknekam m aren. Under Johans regering blef det vid ett par tillfällen ifråga- satt att till underlättande af detta revisionsarbete låta ståthål- larne jämte kamrerare i hvarje landskap — titeln landskamrerare förekommer ibland — i första hand utöfva uppsikt öfver fogdar och andra lokala finanstjänstemän, mottaga deras räkenskaper och insända dem till kammaren2. Till Finland utsändes också någon gång kammarmedlemmar för att på ort och ställe utföra kontrollen, och slutligen framkastades till och med tanken att där upprätta en permanent provinsiell räknekammare. Den vann dock icke konungens bifall3. Principen af en mellaninstans mellan de centrala och de lokala finansorganen skymtar således fram, men torde ej hafva kommit till någon allmännare an- vändning. Revisionsarbetet i räknekammaren blef numera efter vissa regler fördeladt på tjänstemännen. Vissa landskaps räkenskaper utgjorde en grupp, och hvarje sådan grupp öfverlämnades åt en sektion af kammarskrifvate med kamrerare i spetsen '1. Från Eriks tid har man också ett par handlingar, som när- mare redogöra för gången af detta arbete5. De röja ej någon väsentlig förändring i förut stadgad ordning. 1 Se de s. 227, not 3, samt s. 237, not 5, a. sarnl. - Rådslagen af jan.—febr. 1573, mars 1585, SR A II: 454, 672. 3 Till Jon Jonsson 20/2 1590: »Och livad tillkommer den räkningekam- meren, som där i landet blifve skulle, hafve vi intet behof, . . . därföre skall du ock nu fordre räkenskaper af alle fogder i landet på uppbörd och utgift och seden med förste öppet vatten begifve dig med dem samt ntcd kammer* skrifvere och alle kammerhandlinger öfver till Sverige.» RR. 4 1 mantal på kammarskrifvarnes lön för 1589 och 1590 (Sandb. snml., Ä 2260, KA) och deras månadspenningar 1592 (H R K K A) äro kam- rerare och skrifvare fördelade på afdelningar, en för Småland, Östergötland och Västergötland, en för Västmanland och Dalarne, en för Upland (och Norr- land), en för Finland och Lifland (1592 var den sista afdelningen skiftad i två). 5 »Denne (!) efter(skrif)ne punkter äre aktandis, när räkenskaper skola förhöras och proberas», en utförlig instruktion med anteckning: »Denne under-2 3 9 Hvad räkenskapsväsendet i öfrigt beträffar, är här icke till- fälle att utveckla de

många tillfälliga uppgifter, som räknekam- maren pa detta område fick lösa, de register och uträkningar af olika slag, som där vid behof presterades1. Anmärkas må en- dast, att från denna period de första öfverslagen öfver rikets hela inkomst och utgift föreligga, de i senare tid s. k. rikshufvud- böckerna för 1373 och 15S22. De äro i sitt slag enastående under detta århundrade, ty i det normala räkenskapsväsendet förekommo ju inga som helst sammanfattande öfversikter öfver de olika centrala och lokala finansorganens räkenskaper. Det var den tryckande finansnöden, som framkallade dessa försök att utreda kronans tillgångar och behof i hela deras omfattning. Att de båda sammandragen utfördes i räknekammaren, säger sig självt. Till en verksamhet pä egen hand var räknekammarens per- sonal tydligen ej mera skickad under denna period, än den hade varit pä konung Gustafs tid. Konungens personliga ledning be- höfdes allt jämt för att sammanhålla det hela. I regel måste således räknekammaren äfven nu åtfölja det kungliga hofvet. Under Eriks tid, då denne gjorde hastiga och långvariga resor till gränstrakterna och krigsskådeplatsen, modi- fierades denna regel synbarligen så, att vid dylika tillfällen oftast blott en del tjänstemän, företrädesvis de, som hade med krigs- ärendena att skaffa, följde konungen åt, medan de öfriga vanligen torde hafva stannat i Stockholm under ståthållarnes uppsikt3. Det hände emellertid också nu liksom unåer konung Gustafs regering, att räknekammaren i sin helhet sattes på rörlig fot visning gjorde Mats Törne uti juli måned (vid pass) anno 66». — Ed och obligation al tio kammartjänstemän, som betrotts att »förestå och akte H. K. M:ts och Riksens kammersaker», dat. -s/3 1567. Kameralinstr., RA. 1 Tämligen regelbundet fördes förläningsregister, för särskilda landskap eller för hela riket (Förlän.reg., KA). Bland tillfälligt uppsatta register må exempelvis nämnas ett stort register öfver adelns ränta af både förläningar och arfvegods, uppgjordt i samband med 1562 års rusttjänsttaxa, (Rosenbl. sam/., III, KA) och de många uträkningarna öfver tillfälliga gärder eller öfver riksstyrel- sens behof inom olika områden, de sistnämda förebud till en senare tids stater för rikets utgifter (jfr rådslag af 1580 och 1585, SR A II: 578, 672, 677). — »Länsregister» öfver de redovisningsskyldige förekomma fortfarande; dylika för 1561, 1564, 1569, 1580—82, 1588 och förmodligen flera år finnas bland HRK, KA. 2 Tryckta i Hist. Handl. XII: 1 fl'. 3 Brefven till ståthållarne i Stockholm, RR, passim.240 utan att därföre ledsaga konungen. I slutet af 1565 befann sig Bengt Gylta med hela räknekammaren nere i de östra Götaland- skapen, där han flyttade mellan olika orter; ibland stötte han till konungens följe, ibland arbetade han på egen hand1. Också förutsattes i en af de ofvan nämnda handlingarna rörande räken- skapsgranskningen, af 1567, att konungen kunde uppehålla sig på annan plats än räknekammaren, i hvilket fall månatliga rap- porter skulle inlämnas till honom öfver de fel, som upptäcktes i de reviderade räkenskaperna2. Konung Johan synes i de allra flesta fall hafva låtit kam- marpersonalen tillhöra det flyttande hofvet. Ar 1571 hände det visserligen, att konungen tog endast en del kamrerare och kam- marskrifvare med sig till Kalmar och lät de öfriga stanna i Stock- holm för att handlägga de nordliga landskapens ärenden8, men en dylik klyfning var icke vanlig. I allmänhet står så godt som hela kammarpersonalen i längderna öfver konungens hof, livar detta än befann sig, och endast en eller annan torde hafva stan- nat hos slottslöfven i Stockholm \ En räntekam m are hade, vid sidan af den centrala ränte- kammaren, funnits äfven vid Eriks hertigliga hof i Kalmar under 1 Bland Skrifvelser lill o. frän kammarråd o. kamrerare från 1560- och 1580-talen, KA, finnas många af okt.—dec. 1565, dels från Mats Törne och Engelbert Andersson tiH Bengt Gylta eller vice versa, dels sådana, som ut- färdats af kammarrådet och kamrerarne gemensamt. De två kamrerarne hörde tydligen hela tiden till konungens följe. Att B. Gylta hade den öfriga kam- marpersonalen i dess helhet med sig, säger han uttryckligen i flera bref (t. ex. af ~ih0 och 26/j o). Man talade också om »räknekammaren» eller »kammaren» såsom befintlig på den plats, där brefven daterades (t. ex. 2C /,0 och 9/12 pä Stegeborg). Den 12/la föreslog B. Gylta, att för den händelse konungen äm- nade stanna i Östergötland fram på vintern, »kamnteren måtte komme till Linköping», där det fanns bättre utrymme än på Stegeborg.' 2 Eden af 2S/3 1567. 3 D. ® /8 1571 skref kon. till Jöns Månsson att med samtliga kammar- skrifvare draga till Kalmar, men 21/s sänder han kontraorder: Jöns Månsson med en del af skrifvarne och Götalandskapens räkenskaper skulle komma till Kalmar, öfriga räkenskaper skulle i Stockholm »anammes och förhöres», och skulle därtill Peder Håkonsson »blifve bruket». KR. 4 Detta framgår af en jämförelse mellan aflöningslängderna och de olika mantalen för hofvet.2 4 1 konung Gustafs sista å r 1. Med Eriks tronbestigning uppgick denna naturligtvis i den kungliga. Däremot upprättades år 1561 en särskild räntekammare i Reval för administrationen af de till kriget i Östersjölandskapen utgående

medlen. Längre fram sam- manfördes åtskilliga finansiella ärenden rörande ej blott Estland och Lifland utan äfven Finland under en för dessa länder ge- mensam kassatjänsteman, och man talade om en räntekammare för Finland och Lifland2. Termen räntekammare kunde således användas äfven för större lokala specialkassor. Räntmästaretiteln tillädes äfven föreståndarne för denna ränte- kammare i Finland och Lifland 3. Under Eriks tid förekom någon gång en variant af titeln, p e n n i n g e m ä s t a r e 4. Den kom dock aldrig i bruk. Vid den centrala räntekammaren förestod under Eriks tid i regel en enda räntmästare både uppbörd och utgift5. Dock fin- ner man under en del af åren 1563 och 1564 och likaså i 1563/64 .års hofregister en räntmästare (penningemästare) för uppbörden och en för utgiften6. Naturligtvis kunde räntekammarens före- ståndare hafva en eller annan underordnad medhjälpare, och äfven sådana tjänstemän kunde benämnas räntmästare7. 1 Se ofvan s. 121, not 1. — Däremot är det ej tydligt, 0111 terminologien kände äfven en »räknekammare» vid Eriks hertigliga hof. Aflön.reg. hafva endast termen »kammaren» såsom rubrik för hans finanstjänstemän. RKB. 2 Räkenskaper bland RKB. — En förteckning pä »ämbeter, som mesta- dels belange till krigssakerne och äre pliktige till att göre deres räkenskaper uti K. M:ts räknekammer», troligen af 1588 (HRK, KA), upptar sida vid sida »myn- te t i Stockholm», »räntekammaren i Sverige» samt »räntekammaren i Finland och Lifland». 3 Räkenskaperna bland R K B och HRK, K A; se äfven Bcst.reg., KA. 4 Så i hofregistren af 1561/62 och 1563/64 och i en del kungliga skrif- velser, t. ex. af 21/5 1563 (till Göran Persson), 28/10 1566 (till ståth. i Stock- holm), RR. I en instr. för krigsöfversten Ivar Månsson af I4/7 1565 (A d ler- s p a r r e , II: 37) omtalas Engelb. Andersson såsom »penningemästare» vid dennes här. — Jfr det på 1540-talet observerade »penningekammer», ofvan s. 118, not 4. 5 1561—1562 Jon Eriksson, våren 1564—1568 Hans Jonsson, RKB. Under förra delen af 1563 synes Klas Göransson hafva förestått räntekam- maren; han omtalas såsom »penningemästare» i nyssnämnda kungliga bref af "V. 1563, och Hans Jonsson har ‘/7 mottagit uppbörden med inventarium efter honom (jfr följande not). Hans räkenskaper äro dock icke i behåll. 6 Uppb.bok af Hans Jonsson, utg.reg. af Simon Nilsson för senare delen af 1563 finnas bland RKB. I hofreg. står den förre som »penningemästere till uppbörden», den senare som »penningemästere till utgiften». 7 I 1565—68 års lönelängder finner man utom Hans Jonsson två eller flera andra räntmästare. RKB. 16Närmast efter Johans tronbestigning synas till en början uppbörd och utgift hafva varit fördelade på olika räntmästare; räkenskaperna föreligga dock ej i fullständigt skick1. År 1577 voro räntmästarne också två, men nu hade hvardera en del af uppbörden och en del af utgiften. Det ser ut, som om den ene — Mats Bengtsson — hufvudsakligen haft hofstatens aflömng om hand, medan den andre — Eskil Jönsson — verkställt utbetal- ningar af annat slag. För följande år finnes däremot endast räkenskap af Eskil Jönsson, och så förblir det sedan under hela Johans regering. Mats Bengtsson står 1578 ej längre som ränt- mästare, utan som h o f s k r i f v a r e 2. Hofskrifvarens uppgift var förmodligen tämligen nära befryndad med räntmästarens: att föra register öfver hofpersonalen, uträkna beloppet af vissa aflönings- poster för hvar och en, möjligen också ibland utbetala dem s. Liksom konung Gustaf hade äfven konung Erik en egen kammare eller sölfkammare, hvilken senare benämning nu blef regel. Det ser nästan ut, som om denna sölfkammare blifvit den egentliga krigskassan, så att de för kriget afsedda medlen härifrån utgått i stora poster för att sedan distribueras af veder- börande tjänstemän. Konungen synes alltså hafva ställt krigs- utgifterna under sin personliga tillsyn. Ur sölfkammaren gjordes nämligen utbetalningarna af honom själf eller i hans närvaro4. Ännu under sin svaghetstid på hösten 1567, då han vistades på 1 Por 1570 ft', år finnas åtskilliga uppbördsregister af Henrik Matsson, utgiftsregister af Eskil Jönsson. R K B . 2 RKB. 3 Hofskrifvarne Jon Bossons och Jon Larssons register på månadspen- ningar m. m. 1574—1576, Hofhandl. och HRK. KA. 4 Upplysande är i synnerhet Eskil Jönssons räkenskap för penningar, uppburne och utgifne till K. M:ts krigsfolk år 1567, RKB. Ingående poster har E. J. regelbundet mottagit af konungen själf; — »blef mig tillställdt af K. M:t min nådig:te herre uti sölfkammeren», »af sölfkammeren, sont H. K. M:t personligen där ut leverede», lyda hans anteckningar. Den sista är af 44.. Sedan följer »summarium på de penninger, som äre oppbomc på förskrifne datum, som högb:te K. M:t hafver underskrifvet i sölfverkammeren», och därpå en ny afdelning: »Denne efterskrefne penninger äre oppborne och utgifne seden sont K. M :t. . . själf personligen räknede och underskref i sölfkammeren». Här upptas blott en enda post »af sölfkammaren», som »hertig Karl samt hertig Magnus v. Sachsen där ut leverede» l/IS 1567 (jfr nedan). — Se för öfrigt Eriks dagbok för 1566 2/3, 2°/7, 27/;, 29/7,

Monum. pol.-eccles., s. 223, 233 f. — Termen »K. M:ts egen kammar» förekommer i ett »extract» af J. Erikssons räken'skap- för 1562, RKB.243 Svartsjö och ej ville resa in till Stockholm, anförtrodde han endast åt hertig Karl och hertig Magnus af Sachsen det viktiga uppdraget att gå in i sölfkammaren för att taga ut de till krigs- folkets aflöning behöfliga medlen, och han ålade dem att efter förrättadt värf genast skicka nycklarna tillbaka jämte register på beloppet1. — Hvilka medel som ingingo till sölfkammaren, om de utgjordes endast af det, som konungen drog in från myntet och räntekammaren, eller af direkt uppburna extraordinära pen- ningegärder, är ej klart2. Från Eriks tid finnas ett slags skriftliga anvisningar, efter hvad det synes, hufvudsakligen rörande krigsutgifterna: s. k, sedlar, som innehöllo ett af vederbörande tjänsteman uppsatt och dateradt, kortfattadt förfogande om den ifrågavarande utgifts- posten och underskrefvos af konungen själf3. Sedlarna voro tydligen afsedda att verificera räkenskaperna 4. Företeelsen har sitt intresse såsom ett steg mot användningen af skriftlig form för konungens befallningar och bemyndiganden äfven till de tjä- 1 Till hertig Karl 2G /U, 6/,., 1567, till B. Gylta m. fl. 27;n , RR. Eriks dagbok för 27u 1567 har anteckning om befallningen till hertigarna och B. Gylta, och d. 1 2 antecknar kon. i samma dagbok, att hertig Magnus åter- kommit med ett inventarium, som dock icke öfvercnsstämmer med hans eget. 2 Någon räkenskap för sölfkammaren har jag icke anträffat. Ett kvitto af kon. på krigsmvnt, som han »i egen kongelig person» mottagit af mynt- skrifvaren 8/5—3/7 1563, summa »uti penningar» 150,361 mk ort, finnes i 1563 års R R I, f. 224. — En delvis skadad och tydligen ofullständig räkenskap för 1565, som synes härröra från en krigskamrerare och angå dennes uppbörd af sölfkammaren, möjligen också från andra håll, ligger bland Mynträkensk., KA. 3 »Zedleregister» för 1563—67 bland R K B och HRK, KA. Ett par exem- pel må anföras: »Den dec. anno 65. Uträknadt till desse efterskrifne tyske knekter, som mustrede blefve af Gören Persson och Mats Skubert . . . [flera poster, sist sammanförda i en slutsumma]. Ericus XIIII S. K.» — »Den 11 jan. anno 66 hafver K. M:t vår allem, herre nådigest beviljet till att late köpe spannemål före — penninger tjugutusende. Ericus XIIII S. K.» 4 Mot E. Jönssons anförda räkenskap för 1567 gjordes i räknekammaren en del anmärkningar, som uppsattes under rubriken »Till minnes», och bland dem finner man följande: »Item hafver han uti uppbörd och utgift, däruppå han inga K. M:ts egne underskrefne zedeler hafver, utan allenest Jöns Måns- sons, som räkenskapen videre förmäler, penninger 899,846 mk 6 öre.» Summan motsvarar det belopp, som han uppburit »seden K. M:t . . . själf personligen räknede» etc. d. 4/4. — I Hans Jonssons kronologiska utg.reg. för 1567 är för en mängd poster antecknadt, huru och af hvem de utanordnats, t. ex. »K. M:t befallte munteligen», »Efter K. M:ts bref», »Herr B. Gylta befallte», »Olof Larsson befallte», »Gören Persson befallte», o. s. v. Dessa utanordningar synas i allmänhet hafva skett mündigen, antingen af konungen själf eller på hans order genom någon af hans omgifning. RKB.244 nare, som stodo i omedelbar, personlig beröring med honom, och kan i så måtto räknas till de många vittnesbörden om Eriks skarpa blick för organisatoriska principer. Under Johans regering omtalas i st. f. sölfkammaren K. M:ts kista. Räntmästaren mottar penningar från denna eller inlevererar sådana till den, och bådadera äger rum genom ko- nungen själf eller någon af hans förtrogne, oftast sekretefare, någon gång förnämare hoffunktionärer1. Slutsummorna i Eskil Jönssons räkenskap för räntekam- maren växla under 1580-talet starkt mellan olika år och gå stundom ner till belopp, som förefalla alltför låga för att kunna omfatta hela omsättningen vid den centrala finansförvaltningen 2. Hvarpå detta kan bero, om större eller mindre summor gingo genom andra tjänstemän eller genom myntet eller genom ko- nungen själf, måste under kammarhandlingarnas nuvarande till- stånd lämnas som en öppen fråga. Inom naturainkom sternas adm inistration bibehöllos i allmänhet de grundsatser, som Gustaf I utbildat. Uppbörden ingick sålunda fortfarande till varuhusen i Stock- holm, Norr- och Söderköping, Kalmar och Elfsborg; medan Elfs- borg innehades af danskarna, fanns i stället ett varuhus i Var- berg. Till Stockholms uppbördsområde synes äfven nu Finland 1 E. Jönssons räkenskaper, RKB. Så t. ex. börjar 1586 års räkenskap med uppbörd »af K. M:ts kista»: ihh på Kalmar slott, »som Henrik Matsson och Olof Sverkelsson voro utöfver, då det uttogs . . .», a2/0 »uttog Olof Sver- kelsson af K. M:ts k is ta ...» , o. s. v. Första utgiftsposten är likaledes: »Är levereradt och insatt uti K. M:ts kista på Kalmar slott (24/12) uti Henrik Mats- sons och Olof Sverkelssons närvaro». I 1587 års räkenskap nämnas vid olika tillfällen Ture Bjelke, Sten Banér, Jakob Klasson (hofjunkare) 111: fl. såsom närvarande vid dylik uppbörd »af K. M:ts kista». — Under konung Johans vistelse i Kalmar 1571—72 synes räntekammaren hafva varit kvar i Stockholm och konungen till densamma hafva utställt skriftliga

invisningar (kopior bland RKB). I sept. fick E. Jönsson resa ned med penningar (till Olof Knutsson m. fl. % 1571, RR), men han återvände efter någon tid (till E. Jönsson ah 1572, R R). — Någon motsvarighet till Eriks »sedlar» har jag icke"funnit från Johans tid. 2 Är 1579 är hans uppbörd i »penningar» 73,154 daler, år 1581 73,570, år 1583 34,623, år 1585 42,603, år 1586 26,079, år *589 98)996, år 1590 201,740, år 1591 289,293. Dessutom förekomma mindre poster i andra mynt- sorter och silfver.2 4 5 hafva räknats L Sigismund afskilde dock i sin regeringsordning af juli 1594 de sydligare finska landskapen under varuhus i Vi- borg och Abo, liksom han skilde mellan ett varuhus i Norr- köping för hertig Johans furstendöme och ett i Söderköping för återstoden af Östergötland och delar af Småland 2. Formerna för förvaltningen vid Stockholms varuhus på 1560- talet öfverensstämma i allt väsentligt med hvad som i detta stycke är bekant från konung Gustafs senare år. Räkenskaperna för uppbörd och utgift af inländska varor i varuhuset synas i allmän- het hafva förts af varuskrifvarne, medan köpmännen själfva redo- visat för inköpet af utländska varor3. Värderingen af både in- och utländska varor kontrollerades och fastställdes i räknekam- maren eller af konungen i . Dessa regler utvecklades närmare i den ordning, som Johan III år 1571 fastställde för köpmannen i Stockholm Herman Lep- p er0. Enligt denna skulle alla till Stockholm ingående varor in- föras i varuhuset samt endast utbetalas (af varuskrifvarne) efter anvisning af köpmannen genom skriftliga sedlar. Likaledes skulle köpmannen ej själf utdela varor, som han inköpte, utan dessa skulle öfverlämnas till siden- och klädeskrifvarne att af dem på samma sätt distribueras i konungens och rikets siden- och kläde- kammare. Hit skulle äfven karduansmakare, sämskmakare m. fl. leverera sitt arbete. Främmande leverantörer borde erhålla sin betalning vid två bestämda terminer. Samma eller liknande föreskrifter återfinnas i fullmakter för köpmannen Hans Skult af 1573 och 1574°, i Anders Larssons obligation såsom köpman af 15767 samt ändtligen i en »under- visning» af 1588, åter för Hans Skult, som på nytt antagits till 1 HVH, R A och KA. 2 SR A III: 481. 3 Köpmännen Tomas Vastenows och Herman Leppers samt varuskrif- varnes räkenskaper, a. saml., RA. 4 Tomas Vastenows räkenskap för handlingen i Stockholm 1560 börjar med »värderingen på inländska varor» och likaså utländska, i två kolumner, den ena: »Så hafva köpsvennerne själfve värderat varurne», den andra: »Så hafva de värderat uti räkningekammaren». I R R för 1566(II f. 16) finnesin- ryckt »värderingen» på in- och utländska varor för 1562samt »oppå dein- ländske varor, som nu uti dette närvarendes år forhandles skole och af K. M:t . . . beviljet är anno 66 den 7 aprilis». •' Undervisning för Herman Lepper, dat. SI/6 1571, RR. 0 Af 22/u 1573, Johan I/I.s koncept, R A, och l“/7 1574, RR. 7 Dat. 7c 1576; Economica och Cameralia, RA.246 konungens köpman i Stockholm h I denna undervisning erhåller Hans Skult ensam invisningsrätt äfven på de till köpmanshand- lingen bestämda varor, som uppburos af varuskrifvarne i Söder- köping, Kalmar och Elfsborg2. Det var uppenbarligen ett steg till centralisation af hela naturauppbördens förvaltning. Huru- vida föreskriften blef tillämpad, framgår emellertid icke af de för denna tid mycket ofullständiga handlingarna. Köpmannen biträddes numera, åtminstone ibland, af en sär- skild h an d 1in gs s k r i fv ar e 3. Ofvan är nämndt, att rådslaget af 8/s 1575 upptog en fa c t o r el le r f i n a n t z e r e r i den föreslagna regeringskonsel- jen 4. Det är emellertid ej några medlemmar af finansförvalt- ningens fasta personal, som i rådslaget nämnas under denna rubrik, utan två utländska köpmän, Arendt Hofslagh och Fran- ciscus Gottheich. Ingendera har, så vidt bekant är, varit ordent- ligt anställd i konung Johans tjänst, men väl stod åtminstone den förre i affärstransaktioner med konungen, i det han öfver- tog stora partier af kronans naturainkomster och betalade dem med penningar eller utländska varor5. Titlarna factor och finant- zerer förekomma för öfrigt icke under denna tid i den svenska förvaltningen, och det är därföre ej klart, hvilken betydelse man i dem velat inlägga vid detta tillfälle. Förmodligen skulle de emellertid beteckna just den ställning, som Arendt Hofslagh in- tog, den af ett slags kunglig bankir och förmedlare af natura- uppbördens försäljning6. ' Dat. V , 1588, RR. »Förenämde H. Skult skall ock i like måtte halve att beställe med de varur, som till köpmanshandlingen forordnede äre och varuskrifveme i Suder- köping, Kalmar och Elfsborg oppbäre af Östergötland, Småland och Väster- götland, hvilke icke heller skole utgifves till någon betalning efter någon an- nans befallning, utan allenest efter för(enäm)de vår köpmans bref och sedler.» 3 Handlingsskrifvaren är upptagen i en del beställn.reg., t. ex. de för 1575 och 1587, det förra bland Best.reg., det senare i Rosenbl. saw/., Ill, KA. 4 Se ofvan s. 167. 5 I rådslaget af la/,— 1573 hemställde rådet, att man skulle förhandla med Arendt Hofslagh från Antwerpen, sont själf erbjudit sig, eller någon annan främmande köpman 0111 öfvertagande af konungens

uppbördsvaror och deras betalning i reda penningar. Rådslag, R A ; jfr Reg. öfver rådslag, s. 59. Kon- trakt med A. H. af 17;{ I 1575 och 1#/9 1574, RR, refererade af K. H ild ebra n d , s. 140 f. 0 »Factor» synes i den allmänna affärsterminologien hafva varit yrkes- titel för de stora affärshusens kommissarier. Se Handwörterbuch der Staats- wissenschaften, utg. af I. C o n r a d m. fl., III: 347 ff., art. Faktor (af R. E hrenberg).247 Då den planerade regeringskonseljen ej kom till stånd, synes äfven tanken på att indraga konungens utländska bankirer i den löpande förvaltningen hafva uppgifvits. Någon administra- tiv ställning erhöllo dessa således aldrig. Af äm betsskrifvarne förekommo ungefar samma katego- rier som under konung Gustafs tid. Under denna rubrik hän- fördes numera i längderna icke blott myntskrifvare, utan mycket ofta äfven räntmästare1. Det var en naturlig konsekvens däraf, att räntmästarne principiellt sedt inom förvaltningen intogo en ställning, fullkomligt analog med ifrågavarande skrifvares. De förra så väl som de senare voro organ för in- och utbetalning af rikets medel, ehuru med olika specialuppgifter. I stort sedt framträda inom kammarförvaltningen under denna period ungefär samma företeelser som inom kansliet. Uppslag till en utveckling mot ämbetsmässig organisation gaf Erik XIV äfven här, då han planerade ett nytt chefsämbete för kammaren och återupprättade det gamla, kammarrådsämbetet, definitivt upptog räntmästaretiteln för räntekammaren såsom skild från räknekammarens kamrerarevärdighet samt skärpte skillnaden mellan denna sistnämnda och kammarskrifvarnes lägre grad. Men äfven här upprepar det sig, att uppslagen hvarken af honom själf bragtes i full verkställighet eller af hans efterträdare fullföljdes. »Kammaren» hade ur organisatorisk synpunkt sedt vid 1590- talets ingång icke hunnit mycket längre än vid 1550-talets slut och kan näppeligen mera än då betraktas såsom ett ämbetsverk i egentlig mening. 1 Se best.reg. och aflön.reg. IV. Nya centrala förvaltningsorgan. Inom centralförvaltningens allmänna utvecklingsgång hafva upprepade gånger nybildningar för speciella administrativa behof framskymtat vid sidan af de planerade allmänna regeringskon- seljerna och riksstyrelsens redan existerande organ, kansliet och kammaren. Det är i full öfverensstämmelse med det svenska konungadömets uråldriga karakter och det krigsfyllda tidehvarf- vets kraf, som dessa nybildningar, frånsedt den kungliga nämn- den, så godt som uteslutande äro till finnandes inom krigsväsen- dets förvaltning. De ansatser till m a r s k ä m b e t e t s modernisering, som fram- träda i hofordningsförslagen, äro i detta hänseende först och främst att anteckna, ehuru de icke ledde till något praktiskt resultat. K r i g s r å d s t i t e l n upptogs af Erik XIV, men ej för att såsom under Gustaf I beteckna en administrativ post, utan såsom ut- märkelse för en högtbetrodd kommenderande general1. Den förekommer sedan äfven under Johans regering, synbarligen i liknande betydelse2. M ö n s t e r h e r r a r tillsattes fortfarande för 1 Den användes i kungl. bref om och till Carolus de Momay, t. ex. 8,10 och 19/n 1563, 15/9 och - llä 1564, ia/7, 9/s och 15/s 1566. Ofta tituleras han dock endast krigs- eller faltöfverste (Erik XIV:s koncept, RA). — I ett rådslag af »/10 1567 föreslår rådet, att »krigsråd» skola tillsättas. Reg. öfver rådslag, s. 48. 2 I Titularrcg. finnes */3 '570 anteckning 0111 »krigsråds» beställning för Lazarus Müller, 14/4 1577 om samma beställning för Kristoffer Schenk. Samma titel föra Göran Boje och Karl Henriksson i fördraget med Ryssland af 10,s 1583, vid hvars afslutande de deltagit, den senare äfven i instruktionen för fredsunder- handlingarna 1585 och fördraget af detta år. Sk. H. XXXVI: 311, 313, 315, 339. 1 en instr. af 22/10 1571, R R, Suppl., talas om de män, som äro fältöfversten G. Banér tillförordnade »till krigsråd». Här står titeln alltså i betydelsen af biträdande befälhafvare. Äfven konung Erik hade brukat sätta »rådsförvanter» vid sina fältherrars sida; se exempelvis instruktioner af 14/71565 och4/v1566, A d l e r - SPARRE, II: 37,61. Självfva titeln krigsrhd har jag dock icke för dem observerat.249 hvarje tillfälle särskildt1, och k r i g s k o m miss ari er, som under- stundom omtalas, innehade likaledes endast tillfälliga uppdrag2. Åtminstone en fast ämbetspost uppväxte emellertid, direkt afsedd för en särskild gren af försvarsväsendets förvaltning. Bland Gustaf I:s ämbetsskrifvare finner man arki iskri f- va re , som enligt namnet hade att föra förteckning öfver arkliet, d. v. s. vapenförrådet, och därför ansvara. Erik XIV fann snart nödigt att gifva denna viktiga del af härväsendet en bättre före- trädare och förordnade redan i början af sin regering Anders Sigfridsson Rålamb att beställa om allt, som hörde till arkliet, samt gaf honom titeln öf vers te ar kl i m ä s t a r e 3. Denne fick synbarligen fullt upp att skaffa med de mångahanda omsorger, som under krigstiden kräfdes för krigsmaktens beväpning, och tjänstgjorde dessutom själf ofta i fält4. Afven efter Johans tronbestigning fungerade Anders Sig- fridsson såsom öfverste arklimästare eller ö f v e r s t e t y g m ä s - t a r e , hvilken senare titel nu uppträdde5. Ett verkligt ämbete för arkliväsendets förvaltning hade således uppstått. Är

1582 utnämndes en ö f v e r s t e arkli- och t y g s k r i f - va re , kamreraren Mats Törne, som enligt sin instruktion skulle blifva öfverste tygmästarens närmaste medhjälpareu. De skulle tillsammans anskaffa allt slags skytt, krut och lod, harnesk, rör, värjor och rustningar, tillsätta underordnade arklimästare och bysseskyttar, utöfva uppsikt öfver alla handtverkare, som hade att skaffa med arkliet, leda deras aflöning o. s. v. 1 Jfr t. ex. Erik XIV:s instr. för Ivar Månsson af 14'7 1565, A d l e r s p a r r e , II: 37, och rådets förslag till regeringsordning år 1594, SR A III: 459. - Två »commissarii» skulle enligt instr. af 4/7 1566 höra till hertig Magnus' af Sachsen stab (A d l e r s p a r r e , II: 61), i ett rådslag af 2 /s 1569 om- talas likaledes två krigskommissarier (Rådsfog, RA), och äfvenså föreslås sådana i rådslaget af sl/3 1585 (SR A II: 672). 3 D. '/3 1563 skrifver kon. till honom, att han upprepade gånger ålagt honom att beställa »om månge ärender och saker, som arkelarit belanger», och ger honom ytterligare instruktioner i flera punkter: om anskaffande af »fyrverk», lådor och vagnar till skytt, harnesk och salpeter o. s. v. (A d l e r - s p a r r e , II: 12 f f) . Kungl. bref till A . S. i dylika ärenden förekomma också tidigare i RR. Titeln öfverste arklimästare användes exempelvis i ett bref af 3 /s 1564, RR- 4 Skrifvelser till A. Sigfridsson i arkliärenden, RR, passim; Eriks dagbok 543> **/9 1566, Mouum. pol.-ecclcs., s. 227, 244; A d l e r s p a r r e , II: 30, 51, 61. 5 Skrifvelser till honom t. ex. a4/7, ® /8 1569, 2-/2j 5 /4, »/8, 13/„ 1571 o. s.v., RR. T ite ln , användes i bref af 25/4 1570 (till Erik Knutsson), RR. 6 Fullmakt för Mats Törne n /, 1582, Kung/, for/, KA. Om dennes be- fattning med arkliväsendet under Eriks tid se ofvan s. 237, not 1.250 Är 1591 uppsattes också en utförlig instruktion för Bengt Söffringsson såsom riksens öfverste arklimästare k Den ålade honom att vårda så väl det »stora arkliet», artilleriet, som det »lilla arkliet», värjor och deras tillbehör, vidare hafva uppsikt öfver byssegjutningen, salpeterverkstäderna, svafvel- och krut- bruken o. s. v., att öfvervaka handtverkarne, att hafva i befall- ning alla till arkliet utgjorda hästar med drängar och fodermän, att sörja för befästningarnas underhäll och för uppförande af er- forderliga arklihus samt att efter egen ompröfning fördela handt- verkare och bysseskyttar på olika orter. Arklimästareämbetets administrativa uppgifter hade alltså nätt en betydlig utveckling. Men vid sidan af dessa bibehöll det äfven sin militära karakter. Några veckor efter denna in- struktions datum fick öfverste arklimästaren begifva sig till den ryska krigsskådeplatsen för att där mottaga ett befäl 2. Att ämbetet blifvit verkligt betydande, visade sig vid för- handlingarna om regeringsordningen efter Sigismunds trontill- träde. Hertig Karl, som i sitt förslag annars lade jämförelsevis ringa vikt vid ämbetsorganisationen, upptog dock, såsom ofvan blifvit nämndt, en öfverste tygmästare i det samma 8, och i rådets stora projekt fick denne ämbetsman en viktig plats. Här in- rymdes också en rätt utförlig instruktion för hans förvaltning, pä det hela taget öfverensstämmande med den af år 1591'1. Ej minst betecknande är, att både hertigen och rådet förutsatte, att endast en framstående adelsman skulle erhålla tygmästares vär- dighet 5. Äfven konungen gaf den rum i sina förslag(i. Han skall också före sin afresa hafva gifvit Bengt Söffringsson för- nyad fullmakt på äm betet7. 1 Fullmakt för Bengt Söffringsson '-°;7 1591, A 1A'. — Under 1580-talets senare hälft omtalas såsom tygmästare Erik Biörnsson; han står i best.reg. för 1586 (Best.reg., K A) och 1587 (Rosenbt. Sam!., III, K A), och hans beställning var enligt anteckning i dessa reg. gifven so/7 1585. Ze t t e r s t e n , s. 175, upp- ger, att han kvarstått till 1590. Före Erik Biörnsson torde Jakob Bagge, en son till amiralen, hafva innehaft ämbetet, men blott några månader, för så vidt anteckningarna i best.reg. 0111 datum för den förres beställning äro riktiga. J. B:s fullmakt utfärdades *;a 1585, RR. Jfr Z e t t e r . s t e k , a. st. 2 Fullmakt f. B. S. att begifva sig för Jamagorod, dat. ls/8 1591, RR. a S R A 111:451. Enligt en redaktion af hertigens och rådets punkter från 3/]0 skulle redan i dessa hafva framställts yrkande om att en öfverste tygmäs- tare måtte förordnas; a. a., s. 168. 4 a. a., s. 459. 5 I hertigens förslag »en beskedelig af adel», i rådets »en förnäm af adel». 0 a. a., s. 469, 482. 7 Diar., utg., t. 20/- 1594, R A .251 Öfverste arklimästarens eller tygmästarens förvaltningsom- råde sträckte sig öfver arkliväsendet både till lands och till sjös. 1 fullmakten af 1591 heter det uttryckligen, att äfven flottans arklimästare och bysseskyttar skulle stå under hans myndighet och inför honom redovisa1. Det befanns nödigt att särskildt be- tona detta, ty i öfrigt hade för flottan särskilda organ växt upp. Afven inom flottans förvaltning hafva vi funnit den ban- brytande ansatsen till en organisation under Erik XIV:s tid. GustafI hade för flottans så väl som för arkliets förvaltning knappast haft andra fasta tjänstemän än skrifvare. En s k e p p s g å r d s - s k r i f v a r e förde räkenskap öfver de materialier, som användes vid skeppsgården i Stockholm, där största delen af flottan var förlagd, och hans räkenskaper granskades liksom andra

ämbets- skrifvares i räknekammaren2. Understundom kunde äfven en af skepparne själfva användas till ett sådant uppdrag3, men detta synes hafva varit mera sällsynt. Skeppare så väl som höfvidsmän hörde till flottans egentliga besättning, och om någon af dem fick en dylik administrativ uppgift, så var denna endast af tillfällig art. Likaledes betecknade titeln amiral en militär befälhafvare, ej en förvaltande ämbetsman, och amiraler tillsattes endast för hvarje utgående expedition särskildt4. Det var således en fullständig nyhet, då i Erik XIV:s hof- ordning både ö f v e r s t e a mi r al och u n d e r a m i r a l infördes såsom fasta ämbetsmän med rent administrativa åligganden. De skulle besörja allt, som till skeppsflottans förvaltning hörde, leda skeppsbyggeriet och tillse, att skeppen underhölles, äfvensom vid behof förestå deras proviantering, beväring och bemanning. I detalj specificerades hvad de sålunda hade att draga försorg om i och för flottans behöriga utrustning6. Det stora kriget, som till så betydande del fördes till sjös, måste göra flottans förvaltning vida mera maktpåliggande och mödosam än förut, och man kunde därföre vänta, att hoford- ningens bestämmelser om amiralerna skulle blifvit bättre för- verkligade än dess öfriga punkter. Så blef dock icke fallet. De 1 Jfr Zettersten, s. 175. Liknande bestämmelser finnas i fullmakten för Mats Törne af 1582. 3 Åtskilliga räkenskaper finnas i behåll bland Skeppsg.handl. 1541— 1559, Fl. A. Jfr ofvan s. 63. 3 Så 1541; räkenskap i a. saml. Zettersten, s. 33 ff., 84 ff., 104 fl'. 5 Bil. I, p. 8.män, livilka i hofregistren upptogos såsom öfverste amiraler1— i hofordningen fanns ingen innehafvare af ämbetet utsatt — åter- finnas icke alls i förvaltningen, och Jakob Bagge, hvilken i bäde hofordningen och hofregistren anges som underamiral, var kom- menderande amiral på flera expeditioner under åren 1561—15642, men har icke efterlämnat något som helst spår af en administra- tiv verksamhet. Amiralsvärdigheten behöll sin militära karakter, och när benämningarna öfverste amiral och underamiral före- kom mo, voro de endast gradationer af den militära rangen. Om en amiral någon gång under mellantiden mellan expeditionerna tick taga inseende öfver vården af sin eskader3, så var detta en tillfällig utvidgning af hans kommando, som dock aldrig blef vanlig och därföre ej heller kunde framkalla någon utveck';ng till ett fast, förvaltande amiralsämbete. I de båda instruktionerna för tillförordnade regeringar i Stockholm af 1563 och 1563 upp- drogs omsorgen om flottans utredning åt dessa »gubernatorer» 4, och Klas Kristersson Horn, som under senare delen af sommaren 1564 samt sedan både 1565 och 1566 hade befäl öfver den stora flottan, förde mellan dess expeditioner icke amiralstitel, utan er- höll för hvarje års kampanj förnyad fullmakt5. Vintern 1564— 1565 tjänstgjorde han i landtarméen °, och ej heller följande vin- ter synes han hafva tagit befattning med flottan. Endast en skeppshöfvidsman fick order af kpnungen att begifva sig till Stockholm och biträda ståthållarne med flottans utredning7. Sedan Johan och Karl störtat Erik från tronen, gaf den förre order åt Klas Fleming, hvilken under Eriks regering tjänst- gjort vid flottans, att fara ut till de i Stockholms skärgård lig- 1 1 1561,62 års reg. Birger Nilsson (Grip), i Jo från 1563,64 Arvid Trolle; se ofvan s. 141, 146. - Z e tte r s te n , s . 42. 3 D. u '11, 1563 utfärdades order för Arvid Trolle och Lars Fleming, »tillförordnede höfvidsmän» för skeppsflottan på Narvas farvatten, att hålla flottan i vinterläger i Finland och där uppfordra fetalie till den samma. RR. 4 Sk. H. XXVII: 59 ff., 117 ff. Jfr bref till ståth. 7/10 1563, RR. 5 Zettersten, s. 47. 8 W estliNG, Sjuårskriget, s. 90. 7 Klas Kristersson till ståthållarne 28/10 1565, Sk. H. IV: 50 f. Jfr Zet- tersten, s. 87. 8 Z e t t e r s t e n , s . 22. Jfr anteckn. i Eriks dagbok ‘/7 1566: »Condonavi Carolo Flemingo delicta, cum navalibus præfuerat negotiis» (Momint. pol.-ecc/es., s. 229). Förmodligen är det Flemings militära befäl, som härmed åsyftas; att han »förestått sjöärendena» i administrativ mening under Eriks tid, har jag icke kunnat finna.2 5 3 gande fartygen och taga trohetsed af skeppsfolket1. Detta var naturligtvis endast en åtgärd för tillfället, men i början af 1569 kallades Fleming till Stockholm för att leda flottans utrustning2, och kort därpå omtalas han med titeln amiral i en handling, som icke alls har med flottans angelägenheter att skaffa3. Det vill häraf synas, som skulle konung Johan nu hafva upptagit sin broders plan att tillsätta en fast chef för flottans förvaltning med amiralstitel. Vintern 1569—1570 tjänstgjorde dock Fleming vid landthären på norska gränsen4, och att han sommaren 1570 var öfverste amiral för stora flottan, beliofver ej beteckna annat än en militär befalspost”. I början af 1571 uppträder han i alla händelser med titeln S v e r i g e s r ike s amiral. Såsom synes, är denna alldeles analog med titlarna riksdrots, riksmarsk, riks- kansler och riksskattmästare, och vid denna tid har hans amirals- värdighet således odisputabelt blifvit ett fast ämbete. 1 den redogörelse för amiralens ämbete, som ingår i hof- ordningsförslaget från Johans första tid c, finner man samma ålig- ganden angående flottans vård och utrustning som i Eriks hof-

ordning. Härtill komma äfven föreskrifter om amiralens myndig- het öfver själfva personalen, som ej hafva full motsvarighet i den äldre instruktionen. Amiralen skulle äga makt att med konungens tillstånd tillsätta höfvidsmän, han skulle hålla mönsterregister, tillse, att flottans besättning finge sitt underhåll, samt, när några män af den samma permitterades, låta anteckna hvart de begåfvo sig, för att vid behof genast kunna uppbåda dem. Närmare underrättelser om Klas Flemings "verksamhet som amiral föreligga icke. Hans ämbete torde dock hafva ansetts ålägga honom en verklig tjänstgöring. När han i aug. 1572 önskade resa till sina gods i Finland, måste han därtill utbedja sig konungens tillstånd, som endast gafs med bifogande af en uppmaning, att amiralen skulle före afresan ordentligen draga försorg om konungens och rikets angelägenheter. Samtidigt be- ordrade konungen Jakob Bagge, som vid denna tid tillhörde slottslofven i Stockholm, att i Flemings frånvaro hafva inseende R R i*/10 1568. 2 Till Fleming 25/., 1569, RR. 3 Kreditiv för K. Fleming och G. Banér till hertig Karl 4/3 1569, RR. 1 hyllningseden af 20/, för han icke amiralstitel; SR A II: 293. 4 Fullmakt för Fleming att föra befälet vid ett infall i Norge 6/12 1569; jfr bref af 2a/, i)7°- R R - 5 Jfr Z e t te r s t e n , s . 6, 428. 6 Jfr ofvan s. 158.2 5 4 m ed flo tta n s ä r e n d e n 1. I sak b le f d en n e alltså am iralen s stä ll- fö re trä d a re , e h u ru n åg o n ä m b e tstite l ej n äm n d es. K la s F le m in g sta n n a d e em ellertid k v a r i F in lan d och to g h ä r e j an n a n b e fa ttn in g m ed flo ttan s värf, än a tt h an i n åg o n m ån h a d e u p p sik t öfv er d e i finska fa rv a tte n b efin tlig a fa rty g e n o ch d e finska s k e p p s v a rfv e n 2. D å rå d e t i b ö rjan a f 1573 före- slo g å tg ä rd e r för flo ttan s u tru stn in g , ville d e t o c k så läm n a o m - so rg en o m flo ttan i S to ck h o lm å t Ja k o b B ag g e, d o c k m ed b i- trä d e a f en an n a n b ep rö fv ad sjöm an, H e n rik A rv id sso n , som v a rit b å d e h ö fv id sm an o ch am iral vid flera e x p e d itio n e r3. D en sistn ä m n d e fick äfven a f k o n u n g en ö fv erin seen d e ö fv er alla sk ep p s- b y g g e rie r i S v erig e 4. N å g ra m å n a d e r sen are en tled ig ad es Ja k o b B ag g e från sin b efa ttn in g m ed sk ep p su tre d n in g e n , o ch H e n rik A rv id sso n b le f alltså en sam led are för flo ttan s fö rv altn in g inom S v erige. O m h a n s ställn in g ä r d o ck till en b ö rjan icke m y c k e t b ek an t. A re n 1573 o ch 1575 tjä n stg jo rd e h an som k o m m e n d e ra n d e am iral öfver flo ttan p å N arv as fa r v a tte n 6. I rå d sla g e t a f 8 m ars 1575, som u p p to g en am iral i den p ro je k te ra d e reg erin g sk o n seljen , v a r Ja k o b B a g g e u p p fö rd såso m s å d a n r> . M en i slu te t a f å re t u tn ä m n d e s H en rik A rv id sso n form ligen till fast u n d eram iral sa m t erh ö ll i såd an e g e n sk a p b e s tä lln in g 7. D e n u tv eck lin g till e tt fast lä g re am iralsäm b ete, som b ö rja t m ed rik sam iralen s afresa till F in lan d , h a d e alltså nu n å tt till slut, o ch ä m b e tstite ln b le f d en sam m a, som E rik i sina o rg an isatio n s- p ro je k t a n v än d t. U n d eram iralen s fullm akt in n eh åller e tt allm ä n t b e m y n d ig a n d e a tt öfva u p p sik t öfver h ela flo ttan och d ess b e - sä ttn in g , p å d e t a tt de m issförhållanden, so m y p p a t sig vid skepps- g å rd e n , m å tte u n d an rö d jas. H u ru u n d eram iralen s ä m b e tsv e rk sa m h e t — som tid ta ls u p p - g ick i k o m m a n d o n p å u tg å e n d e e s k a d r a r8 — i en sk ild h etern a g e sta lta d e sig, k an a f b rist p å sk riftlig a m in n esm ärk en från den 1 Till Fleming r-/8, till Bagge 12/s 1572, R R . 2 Till Fleming 23/10, 27/I2 1572, RR. 3 Rådslag jan.— -febr. 1575, S R A II: 451; Z e tte rste n , s . 24. I 1568— 1573 års best.reg. står Henril; Arvidsson bland »Höfvidsman»; Best.reg., R A . 4 Zettersten, s. 6. 3 a. a., s. 42, 451. 6 S R A 11: 514; jfr ofvan s. 167. 7 Zettersten, s. 6; Best.reg., K A . 8 Zettersten, s. 432 f.255 samma ej utredas. Förmodligen utöfvade han i regel sin myn- dighet personligen, muntligt och utan bestämda former. Henrik Arvidsson drunknade sommaren 1578. Befälet öfver den sjögående eskadern mottog då höfvidsmannen Bengt Söffringsson, den samme, som längre fram blef tygmästare; han fick amiralstitel och skall äfven hafva erhållit Henrik Arvidssons fasta amiralsämbete \ men endast för en kort tid. Ar 1580 inträdde nämligen riksamiralen Klas Fleming på nytt i ämbetsutöfning och återtog ledningen af Stockholms skepps- gärd 2. Länge stannade han dock icke heller nu därstädes. Ar 1584 befanns åter nödigt att utnämna en underamiral, ståthål- laren på Stockholms slott Johan Bagge, emedan Fleming dragit sig tillbaka till sina gods i Finland3. Fullmakten innehöll en instruktion, som är något bättre specificerad än Henrik Arvids- sons. Den gjorde uttryckligen underamiralen ansvarig för skepps- byggeriet och skeppens underhåll, provianteringen och utred- ningen, ställde hela personalen under hans myndighet och ålade honom att hålla mantalsregister öfver så väl närvarande som frånvarande. Den nye underamiralen synes hafva tämligen regel- bundet befallt inom Stockholms skeppsgård J, och riksamiralen ingriper hädanefter endast undantagsvis i dess förvaltning5. Amiralsämbetets nu stadgade rang beredde det i Kalmar- stadgarna af sept. 1587 en plats

bland rikets allmänneliga äm- beten vid sidan af drotsens, marskens och kanslerns, och på liknande sätt visar sig äfven under 1594 års förhandlingar dess betydenhet6. Den i rådets stora förslag till regeringsordning intagna instruktionen är tämligen kortfattad och erbjuder intet nytt, och det samma gäller om ordningen för rikets ämbeten. Afven Sigismunds förslag karakteriserade endast i allmänna drag amiralens ställning7. Såsom ofvan blifvit nämndt, ingick i samt- 1 a. a., s. 8, 25, 454. B. S. står som underamiral i 1578 års best.reg., Best.reg., K A . - Konungen till Fleming 29/c 1580, svar på dennes redogörelse för skepps- flottans utredning »under denne förledne vår», R R . I räkenskaperna för af- löning, proviantering o. s. v. vid Stockholms skeppsgård åberopas ej sällan Flemings order eller »sedel»; Skcppsg.hanill., F/. A. Jfr Zettersten, s. 8. 3 Zet te r sten , s. 8 f. 4 Han omtalas ofta i räkenskaperna, »leveringar» till honom förekomma, mönsterregister uppgöras i hans närvaro o. s. v. Skeppsg.handl. 5 Flera löneregister för juni—juli 1590 äro u n d e r s k r i f n a af Klas Fleming, a. santl. fi Se ofvan s. 176, 186, 188. T S R A III: 469, 482.256 liga dessa organisationsplaner underamiralen såsom amiralens ställföreträdare och medhjälpare. En anmärkningsvärd egendomlighet i Sigismunds förslag- är, att de förutsatte, att skeppsgården skulle kunna förläggas antingen i Stockholm eller annorstädes vid kusten, — enligt en redaktion nämndes i det andra alternativet uttryckligen Finland \ Det var tydligen konungens mening, att Fleming skulle kunna taga flottan med sig till Finland. Då här talades om en enda skeppsgård såsom flottstation, så öfverensstämmer detta endast så till vida med de bestående förhållandena, som den allra största delen af flottan i regel bru- kat vara förlagd vid en skeppsgård, Stockholms. Under hela perioden funnos dock jämte den äfven andra skeppsgårdar i olika delar af Sverige och Finland, ehuru vid dessa i allmänhet endast ett mindre antal fartyg voro stationerade 2. Stockholms skeppsgård förblef alltså strängt taget alltjämt en lokal institu- tion vid sidan af de öfriga, men dess öfvervägande betydelse medförde, att de uppväxande centrala amiralsämbetena hufvud- sakligen här fingo sin verkningskrets. Därigenom kommo också denna skeppsgårds ursprungligen lokala tjänstemän att blifva amiralernas närmaste medhjälpare med karakter af halft cen- trala organ. Utvecklingen af militära befälsposter till förvaltande äm- beten hann under denna tid ej längre än till amiralsämbetet. Säkerligen fingo äfven öfriga högre och lägre officerare ofta 110g biträda i förvaltningen — vid mönstringar och aflöningar hafva bevisligen höfvidsmän medverkat3 —, men några fasta ämbeten uppstodo icke inom dessa grader. Den vid skeppsgården fast bundna förvaltande personalen tillhörde som förut uteslutande skrifvareklassen. Denna blef emellertid småningom ökad, i det att räken- skaperna skildes på flera skrifvare. Skeppsgårdsskrifvaren hade under Eriks och Johans tid materielen till skeppsbygget om hand, vanligen också inventarierna på fartygen, tackel och tåg, segel, ankaren o. s. v., den s. k. s k e p p sr ullan k Arklipersedlarna 1 a. a., s. 482. 2 ZETTERSTEK', s. 222, 266—284. 3 Så år 1564 höfvidsmännen Hans Kyle och Nils Ryning, 1570 Hans Kvle, Peder Jonsson och Erik Nilsson, 1573 Bengt Västgöte och Måns Stränge o. s. v., allt enligt bevarade register. Skeppsg.handl., Fl. A. 4 Register af skeppsgårdsskrifvame Tomas Ravclsson, Måns Pedersson m. fl., a. saml.voro dock härifrån undantagna; de redovisades — under öfverste arkli- eller tygmästaren — af arkliskrifvare, stundom samma skrifvare, som hade Stockholms slotts arkli om händerArkliregister af Markus Hansson m. fl., a. saml.. På 1570-talet uppträda särskilda löningsskrifvare för den kontanta aflöningenLöningsskrifvarne Peder Matssons och Filip Mikelssons register 1573—1594, a. saml., medan för provianteringen funnos fetalieskrifvare, för särskilda gärder stundom äfven särskilda gärdeskrifvareSe exempelvis Markus Jakobssons och Tomas Larssons räkenskaper för utspisningen på Skeppsholmen 1576, a. saml..

Afven en amiralsskrifvare anträffas i längderna på 1580-taletLöneregister i a. saml. Best.reg. 1586—88, *Best.reg.* och *Rosenbl. saml.*, III, *KA.*. Benämningen antyder, att han varit tjänstgörande amiralens sekreterare.

***

Ehuru de kyrkliga frågorna äfven under denna period spelade en så djupt betydelsefull roll i statslifvet, gjordes dock icke något försök till **kyrkostyrelsens** organisation, motsvarande det, som Gustaf I företagit vid 1540-talets ingång. I ordinantian af 1575 fanns visserligen en bestämmelse, att ett consistorium ecclesiasticum, bestående af biskoparne jämte några andra lärda och gudfruktiga män, skulle handhafva den högsta kyrkliga rättskipningen och afgifva svar på inkommande spörsmål i fråga 0111 läran*Kyrkoordningar före 1686,* s. 263 f.. Detta

consistorium skulle emellertid, såsom också på grund af dess sammansättning naturligt var, endast sammanträda en eller två gånger om året och hade således snarare karakteren af ett slags trängre kyrkomöte än af ett förvaltande ämbetsverk. Denna del af ordinantian sattes för öfrigt aldrig i verkställighetAnjou, III: 3..

1 . Erik XIV: s hofordning. Den grundläggande texten är en handskrift i Engestr. sam!. (Familia Gustaviana), K. Bibi. Stilen är otvetydigt samtida, men handskriftens karakter ej på något sätt angifven. Som emellertid för några af de främsta ämbetsvärdigheterna innehafvare äro an- tecknade i kanten och så väl i dessa anteckningar som i själfva texten en del ändringar blifvit gjorda, kan aktstycket ej gärna vara en privat afskrift, utan torde härröra från konungens kansli och således hafva officiell natur. Den del däraf, som angår den centrala statsstyrelsen i egent- lig mening, är af följande lydelse: Thenn storm echtigeste högbornne furstes och herres, her Erichz thenn hortende, Swerigis, Göthis och W enndis etc. konung, hoftbrdnungh, therudinnen blififwer tilkenne giffwit, hure såsom Kong:e M:ttz gode männ, ridderskap och adell sam pt alle andre Hans Kong:e M:ttz hofftiänere högre eller nidrige stånd schole w ette sitt äm bete och kall, och sig ther vdinnen förholle, efiter som högbe:te Kong:e [M:tt] them ther till förordnet hafifue. (i.) Ö ffuerste h o ffm e ste re 1. Hans äm bete ähr att w ette och förhandle om alle rig:ns wichtige och anliggende ährender, som anthenn innrijckis eller vthrikis skole bestelles, synnerligen huad såsom fridlige saker belanger, ther på hann och skall fordre besked vtaff Kong:e M:tt och giffue Hans K ong:e M:tt thervdin- nen godhe och trogne råådh. Tesligeste nhär såsom n å g o t3 förhåndenn wåre, och hann ther opå bekom e Kong:e M:ttz be- falning, att hann vdi Kong:e M:ttz nampnn schulle något an- gififue ebland Kong:e M:ttz vndersåtther, gode männ och tiänare, 1I kanten: Grefve Peer till Öregrund och frijherre till Ridböholm. 2 Efter »något» har ursprungligen stått »wiehtigt», men detta ord ä r dfvcrstruket.2 Ö2 hwad sasom tilgörendes eller latenndes wore, thet ware sijg hwem thet helst wåre kunne, anthen högre eller nidrijge stånd, thå skall thet så flijtelugenn vtafif them effterkommedt bliffwe, lijke som Hans Kong:e M:tt sielff vdi ägenn personn th et be- faledt hade. H uar och något bliffue genum försumelsse och oachtsam hett tilbake och icke så fliteligen beställt, som thet sig borde, och m acht opå låge, thå skall hann thervdöffwer straffe lathe, effter som sakennes brott kann ware. Och så offte hann för synnerlige förfall skull iicke sielf kann ware tillstädis, thå skall en vtaff thesse nästföliande vdi hans stadh göre then samme, m ädhann hann bårtte ähr. (2.) R ik sen s m a r s k 1. Hans äm bete ähr och så berådhslå vm alle rig:ns wichtige handlinger, aldelis såsom tilförennde vm hoffmesterenn berördt ähr, vthan i sådanne m åtte skule theris äm bete ware åttskilde, att såsom then ene achter på fridlige saker, så skall thenn andre bestelle hwad såsom til krijgz saker belanger, förskaffandes vdi förrådh huad nodtorffter som kunne vdi ofredlige tijder behöffues. Och nhär såsom någon feide på kommer, skall hann thå ware tilstädis och giffwe godh råådh och anslagh före, hure såsom alle saker m åtte skickeligen och fliteligen företagne blifiue, till K ong:e M:ttz och rig:ns gagnn och beste. Hann skall och beflijte sig vm att holle bådhe ry t- tere och knechter vdi hörsam hett och lydno em ott H ans Kong:e M:tt, handlendes medh them vm en lijdelig och mögelig besold- ning, och sedenn fordre opå thenn deell the haffue skole, tes- ligest lage och ordinere vm alle borgeläger, och sedenn giffue H ans Kong:e M:tt tilkenne, hure såsom ther vm bestallt w årdet ähr. Szå offte som någen ståttelig triumph m edt inridende skee skall eller och någen annseenlig solenniteett skall holles, thet wåre sig m edt bröllop, barnsööll, kyrckiegångh, eller nhär någre anseenlige herrer och fremmende legater skole vndfangnes, thå skall hann ther vm så bestallet, att ther med m åtte skickeligenn och ordentligenn tillgåå, så att thet m åtte haffue något anse- ende, och elliest bestalle vm allehånde rytterespeell, torneringer, stekende och all annen deell ther till behöffwes, effter som och plägsedh ähr vdi andre konungers och furste[r?]s hoff. (3.) Ö ffuerste cam m erere 2. Honum bör vdi lijke m åtte giffue 1I kanten: Grefve Swante till W esterwijk och frijherre till Hömingzholm. - I kanten har först stå tt: »Her Gabriel Christersson, frijherre till Mörby», m en detta namn är äfven korsadt och ersatt med »Her Steen Erichsson frij- herre till Gräfznäs».203 H ans Kong:e M:tt gode och trogne rååd m edt the andre vdi rig:ns wichtige och anliggende wärft' och ährender, som fore- falle kunne. D och skall hann icke thäss mindre udi sunderhett weete sitt äm bete attskilleligen ifra the andre, som ähr att haftue god acht opå nhär såsom någre ansendtlige herrer och frem- m ende legater skole vndfongnes, att the m edt herberge tilbör- ligenn m åtte bliftue logerede och tracteredhe, och sedenn the skole haftues till förhör, att hann thå achter opå förspöriendes sigh hoos Kong:e M:tt nhär såsom belägligit kann ware, att the m åtte bliftwe upfordrede til H ans Kong:e M:tt, haffwendes och så god acht, att the rum, thervdinnenn sådanne personer skole kom me till

förhör, m åtte effter tilbörlig wijss beredde och till- flyede bliftue. Hann skall och så fordre på theris affskeede, att the icke länge m otte bliftue uppehåldne, hw ar lägenheterne sig elliest så begiftue. Vdi lijke m åtte skall hann och, så offte någen stor solenni- teett hafts för händer, som är bröllop, barnsööll, kyrckiegång eller något annedt panckeett, achte ther på, att the furstelige rum och saler, ther någon samquem vdi så m åtte skall holles, m otte med allehånde hussgerädt bliftue tilpyntedhe och wtredde. Huad deell som fattades skall hann vdi tijd giftue rentemesterenn eller och vnder renthm estérenn tilkenne, på thet mann kunde sådant beställe lathe. (4.) Thesse förbe:te skole ware såsom the förnäm pnste aff rådhet, att' hwilke altijd eenn till thet minste skall ware tilstädis hoos Kong:e M:tt. Och så oftte någenn aff them för synnerlig förfall skull icke får ware så wid hånden, thå moste en annen aft' the andre vdi hans stadh achte pä thet honum tilkommer, så lenge hann sielff kann komme tilstädes igenn. (5.) Öffuerste renthm estere h Han skall och ware j rådhet medt the andre för:de, och ähr hanns ämbete synnerligen att achte pä alle kammer saker, så mykid opbördenn be- langer2, förfare8, hvad såsom the haffue händer emillenn, som liuffwd opbörden haffve4, som ähr peninger, spannemall 1 1 kanten har stått: »Her Gabriel Christcrsson frijherre till Mörby», men detta år öfverkorsadt. 2 Den ursprungliga lydelsen af denna punkt år: ». . . kammer saker, undentagendes regenskapen, synnerligen att bestelle vra Kong:e M:ttz och rig:ns hele opbörd och vttgifft, och så mykid opbördenn belanger . . .» De i texten uteslutna orden äro strukna. 3 « . . . belanger, skall hann förfare aff rekne cammerenn», hette det ur- sprungligen. 4 Öfverkorsadt: »vpå rig:ns rännthe».2 6 4 och warur, och så bestellet, att the partzeler, som åhrligen skule förytres, m åtte vdi tijd och för rätt wärd håldne bliftue, och therfore igenn köpes, huad såsom Kong:e [M:t] till sinn egenn personn tesligest och till sitt hoff vdi sijdengewannt och clade sam pt huad deler som Hans Kong:e M :ttz husshåld belanger och [!] behoffues, och huad såsom elliest är för nöden1 till rytters och knechters lönning och thet gem ene folck på slott och gårderne ähre. Schall han och vdi vnderdänighett bespörie sig hoos Kong:e M:ttz vm alle löninger och wette H ans Kong:e M:tt beskeed, hure såsom ther vm bestältt w årdet ähr. Sedenn skall hann ' vdi rätten tijd lathe löne både j Kong:e M:ttz hoff, tesligest på alle slott och gårder rytter och knechter, förord- nendes ther till någre gode männ, som thet så bestelle kunne. Item att förordne vm alle fougter och embetzmänn. Hann skall och föreweette huad såsom leffreredt ähr och fordre opå, att huad såsom tilbake ståer, att thet m åtte vdi tijdh inkomme, latendis ther effter schriffue vthur H ans Kongre M a:ttz cantzelij. Och såsom marskzens äm bete ähr att handle med them alle, som vdi Kong:e Ma:ttz tiänist bliftue annamede, vm en lijdelig besoldning, så skall nu renthem esterens äm bete wara att förslå, wärdere huad såsom thet sig kann belöpe, som the begärendes ähre. Och på thet hann sådant inotte theste bättre efifterkomme, skall hann hafifue sig tilhiälp Erich Mattzssonn, som och kann hielpe m edt till sakenn. (6.) Thesse fyre kalles secrete råådh, them allom bör w ette handle vm alle hemlige rådhslaeg och ährender, som på färde ähre, och skole the huar för sigh göre theris rådz juram entt, att huad såsom them vdi förtroget wijss blififver vdaff Kong:e M:tt be- trott och tilkenne gififuit, att the thet inne med sig beholle och för ingenn vthenn them Hans Kong:e M :tt sielfif will thet vp- täcke och w ethe lathe. Huarföre skole the alle samptligenn, så ofifte som något w ichtigt för håndenn ähr (huilked kunde them anthen afif Hans Kong:e M :tt sielff eller och någen aff H ans Kong:e M:ttz secreterere blififue tilkenne gififuit och proponeret), thervdöfifuer nödtorfifteligen berådhslå, och sedenn, nhär som läg- ligit ähr, skall enn vtafif them ware tilstädis och gifiue Hans Kong:e M:tt beskeed anthenn skrififteligenn eller muntligenn, huad såsom theris betänckende kann wäre j sackenn. (7.) Och effter för nödhenn ware will, att någre gode männ 1 Orden »är för nöden» äro skrifna ofvanför raden i stället för »kann göres behoff», såsom det stått från början.265 flere wäre j rådhet m edt, som och kunde hiälpe till att berådh- slå vm the saker, som dagligen forefalle kunne, therföre haffuer Hans Kong:e M :tt thet så för gott ansedtt, att thesse Hans Kong:e M:ttz trogne vndersåther, som hår vnder ståå ahnteck- nedhe, i . 12. [siffror intill 12, med tomrum för namnen] A ff thesse förberörde skule altijd till thet minste 6 ware tillstådis hoos Kong:e M:tt, haffuendes en synnerlig cam m er för sig, ther vdinnen the dagligen skule komme tillsammens att berådslå vm the saker och ährender, som thå kunne ware pä färde. Så skall och enn vtaff secretererenn 1 ware ther till for- ordnet, som alle dager efifter måltijd ähr wid håndenn hoos Hans Kong:e M:tt, vdi vnderdanighett förhörendes och förspörierides sig, huad såsom H ans Kong:e M :tt will lathe haflues för händer in för rådet, huilkid hann sedenn annenn dagen näst effter vm morgonen skall proponere. Och nhär som H ans Kong:e M:tt kann ware lägligit, skall hann sam pt m edt enn vdaff rådet ware tilstädis och göre Hans Kong:e M:tt relationn,

huad som thenn dagenn ähr vdaff them sampntligen bewilgedt och beslutedt. Så skule och the, som aflf rådet ähre, sedenn giftue tilkenne, huilke som [der] wille forordiinere, och sättie några gode och för- trogne männ, ther skule eftterkomme och fulfölie', the som Hans Kong:e M:tt thå gillendes och sam tyckendes warder, och sielfve thez same göre hw ar vdj sijn stadh. 2 (8.) Öffuerste A m irael13 Under Amiraell Jacob B agge4. Theris em betc ähr att försörie alle the deler och nödtorffter, som till Kong:e M:ttz skipzfläte kunne behöffues, som ähr att lathe byggie skepp, och the, som bygde ähre, sedenn lathe förware och förmåle, tesligest nhär sä behöffues m edt fetalie så wäll som m edt skytt och ahnen krijgz vttrust- ning försee lathe, vdi tijd och time bestellendes vm alle andre skipz vthredningers nödtorffter, opå thet att nhär såsom vm- trengde m otte alle thesse efiftenne partzeler ware tilstädis 1Förmodligen skriffel i st. f. »secretereme». t Orden »och sielfve — stadh» äro tillskrifna med samma stil, som återfinnes i öfriga ändringar. 3 Tom rum för namnet. 4 Detta nam n står i själfva texten, ej, såsom de föregående, i kanten.266 och försläes, huad som till hwartt och ett skipp will behöffues, som ähr krutt, loodh, kunstig fyrwärck, taghell, tugh, anckare, segell, dubbeltt segell, bånett, läntzer, skärsaxer, lanternor, låder, krijgz kloott, stånge kloott, piklott, draggutid bly, halflue sped- zer, boldzaner, fänicker, bestellendes och så hoffuitzmänn, ske- pere, styremänn, knechter, bårdskärere, timbermänn, byskyttere, bodzmänn, schaffare, kocker, kellerswenner, kååI, wedh, ferst watn, saltt, jern barlast, siele hudar, tesligest och så bestallet att skepen måtte bliffue försörgde medt cappellaner, schriftuere, fordrendes och så siöö brefif och skipz artickler. Till thett sijdzste, att huar några skipp bliftue förwärrede, så att the wäre rottne eller eiliest illefarnne, skule the sådant forekomme, them lathe bättre och ther om hoos slottfougterne och byggemestarenn anholle. Punkten om amiralerna slutar längst ned på en vänstersida i handskriften. De två följande bladen äro utskurna, så att endast smala remsor närmast ryggen återstå. Enstaka bokstäfver, stafvelser och ord finnas visserligen kvar på dessa remsor, men det har icke lyckats mig att af dem draga någon bestämd slutsats om hvad de två bladen innehållit. Efter denna lucka vidtar i handskriften en afdelning om »camer junckere», — rubriken står högst uppe på den följande sidan —, och vidare följa mer eller mindre utförliga instruktioner för »bissere», »skencker», »the som skole täckie vpp», »småswenner», »camer tienere», »döreswenner», »camer swenner, som achte på Kong:e M:ttz eläde camrner», »döreswenner för Hans Kong:e M:ttz egitt maak», »drabant hoflfuidzmänn», »furerer». Dessa punkter utgöra tillsammans nära hälften af hofordningen, sådan den nu föreligger. Då de emellertid hufvudsakligen angå hofsysslor i egentlig mening, funktioner i fråga om konungens personliga uppvaktning, så kunna de här lämnas ä sido. En senare afskrift af hofordningen finnes i Engestr. sainl. 4:0, B. I: i, K. Bibi. Den öfverensstämmer på det närmaste med an- förda äldre text och följer de däri gjorda ändringarna — dock utan att upptaga anteckningarna i kanten om ämbetenas innehaf- vare. Den synes därföre omedelbart eller medelbart vara grundad på denna. Ändtligen anträffas också i H. Bjelkcs sam/., II: 731— 740, U. U. B., en afdelning med rubrik »Thenn stormechtigeste, högh- borne furstes och herris her Erich then fjortonde medh Gudhz nåde Swerigis, Göthis och Wendis etc. konungz Hoffordningh», hvartill Hog. Bjelke med egen hand tillagt: »och ständtis, då han skulle drage till Engelandh anno etc. 1561». Sista ettan i årtalet är sedan med annat bläck ändrad till en nolla, så att årtalet blir 1360.2 6; Under denna rubrik finner man nu först och främst afskrifter af de ofvan meddelade instruktionerna för marsken, öfverste karne- reren och öfverste räntmästaren, de båda rådskorporationerna och amiralerna efter samma text i dess ursprungliga affattning, alltså utan de i den gjorda ändringarna. Men härtill kommer dels en redogörelse för öfverste hofmästarens ämbete, som är vida utför- ligare än den i nyss anförda aktstycke och af väsentligt annan karakter, dels instruktioner för ett par i den texten icke alls be- handlade ämbeten, köksmästare, kansler (och sekreterare). Af dessa instruktioner är köksmästarens instucken mellan öfverste kamererens och öfverste räntmästarens — såsom n:r 3 — , kanslerns (och sekre- terarens) står efter amiralernas. Och sistnämnda punkt är här den sista. Hela den i ofvan anförda text så betydande afdelningen om de egentliga hoffunktionärerna saknas helt och hållet. O o Det torde vara uppenbart, att man här ej har att göra med någon enhetlig handling, någon i vissa punkter förändrad redak- tion af hofordningen, utan med en samling afskrifter, af hvilka större delen härrör från hofordningen, medan några — instruktio- nerna för hofmästaren, köksmästaren samt sannolikt kanslern (och sekreteraren) — hämtats från annat håll. Dessa afvika nämligen genom sin vidlyftighet —- de två förstnämnda utgöra sammanlagdt 12 foliosidor, den sistnämnda 3 — och genom hela sin affattning från de öfriga. Så utan förmedling hafva de olika beståndsdelarna blifvit sammanförda,

att i åtskilliga punkter deras heterogena be- skaffenhet direkt kommer till synes. Så ingår äfven här, i den efter hofordningen afskrifna instruktionen för marsken, hänvisningen till hvad som »om hofmästeren berördt är», ehuru marsken här står som n:r 1, hofmästaren som n:r 3. Så passar ej heller den från hofordningen afskrifna punkten om »desse fyre» sekrete råd i stycket, då här ej blott hofmästaren utan ock köksmästaren införts mellan kamereren och räntmästaren och de föregående ämbetena alltså blifvit fem till antalet. Granskar man närmare de partier, som ej tillhöra den egent- liga hofordningen, så befinnes det, att det som rör hofmästaren i själfva verket är en afskrift af en själfständig instruktion för (under-) hofmästarens ämbete, hvilken föreligger i en äldre redaktion och synes vara att datera till år 1563 l. Afskriften är emellertid ej alldeles fullständig: den slutar midt i en sats, ehuru så, att det i alla fall blir mening, och den sista punkten i den äldre redaktionen saknas sålunda helt och hållet. Reglementet för köksmästaren är till hela sin uppställning så väl som till sitt innehåll af samma natur som hofmästarens instruktion, men någon tidigare text till detta hat- jag icke anträffat. Afdelningen om kanslern (och sekreteraren) ändtligen är ej heller bekant i någon annan redaktion än denna. Hvarpå det beror, att så heterogena handlingar blifvit sam- manförda under den missvisande enhetliga rubriken, kan natur- ligtvis ej med visshet afgöras. Så mycket är tydligt, att de, så- dana de här föreligga, härröra från samma afskrifvare; så väl 1 Se s. 142, not 2.268 stilen som papper och bläck äro alltigenom de samma. Man kan då tänka sig, att denne egentligen haft att skrifva af hofordningen, men också ägt tillgång till andra aktstycken, och när han bland dem funnit dels en instruktion för hofmästaren, som syntes honom värdefullare än hofordningens, dels andra liknande handlingar, som i hofordningens äldre text ej voro upptagna, men som föreföllo viktiga, helt enkelt intagit dessa bland sina afskrifter. Möjligt är också, att afskrifterna först genom en senare åtgärd blifvit samman- förda under den gemensamma rubriken, att man helt enkelt häftat ihop dem därföre, att de voro af samma hand, och då gifvit sam- lingen namn efter hofordningen, emedan de första punkterna be- funnos härröra från denna. Härför tala flera omständigheter, såsom den, att hofmästarens instruktion blifvit insatt på oriktig plats och i ofullständigt skick: den afbrytes nu längst nere på sista sidan af ett lägg, och en fortsättning kan alltså mycket väl hafva funnits på första sidan af ett nytt lägg, som icke kommit med. Man är vidare frestad att antaga, att det förhåller sig pä liknande sätt med instruk- tionen för »secretereren», som i handskriften utgöres af en enda punkt, också längst ned på sista sidan af lägget. Vare sig det är den allmänna sekreterarevärdigheten eller en speciell post, som åsyftas, kan det ej gärna vara rimligt, att dess åligganden skulle vara uttömda i denna enda punkt, och äfven här bör sålunda en fortsättning hafva följt på ett nytt blad. För hofordningens datering har man, såsom E. H il d e b r a n d påpekatl, en ledning däruti, att vid öfverste hofmästarens ämbete P. Brahe är antecknad såsom »grefve till Öregrund». Däraf följer, att den ej kan vara tillkommen tidigare än juli 1561 och ej senare än mars 15622. Närmare kan dess datum för närvarande ej med säkerhet fixeras. Det förefaller dock ej sannolikt, att hofordningen blifvit ut- arbetad, innan konungen anträdde sin friarefard till England, efter- som den till alla delar förutsätter ett ordinärt tillstånd inom sty- relsen, konungens personliga närvaro och ledning däraf. Däremot är det möjligt, att den tillkommit strax efter resplanens uppskjutande. På återfärden från Elfsborg höll konungen i okt. 1561 en herredag i Jönköping, vid hvilken han bland annat synes hafva för rådet framställt sitt behof af hjälp till regeringsärendenas skötsel. De för- samlade rådsherrarne erkände också tyngden af »dett bekymber och arbete», som ålåg konungen, och hembjödo honom sin »plichtige tro tiennst» i hans »store omaeh och arbete . . , anthen her in- rikes heller utanlanndz» samt bekräftade slutligen denna beredvillig- het att tjäna honom än ytterligare: »dett vi gannsche välvillieligen och gerne giöre velie, och gerne såge, att flere af e. k. Ma:tz råd och adel måtte och så dher till hielpe, så mychidt mögeligidt våre, att e. k. Ma:t n81gedt bekymber och arbete aftage, och ordineres hvar till dett embethe hann tiemelig våre, ner e. k. M. dem be- 1 Statsförfattm s historia, s. 26.4, not 2. —D a lin , 111: 1:618, hänför hof- ordningen till 1566. - Forsgren, s. 12 f.269 höfde» i. Här är således äfven fråga om tjänstgöring i ämbeten, och om å ena sidan hela arten af dessa förhandlingar talar för att hofordningen då ännu ej fanns, så är det å andra sidan ej osanno- likt, att dess tillkomst med dem stod i närmare eller fjärmare sam- band. I H. Bjelkes anteckning om hofordningens datering är således först och främst det ursprungliga årtalet 1561 afgjordt att föredraga framför det genom ändringen tillkomna 1560. Äfven i sin första form skulle emellertid den uppgiften strida mot ofvan gifna ut- redning, om den tolkades såsom ovillkorligen hänvisande till tiden före den engelska resan. Får den däremot förstås mera allmänt, så- som angifvande endast den ungefärliga

tidpunkten för denna resa, så att äfven veckorna närmast efter den första resplanens uppgif- vande däri kunna innefattas, så blir den ett ytterligare skäl att hän- föra hofordningen till hösten 1561. II. Instruktion för kanslern (och ”secretereren”) från Erik XIV:s tid. Den instruktion för kanslern (och »secretereren»), som finnes införd i Hog. Bjelkes saml. under rubriken Erik XIV:s hofordning, föreligger, såsom nämndt, så vidt bekant ej i någon annan redak- tion2, och ej heller har jag i öfrigt funnit den omnämnd i tillgäng- liga källor. Instruktionens karakter är därföre lika oklar som hof- ordningens och hofregistrens; det är ej möjligt att afgöra, om den verkligen blifvit af konungen fastställd till efterrättelse, ehuru den nu blott föreligger i nämnda afskrift, eller om det blott är ett af de under Eriks tid så talrika förslagen till organiserande akter, som afskrifvaren bevarat. Aktstycket förtjänar i hvarje fäll all uppmärk- samhet såsom det äldsta kända fullt utarbetade reglementet för det svenska kansliets ledning, och dess innehåll är af allra största in- tresse, då det i många händelser företer nya uppslag i kansliets inre ordning. Jag har därföre funnit mig böra meddela denna handling in extenso. C a n tz e le re n s e m b e th e . (1.) Honum bör till thez förste atth förskaffe och besörie Kong:e May:ttz cantzelii medh sodanne personer, som ther bruch- lighe och tienlighe kunne ware, medh them han gran achtt och tillsyen haffue skall, att huar och en motte troligenn efterkomme 1 S R A II: 41. 2 Se ofvan s. 267. 269 höfde» i. Här är således äfven fråga om tjänstgöring i ämbeten, och om å ena sidan hela arten af dessa förhandlingar talar för att hofordningen då ännu ej fanns, så är det å andra sidan ej osanno- likt, att dess tillkomst med dem stod i närmare eller fjärmare sam- band. I H. Bjelkes anteckning om hofordningens datering är således först och främst det ursprungliga årtalet 1561 afgjordt att föredraga framför det genom ändringen tillkomna 1560. Äfven i sin första form skulle emellertid den uppgiften strida mot ofvan gifna ut- redning, om den tolkades såsom ovillkorligen hänvisande till tiden före den engelska resan. Får den däremot förstås mera allmänt, så- som angifvande endast den ungefärliga tidpunkten för denna resa, så att äfven veckorna närmast efter den första resplanens uppgif- vande däri kunna innefattas, så blir den ett ytterligare skäl att hän- föra hofordningen till hösten 1561. II. Instruktion för kanslern (och ”secretereren”) från Erik XIV:s tid. Den instruktion för kanslern (och »secretereren»), som finnes införd i Hog. Bjelkes saml. under rubriken Erik XIV:s hofordning, föreligger, såsom nämndt, så vidt bekant ej i någon annan redak- tion2, och ej heller har jag i öfrigt funnit den omnämnd i tillgäng- liga källor. Instruktionens karakter är därföre lika oklar som hof- ordningens och hofregistrens; det är ej möjligt att afgöra, om den verkligen blifvit af konungen fastställd till efterrättelse, ehuru den nu blott föreligger i nämnda afskrift, eller om det blott är ett af de under Eriks tid så talrika förslagen till organiserande akter, som afskrifvaren bevarat. Aktstycket förtjänar i hvarje fäll all uppmärk- samhet såsom det äldsta kända fullt utarbetade reglementet för det svenska kansliets ledning, och dess innehåll är af allra största in- tresse, då det i många händelser företer nya uppslag i kansliets inre ordning. Jag har därföre funnit mig böra meddela denna handling in extenso. C a n tz e le re n s e m b e th e . (1.) Honum bör till thez förste atth förskaffe och besörie Kong:e May:ttz cantzelii medh sodanne personer, som ther bruch- lighe och tienlighe kunne ware, medh them han gran achtt och tillsyen haffue skall, att huar och en motte troligenn efterkomme 1 S R A II: 41. 2 Se ofvan s. 267.2-JO och göre sitt em bethe fyllisth, ther till han uthaf K . M. er skickett och förordnett. (2.) W di synderheetth skall hann haflfue jnseende medh them , som till secretarij dignitetth betrodde ehre, huru the sigh holle, försth mez honum som ehr procurator, om han troligen och flitteligenn ställer sigli och wm går mez the saaker honum bör achte. Synnerligen huadh retthgonger belanger skall cantze- leren flittelighen förfare, vm han för wilie, wenskap, m uthor eller eller gåffuer nogre ärender nederlegger, fördölier och förtigher, som Kon: M :tt och richitt m achtt wppo ligger, po thez thenn skyllighe mo wnkomme onefifsth och ostraftath, thesligest om han och tager skencker för förleninger, item om hann icke achter well wppo hvadh sosom eliesth skall beställes och honum tillkommer, som är medh obligationer, beställinger och annatth sodanth mere, och så förskaffer thett, attli fremmende sam ptt andre aff hvadh helsth em beter the kunne ware, som wdi K. M:ttz tienisth ehre anthagne, icke m otte länge wppeholles w thann beskedh, sedhenn mez them förhandlatt ehr wordett, om then dell the haffue skole, på thez atth Kongl. M:ttz gagn och beste ther igenum icke m otte blifue försummet. (3.) W dhi like m otthe skall hann och hafiue grann achtt wppo medh hvadh trohett och fliitth thenn sigh skicker, som bör suare tili alle wichtighe misciuer och handlinger, som an- thenn innenn eller wthenlandhz och swenske saker belangefndes?] förskickes skole, wm han och legger noghre breff nedh suarlöse, och anthen inthez fordrer ther beskedh wppo eller och

fördroijer ther mez wthöffuer enn m onadtt. H uar thez befinnes, skall cantzeleren thenn samme för rätthe stelle och honum sodanne hans othrohett anklaghe, huar then samme eliesth w thaff skäligh och oundwichligh forfall icke er förhindratth, so atth han sinn tienisth icke så flitteligenn haffuer kunnetth förestå och achte: (4.) Sosom Hans Kong:e M :tt och will, atth the tyske och latiniske saaker och handhlinger m otte icke heller bliftue tilbake eller försummedhe, wthann wdi like m otthe förfordhredhe aff them som sodhanth bör achte, och huadh försummelse therwd- innen bliffuer foretagitth, skall cantzelerenn och wethe giflue Kong:e M a:tt tilkenne mez sodant beskedh, som förberörth ehr. (5.) Widhare skall och cantzelerenn haffue tilsyenn mez thenn, som bör achte po alle fougters misciuer, att han vdi tidh fordrer suar och beskedh po alle såådanne breff som suar kräffue, och eliesth lathe them bethimeligenn få wethe, hvad sosom Hans271 K. M a:tt will haffue bestälth. Befinnes thez, atth han nogetth ij so m otthe försummer, att han therföre m otthe bliffue straffath. (6.) Item bör och cantzelerenn haffue jnseende mez thenn, som skulle achte po alle supplicatzer, huru troligenn hann sigh ställer, om hann tager m uther och gåffuer, wppo thez han vil förfordhre nogens saach hos Hans K. Ma:tt, och inthez achter the fathiges besueringh och clagemåell, wthann lather thez bliffue tilbake, som honum för alth bör achte. (7.) W döffuer alth dette skall cantzeleren so bestelletth, atth vti cantzeliett m otthe holles årligenn visse registrationes och protocoller po alth thez, som skriffz och w thgår om åhrett, huilke sedhenn skulle legges wthi beqvem ligh ruem, ther the kunne well ligge föruaredh wdi. (8.) N är nogetth longtt tw gh eller rese er forhanden, skole allenesth the handlinger haftues tilstedes, som mann kan tencke wdi dagligitt brwlc och effter tidhzens legenheett will behöffues, huilcke altidh skule ware wedh hondhenn hos Kong:e Mitt, menn hvadh sosom mann icke så storligen haffuer behoff, skall granneligen under förseglinger wdi bequeinligitt rum, som förberörth er, jnsätties och förwares. (9.) Skall hann och flitteligenn förfare, att huar so wore, thez nogen kunne beslås eller befinnes, som otroligenn wore och the saker och handlinger, som borde hemmeligen och för- suigne holles, euulgere eller nogenn openbaredhe, synnerligenn the personer, som sådanth icke w ethe bordhe, then skall hann efiter K. M:ttz hoffartickler straffe lothe. (10.) W idhere skall han och haffue jnseende mez atth inge wichtige breff aff cantzeliett skole wthgå, wthan atth K. M:tt them tillförende förhörth och sedhenn beuilgett haffuer, männ ther som so wore, atth Hans K. M:tt nogetth befalte thez som ringe och slätte misciuer wore, som er mez förskrifter till rette och eliesth belangendes, och lägenheterne sigh icke så begåfiue, atth H. K. M:tt them sielff förhöre och exam inere kunne, tho skall han them reuidere och vtgo lathe. (11.) Kreffuer och hans em bete atth late holle clare rao- nadz register po alle the breff, som fougterne wthöffuer hele rikett eller och andre K. M:ttz w ndersoter och tienere, hoo helsth the ware kunne, tilskriffues. Och ner so legligitt kan vare, skall han thå randsake och förfare, huru ther om bestälth er, och huar han sedhenn förnumme nogen haffwe thagitt försummelse wdi thez them till K. Ma:ttz gaghn och besthe er tilkennegiffuitth och befalth ath bestelle och göre, skall han do sodanth granneligenn antheckne lathe, ther om Kong:e M:tt förstendiga och sedhen ther wthöffuer straffe lathe, effter som H. Kongl. Ma:tt synes och sakens brätth kräffuer.

(12.) Thill thez siste shall han och so förskafte, att cantzliett motte bliffue förfordhredhe, so atth the po Kong:e Ma:ttz rese altidh motte ware förhondhenn, när Hans K. M:tt them behöffue kunne, haffuendes theris lager icke longtt ther ifro Hans Kong:e M:tt ligger, wppo thez atth, huar Hans Kong:e M:tt nogett kan haffue, som beställes skulle, att the altidh wore wedherredhe.

Secretetererens embethe.

Atth hann wpsäger Kong:e M:ttz tydske tienere theres bestalnung, ner the bliffue förloffuede wthaf H. K. M:tt, so framth hann icke skall fylle then skadhe wp, som hans Kong:e M:tt ther af tager.

Såsom synes, är instruktionen i det skick den föreligger odaterad. Så mycket är emellertid tydligt, att den tillhör Eriks regeringstid; man märke bl. a. punkten om prokuratorn. Tämligen säkert är väl också, att den ej kan hänföras till de sista åren däraf, 1567 och 1568; det tillstånd, hvari styrelsen då befann sig, var ej ägnadt för några organiserande försök. Närmare har jag icke lyckats fixera tidpunkten för instruktionens tillkomst. Finge man antaga, att en dylik reglering af kanslerns ledande ställning ej blifvit uppgjord i hans frånvaro, så skulle den

sannolika dateringen kunna begränsas till Gyllenstjernas vistelse i Sverige under senare delen af 1562 samt 1565—1566Jfr ofvan s. 196.. Inre skäl tala ju för ett dylikt antagande, men de torde näppeligen vara tillräckliga för att fullt bestyrka det.

Digitaliserad av Projekt Runeberg och publicerad på http://runeberg.org/centrorg/.

Konverterad till .pdf, .epub, .mobi och .txt av Arkivkopia och publicerad på https://arkivkopia.se/sak/runeberg-centrorg.

Filen skapad 2018-12-16 20:12:02.569009